

1989. G. NR. 7 (31)
JULIJS

AVOTS

ISSN 0235—1420

PROZA, DZEJA, DRAMATURGIJA, PUBLICISTIKA, KRITIKA

AVOTS

LATVIJAS ĻKJS CENTRĀLĀS KOMITEJAS UN LATVIJAS PSR RAKSTNIEKU SAVIENĪBAS LITERĀRI MĀKSLINIECISKS UN SABIEDRISKI POLITISKS ŽURNĀLS JAUNATNEI. IZNĀK KOPŠ 1987. G. REIZI MĒNESĪ. IZDOD LATVIJAS KP CK IZDEVNIECĪBA RĪGĀ.

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

AIVARS KĻAVIS
(galvenais redaktors),
JĀNIS ĀBOLTINŠ,
VILNIS BĪRIŅŠ
(atbildīgais sekretārs),
ILMĀRS BLUMBERGS,
GUNTARS GODIŅŠ
(nodalas redaktors),
MĀRIS GRĪNBLATS,
EDVĪNS INKENS,
VLADIMIRS KAŅIVECS
(galvenā redaktora
vietnieks),
ALEKSANDRS KAZAKOVŠ,
PĒTERIS KRILOVS,
JURIS KRONBERGS,
JĀNIS PETERS,
BAIBA STAŠĀNE,
ĀDOLFS ŠAPIRO,
VIESTURS VECGRĀVIS,
IMANTS ZEMZARIS.

REDAKTORI:

JEKATERINA BORŠČOVA,
RUDĪTE KALPIŅA,
JEĻENA ĻISICĪNA,
NORMUNDS NAUMANIS,
EVA RUBENE.

DZEJAS KONSULTANTE
AMANDA AIZPURIETE.

PROZAS KONSULTANTS
AIVARS TARVIDS.

KOREKTORE

MĀRĪTE PUPIŅA.

TULKOTĀJA

ANTA SKOROVA.

MĀKSLINIECISKĀ

REDAKTORE

SARMĪTE MĀLIŅA.

TEHNISKĀ REDAKTĒRE

INĀRA JURJĀNE.

RAKSTNIECĪBA

- Andrejs Tarkovskis. «Hofmaniāna» (1. lpp.)
Aivars Ozoliņš. «Dziesminieks uz nāras»
(14. lpp.) ✓
Dzintars Freimanis. Dzeja (17. lpp.) ✓
«Viens dzejolis» (20. lpp.) ✓
Valija Ruņģe. «Literatūra trimdā» (22. lpp.) ✓
Monta Kroma. Dzeja (28. lpp.) ✓
Salmans Rušdī. «Sātaniskās vārsmas» (30. lpp.) ✓

KULTŪRA

- Laima Žihare. «Arī pravietim neklājas
viegli» (32. lpp.) ✓
Jānis Tamužs. «Tā cēlušies mani
zīmējumi» (36. lpp.) ✓
Aleksandrs Kiršteins. «Atmiņas par
nākotni» (44. lpp.) ✓
Voldemārs Veics. «Jāņa Cimzes
kultūrizglītojošā darbība latviešu tautas
atmodas rītā» (47. lpp.)
Ježi Grotovskis. «Tuvošanās Pirmavotu
Teātrim» (50. lpp.)

LAIKABIEDRA PIEZĪMES

- Vilnis Zariņš. «Laupītāju filozofija» (52. lpp.)
Eina Renda. «Valsts aparāta būtība» (58. lpp.)
Oskars Vailds. «Cilvēka dvēsele
sociālismā» (61. lpp.) ✓

RAKSTNIECĪBA

- Aleksandrs Grīns. «Dvēseļu
putenis» (72. lpp.)
Nerātnās dainas (80. lpp.) ✓

Manuskriptus pieņem divos eksemplāros ma-
šīnrakstā, nerecenzē un atpakaļ neizsniedz.

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ «АВОТС» («РОДНИК») НА ЛАТЫШСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ. ИЗДАНИЕ ЦК ЛКСМ ЛАТВИИ И СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ ЛАТВИЙСКОЙ ССР. ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦК КП ЛАТВИИ, РИГА. АДРЕС РЕДАКЦИИ: РИГА, БАЛАСТА ДАМБИС, 3. ОТПЕЧАТАНО В ТИПОГРАФИИ ИЗДАТЕЛЬСТВА ЦК КП ЛАТВИИ, 226081, Г. РИГА, БАЛАСТА ДАМБИС, 3. ИЗДАЕТСЯ С 1987 ГОДА РАЗ В МЕСЯЦ.

NODOTS SALIKŠANAI 5.09.89. PARAKSTĪTS IESPIEŠANAI 13.06.89. JT 00136. FORMĀTS 60X9018. OFSETA PĀPĪRS NR. 1., 2. OFSETA TEHNIKA. 10+0,5 UZSK. IESPIEDL., 21,5 UZSK. KRĀSU NOVILK., 14,7 IZDEVN. L. METIENS 143 000 [LATVIEŠU VALODĀ — 100 000, KRIEVU VALODĀ — 43 000]. PASŪT. NR. 874. MAKSĀ 50 KAP. REDAKCIJAS ADRESE: PASTA INDEKSS 226081, RĪGĀ, BALASTA DAMBĪ 3. ABONEMENTA KASTĪTE 35. TELEFONI: GALV. RED. 224166; GALV. RED. VIETN. 224100; ATB. SEKRETĀRAM UN TEHN. REDAKTĒREI 225654; PUBLICISTIKAS NOD. VAD. 229631; KULTŪRAS NOD. VAD., MĀKSLIN. RED. 210030; DZEJAS UN PROZAS NOD. VAD., KONSULTANTIEM 227208. IESPIESTS LKP CK IZDEVNIECĪBAS TIPOGRĀFIJĀ, 226081, RĪGĀ, BALASTA DAMBĪ 3.

L I T E R A T Ū R A

ANDREJS TARKOVSKIS

HOFMANIS

Pagrabiņā ar balsinātiem velvētiem griestiem ieklūst krēsla. Atdzisuša punša peļķītēs uz tumša ozolkoka galda virsmas, ko nopolējuši apmeklētāju elkoņi, atspīd pelēkās dienas dziestošā gaisma.

Spriežot pēc paklusajām balsīm, cilvēku nav daudz. Ap galdu iepretim logam palēnām kustas paguruši pudelesbrāļi.

Viņam nav spēka. Zemu noliecies pār izlijušā vīna paltim, viņš ieklausās skumjās uzdzīves tālajās balsīs: retās, bezjēdzīgās, ar pauzēm, kas rēgojas sarunas miesā kā rētas.

Kāds ved viņu kariatē. Līgana šūpošanās. Kāda rokas pietur viņu aiz pleciem. Klusi kā reibonis kariatē iepeld platās durvis, viegli celdamās augšup līdzīgi dūmiem kaminā. Un viss tāpēc, lai viņš atkal bezspēcīgi sēdētu pie nolietā galda un viņu ielenktu pelēki, bezveidīgi pielūdzēji, godinādami savām bezvārdu runām.

Diez kādēļ nenes sveces.

Bet tagad viņš iet pa pilsētas nomaļos dzidro mijkrēsli, garām kokiem un akmens sienām, starp kuriem pavīd lauku un mežiem klāto, tālo kalnu tukšums. Apkārtējo viņš redz te ļoti tuvu, «gandrīz pie pašām acīm», te tālu, cauri tukšuma telpai, kuru nomāc nakts uzbrukums.

Te tuvu, te tālu... It kā svārsts, šūpodamies apziņā, vērstu viņu te pundurī, te milzenī. No tālienes plūst troksnis, kas atgādina to, ar kādu piepildās zāle pirms izrādes sākuma — pieklusinātas balsis, noskaņojamo instrumentu skaņas... Tās, šīs muzikālās skaņas, atplūst it kā cauri vējam — te tuvu, te tālāk, līdzīgi jūras viļņiem, kuru troksni vējš plūdinā tikmēr, kamēr no tā nekas nav palicis pāri, vienīgi tā kā kaiju kliegzieni, tā kā griezīga un šķietami tāla fagota balss...

Ak dievs, kā sāp mugura! Trulas, pierastas sāpes, kas sūc ārā muguras smadzenes! Gribas apstāties, pieliekties, apdedzināties ar asu, sāpīgu un veselam cilvēkam nedabisku pieliecienu.

Viņš apstājas plūškokiem aizaugušā klajumā pie pilsētas vārtiem. Tumsā iezīmējas bāli zaļi ziedu čemuri, saikani un smacīgi apsotot smaržošanu.

Viņš noguļas uz muguras. Piespiež ceļgalus pie krūtīm. Tumšajā zālē balto apkaklīte un aproces, kas ir mitras no vīna. Netālu, kur alejā bez trokšņa šūpojas koku galotnes, ēnā kāds apstājas. Tumsā iemirdzas cepures spožā virsa. Kalsna seja, melns, caururbjošs skatiens.

Pazīstama seja! Kas tas varētu būt?

Hofmanis pieceļas un dodas tumsā uz to pusi, kur alejas ēnā viņu gaida šis pazīstamais nepazīstamais.

Taču tur neviens nav...

MOCARTS

Spalgs zvans un skaļš sauciens: «Izrāde sākas!» — iztraucē viņu no piemiega.

Dūc kontrabasi, sitiens pa timpāniem, un iegrandas tauris; obojas dzidrais la. Piebalsojas vijoles... Kur viņš atrodas?

Ak, jā! Viņš guļ viesnīcas istabā, kur bija nokļuvis pēc tam, kad slimība bija izkratījusi no viņa dvēseli ārā.

HOFMANIĀNA

KINOSCENĀRIJS

Tumšas tapetes ar zeltītu reljefu rakstu; kamins, kurā, pārvilkušās ar pelniem, mirst ogles.

Hofmanis pieceļas — viņš ar visām drēbēm guļ virs segas — no krūzes ieļej bļodā ūdeni un iegremdē tajā galvu. Izslaucījis matus, viņš parausta zvana auklu.

Parādās sulainis.

— Dieva dēļ, kas tas par troksni?

— Jūsu ekselencei varbūt vēl nav zināms, ka mūsu viesnīca savienota ar teātri. Aiz šim te slepenajām durvīm pa mazu gaiteni var nokļūt tieši divdesmit trešajā numurā — ložā iebraucējiem.

— Ložā?

— Nu ja, — ložā iebraucējiem, divām personām, tikai pašiem augstākajiem viesiem, tieši pie skatuves. Ja jūsu ekselencei labpatik, šodien slavenā Mocarta kunga no Vīnes «Dons Žuans». Maksu par ložu — dālderu un astoņus grašus — pieskaitīsim pie rēķina.

Hofmanis ieļej glāzē atlikušo šampanieti no pudeles, kura peld spainītī ar izkusušu ledu. Ar baudu, kas robežojas ar riebumu, viņš glāzi izdzer tukšu.

Sulainis izbiedēti viņā noraugās.

— Atnesiet man punšu.

— Uz šejieni?

— Nē, uz ložu . . .

Teātris bija pietiekami plašs, iekārtots gaumīgi un spoži apgaismots. Ložas un parteris — spriežot pēc sarunu trokšņa — ļaužu pārpilni. Un, novērtējot uvertīru, — orķestris bija lielisks.

Andante satrieca ar drūmās pazemes asaru valstības šausmām . . .

Kā noziedzīgas gaviles liksmoja fanfara *allegro* septītajā taktī . . .

Uvertīra vēstīja par cilvēka sadursmi ar svešiem, ļaundabīgiem spēkiem, kas viņu ielenc, tīkodami pēc viņa bojāejas . . .

Beidzot vētra apimst. Paceļas priekšskars.

Hofmanis silda plaukstu pie biežas kristāla glāzes.

Tumša nakts. Salīgi un īgni vistīdāmiem apmetni, šurp un turp gar paviljonu staigā Leporello. «Dienu, nakti nopūlas . . .» — atskan no skatuves itāliski.

No paviljona izskrien Dons Žuans, aiz viņa — donna Anna, turēdama ļaundari aiz apmetņa. Kāda seja!

Tumšo matu atrisušās cirtas vijas pār muguru, baltais naktstērps nespēj apslēpt skaistumu, kas nav domāts nekautrīgam skatienam. Un, lūk, — kāda balss! «Neceri! Viss veltīgi . . .» Kā spoži zibeņi instrumentu pārkonā uzplaisnī no ēteriskā metāla listošas skaņas!

Velti Dons Žuans cenšas izrautes. Bet vai viņš vispār to vēlas? Kāpēc viņš neatgrūž šo sievieti un nebēg prom? Varbūt ļaunais darbs padarījis viņu glēvu un iekšējā cīņa starp mīlestību un naidu laupījusi viņam drosmi un spēku? Vecajam tēvam nācās samaksāt ar dzīvību par neprātīgo uzbrukumu spēcīgajam pretiniekam . . .

Dons Žuans nomet apmetni un nu top redzams ar sudrabu izšūta sarkana samta tērpa krāšņumā. Lielisks, varens augs, vīrišķīgi skaista seja: cildens deguns, caururbjošas acis, maigi veidotas lūpas; pieres ipašā saraušanās virs uzacīm un mirkli vieš sejā kaut ko mefistofelisku un, kaut arī nemazina skaistumu, tomēr nevilus izsauca trīsas. Šķiet, sievietes, ko viņš uzlūkojis, ir viņam nolemtas un, jaunā spēka aizgrābtas, pašas metas savā pazušā . . .

DONNA ANNA

Hofmanis notrīs: viņam liekas, ka nelielajā ložā bez viņa ir vēl kāds. Varbūt šis kāds atvēris durvis un aiz viņa muguras klusi ielavījies ložā?

Viņš jūtas sarūgtināts: viena nelūgtā viesā piezīme — dies' pasarg, vēl muļķīga — var aizbiedēt mūzikas izraisītās sajūsmas brīnišķīgo mirkli! Viņš nolemj ložas kaimiņam nepievēst uzmanību un, pilnīgi iegremdējoties izrādes vērošanā, izvairīties no vārdiem vai skatieniem. Noliecis galvu uz rokām, viņš lūkojas uz skatuvi. Izrāde turpinās.

Vairākkārtīgi viņš sajūt aiz muguras liegu, siltu elpu, dzird zīda drānas čaukstoņu. Visbeidzot viņš neiztur un iesnāns uzmet skatienu nelielām spogulim zeltītā rāmī pie ložas sienas un nobāl aiz izbrīna. Pareizāk sakot, aiz izbiļa: spoguļi donnas Annas seja. Donna Anna, tajā pašā tērpā, kādā viņš redz to uz skatuves!

Viņš saprot, ka jāuzsāk saruna. Aizrit vairākas mocošas minūtes, iekams viņš uzdrošinās:

— Kā tas var būt, ka jūs esat šeit?

— Šeit? Nekas nav vienkāršāk un dabiskāk. Vai tad jums nekad nav gadījies — nu, kaut vai sapnī — apzināties, ka viss ir iespējams; lai ko jūs arī nevēlētos, viss noteikti piepildīsies. Un piepildās arī, ja jūs nolemjat pārbaudīt šīs savas izjūtas patiesumu.

— Tikai sapnī.

— Bet vai tad sapnis nav tāda pati realitāte kā nomods? — Viņa smaida un, ievērojusi, ka viņš skatās nevis uz viņu, bet uz viņas atspulgu spogulī, piebilst: — Nedrīkst skatīties spogulī pret nakti.

— Kāpēc? — jautā Hofmanis.

— Jums rādīsies briesmīgas sejas.

— Tās man rādās tāpat. Un ne vien sapnī, bet vajā arī nomodā.

— Jūs esat ļoti noguris?

— Jā . . . Šodien man atkal no deguna tecēja asinis. Esmu pats sev apnicis ar šo slimību.

— Jūs esat dzejnieks?

Hofmanis atbild pēc brīža.

— Ja jau jūs spējat kaut ko tādu, — viņš pamāj ar galvu uz ložu, domādams viņas parādīšanos šeit, — tad man šķiet, — jūs tāpat daudz par mani zināt.

— Un ko jums dod mūzika? Tā dara jūs laimīgu?

— Nezinu . . . Tā pierāda, ka iespējams izpaust absolūto, bezgalīgo. Māksla ir vienīgā iespēja to izzināt.

— Jūs to gribat? Un jums nav baidi? Kam jums tas?

— Varbūt, lai kaut mazliet atšķirtos no dzīvnieka . . .

Izrāde beidzas. Publika atstāj parteri. Donna Anna aizvelk zaļo aizkaru, kas atdala ložu no skatītāju zāles. Ložā kļūst gandrīz tumšs.

— Paskatieties šurp, — viņa lūdz, norādīdama uz spoguļi.

Tagad viņi stav blakus un veras acis viens otra atspulgam. Tad donna Anna uzmet spogulim šalli, noņem spoguļi no sienas un pazūd ar to gaiteniša tumsā.

Hofmanis metas viņai pakaļ. Nelielais gaitenis ir tukšs. Arī istabā neviena nav . . .

Nakts. Aiz viesnīcas logiem — vējš un lietus. Hofmanis zvana. Viņam ir slikti — smaciņš. Turklāt viņu modina pierdzīgi soļi slepenajā gaitenī.

Sulainis atnes karstu punšu. Viņš ierauga, ka istabā neviena nav, bet slepenās durvis ir pavērtas. Sulainis ieiet ložā un visai nosodoši nolūkojas viesī. Pēc Hofmaņa zīmes noliek dzērienu uz galda, taču prom neiet, bet kavējas durvis, nespēdams izšķīrties pirmais uzsākt nepatīkamo sarunu.

— Seit pie sienas bija spoguļis . . . — viņš nedroši murmina. — Varbūt jūsu ekselence . . .

Hofmanis pagriež viņam muguru.

Pārlicies pāri ložas malai, viņš lūkojas tumšajā zālē; spokainā gaisma, ko met divas viņa atnestās sveces, teātrim piešķir nereālu, fantastisku izskatu. Pa visu telpu staigā caurvejš, tas kustina priekškaru.

— Donna Anna! . . .

Aicinājums izzūd tukšumā, toties pamostas instrumentu dvēseles, un pār orķestra bedri gaisā trīs savāda skaņa: tā kā balss, tā kā čaukstoņa . . .

Pulkstenis sit divus nakti . . .

Kad no rīta viņš norēķinās ar sulaini, tas no jauna uzsāk runas par pazudušo spoguļi.

— Tas bija veļaiņš spoguļis, jūsu ekselence. Man būs nepatīkšanās.

— Es domāju, ar to pietiks, — saka Hofmanis un noliek uz

galda vēl pāris dālderu. — Man tas nejauši saplīsa.

— Protams... Pilnīgi, jūsu ekselence.

— Nu, un kas būs šodien? Atkal «Dons Žuans»?

— Nē, jūsu ekselence. Redzat, — notikusi nelaime: dziedātāja, kas izpildīja donnas Annas partiju, šonakt pēkšņi nomirusi. Divos pēc pusnakts...

Kad sulainis paklanījies aiziet, Hofmanis izdzer punšu un lēnām pieiet pie augsta spoguļa, kas stāv ailē starp logiem. Viņa nojautas apstiprinās: aukstajā stiklā atspīd tukšums. Viņš piebīda krēslu, uzkāpj uz tā un pietuvina seju pavisam klāt pie spoguļa, un spoguļa virsma nosvīst no viņa elpas.

Tomēr savu attēlu spogulī viņš neredz...

JŪLIJA MARKA

Freilenes Jūlijas acis ir plaši ieplestas. Minna, viņas mazā māsiņa, neslēpj izbīļa asaras.

Kabineta durvis nedaudz paveras, un ieskatās frau Hofmane — gara auguma sieviete melniem matiem un nogurušām zilām acīm.

— Kādēļ tu visus baidi? Tas sagādā tev prieku? — viņa pārmetoši jautā un nozūd gaiteni.

Patiešām, stāstījums uz māsām atstāj pārlietu spēcīgu iespaidu.

Hofmanis, no visām pusēm aplūkots ar spilveniem, sēž lielā atpūtas krēslā. Viņš ir noguris un grūti elpo.

— Minna, mīļā, Jūlija! Vai tiešām es jūs esmu sabaidījis?

Pēc Jūlijas mēģina pasmaidīt arī Minna.

— Bet tā taču ir pasāka?

— Nē, nē, Minna, tā ir patiesība!

Mazās seja apmācas.

— Nu labi, labi, — es pajokoju! Protams, es to visu tikko kā izdomāju.

Jūlija skatās uz Hofmani.

Viņa ir nopietna, dziļu skatienu tā uzmanīgi seko viņa sejas izteiksmes straujajām izmaiņām.

— Gribat, es jums kaut ko nospēlēšu?

— No «Dona Žuana»? — jautā Jūlija.

— Ja jums labpatīk...

— Jūs nedrīkstat staigāt! Pēc tam, kad jūs atveseļosaties, Hofmaņa k-gs.

Hofmanis sataisa komiski baigu seju un teatrāli čukst:

— Es neizveseļošos nekad.

— Nu, ko jūs, Hofmaņa k-gs! — sabīstas Jūlija.

Pa to laiku Minna paņem nelielu spoguļi no sekretāra istabas dziļumā un dodas pie slimnieka.

— Tūlīt mēs uzzināsim! Dzirdi, Jūlija, tūlīt mēs visu uzzināsim! Vai Hofmaņa k-gs stāstīja patiesību vai sacerēja. Paskatieties spoguļi! Hofmaņa kungs, paskatieties spoguļi!

— Nevajag! — izbiedēti iekļiedzas Jūlija, izrauj spoguļi no māsas rokām un aizmet prom uz paklāja.

Hofmanis skumji noraugās viņā.

— Paldies, freilen, — visbeidzot viņš saka un, ar grūtībām mazliet piecēlies, smieklīgi mēģina paklanīties, — es jums vienīgi nepaspēju pastāstīt, — viņš saka, cenzdami, lai viņu varētu sadzirdēt tikai Jūlija, — ka donnai Annai bija jūsu seja.

— ?!

DOKTORS ŠPEIERS

Atveras durvis, un tajās parādās doktors Špeiers, Hofmaņa ārsts.

— Kas šeit notiek? — viņš iesauca, paceļ no grīdas spoguļi un noliek to blakus slimnieka krēslam. Tad izņem sudraba klausuli, saņem Hofmaņa roku un meklē pulsu.

— Tā vien liekas, ka jūs būtu izskrējis visas Bambergas teātra kāpnes un klāt vēl kulises.

— Es šonakt slikti gulēju... Pareizāk...

— Pareizāk sakot, — vispār neesat gulējis?

Māsas apstājas durvis un reveransā atvadās.

— Uz redzēšanos, Hofmaņa k-gs!

— Lūdzu, veseļojieties, Hofmaņa k-gs! Es pat apsolu iemācīties no galvas sonatīni! — Un vīrieši paliek divatā.
— Es atceros, kā reiz, pagājšiem, ballē man šķīta, ka es esmu sadalījis gabalos. Un visi apkārtējie bija mani Es. Sie dubultnieki mani tā mocīja!

— Jums acimredzot bija noreibusi galva. Tas nav nekas briesmīgs. Bet kādēļ jūs to atcerējāties?

— Zināt, doktor, reiz kāds ar stūrgalvību, kas būtu cieņīga, ka to pielieto kaut kur citur, pūlējās iedzīt sienā naglu otrādi, cepurīti pa priekšu, ar āmuru sizdams pa aso galu. Pie viņa pienāca kāds cits, ilgi vēroja pirmā veltīgos pūlīņus un visbeidzot paziņoja: «Savāds cilvēks! Tā taču ir nagla no pretējās sienas!»

Doktors jautri iesmejas.

— Šis dialogs, — turpina Hofmanis, — kā jūs nojaušat, risinājas dzeltenajā mājā.

— Es nojaušu! — smejas doktors.

— Jūs smejaties, — satriekts nopūšas Hofmanis. — Bet viņam taču ir taisnība, tam otrajam!

— Skatoties, kā palūkoties uz šo naglu.

— Lūk, lūk! Kā palūkoties! Simts no simta tā otrā vietā (un visi normāli — ņemiet vērā, visi normāli!) būtu vienkārši pagriezuši naglu ar aso galu pret sienu! Zināt, doktor, — bez kādas pārejas turpina Hofmanis. — Šķiet, esmu iemīlējis . . .

Durvis parādās Hofmaņa kundzes stāvs. Uz sudraba palātes viņa nes tējas tasīti doktoram un puņša glāzi saimniekam. Doktors paklanās un atkal pagriežas pret slimnieku.

— Jums nāksies likties gulēt agrāk un mēģināt atturēties no vīna.

— Dievs ar jums, doktor! Tas man nepieciešams darbam. Tas iekustina manu iztēli, doktor . . . Man pat ienāca prātā, ka varētu sastādīt dzērienu tabulu komponistiem, kas palīdzētu tiem darbā. Baznīcas mūzikai — reinvīns, nopietnai operai — burgundietis . . . — Viņš sāpes saviebjas un iedzer no glāzes.

Ievērojis, ka sarunas laikā Hofmanis neatlaidīgi skatās spogulī, doktors beidzot nenociešas:

— Ko jūs tur ieraudzījāt?

— Neko, — domīgi atbild slimnieks, veroties spogulī.

FRAU HOFMANE (MIŠA)

Pie dzīvokļa durvīm frau Hofmane sūdzas doktoram:

— Viņš mani ir pavisam nomocījis ar savām fantāzijām.

— Varbūt. Varbūt. Vispār — vispirms viņš nomocījis ar tām pats sevi. Pacientieties to paturēt prātā.

— Ak kungs! Es to vien daru, kā cenšos uzminēt viņa kaprizes!

— Varbūt, varbūt . . . Kādēļ? Vai tad tas ir iespējams?

— Visu nakti viņš sauca kādas sievietes vārdu.

— Es domāju, vārdam nav nozīmes.

— Es esmu nogurusi, man tas viss apnicis.

— Centieties dot viņam mazāk vīna.

— Velti es nolēmu braukt viņam līdzī uz šejieni, uz šo šausmīgo Bambergu. Es viņam neesmu vajadzīga, es to redzu!

— Biežāk vēdiniet istabas. Citādi viņš nosmaks.

— Ak dievs, vai tiešām . . .

Ievērojuši, ka pārtrauc viens otru, abi aiz neveiklības smaida.

— Sakiet, jūs mīlat mūziku? — pēkšņi vaicā Špeiers.

— Protams . . . — viņa samulsusi atbild.

— Bet kas jums patīk vislabāk? . . .

Hofmaņa kundze ir neizpratnē.

— Prologs no viņa «Svētceļnieces» . . .

Doktors smejas, noskūpst viņas roku un aiziet.

— Redzat nu! — ir viņa pēdējie vārdi.

— Марка бозка, kad tas viss reiz beigsies! — viņa, palikusi viena, poliski kliež pa visu gaiteni.

— Miša! — no kabineta dzirdama Hofmaņa balss.

— Miša!

Frau Hofmane pieceļas no gultas, uzmet rītasvārkus, paņem adikli un dodas uz vīra istabu.

Viņa nekādi nevar aizdegt sveci. Beidzot tas izdodas. Blāvā gaisma nespēj izkļiedēt kabineta pustumsu.

Pie kamīna, ar muguru pret sievu, stāv Hofmanis. Vīra nedabiski sasprindzinātais un nekustīgais augums viņu sabiedē.

— Kas noticis?

— Es nevaru pakustēties . . . Mugura.

Frau Hofmane metas pie viņa.

— Es tā stāvu jau kādu pusstundu.

— Kāpēc tad tu uzreiz nepasauci mani?

Viņa palīdz vīram nokļūt līdz krēslam.

— Pasēdi pie manis, — atguvis elpu, viņš lūdz.

Miša padevīgi nosežas pie naktsgaldiņa, uz kura deg vienīgā svece, un iesāk adīt.

— Varbūt tev pārvietoties uz gultu? — viņa jautā.

Viņš neatbild.

Paceļas flautas maigās, smeldzošās žēlabas, brāzmo vijoļu un kontrabasu bangozne, dārd bungas, dzied čellu un fagota klusās balsis, riešot sirdī neizskaidrojamas skumjas . . .

Un, lūk, arī *tutti*, vareni un dziži kā milzis aizsoļo unisons, zem tā graužošajiem soļiem dziest aplāpētās žēlabas . . .

Viņa apziņā valdonīgi skan «Ifiģēnijas Aulidā» uvertūra.

Pie sveces Miša mēmi ada savu nebeidzamo rokdarbu, palaikam pamezdama nemierīgu skatienu uz slimnieka puši . . .

Lēnām atveras durvis.

Hofmanis pagriež galvu. Garos, izšūtos izejamos svārkos, greznā kamzoli, ar špagu, sveci rokā, durvis stāv svešinieks un cieši veras saimniekā.

— Kas jūs esat? — jautā Hofmanis.

— Šis mūzikas autors.

— Kā? . . .

— Es esmu kavalieris Gluks!

— Tu neguli? — vaicā sieva.

Viņš neatbild un pustumsā klusi smaida.

Viņa pieiet pie krēsla.

— Tev kaut ko vajag?

Viņš skatās uz pusatvērtajām durvīm; no tām velk. Nemierīgi raustās sveces liesma.

— Es tikko sacerēju kādu stāstu . . . Pastāstīt?

— Briesmīgu, protams . . .

— Nē . . . Paklausies . . . Nav briesmīgs, — viņš vainīgi smaida. — Tas ir par mūziku . . .

— Kā tu patlaban jūties?

— Tagad ir labāk, daudz labāk . . .

— Tev vajadzētu pacensties aizmigt. Pēdējās dienas tu tikpat kā neesi gulējis. Tu pārvērties pats par savu ēnu.

— Tu pati to izgudroji, vai Šamiso k-gs tevi samācījis?

— Šamiso varonis pazaudē tikai savu ēnu, tu — daudz vairāk . . .

— Vai tev sapnī nav nācies krist no augsta torņa? . . . — pēkšņi viņš nevietā prasa. — Ko tu teici? Ko es zaudēju?

— Tu zaudē cilvēka izskatu.

— Tiešām? Tāds man nekad nav bijis.

— Kas ir šī Katiņa? Drīz visa pilsēta rādīs uz tevi ar pirkstiem.

— Katiņa?

— Es izlasīju tavās piezīmēs . . .

— Miša! Tu lasi manu dienasgrāmatu!

— Tu vienmēr esi teicis, ka mums viss ir kopīgs . . . Turklāt burtnica uz rakstāmgalda bija atvērta. Tā vietā, lai domātu par mūsu nākotni, tu kā ģimnāzists skrāidi pakaļ brunčiem. Man tas viss ir apnicis! Kas ir šī Katiņa, es prasu?

Sāpīgu izteiksmi sejā Hofmanis ar skatienu pavada sievu, kura, dusmās vicinādama viņa burtnīcu, riņķo ap galdiņu ar degošu sveci. Viņam sāk likties, ka blāvi izgaismotajā tumsā tās seja kļūst sveša, veca, pat biedējoša.

— Tu esi līdzīga . . . Zini, kam tu esi patlaban līdzīga?

— Es nesu tavu burtnīcu prom un ieslēdzu pie sevis. Ar labu nakti!

— Miša! — Hofmanis raujas augšā, aizmirsis par mu-

guru. Kā naža trieciens caurdur viņu. Viņš pamirst visnejēdzīgākajā, visērtotākajā pozā, baidīdamies pakustoties sagādāt sev sāpes. Un tomēr viņš smejas. Cenšas smieties, kaut arī viņam it nemaz nav jautri . . .

Pustumsā viņš redz, ka durvīs uzrodas kavalieris Gluks, kurš ar žestiem mēģina viņam kaut ko ieskaidrot, savērnieciski smaidīdams. Viņam rokā ir atslēga no Mišas sekretāra. Kavalieris piemiedz ar aci, pieiet pie galdiņa, noliek uz tā atslēgu un, paņēmis degošo sveci, pazūd durvīs.

Hofmanis stāv tumsā kabineta vidū un nevar pakustēties. Indīgs smaids uz viņa lūpām.

GREPELS

Vakars Bambergā.

— Tādā veidā Miša mani sodīja, — Hofmanis stāsta Kunca k-gam, viņa tirgotājam un bibliofilam.

— Es domāju, — viņš atbild, — ja frau Hofmane būtu zinājusi, ka Katiņa — tā ir Jūlija Marka, viņa būtu rīkojusies mazāk romantiski.

— Starp citu, vai jums neliekas, ka Jūlija kļūst jo dienas, jo jaukāka? Viņa bija šodien miļa pret mani!

— Ak vai, mans dārgais draugs, — nopūšas Kuncs, — man jums jāsaka, ka viņa precas ar to Grepelu, tirgotāju no Hamburgas. Mēs ar jums esam uzaicināti uz brokastīm viņam par godu, kas notiks rītdien, Pommersfeldenas pili.

Hofmanis apstājas tieši uz ielas, pa kuru viņi ar Kuncu bija tik jauki pastaigājušies. Viņš ir satriekts. Kuncs, neko neievērodams, mierīgi iegriežas sānielā un tikai tad pamana, ka palicis viens. Viņš griežas atpakaļ un skatās no stūra. Hofmanis stāv krustojuma vidū un pēta bruģi pie savām kājām. Viņa pirksti, spiežot spieķa rokturi, kļuvuši balti.

— Kur jūs pazudāt? — viņu sauc Kuncs.

— Paskatieties! — atbild Hofmanis un rāda ar spieķi sānielas virzienā. — Lūk, tā driz sadegs teātris, kurā spēlēs manu mūziku.

Liesmām apņemtais Berlīnes operas teātris.

Deg dekorācijas: kā ugunīgi putni gaisā izdeg tills un plīvuri.

Brūk jumta segumi.

Meitene no kordebaleta uzliesmo balerīnas tērps, un viņa, gluži kā kritoša zvaigzne, aiztraucas kulišu dūmos.

Rūc uguns . . .

Kopš šī brīža Hofmanis kļūst nepieskaitāms.

— Kopš rīta tu dzer jau trešo glāzi! Mēs taču esam uzlūgti brokastīs! — šausminās frau Hofmane.

Viņi brauc pa ielu īrētā karietē, un viņam liekas, ka viņš iebrauc mežā ik reizes, kad kučieris nogriežas tumšo šķērsielu ēnā.

Miša uzliek plaukstu viņam uz pieres. Viņa seja ir mitra un auksta.

Viņš skūpst Mišas roku — kvēli, kā mīlnieks . . .

Hofmanim apžilbst acis no atmiņām . . . Bet tas, ko viņš redz, jau nav vairs atmiņas: Jūlija lēni grimst ezera dzidrajā ūdenī — kā Ofēlija.

Taču kādēļ viņa smejas?

Viņam nevajadzēja dzert tukšā dūšā. Sagaidīšana. Ceremoniāla sasveicināšanās.

Viesi dodas augšup pa parādes kāpnēm kā Versalā.

«Taču tā nav Versalā,» pie sevis nodomā Hofmanis.

No kabineta spoguļu sienām viņam krīt virsū atspulgu kaleidoskops; spoguļi atkārtoti profilus, pakaušus, plecus un frizūras. Jūlijas kabinets ir greznas, tas ir kopija no tāda paša kabineta Sansusī.

— Taču tas nav Sansusī!

— Vai tā nav, Grepela k-gs? — Hofmanis vēršas pie līgavaiņa.

Kādi divi desmiti Grepelu izbrīnīti atskatās, gribēdami aplūkot uzbudināto, izspūrušo neliela auguma kungu ar mazām asām acīm un plānu muti.

Hofmanis vēro sevi spogulī. Miša pūlas aizvest viņu līdzī pārējiem.

— Ak dievs, cik es gan esmu kroplīgs!

— Kā lai izskaidro, ka apburošas meitenes precas ar kropliem! — viņš jautri kliež.

Viesi ir šokēti. Jo vairāk tādēļ, ka līgavainis ne tuvu nav skaistulis.

Kuncs cenšas stāvokli glābt.

— Jūsu paškritiskums vēršas komplimentā frau Mihaelīnai!

— Jā! Miša bija apburoša! — čukst Hofmanis.

Jaunā, zilacainā Miša plūmju krāsas kleitā pāiet garām gobelēniem un, desmitiem reižu atkārtojoties spoguļos, izzūd blakuszālē.

Viņš saņem tās seju plaukstās un tuvina savējai.

— Kad skaties uz viņu, lūk, tā, — viņš saka, — viņas acu kļūst daudz un tās izkārtojas rindā kā krelles dārgakmeņu rotā.

Hofmanis skūpst sievas roku.

— Es tevi lūdzu . . . Ernst . . . — Miša nezina, ko ar viņu lai iesāk.

Jūlija skatās uz Hofmani. Pārējie cenšas izlikties, ka nekas nav noticis.

Visbeidzot visi sasēdušies.

— Vinu variet aizvērt, — Kuncs saka sulainim, — mēs atvedām līdzī, jums tāda nav.

— Sakiet, — Kuncs pūlas novērst Hofmaņa uzmanību no savas sievas, Kunca kundzes, — tas briesmīgais gadījums ar Kleistu un viņa iemiļoto, — tas nav izdomāts? Tāda eksaltācija, pistoles un, protams, ārkārtējas jūtas!

Iedzerts jau ir diezgan krietni. Līgavainis apreibst ar katru minūti vairāk. Hofmanis — tieši otrādi — neko neēd, tikai dzer, tomēr nemaz nenoreibst.

— Tas ir ļoti skumjš stāsts. Tas ir briesmīgs nepavisam ne tajā nozīmē, kā jūs varētu iedomāties, ja vien jūs par to zinātu.

— Tad pastāstiet mums to! — uzstāj frau Kunca.

Grepels, jau pavisam piedzēries, palaikam ķeras ap līgavas vidukli un skūpst viņas kaklu.

Tagad visi cenšas skatīties uz Hofmani un neievērot Grepela uzvešanos. Bet Hofmanis groza pa galdautu glāzi ar soternieti un neskatās nekur. Un izliekas, ka neko neredz.

— Jūs taču, protams, zināt Kleistu, kurš uzrakstījis «Heilbronnas Katiņu». Viņš milēja apburošo Henrietu Fogelu, kas atbildēja viņa jūtām kvēli un maigi. Un reiz viņi sajuta, ka šajā pasaulē nevar būt laimīgi. Pagājīšgad, 21. novembrī, viņi kopā devās uz Potsdamu. Tur ir upe ar salām. Ārkārtīgi skaista vieta.

Visu rītu Kleists un Henrieta pastaigājās. Pēc tam, kādā no krastmalas restorāniņiem, kas darbīnās bija pavisam tukšs, viņš lūdza servēt galdū pie paša ūdens. Saimnieks ir izbrīnīts. Tomēr galds ir klāts, un Kleists ar Henrietu paliek vieni. Pēc dažām minūtēm saimnieks un apkalpotāja dzird vienu pēc otra divus šāvienus. Izbīli viņi skrīen uz krastu un ierauga jauno sievieti un Kleistu guļam rudenīgajās lapās. Trauki un brokastis — zemē, Henrietas roka sažņaugusi galdautu, ar kuru klāts Kleista ķermenis . . .

— Un tomēr, tas ir briesmīgi . . . — čukst frau Kunca.

Visu šo ainu Hofmanis, Jūlija un viņas līgavainis, saprotams, iedomājās katrs pilnīgi citādāk.

Hofmanis Kleista un Henrietas vietā iztēlojas sevi un Jūliju. Jūlija — sevi, un grūti saprast, ko tieši sev blakus. Taču reizumis viņai liekas, ka Kleists — tas ir Hofmanis.

Bet Grepels nav spējīgs iztēloties neko — gan tāpēc, ka ir par daudz sadzēries, gan tāpēc, ka viņam trūkst iztēles. — Novālis ir brīnišķīgi teicis, — turpina Hofmanis. — «Nāvē mīlestība ir vissaldākā. Milošiem nāve ir kāzu nakts.»

Grepels sakustas, grasīdamies atkal apķert līgavu. Jūlija nevilšus atraujas.

— Varbūt mēs mazliet pastaigāsimies pa dārzu? — piedāvā Marka k-dze.

— Patiešām! Tik brīnišķīga diena! — atbalsta Kunca k-dze.

Visi pieceļas. Grepels raujas pie līgavas, lai pasniegtu tai roku, taču paklūp un nokrīt garšļaukus uz krāšņā parketa.

Hofmanis neiztur:

— Atstājiet šo cūku tepat, lai izguļas!
Jūlija kļūst bāla kā krits.

Hofmanis acimredzot strauji noreibst, jo viņš paņem no galda vīna pudeli, izlej to Grepelam uz galvas, uzlec uz palodzes un nevis caur spoguļu zāli, bet uzreiz nokļūst dārzā... Tad viņš uzrāpjas uz karietes bukas un uzšauj ar pātaugu zirgiem. No turienes viņš iekrīt blakus tekošajā strautā un apmētā Kuncus un Mišu, kas steidzas viņam palīgā, ar dubļiem, smeldams tos no strauta dibena un mezdamus saujām.

Viņš izskatās šausmīgi: viņš viss ir asarās, slapjš un netīrs.

Tā beidzas brokastis par godu Jūlijas līgavaiņa Grepela k-ga (tirgoņa) aizbraukšanai.

— Es nomierināšos... bez šaubām, — es nomierināšos... — viņš čukst, līdz ceļiem stāvēdams piekrastes dūnās...

KRISTOFERS FETERI

«Kādēļ gan tevī nav blakus, miļo Hipel! Cik mēs bijām jauni un kādu pārliecību mūsos viesā lai arī naivā, taču noteiktā rīcībā! Tagad drosmīgi soļi var novest mūs pie grūtībām un rūpēm, vai pat pie katastrofas.

Vai atceries — blakus tēvoča Oto dārzam, aiz setas bija jaunavu pansionāts, kurā mēs bijām nolēmuši par katru cenu iekļūt, jo mūs bija savaldzinājusi dažas labas audzēknes burvība? Un mēs sākām rakt eju. Mēs pat līdz pusei to izrakām, taču tēvocis Oto kaut kā bija uzzinājis, un mūsu sapnis tika ar kaunu apglabāts, bet apakšzemes eju aizbēra speciāli šim nolūkam nolīgts dārznieks no pansionāta...

Taču šī sakāve mūs neapturēja. Mēs nolēmām izgatavot gaisa balonu, ar kuru pārlidot pāri sapņu sienai.

Kā mēs triumfējām, kad mūsu raibais, spilgtiem karodziņiem rotātais balons pacēlās gaisā, nesot mūs burgundieša grozā. Mēs jau svinējām uzvaru, kad notika katastrofa! Balons sasprāga, un mēs nogāzāmies tieši pansionāta pagalma vidū. Mūs ielenca, taču tā vietā, lai izturētos kā varoņi, mēs ar kaunu begām, pie kam tu, mans dārgais Hipel, kliboji ar abām kājām!...

Hofmanis skumji pasmaida un, atvēris mapi ar Kalo gravīrām, sāk tās pētīt, pārliedot no vienas kaudzītes otra.

Cik daudz tajās fantāzijas! Smalks, reizēm pat pārsmalcināts skaistums...

Patlaban viņš dzīvo Altenburgā, tornī pie jurista Markusa. Pirms gada viņš bija apgleznojis torņa sienas.

«Vai atceries manu tēvoci Kristoferu Feteri? Viņš bieži ņēma mani līdzī par sekretāru savos braucienos, kad Kurzemē apciemoja dažas ietekmīgas ģimenes, kuras bija saglabājušas tiesašanas tiesības savos īpašumos. Viņam vajadzēja spriest tiesu.

Cik mēs bijām jauni un laimīgi! Kad es tagad atceros to laiku, es jau vairs neesmu pārliecināts, ka viss notika tieši tā, kā es to atceros. Nodzīvotie gadi atstāj nospiedumu pat uz patiesību, izmainot to, bet varbūt (kas zin!) — padara to pat patiesīgāku?

Neviens taču nezina, kā viss bija īstenībā. Par pagātņi mēs zinām ne vairāk kā par nākotni, vai nav tiesa, mans draugs? Lai gan toreiz man bija 18 gadu, es nevaru būt pilnīgi pārliecināts par to, tādēļ ka domāju par šo laiku tagad, kad man, ak vai, ir vairāk.»

Netālu no Baltijas jūras piekrastes atrodas Rositenas dzimtpils. Tās apkārtnē ir barga un tuksnešaina, reti kad neauglīgajās plūstošajās smiltīs uzdīgst kāds zāles stiebrs, un parka vietā pili ieslēdz panīcis priežu mežs, kura mūžam skumjās sēras atraida pat pavasara košo rotu.

Kad mēs ar manu tēvoci tur ieradāmies, maņi pārņēma kaut kādas nepatikamas priekšnojautas. It kā pār šo pili būtu kāda nelaime. Kā vēlāk izrādījās, priekšnojautas mani nepievīla.

Sajā vietā viss bija drūms un nemājijs.

... Pārvaldnieka Daniela seja, bāla un samocīta, taču vienmēr gatava savilkties neīstā smaidā...

... Un pils saimnieka drūmā āriene; par viņu runāja, ka viņš tornī, kas atradās netālu no tiesu zāles, nodarbojoties ar melno maģiju un astroloģiju.

Un attiecības starp saimnieku un pārvaldnieku arī likās visai saspīlētas. Reiz, pastaigādamies pils apkārtnē, es redzēju, kā barons Roderihs iesita savam kalpam ar pātagu.

— Kašķainais suns! — viņš kļiedza. — Nodarbojies ar saimniecību un nebāz savu degunu, kur nevajag!

Kad barons aizgāja, Daniels novilkā caur zobiem:

— Nu, pagaidi...

Bet varbūt ka man tikai likās, ka viņš tā teica, un tagad es piešķiru šim gadījumam pārāk lielu nozīmi.

Es, protams, neticēju pļāpām par melno maģiju, taču reiz man nācās pārliecināties par šo baumu patiesumu.

Vēlu kādā vakarā, kad laiks bija sliktis, tēvocis sēdēja pie kamina. Pie tā bija piebidīts galds, uz kura slējās papīru un vāku kaudze. Palaikam viņš iedzēra no kristāla glāzes un kaut ko rakstīja savā saljānā iesietajā burtnīcā.

Es sēdēju krēslā un veltīgi mēģināju lasīt... Bija kluss. Vienīgi kaminā sprakstēja malka, un aiz loga kauca rudens vējš.

Beidzot es noliku grāmatu un izgāju gaiteni, ko apgaismoja kandelabrs, kas bija novietots nišā iepretim durvīm. Izņēmis no tā vienu sveci, es devos tiesas zāles virzienā.

Caur platajiem arkveida logiem spīdēja pilnmēness, izgaismojot veclaicīgās zāles tumšos kaktus, līdz kuriem nesniedzās manas sveces blāvā gaisma. Sienas un griesti bija klāti neparastiem rotājumiem, smagiem ozola paneļiem, raibi izkrāsotiem un zeltītiem griezumiem.

Kurš gan nezina, ka neparasti, divaini apstākļi ar noslēpumainu spēku iedarbojas uz mūsu garu, tā ka pamostas pati slinkākā iztēle un sāk nojaust nebijušo.

Es piegāju pie loga. Vējš šūpoja puskailos kokus, aukstais mēness izgaismoja tam pāri skrejošos mākoņus. Dziļāk parkā bija nojaušama pils tālākās daļas tumšā siena, bet pāri tai rēgojās apaļš tornis, un tam zem paša jumta smailā lodziņā trīsēja blāva gaisma.

Es uzreiz pazinu barona astroloģisko torni un atcerējos stāstus par šo noslēpumaino vietu.

Un ja nu pēkšņi barons tieši tagad ir tornī un noņemas ar savām slēptajām nodarbēm, kas nav domātas svešam skatīšanai?

Ilgi neprātodams, es atgriezos gaiteni un devos torņa virzienā. Ceļu es zināju, tomēr gāju lēnām, ar pukstošu sirdi, ieklausoties vecās, nemājiņās pils naksnīgajā klusumā.

Pēkšņi es apstājos. Man likās, ka garo gaiteni aiz manis šķērsoja kāds gaišā tērpts stāvs, pārscrienot no vienas durvju ailes uz otra.

Es ilgi stāvēju, pirms nedaudz nomierinājos un devos tālāk.

Iespējams, ka fantastiskās nakts un gaidāmā piedzīvojuma uzbudinātajai apziņai kāda klātbūtne vienkārši rēgojās.

Beidzot esmu pie mērķa. Lūk, mazā zāle, no kuras vītņu kāpnes ved augšup, uz apaļo istabu — šis drūmās celtnes noslēpumu noslēpumu.

Piegājis pie durvīm, aiz kurām bija kāpnes, es apstājos un vēlreiz ieklausījos. Durvis nebija aizslēgtas, un es pavisam viegli, neviena nepamanīts, varēju nokļūt uz kāpnēm.

Pacēlis sveci, es jau gribēju ieslidēt pusatvērtajās durvīs, kad pēkšņi aiz pārsteiguma satrūkos: zāles vidū, krēslā pie gara zema galda, ar muguru pret mani kāds sēdēja. Es pamiru. Cilvēks krēslā nekustējās. Es sāku gaidīt. Un, jo ilgāk es gaidīju, jo nedabiskāks man likās nepazīstamā nekustīgums.

Visbeidzot es izšķiros un, no bailēm pamiris, spēru dažus soļus krēsla virzienā. Viņš nekustējās.

Pēkšņi es visu sapratu, un atvieglojuma nopūta izlauzās no manām krūtīm.

Tas, kas man bija šķitis esam nekustīga figūra, bija vienkārši pār krēsla atzveltni pārņemts apmetnis, kuram virsū bija nolikta samta berete ar baltu strausa spalvu. Tās bija barona drēbes. Tātad viņš ir šeit, augšā!

Pirmais, kas man ienāca prātā pēc šī atklājuma, bija — nopūst sveci, ko es arī izdarīju.

Palicis tumsā, es apsēdos krēslā un iesāku gaidīt. Ko? — Nezinu. Tomēr es biju cieši pārliecināts, ka drīz šeit kaut kam ir jānotiek. Pakāpeniski acis pierada pie tumsas.

Pamazām iejūtoties šajā vietā, es vispirms ievēroju gaismas strēmeli no durvīm, kas veda uz astroloģisko torni.

Es aplūkoju divas garas figūras ailēs zem augstajiem logiem: tās bija bruņas, kas kā skulptūras greznoja zāli. Starp logiem bija iekārtots milzīgs blāvs spogulis melnā grieztā rāmī, un tas, ko es tajā ieraudzīju, mani piespieda nobālēt: miglainajā, ar pusnobiņu amalgamu klātajā spogulī es ieraudzīju sevi, uzmanīgi, uz pirkstgaliem ejošu pa pils gaiteni ar degošu sveci rokā! Tas ir, tajā biju redzams es, esošs dažas minūtes iepriekš! Pūlēdamies neelpot, es skatījos savā atspūļā, kurš atkārtoja visu ceļu no manas istabas līdz mazajai zālei ar krēslu pie galda, kurā es sēdēju. Visbeidzot tas, tāpat kā es, nokļuva krēslā un iesāka līdzināties pašam parastākajam spoguļattēlam.

Es pakustmāju roku, un spogulis paklausīgi atkārtoja manu kustību reizē ar mani.

Bet varbūt nekas arī nebija bijis? Varbūt tas viss man tikai rēgojās?

Taču, kas tev deval?

Es sēdēju krēslā un truli vēros spogulī. Negaidīti es, atspoguļots tā blāvajā virsmā, piecēlos un uzmanīgi virzījos uz kāpnēm. Es pats, dabiski, sastindzis sēdēju krēslā un augošā izbīlī vēroju savu attēlu.

Lūk, kas notika tālāk un ko es redzēju vecajā spogulī.

Uzmanīgi uzkāpis pa vitņu kāpnēm, es nokļuva pie divviru durvīm, kurām viena puse bija atvērta. Piegājis, es palūkojos iekšā.

Es biju gaidījis ieraudzīt vienalga ko, tikai ne to, ko es ieraudzīju. Tā bija gigantiska pustumša zāle, kuras griestus nespēja sasniegt pat spilgtais mirdzums, kas plūda no atvērta folianta uz grīdas zāles vidū. Zāle bija pilna ar putniem. Tās bija parastas žagatas — baltas ar melnu. To bija neiedomājami daudz, un tās laidās no vietas uz vietu, lēkāja pa grīdas plāksnēm; uzspurgušas gaisā, traucās no sijās uz siju zem neredzamajiem griestiem.

Grāmatā es ievēroju vārdu, kura jēga un izskats man nebija saprotami.

Es biju gaidījis ieraudzīt šeit arī baronu, taču viņa nekur nebija.

Zāli pildīja spārnu sišana un spalgi kliegzieni, kas saplūda uzbudinošā pretīgā troksnī.

Es metos lejup pa kāpnēm uz zāli, no turienes pa tumšajiem gaitenīem cauri tiesas zālei, un es atkal biju nokļuvis gaiteni . . .

Agri no rīta es attapos krēslā pie nodzisuša kamīna. Man sāpēja galva, un es jutos neizgulējies. Nakts piedzīvojumu varētu arī aizmirst (sākumā es biju pārliecināts, ka tas vienkārši bijis sapnis), taču manā rokā bija sveces gals, un svārkī bija nopilināti ar vasku . . .

Drūmās priekšnojautas piepildījās. Un tad es atcerējos, ka, skriešus atgriežoties pa kāpnēm zālē, es uz mirkli ieskatījos baisajā spogulī un ieraudzīju tur liesmu atblāzmu. Tobrīd, tikko redzētā iespaidā, es tam nepiegriezu nekādu vēribu. Bet tagad, to atcerējies, es pielēcu kājās un metos istabā pie tēvoča.

— Ugunsgrēks! — es kliezdu. — Celieties! Pilī ugunsgrēks! — es daudziju smagās, ar čugunu apsīstās durvis.

Man tā kliezdot, saskrēja kalpi, un no savas istabas iznāca tēvocis naktssvārkos un naktšcepurē.

Es neko nespēju paskaidrot, tikai kliezdu:

— Ugunsgrēks! Ātrāk taču, jūs, ātrāk! Tur deg! Tur, tornī!

Visi metās uz torni; es pakaļ visiem. Kad mēs iedrazāmies istabā zināmā torņa augšā, barons mūs sagaidīja visai nelaipni. Viņš sēdēja pie galda, uz kura gūzmējās astronomiskie atlanti un piederumi, un bargi skatījās uz mums:

— Kas noticis? Jūs esat jukuši? — izbrīnīti pacēlis uz acis, viņš jautāja.

Toties, kad dienā mēs ar tēvoci netālu no pils pastaigājāmies, jo laiks bija uzlabojies, un saule aukstiem stariem apspīdēja Rositenas bēdīgās sienas, mēs pēkšņi saskatījāmies un metāmies uz vārtu pusi: astroloģiskais tornis bija liesmās, un pāri liesmām riņķoja trauksmais melnbaltu putnu bars . . .

Baronu un viņa kalpus mēs satikām bruņinieku zālē pie izdegušu durvju ailes, aiz kā dūmoja tukšums līdz pat apakšējiem pagrabiem.

Barons paskatījās uz mani un noteica:

— Es skatos, — jūs arī tāpat kā Daniels milat bāzt degunu, kur nevajag . . .

— Ko jūs ar to gribat teikt? — par mani aizlika vārdu tēvocis.

Barons neatbildēja. Visi klusējot skatījās uz mani. Daniels nelāgi smaidīja, nemanāmi piemiedza man ar aci un izgāja no zāles.

— Jā, — prom iedams, viņš noburkšķēja, — šī torņa dibenā guļ vesela mantība.

Barons pavādīja viņu ar naidpilnu skatienu.

Naktī sniga sniegs, pārklājot ar baltu plīvuru laukus, lēzenos pakalnus un piekrastes kāpas.

Bet nākošajā dienā baronu atrada vēl kūpošā torņa dibenā. No akmeņu un pussadegušu siju kaudzes rēgojās viņa nedzīvā roka, sažņaugusi sudraba svečturi.

Ar grūtībām no drupām izvilka pils saimnieka liķi.

— Nē, tas viss nav tik vienkārši, dēliņ, — paziņoja tēvocis, kad mēs vēlu vakarā sēdējām savā istabā pie kamīna, pār šo māju nākušās nelaimes nomākti.

— Viņš nav miris dabiskā nāvē . . .

— Kādēļ tu tā domā?

— Un ko viņš tur vakar teica par to tavu degunu? — atbildes vietā apjautājās tēvocis.

Es neatbildēju. Un ko gan es būtu varējis atbildēt? Pavēstīt pasaciņu, kurai nebūtu noticējis neviens saprātīgi domājošs cilvēks?

— Es nezinu, — atbildēju, — es neko nesapratu. Man liekas, — ne tikai es, neviens neko nesaprata.

— Mums vajadzētu braukt projām, dēliņ, taču tā vien liekas, ka aiz tā visa slēpjas diezgan nelāga lieta. Man jānoskaidro patiesība . . . Bet nu iesim gulēt . . . — viņš nožāvājies piecēlās no krēsla.

Un tajā brīdī mēs izdzirdējām no gaitenā šļūcošus soļus un kaut kādu žvadzoņu.

— Ts-s-s . . . — Tēvocis brīdinoši pacēla roku un, piestiezdies pie durvīm, nedzirdami tās pavēra.

Es pieskrēju pie viņa un arī palūkojos pa durvīm.

Gaitenā galā mēs ieraudzījām aizejošu stāvu ar sveci rokā.

— Jāā . . . — norūca tēvocis, kad tas pazuda aiz stūra, — ko tu vari sacīt šajā sakarā, dēliņ?

Es klusēju.

— Vai tu nevēlētos uzzināt, kas tas bija un kurp tas devās?

Es nevēlējos, taču baidījies tēvoča acīs kļūt par zaķapastalu un, uzvilcis naktsčības, izgāju gaiteni. Es ilgi klejoju pa tumšajām zālēm un tukšajiem gaitenīem, tomēr nevienu tā arī nesastapu.

Kad es atgriezos, tēvocis teica:

— Tu nezini, kur viņu var satikt. Es aiziešu pats.

— Un tu zini? — es izbrīnīti jautāju.

Tēvocis pasmaidīja, paņēma no galda sveci un aizgāja.

Viņš atnāca pēc laba laiciņa. Tikmēr es paspēju kamīnā uzvārit punšu, iepriekš no tēvoča krājumiem dabūjis visu nepieciešamo.

— Nu, dēliņ, tu esi gaišreģis! Tu esi uzminējis manas domas, — sacīja tēvocis un, ielējis sev karsto dzērienu, pielaida tam uguni.

Pa istabu izplūda gaišzila gaisma.

— Tu redzēji? — pēc ilgākas pauzes es pajautāju.

— Ko? — tēvocis izlikās nesaprotam.

— Nu . . . To . . .

— Jā, kaut ko es redzēju gan. Pareizāk sakot, kādu . . .

Nākošajā rītā starp manu tēvoci un Danielu norisa saruna, kuras liecinieks es nejausi gadījos:

— Paklau, draudziņ, vai tev neliekas, ka, zinādamas par ugunsgrēku, kas izdedzināja torni, mūsu nabaga barons neparko negribētu ieiet pa durvīm, kuras ved uz nekurieni? Vai ved tieši uz debesīm.

— Drizāk gan uz eļļi, — noburkšķēja Daniels, visnepieklājīgākajā veidā žāvādamies.

— Tev, šķiet, nāk miegs, veco zēn, — droši vien naktī būsi slikti gulējis?

— Nezinu gan, — sausi atbildēja vecais. Viņš ar grūtībām pierausās no soliņa zem koka, netālu no pils vārtiem. — Iešu izriktot, lai klāj galdu pusdienām, — un viņš nožāvājās vēlreiz.

— Paklau, dēliņ, vai tu nevarētu pirms pusdienām mazliet pastaigāties, bet mēs, vecuki, te tikmēr mazliet papļāpātu . . .

Mans tēvocis acīm redzami bija kaut ko nodomājis. Bez šaubām — viņš zināja vairāk par mani.

Es atstāju vecos vīrus divatā un devos apkārt pilij. Kad es, tai apgājis, atgriezies, tur bija jaunas darbojošās personas.

Pagalumā pie vārtiem stāvēja kariete, kurā bija iejūgti četri putās nodzīti melni zirgi. Durtnas jau bija atvērtas, kučieris nokāpis no bukas un, atmetis pakāpienu, tagad palīdzēja izkāpt jaunam cilvēkam lāčādas kažokā, kurš savukārt padeva roku, palīdzēdams izkāpt sniegā apburošai jaunai sievietei, kas bija tērpusies krievu sabulādās.

No visām pusēm šurp steidzās kalpi.

Uzradās arī mans tēvocis un, piegājis pie karietes, stādījās priekšā.

— Man bija tas gods ziņot jums par nelaimi, — viņš teica atbraucējiem, — es esmu nelaiķa testamenta izpildītājs un pilnvarotais. Acīmredzot man nāksies nodarboties ar mantojuma lietām.

Tie bija Rositenas jaunie saimnieki, Roderiha vecākais dēls Huberts un viņa sieva Serafina.

Arī es paklanījos, cenzdamies to darīt pēc iespējas gleznāk.

Tēvocis pasminēja un sacīja:

— Tas ir mana brāļa mazdēls, Ernsts, mans draugs un uzticams palīgs darba lietās. Sekretārs.

No uzroča izvilktā Serafinas roka bija maiga un silta.

Nelaiķis bija novietots uz augsta galda bruņinieku zālē, tajā pašā, no kuras agrāk varēja nokļūt uz kāpnēm, kas veda uz torni. Tagad durvju vietā aizlēja svaigs mūrējums. Daniels bija licis durvju caurumu aizmūrēt. Lielais spogulis tāpat vien karājās starp logiem . . .

Jaunais pāris — Rositenas jaunie saimnieki, mans tēvocis, Daniels un es stāvējām ap zārku, gatavi izpildīt savu pēdējo pienākumu.

Barons bija ģērpts (kā viņš bija to novēlējis saviem mantiniekiem) melnā kamzoli ar sudraba pogām un sniegbaltām mežģiņu aprocēm.

Es pametu skatu uz spoguļi, taču neko neparastu tur neievēroju. Uz mirkli, tiesa, man šķita, ka nelaiķim spoguļi bija atvērtas acis. Taču es piedēvēju to krēslai un mitruma bojātajai amalgamai.

Vakariņu laikā pie galda valdīja nospiedoša atmosfēra. Serafinas kundze, sūdzēdamās par galvassāpēm, aizgāja no galda pirmā. Jaunais barons tūlīt pat viņai sekoja, negribēdams atstāt viņu vienu tik melanholiskā noskaņojumā.

Kad mēs ar tēvoci bijām palikuši vieni, viņš pajautāja Danielam, kas bija uzradies durvīs, ar baltiem cimdiem rokās:

— Nu ko, veco zēn, varbūt tomēr pastāstīsi man, kā tas notika?

Daniels drūmi paskatījās uz manu tēvoci un dobjā balsī sacīja:

— Es nesaprotu, par ko jūs mani vajājat, jūsu godība. (Viņš jau zināja, ka tēvocis ir nevis vienkārši pilnvarotais, bet tiesnesis, kas senās pazišanās vārdā ar nelaiķi baronu nodarbojas ne vien ar viņa tieslietām, bet arī testamenta mantojuma jautājumiem.)

— Jūs gribat, lai es jums pastāstu to, ko es nezinu vai kas nav bijis. Ko jūs vēlētos desertā: sieru, saldējumu vai liķieri? Kafiju?

Viņa seja bija kā sagumzīta, bet acīs rēgojās bailes.

— Sieru, — isi noteica tēvocis un nopūtās.

Kad Daniels paklanīties aizgāja, tēvocis piebilda:

— Nedrīkst atstāt šo jauko pāri šeit.

— Vai tiešām jūs domājat . . .

— Paklau, dēliņ, tu, šķiet, man stāstīji par to trako gadījumu, kad nelaiķis iesita savas pils pārvaldniekam. Un vēl — man liekas, ka tu kaut ko slēp no manis.

Es klusēju, piecēlos no galda un apsēdos pie klavesīna. Mūzika mazliet nomierināja manus nervus.

Tēvocis atmaiga.

— Nezinu, par ko tu kļūsi, — viņš domīgi teica, kad pēdējais akords izdzīsa zem divrindu logu zāles velvēm, kur mēs ēdām pusdienas, — taču nākamajam juristam es aizliegstu muzicēt. Mūzika var nelabvēlīgi ietekmēt nākamā augsti situēta ierēdņa un valsts kalpotāja prāta loģiku un veselo saprātu. — Viņš pasmaidīja.

— Vairāk par visu pasaulē es nicinu veselo saprātu, — es uzliesmoju un tūlīt pat pielēcu no krēsla: durvīs stāvēja Serafinas kundze:

— Par to nav jābrīnās. Viss taču atkarīgs no redzes punkta. Pasaule iekārtota tā, kāda ir jūsu pārliecība par to. Jūs esat lielisks muzikants, bravo!

DANIELS

Durvīs parādījās jaunais barons.

— Pili ir tik drūmi. Serafina, būs labāk, ja mēs pasēdēsim šeit, pie uguns, sabiedrībā, un patērēsim, nevis klusējot sēdēsim pustumšajā kabinetā, dziļdomīgi veroties saplaisājušās sienās.

— Mēs spriedām par mana radnieka gaidāmo karjeru, — teica tēvocis, piebīdījis pie loga krēslus baronam un viņa sievai, — kā jūs domājat, baron, kas varētu iznākt no šī brašļa? Man liekas, jūs labi pazīstat dzīvi.

Barons vērigi palūkojās mani.

— Viņš noteikti kļūs par komponistu! — iesaucās baronese.

— Ne tik labi, kā jūs domājat, taču pastāv fizionomika, un jūsu mazdēla sejas līnijas saka man, ka viņa karjera būs saistīta ar cienijama valsts kalpotāja karjeru.

— Bravo! — aplaudēdams viņam piekrita tēvocis. — No tiesas, tas būtu brīnišķīgi, ja vien ne mana rūgtā pārliecība, ka viņa fantāzijas dēļ viņš kļūs par sacerētāju. Nevienam nevajadzētu nabaga fantazētāju!

— Kāpēc tad nabaga? — iesmējās Serafinas kundze.

— Es lieku cerības uz viņa talantu, — turpināja tēvocis, piespiezdams mani galīgi nosarkt. — Un dzīves pieredze man saka — jo cilvēks ir talantīgāks, jo viņš ir nabadzīgāks. Šajā gadījumā nabadzība ir tiešā atkarībā no spējam.

— Es jūs saprotu, — pasmaidīja barons. — Neuztraucieties, jaunais cilvēks, — viņš vērsās pie manis. — Jūsu aizbildnis patlaban vienkārši demonstrē savu pedagoga talantu. Viņš acīmredzot ļoti vēlētos, ka jūs ietu viņa pēdās.

Pulkstenis nosita pusnakti.

— Paskat tik, mēs esam aizsēdējušies! — brīnījās tēvocis.

— Šeit ir tik mājīgi, — sacīja baronese.

— Tādā gadījumā, dēliņ, atnes man no mūsu istabas kanasteri un pipi, ja vien baronese būs tik laba un atļaus man uzvilkt šeit kādu dūmu.

— Protams! — iesaucās Serafinas kundze. — Bet vai jums nav baisi naktī staigāt pa šiem gaiteniem? — viņa man pajautāja un šķelmīgi uzsmaidīja.

Arī es mēģināju pasmaidīt, taču, atcerējies visu, kas ar mani bija noticis pili šajās dienās, pareizāk sakot — naktis, klusēdams izgāju no ēdamzāles.

«Ir nu gan riebiga vieta šī pils! . . .» es nodomāju un, cenzdamies neatskatīties, uzsāku ceļu pa vārgi apgaismotajiem gaiteniem un ejām.

Tā vietā, lai uzreiz dotos uz mums ar tēvoci ierādītajām istabām, es nezin kāpēc pagriezies uz bruņinieku zāli ar ie-

A VOTS

priekšējā saimnieka atliekām un veco, blāvo spoguļi starp logiem. Mani vienkārši vilka, un es tam nepretojos.

Soreiz es negāju bruņinieku zālē ar aizmūrētajām durvīm tālāk par sliekšni, bet, ieraudzījis platu koka solu pie durvīm, apsēdos uz tā un iesāku gaidīt. Es nojautu, ka mani piedzīvojumi, kas bija sākušies aizvakarnakt, vēl nav beigušies. Un es nebiju kļūdiņies.

Barons joprojām gulēja uz augstā galda. Viņa seja baltoja tumsā, līdzinādams ģipša maskai. Soreiz nakts bija tumša. Debesis sedza zemi mākoņi.

Pēkšņi man šķita, ka spoguļi pavidēja kāda ēna, pareizāk sakot, ēnas atspulgs. Es uzmanīgi ieskatījos un ieraudzīju veco baronu, kurš stāvēja izdegušā torņa tukšumā un drūmi skatījās lejup, uz savas bijušās laboratorijas sabrukušo pārjumu. Rokā viņš turēja sudraba svečturi ar degošu sveci.

No sasprindzinājuma es mazliet piecēlos. Spoguļi turpināja ritēt noslēpumainā, mēmā dzīvē, kas vēstīja par notikumiem, ko bez manis neviens tā arī nekad neuzzinās.

Es ieraudzīju, kā baronam no mugurpuses, cenzdamies kustēties pēc iespējas uzmanīgāk, tuvojās Daniels. Viņš bija garā naktskreklā un bez parūkas. Kādu brīdi viņš stāvēja saimniekam aiz muguras, tad, paskatīties apkārt, metās pie barona un pagrūda viņu mugurā.

Līdz pat šim laikam nespēju aizmirst barona Roderiha sejas izteiksmi, kas pavidēja nodilušajā spoguļī.

Viņa acis bija gan bailes, gan naid, gan ļaunums...

Daniels — vai viņa atspulgs — ilgi stāvēja durvju ailē un skatījās lejup, uz savu upuri.

Tad, lūk, kā bija bijis! Lūk, kā Daniels atriebās saimniekam par pātagas sitieni!

Kad es ar pīpi un tabaku atgriezos ēdamzālē, tēvocis smaidot apvaicājās:

— Kur tad tu biji tik ilgi? Mēs ar baronu jau taisījāmie doties tev palīgā.

— Viņi mani pavisam pārbiedēja, stāstīdami par visādām... — baronese nepabeidza.

No gaitēņa bija dzirdama kaut kāda murmināšana, šķindēšana un švikstoši soļi. Visi pamira. Soļi kļuva arvien klusāki. Tas attālinājās.

Barons paķēra no sienas veclaicīgu pistoli, pārbaudīja, vai tā pielādēta un gandrīz jau izmetās gaitēnī. Taču uz sliekšņa viņš apstājās.

— Man ir teikuši, ka spokiem parasta lode neko nespēj nodarīt. Vajadzīga sudraba! — Ar šiem vārdiem viņš norāva no sava greznā samta kamzoļa pogu un, noskrūvējis lādējamo stienīti, iedzina pogu stobrā. Tad apņēmīgi izgāja no zāles.

— Apstājieties! Baron! Pagaidiet mani! Tas nav... Nedariet muļķības!

Taču bija jau par vēlu.

Barons panāca Danielu, kad tas stāvēja bruņinieku zālē un vaidēdams skrāpēja ar nagiem aizmūrētās durvis, kas veda uz torni.

Barons nevilcinoties izšāva.

Daniels pakrita.

Vienlaicīgi ar šāvieni, kurš atbalsojās vistālākajās pils ejās, ar troksni saplisa vecais spoguļis virs mirušā barona un šķindēdams sabira gabalos, atsedzot tukšu rāmi, kas bija aizvilkt ar zirnekļtīkli.

Kad visi sapulcējās ap nošautā Daniela ķermeni, tēvocis sacīja baronam, kas bāls kā nāve stāvēja ar tukšo pistoli rokā.

— Viņš bija mēnessērdzīgs. Šī slimība viņu nobeidza. Bet vispār — var jau būt, ka jums ir taisnība.

Atriebtais barons gulēja uz sava paaugstinājuma un, kā mums likās sveču mānīgajā gaismā, smaidīja...

Nākošajā ritā pēc vecā barona un Daniela bērēm visi atstāja Rosītenu: barons ar sievu atgriezās savā Kurzemē, mēs ar tēvoci devāmies mājup, sevī vēlēdamies nekad vairs šeit neatgriezties, pat — ja to lūgtu baronese Serafīna.

«Lūk, manu dārgo Hipel, kas notika ar mani un manu tēvoci apmēram pirms trīsdesmit gadiem. Vai tā nav tēma aizraujošam stāstam?»

Es zinu, tu vienalga nenoticēji tam visam, tomēr man jāpastāsta tev līdz galam. Faktiski, runa ir par kādu nieku: pirms spoguļis, kas karājās Rosītenas bruņinieku zālē, sabira lauskās, es, panācis baronu pirms liktenīgā šāviena, paspēju tajā ielūkoties. Vai tu zini, ko es tur ieraudzīju?

Brīnišķīgu meiteni ar gaišzilu lenti melnajos matos. Viņa smaidīja un rēni skatījās uz mani. Tu neticēsi — tā bija Jūlija! Dažus gadus pirms tam, kad es viņu pirmo reizi ieraudzīju!

Es zinu, ko tu man tagad teiksi:

«Visu to pieraksti un atdod izdevējam.»

Ja tik viegli un vienkārši varētu atbrīvoties no atmiņām!

Bet varbūt visu to pamest un galīgi kļūt par ierēdni? Cik viegli man tad būs ar dusošu sirdsapziņu, stulbu punktualitāti un bez jebkādas ticības brīnišķajam!...

Bet pagaidām iešu un iedzeršu ar draugiem burgundieti! Ar dievu!...

GLUKS

Netālu no operteātra un jaunā dzīvokļa, Taubenstrāses un Šarlotenštrāses stūrī, šaurā, tomēr omulīgā viņa pagrabiņā ar svecēm stikla pārsegos uz galdiem, sēž Hofmanis un gaida draugus, piebeidzot otro viņa pudeli. Viņam priekšā — papīra lapa un tintnīca, rokā — spalva. Uz papīra savādā veidā mijas pieraksti, zīmējumi, muzikālu frāžu fragmenti uz nošu līnijām, kas savilkta bez rastra. Viņš ieklausās mūzikā, kas skan viņā — tā ir skumja, pat traģiska un attāli atgādina Mocarta Rekvīemu.

Pēc uzmetumiem, ātrajiem zīmējumiem, kas viens pie otra sedz lapu ar netālās viesnīcas monogrammu, var izsekot viņa domām. Tās ir bēdīgas, un visas kā krelles uz diedziņa veras par kādu skumju un svinīgu tēmu, kura it kā rezumē viņa izjūtas un noskaņojumu.

Pagrabiņš ir gandrīz tukšs, lai arī tā durvis ir aicinoši atvērtas, bet logi mājīgi izrotāti ar gaišajām svecēm aiz krāsainajiem stikliem. Tikko kā beidzies lietus, un bruģis zem apaļajiem liepu vainagiem zilgani iespīdas.

Vecākais viesmīlis avenkrāsas vadmalas jakā ar dvieļa malu slauka spoguļi aiz letes, uz kuras liesmo sarkanu rožu pušķis. Smagā, svinīgā tēma svin savu istenošanos.

Hofmanis aizsvitro ar melnu tušu pēdējo papīra baltuma laukumiņu.

Bet, lūk, arī ilgi gaidītie draugi! Hofmanis pieceļas no galdā un svinīgi sagaida tos durvis:

— Freilen Einike, — viņš skūpstā tās roku. — Hicīga k-gs! Šamiso k-gs! Gluka k-gs! — viņš pasniedz roku cilvēkam kamzoli.

Visi izbrīnīti noraugās iereibušajā Hofmanī, kas klanās tukšo durvju priekšā.

Pie galda ir jautri. Iedzer par «Undīnes» panākumiem.

— Jūsu «Undīni», maestro, uzņem brīnišķīgi, un šodien, tāpat kā vienmēr! Vivat! — Hicigs paceļ savu glāzi un izdzer. Pārējie jautri seko teicamajam piemēram.

Hofmanis piepilda glāzi, lai teiktu tostu.

— Paldies jums! Esmu pateicīgs, ka jūs no sirds priedājaties par manas operas panākumiem.

Taču, kas par niekiem! Tas jau ir izdarīts, uzrakstīts, uzvests! Izdedzis. Labāk iedzersim par ko citu. Iedzersim par konvulsijām, kādās locās mūsu dvēsele, sevī briedinot saprastu patiesību! Ar vārdiem, ar skaņām, ar gleznām saprastu absolūto bezgalību!...

Runājot tālāk, Hofmanis pa brīdim iedzers no glāzes, papildinot to no pudeles, kuru būs atnesis iejūtīgais viesmīlis. Un, savu runu beidzot, viņš paliks viens.

Vispirms pazudīs apburošā freilene Einike, pēc tam Šamiso, pēc viņa — Hicigs.

— Mums ir šausmīgi — ķildīgi un neiecietīgi — raksturi, to virsma ir grubulaina un neapstrādāta, un, ja neuzmanīgi pārlaiž pār to ar roku, var ieraut skabargu. Mēs saucam par draugiem daudzus, taču tikai dažī nojauš par tām dvēselēs sūpēm un tiem apskaidrības brīžiem, kas mūs padara par tādiem, kādi mēs esam istenībā.

Vai mēs esam laimīgi? Nē. Tāpēc ka laime ir par seklu mums, kas cenšas aptvert neaptveramo.

Vai mēs esam apmierināti? Nē. Vienmēr mūs nomoca alkas pēc atklājumiem un iekarojumiem, — tie grib sev pakļaut visu, kas ir ap mums. Bet ko gan mēs zinām par to, kas ir ap mums? Un vai gan mēs varam paļauties uz savām sajūtām? Lūk, pudele. Tā ir tukša. Zaļā krāsā, vēsa, tās dibenā ir dažas lāses vīna. Un tas ir viss, ko mēs par to varam pateikt, jo mums ir tikai pieci sajūtu orgāni! Ak vai! Ko gan mēs varam zināt par šo pasauli, ja mēs spējam aptvert tik niecīgi maz ar savu ubagojošo sajūtu palīdzību! Ko mēs spējam par to pateikt, kā vienīgi, ka tā skan, smaržo, ka tai ir krāsa, temperatūra un tā var būt rūgta kā vērmeles vai salda kā nektārs, — un vairāk neko par to zināt mēs nevaram?!

Mēs esam niecīgākie no niecīgākajiem, kas ieņēmuši galvā, ka pasaule ir tāda, kādu mēs to redzam!

Bet ja nu tai piemīt miljardiem citu īpašību, par kuru esamību mēs pat nenojaušam?

Ko tad lai iesāk nabaga cilvēks? Kas skatīs to dievišķo ideālu, kam jādara cilvēks laimīgs?

Harmonisks veselums! Visu iespējamo instrumentu pilniskanīgs un visaptverošs *tutti* — absolūtās vienotības un pilnības dievišķīgā ilūzija — māksla! Lai dzeram tad! . . .

— Bravo! . . . — atskan ironiska balss, un ar spalvu, kas izņemta no tintnīcas, tiek uzsts pa galdu tā, kā ar lociņu pa pulti sit muzikanti, apmierināti par tikko nospēletu skaņdarbu, kad tā autors iznāk klanīties publikai.

Hofmanis atskatās. Pie galda tikai viņš un kavalieris Gluks savā greznajā kamzolī.

— Bravo! Piedodiet, bet kas jūs tomēr esat? Entuziasts, kas apliecina godu savām atmiņām, vai skumja būtne, kas neatceras tuvību, un ir ieslēgta savā Eiklida eksistences pudelē?

— Goda apliecināšana atmiņām? — Hofmanis ir izbrīnīts.

— Protams. Atcerieties, kā spidoši sacija *madame de Staļa*: «Talanta vērtīgākā daļa sastāv no atmiņām»?

— Jā, tā viņa teica, un tas izskatās pēc patiesības. — Hofmanis izdzer atlikušo vīnu, pieprasa viesmīlim vēl pudeli un nosēžas preti nelūgtajam viesim.

— Es izlasīju jūsu pedējo literāro sacerējumu, — augstprātīgi paziņo Gluks un salej vīnu glāzēs. — Jūsu darbs, acīm redzot, ir mistiska mīlestības teorija?

— Diez vai, — atbild Hofmanis. — Es gribēju tikai pacensties pārcelt jūs jūsu bērnības pārdzīvojumu atmosfērā un paskatīties, vai jūs spēsīt uztvert pasaku vienkārši kā pasaku. Tādēļ nepieciešams, lai jūs kļūtu atkal bērns.

— Šajā gadījumā ar mani nekas neiznāks, lai arī es šo to atceros no savas bērnības.

— Patiešām?

— Jā. Es atceros savu skolotāju, kas sita man ar lineālu pa pirkstiem, ja es paņēmu nepareizu akordu. Šīs atmiņas arī der, lai pārvērstos par bērnu?

— Protams. Sirdsbrūces, kas gūtas bērnībā, nedzīst un nekad nekļūst par pieauguša cilvēka īpašumu.

— Var jau būt, var jau būt . . . Galu galā tas radošās apgaismības prieks un nemiers, par ko jūs nupat tik daiļrunīgi klāstījāt, izaug no ciešanām — gan mazām, gan lielām. Gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē. Tā ka, man jāsaka, es neesmu pārliecināts, ka dzīve būtu tik ļoti vērtīga manta, ja par apskaidrības brīžiem nākas maksāt tik dārgi.

— Nē, nē, — kaismīgi iebilst Hofmanis, — dzīvot, tikai dzīvot, vienalga par kādu cenu!

— Jā . . . — pieklājīgi novelk kavalieris Gluks un atkāšējas. — Jūs, šķiet, esat slimš? — viņš, kādu brīdi paklusējis, vaicā.

— Jā, — atbild Hofmanis, izbiedēti paceļot acis uz sarkanās biedru, — man . . .

17 — Es zinu, — tas pārtrauc Hofmani, — zinu.

— Jā, mans jaunais draugs, nevaru jums nepiekrīst, kad jūs runājat par draugiem tā, ka viņi pazūd tūlīt pēc jūsu vārdiem, — patiešām, pienāks laiks, kad draugus vairs neapņems, bet tieši otrādi — sāk zaudēt. Bet draugi — tie nav tikai pudeles brāļi. Nepavisam ne! Draugi ir tie, kas tevīs

dēļ spēs ziedot visu. Un nevis tādēļ, lai afišētu savas draudzības jūtas, bet slepus, tā, lai neviens un nekad neuzzinātu par šo upuri, kura apzināšanās varētu apņemt mūsu esamību. Vai jums ir tādi draugi?

HOFMANIS-DIVI

— Nē. Jā, laikam jau nav, — pie blakus galdiņa saka cilvēks justīcijas ministra frakā, kas izšūta ar zeltu. Viņš paņem savu glāzi un piesēžas pie galda, kur sēž Hofmanis un kavalieris Gluks.

— Atļausiet? — aiz pieklājības viņš pajautā.

— Jus tajā izskatāties pēc ģenerāļa, — uzmetis skatu izšuvumam, smaidīdams saka Hofmanis.

— Tagad mēs ar maestro runāsim pārmaiņus, — paziņo pazīstamais nepazīstamais, — vienu domu pasaka viņš, vienu — es. Tikai godīgi, lai viss būtu, kā nākas.

— Tiesa, man ir draugs, kurš man ir tuvs jau no bērnības . . .

— . . . taču viņa liktenis tik ļoti atšķiras no manējā, — turpina cilvēks ar zeltu izšūtajā frakā, — ka tas diez vai var veicināt mūsu garīgo tuvību.

— Nu, — jūs prasāt no draudzības pārāk daudz. Vai nepietiks vienkārši ar iespēju izkratīt sirdi? — Skumīgi smaida kavalieris Gluks. — Atļausiet uzdot jums vienu jautājumu? Es vēlos jūs saprast labāk, un man tas ir ļoti svarīgs.

— Lūdzu, es jums atbildēšu uz jebkuru jautājumu, — atbild Hofmanis.

— Tādā gadījumā — pasakiet, no kā jūs baidāties vairāk par visu pasaulē?

— Sajukt. No ārprāta, — atbild Hofmaņa dubultnieks frakā.

— Un no nāves, — piebilst Hofmanis.

— Nu, no nāves gan nepavisam nav ko baidīties.

— Tas tā ir jums, kas esat ieguvis nemirstību, — pavīpsnā Hofmanis.

— Nemirstību? Bet kas ir nemirstība?

— Neviens nezina, kas ir nemirstība, — iemet vārdu Hofmanis frakā.

— Sakiet, — Hofmanis vērsas pie viņa, — bez tā, ka jums ir mani vaibsti, jūs citu neko nevarat?

— Es varu visu, dabiski, ko varat jūs, un vēl šo to. Paklausieties, cienītais! — viņš pasauc oficiantu. — Atnesiet man, lūdzu, vienu svaigu burkānu.

— Burkānu, jūsu ekselence?

— Jā. Vienu svaigu burkānu.

Paraustījis plecus, oficiants aiziet, uz maza šķīvīša atnes rūpīgi nomazgātu burkānu un ar neatkarīgu izskatu nesteidzīgi attālinās.

Hofmanis frakā paņem nazi un sagriež burkānu šķēlītēs.

— Kas tas ir? — viņš jautā, norādīdams uz sagriezto burkānu.

— Burkāns, — atbild Hofmanis.

— Nē, — atbild viņa dubultnieks un uzsit ar plaukstu pa galdu; burkāna šķēlītes pārvērsas zeltā.

— Filozofiskā akmens jēga ir tā, ka tas nekad nenokļūst cilvēku rokās, — viņš paziņo.

— Bet jūs? Kas esat jūs?

— Hofmaņa kungs! — pārtraucot Hofmaņa vientulību, durvis kliedz padzīvojis cilvēks livrejā. — Ugunsgrēks! Teātris deg!

Teātri apņēmušas liesmas. Karstuma dēļ pie tā nav iespējams pieiet. Satrūkstas ugunsdzēsēju zirgi, saraujot aizjūgu. Plīst krāsainie logi. Dūmos šaudās baložu bars.

Nakts. Kūp nodegušā teātra sienas. Logu tukšumi drūmi noraugās skaidrajās zvaigžņotajās debesīs.

HIPELS

Hofmaņa Berlīnes kabinetā ir tumšs: aizkari nolaisti, lai gaisma netraucētu slimniekam, kurš sēž krēslā pie kamīna: zem kājām — soliņš, mugurā — naktssvārki, ap pleciem apmesta šalle.

Hipels, mazliet atbidījis aizkaru, sēž pie loga. Tā ir viņu pēdējā tikšanās. Hipelam šovakar jābrauc prom.

— Un tomēr — kas es esmu? Tu vari man to pateikt? — jautā Hofmanis.

— Tu esi mans draugs, un man ļoti negribas ar tevi šķirties. Ipaši tagad, kad tev nav labi.

— Protams... Muzikants? Mākslinieks? Rakstnieks?... Varbūt vienkārši ārkārtējās komisijas padomnieks?... Bet varbūt tu tomēr paliksi? Kaut vai uz vienu dienu?

— Tas ir pilnīgi neiespējami. Es taču neesmu kungs pār sevi.

— Neviens nav...

— Tu esi dzirdējis — Jūlija Marka pametusi Grepelu. Viņi izšķīrušies.

Hofmanis atbild pēc brīža.

— Padod man... Atver sekretāra labo atvilkni un iedod man zilu konvertu. Tam jābūt pašā apakšā, zem papīriem.

Hipels pieceļas, pieiet pie sekretāra un atgriežas ar vēstuli.

— Izlasi. Tā ir doktoram Špeieram. Lasi skaļi. Sāc no otrās lappuses — līdz tam ir nieki, klanīšanās un sasveicināšanās...

— Ja tu tā vēlies...

— Tu zini, kas man ienāca prātā... Mēs taču ar tevi ne reizi neesam sastrīdējušies! Trīsdesmit piecu gadu laikā! Nu lasi, lasi... Pagaidi... Palūdz, lai Miša sataisa man punšu.

— Es tevi ļoti lūdzu — nevajag... — saka Hipels.

— Nu, lasi, lasi... no otrās lappuses.

— «Iedomājieties — ar Faniju Tarnovu mēs daudz runājām par J. un diemžēl man kļuva skaidrs...»

— Kas ir šī Tarnova?

— Nabaga vecmeita no Hamburgas. Raksta drausmīgus romānus...

— «... kļuva skaidrs tas,» — turpina Hipels, — «ko viņa velejās noklusēt, proti, ka rūgtais izsmiekls par pārprasto dzīvi, kauns par izšķiesto jaunību ir nežēlīgi samaitājis Jūlijas dvēseli. Tā nespēj būt vairs maiga, mīlīga un bērnišķīga. Var būt — viņa pārmainīsies, kad būs pametusi kapsētu, kas pilna ar vītušiem ziediem, apbedītiem priekiem un cerībām...»

— Atvaino, — pārtrauc Hofmanis, — lūk, tu esi ierēdnis un diezgan tālu ticis... Saki, vai es rikojos pareizi, kad, būdams vecākais padomnieks, izsaucu to idiotu, to policijmeistaru fon Kampcu uz tiesu?

— Kā tu runā...

— Nu labi, nevis idiotu, — vienkārši apmelotāju, taču vai man bija vai nebija taisnība, kad es viņu saucu pie atbildības saskaņā ar likumu?

Hipels pasmaidīja:

— Tev bija tikpat daudz taisnības, cik viņiem, atbrīvojot par to tevi no dienesta ārkārtējā komisijā...

— Man jau no paša sākuma nevajadzēja nodarboties ar šo rosišanos un niekošanos. Es neesmu ierēdnis! Es... — Hofmanis dziļi nopūšas... — Es nezinu pat, kas es esmu... Ko? Kas es esmu, Teodor?

Hipels pieceļas un, pirms atbildēt, ilgi loka vēstuli, ko tikko bija lasījis.

— Nevajag, nesaki neko... Es domāju, ka neviens man nespēs atbildēt uz šo vienkāršo jautājumu... Ko tu dari? Tu taču neizlasīji līdz galam! Nē, nē, nē! Noteikti izlasi! Tev jāzina! Tu taču brauc projām! — Hofmanis cenšas piecelties no krēsla, taču viņam tas neizdodas.

— Zini, — viņš skumji saka, — arī es vienreiz ņemšu un aizbraukšu, kur acis rāda... Vai aiziešu kājām... Pārnakšņošu kādā lauku viesnīcā. Iedzeršu punšu!... Lasi, kāpēc tu nelasi?

Hipels pasmaidīja un no jauna izņem vēstuli.

— Kur es apstājos?... A, lūk... «Ja jūs atrodat par iespējamu un vēlamu M. ģimenē minēt manu vārdu vai arī runāt par mani, tad kādā saules apgaismotā brīdī pasakiet Jūlijai, ka atmiņas par viņu dzīvo mani, ja vien var saukt par atmiņām kaut ko tādu, kas pilda dvēseli pāri malām, kas, noslēpumaini pārveidojoties augstākā garā, atnes mums brī-

nišķīgus sapņus par prieku un svētlaimi, ko rokas no miesas un asinīm nespēj ne tvert, ne noturēt...»

Hofmanis aizvērtām acīm sēž savā krēslā, un šķiet, ka viņš gul...

— «Pasakiet viņai,» — skan Hipela balss, — «ka viņas sirds siltums, sievišķīgās pievilcības un bērna skaidrības debestēls, kas staro man šī nelaimju laika pazemes tumsībā, neatstās mani līdz pat pēdējam elpas vilcienam, un ka tad mana atsvabinātā dvēsele pirmo reizi pa istam ieraudzīs to būtņi, kas bijusi viņas ilgošanās, viņas cerība un viņas mierinājums!»

JULIJA MARKA

Rudens vakars. Kluss, skaidrs un ļoti auksts. Saulriets līdzīgs varavīksnei. Koki, melnas, nepārtrauktas līnijas siluetiem kā ar ķīniešu tušu izņemti, stāv ceļa malās. Jau iespīdas pirmās ugunis attāla ciemata logos.

Hofmanis iet pa ceļu. Viņam rokā ir smags spieķis, viņš iet lēnām, un, spriežot pēc tā, ka viņš reizēm apstājas un ilgi veras zemē pie kājām, — viņš laikam nekur nesteidzas...

Ciems... Uzpostas mājiņas, tīri celiņi, nomazgāts brūģis.

Baznīca, no kuras dzirdamas ērģeles un nesaskanīgs koris — tur acīmredzot dzied baznīcēni. Ielas ir tukšas...

Hofmanis atkal apstājas, viņa seju izķēmo nicīga grimase. Aiz aizvērtajām baznīciņas durvīm dzirdama dziedāšana.

... Šāviņu izvagots lauks, sašķaidīti dūmojoši koki, salauzti lielgabali, saspridzinātas ciemata atliekas. Un liķi. Neskaitāmi daudz liķu, pār kuriem vienaldzīgi spīd balta saule.

Prūši, francūži, krievi... Milzīgs lauks. Nogalināti, sakropļoti cilvēki. Izjukušā aizjūgā sitas ievainots zirgs...

Ciema viesnīcas saimnieks ar sveci rokā pavada Hofmani uz viņa istabu.

— Un punšu, lūdzu. Trīs porcijas. Un iekurīniet kamīnu...

— Tūlīt, tūlīt! Varat būt pilnīgi...

— Vai jūs karojāt ar Napoleonu?

Aiz pārsteiguma saimnieks apstājas:

— Jūs droši vien ievērojāt, ka es kliboju?

— Jums ir labs rums? — pēkšņi vaicā Hofmanis.

... Pa liesmām apņemtu tiltu virzās jātnieks. Zirgs iet uzmanīgi, smailē ausis un šķielē. Uz kūpošajām margām krīt putas. Jātniekam ir šausminošs tirāna skatiens.

— *Voyons*, — lauvas balsi viņš rēc uz adjutantū.

Tā ir Drēzene. Napoleons pirms sakāves Tautību kaujā...

Hofmanis sagumis sēž pie kamīna un skatās uguni. Laiku palaiķam viņš paņem glāzi, lai iedzertu karstā dzēriena malku. Pēc tam, pieklibojot un atbalstoties pret spieķi, viņš pieiet pie loga un attaisa slēģus.

Pār zemi apgāzušās aukstas zvaigžņotas debesis. Klušums.

Uz kumodes, blakus krūzei un bļodai, viņa *portpapier* atrodas miniatūra ar freilenes Jūlijas attēlu, zāļu kārbīņa un ūdens glāze.

Sveces liesma raustās, un vasks pil uz spilvena, uz kura gul Hofmanis. Viņam ir nelaimīga vai ļoti slima cilvēka izmocīta seja. Iepretim gultai — pusatvērts spoguļskapis. Ir kluss.

Iečikstas eņģes, un lēni atveras skapja durvis.

No kurienes viņa radusies, meitene ar gaišzilu lenti melnajos matos?

Trauslas rokas akurāti sakārto gulošā lietas uz naktsgaldiņa. Uz galda noliek ziedu pušķi, apgriez sveces degli, sabaksta uguni kamīnā...

Atkal čikst skapja durvis...

Istabu pielej spoža saule. Logs ir plaši atvērts, viegls vējš kustina aizkara plāno muslīnu.

Visur ziedi...

— Varbūt tev atnest buljonu? Tu neko neesi ēdis, — Miša pūlas novērst vīru no drūmajām domām.

Hofmanis viņā neklusās.

— Tikai savu atspulgu es neatstāju sievietei.

— Kam tad? — ar profesionālu laipnību interesējas Špeiers.

— Viņai, tai, tai . . .

— Viņai? Un ne sievietei? . . .

No viesistabas dzirdamas bērnu balsis. Kāds raud. Grūti saprast — tas ir zēns vai meitene.

— Kas tur notiek? — jautā Hofmanis.

— Tūlīt uzzināšu . . . Neuztraucies . . . — Miša ieliet viesistabā. Nepagriezdam galvu, Hofmanis ieslīpi skatās lielā spogulī pie pretējās sienas. Tajā atspoguļojas istaba, grezni tērtas dāmas un kungi krēslos. Viņi uzmanīgi noraugās Hofmani.

Kur viņš ir tos redzējis? Ā! Viņu taču vienkārši nav! Viņš ir tos visus izdomājis!

Bet viņi no spoguļa turpina skumjām acīm skatīties uz Hofmani. Bez ārsta istabā neviena nav.

— Es esmu līdzīgs bērniem, kuri dzimuši svētdienā.

— Ko jūs . . . gribat teikt? — Špeiers pieiet pie slimnieka.

— Viņi redz lietas, kuras neredz citi.

Atgriežas Miša un, slimīgi smaidīdama, pieiet pie gultas.

— Tie ir frau Marienbirgeras bērni. Jaunākais raud un pieprasa, lai tu viņam pastāstītu pasaku. Es sacīju, ka tad, kad tu izveseļosies . . .

— Āā . . . Tagad es saprotu, kas es esmu . . . Beidzot . . . — viņš čukst, greizi smaidīdams.

Istabā uzreiz paliek tumšs. Vakars. Dzirdams, ka blakusielā baznīcā zvana.

Miša, ārsts un Hofmaņa draugi klusi stāv ap mirēju. Viņa dzīve aiziet . . .

Raiņiem karodziņiem rotāts gaisabalons ceļas augšup gar koku galotnēm un asajām dakstiņu korēm.

Arvien augstāk, augstāk . . .

No šejienes visa pilsēta ir kā uz delnas.

Lūk, tur, starp tiltu un katedrāli ar bronzas smaili, augsta māja atvērtiem logiem . . .

Lūk, viņš. Arvien tuvāk, tuvāk . . .

Cauri spožajiem stikliem lakotajos rāmjos jau redzama istaba . . .

Un pie tējas galdiņa sēž sieviete ar gaišzilu lenti melnajos matos.

Lūk, viņa pagriež galvu . . .

Tomēr viņš tā arī nespēj saskatīt tās seju, jo iestājas tumsa. Viņš jūt vienīgi, ka tuvākas un dārgākas sejas viņam nav bijis visa viņa nabagāja, isajā, ārpātīgajā mūžā.

Uz gaišās istabas sienām un griestiem trīs sauleszaķīši. Hofmanis pamostas. Viņš pagriežas un apsēžas uz gultas.

Bet kas ar viņu noticis? Kur palikusi sirmā vaigubārda un grumbainā piere? Dziļās rievās pār vaigiem un piepampusās roku locītavas? Viņš ir jauns — viņam nevar dot vairāk par divdesmit!

Viņš pieceļas no gultas un pieiet pie spoguļa, lai sakārtotu matus, taču viņam tā arī neizdodas ieraudzīt sevi jaunu — spoguļi redzama tikai saules pielietā istaba un skapis ar pa pusei atvērtām durvīm. Savu seju viņš neredz.

Viņu piesaista viegla čaukstoņa, kas nāk no skapja.

Viņš pieiet pie tā. Ieklausās. Tad bez trokšņa atver durvis. Viņam liekas, ka skapim nav aizmugurējās sienas. Taču viņš par to nav pārlicināts, jo šeit ir ļoti tumšs un tumsā grūti kaut ko saskatīt. Taustoties viņš atrod savu mēteli un pledu.

Neveikli pastumj tos malā, un tie nokrīt. Mēteļa poga skanīgi atsitas pret koku.

Pavisam tuvu, burtiski dažu soļu attālumā viņš ierauga mazu lodziņu, un tajā — meiteni ar gaišzilo lenti melnajos matos, kura pa taciņu aiziet dārza dziļumā. Tad logu kaut kas aizsedz — tā kā slēgi, tā kā aizkari. Atkal tumsa.

Ar grūtībām viņam izdodas atgriezties istabā.

Svece ir gandrīz izdegusi, kamins izdzisis. Hofmanis pārļaiž skatienu šaurai istabai lētā lauku viesnīcā. Aiz loga svīst dūmakaina rīta gaisma.

FRAU MARIENBIRGERAS BĒRNI

Hofmanis guļ uz divāna savā kabinetā. Viņš vairs neceļas.

Viesistabā klusēdami sēž viņa draugi. Pavisam divi vai trīs.

Pie kamīna ārsts — doktors Špeiers — ar palīgu uz spirta lampiņas karsē dzelzs sloksnītes. Pie gultas darbojas Miša. Sakarsēto dzelzi ārsts liek uz Hofmaņa kailās muguras, abās pusēs mugurkaulam, taču slimnieks neko nejūt.

Viņu apgriež uz muguras.

— Starp citu, — Hofmanis savērnieka čukstā vērsās pie doktora, — es taču arī sen jau esmu pārstājis atspoguļoties spoguļos. Kā Špiners.

AIVARS OZOLIŅŠ

DZIESMINIEKS UZ NĀRAS

Stāsts
Plaģiāts
Drīzāk luga
Patiess, tak visnotaļ gabals iz dzīves

Veltīts pašam Ņ

Dramatis Personae:

DZIESMINIEKS, 48 gadi ar mantas konfiskāciju
LAIKMETS, pie pakšiem un citur
LIKTENIS un viņa PIRKSTS
DZIESMINIEKA S, viņai dežūra pirti
SKURSTENSLAUKIS, pavisam no cita pagasta
EMMA von STRUMPF-BAND-STOCHERSCHILD,
eine Deutsche Federmädchen
KREISAIS KOSMISKAIS SUNS

vadoņi

LABAIS KOSMISKAIS SUNS
BAĻĶIS kā tāds
BLŪSU KORIS, SKATITĀJI, CILVĒKS, AUTORS
(autors), etc.

PIRMAIS CĒLIENS UN METIENS

Bēdīga aina

Aerobusa «BULVĀRĀZIS-666» kuņģis. Grīda, logi, stūre.
Kuņģi klusums, neviena nav.

DZIESMINIEKS, viņš sēž.

K. K. SUNS — uz galda pa labi, L. K. SUNS — turpat pa kreisi, abi stāv pie stūres.

Ir jau ziema. Drīz būs vasara. Dziesminieks sēž uz nāras.

Viņš domā. Turpat redzama EMMA von STRUMPF-BAND-STOCHERSCHILD ar visu atsperi, to Dziesminieks pašlaik uzvelk. Tas netraucē viņam domāt. Par tautu, tās meitām, par patskaņu atskaņām.

Gar logu labā ātrumā drāžas etc. — migla, pazudušais kumeļš, fanfaras, kraukļi caurām zeķēm kājās, kartupeļi (šogad labi padevušies Visumā), sirpju kāsis, āmurs, brāļu pufaika un sarkanās ausis, tās brīžiem pielip stiklam. Nekas netraucē Dziesminiekam domāt.

Telpā neviena nav. Aizkrāsne leņķī skan CILVĒKS ar lie-lo burtu Π. Stalti lēkā BLŪSU KORIS. (Nu tik būs.)

Atveras iekavas, ienāk SKURSTENSLAUKIS no krāsns, apsnidzis viscaur melns, iekavas ciet. Viņš noliek savus skursteņus kaktā, atsēžas uz brīva galvaskausa, sāk domāt par citiem skursteņiem.

Nu domā jau divi.

Emma nedomā, viņai ir atsperē.

Dzīve ir skaista.

Emma ir skaista.

Vēl skaistāks būs nākotnes laiks, ko Dziesminieks tuvina domās.

Vairākus gadus nekās nenotiek. Klusums, telpā neviena nav. Rokās katram ir priekšmets, kurā notiek matērijas agregātvokļa izmaiņas turp un atpakaļ.

Uzreiz kļūst tumšs...

Nekas nenotiek, un kļūst atkal gaišs.

Pēc mēneša pret pakši klusi atskan BAĻĶIS.

BAĻĶIS (*stingri*). Babah!

EMMA (*im Deutsch*). Ach!

LAIKMETS (*ārpusē pie pakša*). Khē, khē... Gribēju tikai atgādināt, ka arī nākamajā pieturā nepieturam. Sapro-tiet — ātrums jāpātrina. Khē, Khē... Tas, biedriši, pagai-dām ir viss. Atā.

K. K. SUNS. Poņal. Maņevr ispolņaju!

L. K. SUNS. Tak ģeržaķ!

Dažas piecgades atkal nekās nenotiek. Neviena nav. Tad dzirdama skrapstoņa. No apakš nāras izlien PIRKSTS.

EMMA (*im Deutsch*). Guten Tag!

LIKTENIS (*dobji, kā nākas*). Mieru, tas ir mans. Visiem ap-likties izpletņus un gaidīt turpmākos rīkojumus!

K. K. SUNS. Ņe poņal!

L. K. SUNS. Eto suģba.

K. K. SUNS. Prošu povtorik!

L. K. SUNS. Ģelo pahņet kerosinom.

K. K. SUNS. Poņal. Kurs prežņij.

Dziesminieks nedzied, viņš ņem garenu kausētas smilts dobu priekšmetu un ar to kaļ Pirkstu, kamēr tas karsts, bet priekšmeta iekšienē matērija no gāzveidīga agregātvokļa pāriet šķidrā.

LIKTENIS (*ievilkdams Pirkstu vietā*). Labi, labi... Gan redzēsīm. (*Pēc brīza*.) Mierā! Piesprādzēt izpletņus kūku-miem klāt! Celties, gulties, marš! (*Pēc divām stundām*.)

Ko? Tad nesprādzēsiet?

Paiet vismaz sekunde. Telpā neviena nav.

DZIESMINIEKS (*nodziedas*). Jampampipiņš.

K. K. SUNS. Ņe poņal!...

L. K. SUNS (*pulksteņa balsi*). Pim-pom-pam-pararam!

gandrīz neslēpdamies izmantojis savu darba struktūras un tēlu sistēmas izstrādāšanai.

Beiles Sturniga vārds mūsu lasītājiem pagaidām ir visai pasvešs, tāpēc tagad neliela atkāpe par šo pagājušā gadsimta pirmās puses norvēģu domātāju, kura vērienīgas, visaptverošās idejas pasaulē pamazām gūst aizvien lielāku ievēribu. Dzimis Norvēģijā, bet lielāko mūža daļu pavadījis un nozīmīgākos darbus sarakstījis Dānijā, Elsinorā — pilsētiņā ar bagātām humanitārās domas tradīcijām jau kopš agrajiem viduslaikiem (interesanti, ka viens no viņa pēctečiem ir divdesmitā gadsimta ģenialais komponists A. Leverkīns; pagaidām nenoskaidrotas ir B. Sturniga attiecības ar savu laikabiedru Kirkegoru — zināms tikai tas, ka Kirkegors savu kolēģi pilnīgi ignorējis un savos darbos ne reizi nav pieminējis). Centrālo vietu Beiles Sturniga mācībā ieņem teorija par tetralektiku — tāpat kā Eiklīda ģeometrija ir Lobačevska liektās virsmas ģeometrijas variants plakne, tā arī dialektika ir tikai vienkāršots tetralektikas variants, kurš var gan būt piemērots attiecība uz acīmredzāmām problēmām, bet nav derīgs zinātniskiem nolūkiem; bez tam B. Sturnigs lika pamatus arī teorijai par dodekalektiku, kuru līdz galam izstrādāt un pielietot praksē pagājušā gadsimtā bez ESM palīdzības, protams, nebija iespējams (toties mūsdienās tā ir izrādījusies sevišķi auglīga lielmeroga kosmoloģisko procesu un Visuma evolūcijas modeļu izstrādāšanā). Ja dialektikas būtību izsaka divu pretmetu vienība, tad tetralektikā šādi pretmeti ir četri, dodekalektikā — jau divpadsmit. «Bez gaismas un tumsas ir arī ausma un riets,» rakstīja B. Sturnigs, lieliski apzinādamies, ka viss ģenialais ir vienkāršs. Bez tradicionālajiem pretmetiem «labais» un «jaunais» pastāv arī «viņpus labā un jaunā» un «šaiļus labā un jaunā» (trešo no šīs tetrādes elementiem neapšaubāmā Sturniga ietekmē analizējis arī F. Niče). Tetrādes nesastāv no krasiem pretmetiem kā dialektikā — pretmetu enerģijas var būt dažādas un smalki niansētas, bet visi četri kopā tie veido noslēgtu sistēmu ar nemainīgu iekšējo enerģiju — tāpēc arī «labais» nekad nelīdzsvarojas ar «jauno», jo atlikušie divi komponenti vieš mūžīgo disproporciju, mūžīgo cīņu un kustību.

A. Ozoliņa «Dziesminieks uz nāras» organizēts pēc šādu tetrādu principa. Tēlu sistēmā varam atrast divas tetrādes. Pirmā ir orientatīva tēlpā, un to sastāda Kreisais Kosmiskais Suns, Labais Kosmiskais Suns (arī tā nav nejaušība, ka šoreiz «kreisais» ir primārs attiecībā pret «labo» — ieraduma inerce parasti kā pirmo liek minēt «labo», un ar ačgārno kārtību autors norāda uz nelīdzsvarotību un disproporcionalitāti, tā mudinādams lasītāju meklēt iztrūkstošos tetrādes elemen-

tus), Skursteņslauķis (t. i. — augša) un Emma (piebildi «Feder mädchen» tulkojot kā «atspermeitene» ar elementāru erotisku asociāciju palīdzību — tām ir liela nozīme A. Ozoliņa darba uztvērē, iespējams atšifrēt arī kā «tā, kura guļ apakšā»). Otrā tetrādē ir orientatīva laikā un ētisko vērtību sistēmā, un to veido mūžīgā vīrišķā un mūžīgā sievišķā pretnostatījums — Dziesminieks un Dziesminieka S (tos var uzskatīt arī kā absolūtā radošā un absolūtā neradošā pirmsākumu pretnostatījumu), kurus papildina tikpat mūžīgie darbības virzītājspēki — Laikmets un Liktenis (Baļķis un Pirksts funkcionē tikai kā šo spēku atribūti bez patstāvīgas nozīmes, un reizē ar savu ģenētisko līdzību vieno Laikmetu ar Likteni).

Ar dažādu asociāciju un aluziju palīdzību autors aerobusu «Bulvāris-666» veidojis kā miniaturizētu pasaules modeli, neaizmirsdams arī laika dimensiju. Mēģināsim iezīmēt galvenās šī modeļa līnijas — dažas no tām ir rūpīgi iešifrētas teksta un pirmajā acu uzmetienā nemanāmas, īpaši, ja lasītājs nav pazīstams ar B. Sturniga teorijām. Jau pašas pirmas A. Ozoliņa darba frāzes ir gandrīz tieša norāde uz norvēģu filozofa mācību:

«Kuņģi klusums, neviens nav.

Dziesminieks, viņš sēž.»

Salīdzinājumam citēšu B. Sturnigu: «Ja pasaules haosā kada tetrāde, vienkārša vai daudzkārsota, ir ieņēmusi vienīgo iespējamo stāvokli, noteiktu ar četrām nemainīgām koordinātēm, tad varam uzskatīt, ka šīs tetrādes nēmaz nav, jo tās darbība vērstā tikai virzienā uz iekšu, nekadi neietekmējot vispārējo pasaules ainu» (citāts no gramatas «Par diskrētās kustības dievišķo nepārtrauktību»). A. Ozoliņa radītajā pasaulē-aerobusā atrodas divas tetrādes (bez šaubām, ja konsekventi vadītos pēc B. Sturniga, vajadzētu būt četrām tetrādēm, kuras kopumā sastādītu vēl vienu augstāka līmeņa tetrādi — bet neaizmirsīsim, ka literatūra nav ilustrācija teorijai), kuru enerģija izlādejas virzienā uz iekšu, neietekmējama to plašo un nezināmo (varbūt arī neizzināmo) pasauli, kura meklējama aiz aerobusa sienām — un tāpēc cauri visam darbam kā uzmācīgs reifrēns atkārtojas izteikums «Nekas nenotiek». Pasaules kārtība ir iepriekšnoteikta, dzelžaina un nemainīga — lūk, kāpēc «Mūza nenāk. Nevar nemaz atnākt, jo nav šē paredzēta», un šo pasaules kārtību simbolizē KKS un LKS («abi stāv pie stūres»), kurpreti to kompensē Skursteņslauķis un Emma, dīvaini un neizprotami darbodamies un tādā veidā nelaujot nostiprināties sastingumam un apstāties evolūcijai, ko vēl vairāk ierosina Liktenis un Laikmets.

Nebūs par lieku iezīmēt vēl vienu asociāciju virkni, kura saista «Dziesminieku uz Nāras» ar pašiem mitogēnēzes pirmsākumiem. Runa būs par Likteņa Pirkstu, reizē arī Baļķi, ar ku-

ra palīdzību mazliet ironiski tiek apspēlēts falliskais kults un iniciācijas rituāls. Baļķis, t. i. — falloss, nepārtraukti riņķo un bezgalīgi tuvinās aerobusam (mūžsenā metafora: pasaule kā sievietes klēpis; dzīvība — apaugļošanas rezultāts; analogiskas sakarības nosaka pirmās tetrādes struktūru: skursteņslauķis ar skursteņiem-fallosiem un tā pretmets «Feder mädchen»). No otras puses — Baļķis simbolizē kaut kādus draudošus spēkus, kuri grasās sagraut pasaules kārtību — ar to autors norāda uz kodolkatastrofas briesmām. Un arī tā nav nejaušība, ka falliskā rituāla un kodolkatastrofas simbolika ietērpta vienā un tajā pašā vizuāli atpazīstamajā tēlā — tas nozīmē to, ka kodolkatastrofai līdzīgu jaunumu nes arī divdesmitā gadsimta slimība AIDS, un nav jēgas katram atsevišķi utopiskās cerības meklēt glābšanas ceļu (izpletņi), jārikojas visiem kopīgi.

Isumā vēl par dažām vēsturiskām un literārām asociācijām, kuras tapat nav izslēdzamas no «Dziesminieka uz nāras» risināto problēmu loka. Darba personāži sarunās izmanto trīs valodu elementus, nereti pat tos jaucot viena teikuma ietvaros — ar šādu panemienu autors paplašina sava darba hronoloģiskās robežas, rada vispārcilvēcisku fōnu un norāda, ka latviešu tautas attīstību lielā mērā ietekmējušas vācu un krievu tautas. Nedrīkst nepamanīt arī to, ka dzelžainās kārtības iemiesotāji KKS un LKS savdabīgi simbolizē mūsu sabiedrības stagnācijas gadu administratīvās vadības metodes. Sūņu sarunas nav nekas cits, kā absolūti bezjēdzīgas un pretrunīgas komandas, praktiski neizpildāmas un attiecīgajai situācijai neatbilstošas, kuras tikai pastiprina neproduktīvo haosu (lūk, birokrātijas paradokss — kārtība un reglamentācija nevis veicina attīstību, bet gan rada haosu). Bez tam visai plašs konteksts saistās ar darba beidzamo vārdu «BAM!» — tā nav tikai trieciņa trokšņa imitācija, bet arī saikne ar sociālām un literārām problēmām — no vienas puses ar Baikāla—Amūras magistrāli un līdz ar to ar BAMLĀG kā raksturīgu divdesmitā gadsimta parādību, bet no otras puses — ar D. Harmsa absurda lugu «Jeļizaveta Bam».

«Dziesminieka uz nāras» izskaņa ir atklāti optimistiska — ierodas Dziesminieka S, sievišķais pirmsākums, dzīvošana haosa radītāja (pretstatā Sūņiem, kuru haoss ir nedzīvs un neauglīgs), novērš AIDS un kodolkatastrofas draudus un pat uzveic šķietami neuzveicamo darbības virzītājspēku Likteni («Liktenis (atmezdams un braukdams). Eima nu ar»), salauž aerobusa robežas un dodas plašajā pasaulē. Sakas jauna ēra.

GUNTIS BERELIS

B

AUGSTUMOS LIDINĀS PUTNS:

D Z I N T A R S
F R E I M A N I S

Dzintars Freimanis

Trimdas literatūra pazīst divus Freimaņus: Dzintaru un Eduardu. Mākslinieciski interesants, manuprāt, ir Dzintars, teātra kritiķes P. Jāger-Freimanis dēls. Dzimis 1925. gadā, mācījies franču licejā, Pineburgas un Hamburgas universitātēs. Strādājis par vācu un franču literatūras profesoru ASV. Viņam ir trīs dzejoļu grāmatas («Domas krēslas stundās» — 1950; «Sveču smarža» — 1959; «Augstumos lidinās putns» — 1987), romāns «Viļņi» — 1956, un Vācijā latviešu periodikā izkaišīti tse stāsti, tēlojumi.

Dz. Freimanis ir Elles ķēka dulbrutīgās bohēmas klusais savrupnieks; ir dzejoļi, piemēram, «Pie loga», kas ar savu topogrāfiju tūlīt atgādina citus, lastītājiem zināmākus šīs kopas liriķus: L. Taunu, G. Saliņu. Dz. Freimanis vienlīdz labi pārvalda kā stingrās pamatformas, tā verlibru; vārsmas ir muzikālas. Dzejoļu atlase rāda, ka poētikas attīstība trimdas dzejā kopš 60. gadiem bijusi dažā ziņā līdzīga mūsējai un Dz. Freimaņa pēdējā posma izteiksmes askētisms reizumis tušē tālplāna smalko traģismu tāpat kā daļā O. Vācieša «Si minors». Dz. Freimaņa lielie vārdi — simboli ir putns, atrauta lapa, siena, durvis, tukšums. Putns, kas «gluži metafiziski spēj atraisīties no savas vides un doties projām un citur» (M. Slesere), izteic nevien pārļaicīgo. Tas izsmalcināti sasaista iztukšotības, eksistenciālo noskaņu caurasto dzejnieka tēlu sistēmu ar folkloras krāto semantiku (cilvēka dvēsele pēc nāves iemiesojas putnā) un trimdinieka izjūtu nesto atrautās lapas tēlu. Eksistenciālisma klasiskos tēlus — durvis, siena dzejnieks prātis iepīt orgāniskās liriskās situācijās, kurās nosacītība un realitāte viena otru neizslēdz. Sekojot sarakstīšanas hronoloģijai un vienotas latviešu kultūras koncepcijai, secināms, ka atsvešinājuma motīvus latviešu lirikā viņš ienes agrāk nekā O. Vācietis, I. Ziedonis, tiesa, poētiski klusinātāk — ne tik skaudri, dinamiski, tieši. Savukārt pastarpinājuma pakāpe mūža pēdējo gadu dzejā zināmā mērā tuvina viņu Jānim Rokpelnim, kaut Dz. Freimanis nelieto ne paradoksu, ne sarkasmu. «Sveču smarža» (pirmais krājums Latvijā nav pieejams. — A. K.) gan reizumis uzdzirkst ironija («Impresija ar vienu pirkstu», «Mēs»), tomēr ne visur noturēta stila tīrība. Dz. Freimaņa darbos ir verbu formas ar -ināt, kas šejieniešu runā strupinātas vai izzudušas, piemēram, darināt kafiju, cepināt galu, sārfināta seja (sasārtusi seja), sabudinātu sirdi u. c., un kas nelec no teksta ārā kā eksofika.

Liekas, tie, kas pārzina visu Dz. Freimaņa literāro mantojumu, piekritīs, ka viņš vairāk bija dzejnieks, stāstnieks, mazāk oriģināls garajā prozā. Nē, romāns «Viļņi» nav neveiksme, bet arī šedevrs nav. Izlasīt to var raiti, gūt zināmu priekšstatu par latviešu bēgļu gaitām Vācijā, dzīvi bēgļu nometnēs, tas ļauj atjaust, ka par Dz. Freimaņa eksistenciālajām noskaņām stiprākas ir romantiķa ilgas pēc netveramā, neiespējamā, vēlme aiz astes satvert mirkli, tieši satvert — un nevis izdzīvot kā J. Akurāteram, V. Grēviņam, A. Čakam, E. Plaudim. Laiks — Dz. Freimanim tā ir dimensija, kas viņu gandrīz vai vajā. Tajā spilgti izceļas

viņa izteikti intravertais skats. Bet viens gan — romāns kā likumsakarību ļauj ieraudzīt paša izlemto «nebūt», t. i., aiziešanu no šīs pasaules 1978. gada otros Ziemassvētkos.

J. Rudzītis min latviskās tradīcijas klātbūtni Dz. Freimaņa darbos. Tā tur tiešām iemīt. Stāstos atkārtoti samanāms klasiskais eksistenciālais atsvešinājums, absurda situācija, pāri tam kā patīna pārklāta mūsu vecmeistariem raksturīgā cieņa, tolerance pret otru cilvēku. Dz. Freimaņa traģisms izaug no liktenīgas izvēles brīvības un ārējās neizlēmības, pasivitātes saduras, no vientulības, taču tajā nav riebuma un nežēlības pret homo sapiens, izcelta atbildība, saprāts, sajūtās ienests laiks. Dzeja un stāsti, kas sakopoti grāmatā «Augstumos lidinās putns», ir vērā ņemams pienesums latviešu literatūrai, kas ik darbā urda: «Vai tu gribēsi saglabāt negrozītu atmiņu par brīnuma ziedu un par augstumiem? Jeb vai tu . . . pārvarēsi nepatiku pret ieleju un iesi tālāk par to?» Ieskatam dažī Dz. Freimaņa dzejoļi, stāsti.

ANDA KUBULIŅA

Putns

*Pāri jūzām un gadiem
lidinās putns
ar ilgām manām un Tavām
sārtens saule deg acīs
zilgana stāle dreb spārnos
skūpstot gribu šo putnu
aizlaistko līdzī tam gribu
esībā neizteicamā
bet vai viņš mums mani augšup
jeb vai būs jāpaliek lejā
rudens vēsajā skavā
muklajā mitrajā smiltī
melnajās mirušās lapās
— — —
Augstumos lidinās putns
mūžīgi lidinās
līdz pasauli vakars klās*

1978. g. 28. okt. - 4. nov.

Sarkans saules tomāts
Koku galos grimst,
Dzeltens mēness komats
Debess dzīlē dzimst.

Jūnijkrēslā baltā
Iekrīt zvaigžņu guns,
Rej ko tālā altā
Aeroplāns kā suns.

Izirst ēnu smalkums
Valgi violets,
Alkains ilgu salkums
Trīc kā triolets.

1959.
(No krāj. «Sveču smarža»)

OKTOBRA TRIOLETS

Vējš plecos sagšu meta melnu,
Bij valnis vēsi atspiedies
Pret tavu mazo, silto delnu.
Vējš plecos sagšu meta melnu,
Kas pilna saules dienu pelnu,
Bet gail tie: rīts vēl aizdegies,
Kad vēji sagšu noraus melnu,
Kad valnis sārti aizdegies.

1959.
(No krāj. «Augstumos lidinās putns»)

IELĀ

Ielā niru
Zaigojošā, melnā,
Smeldams delnā
Pusnakts salto dziru.
Cietu bruģi
Maldīdamies situ,
Ainu citu
Lenkdams ar iedomu kuģi:
Gribējās pēkšņi grimt man sūnās mīkstās un gludās,
Mētrās rudās,
Tālā, dziedošā lūgšanā —
Kuļammašīnas dūkšanā —,
Ne gaistot, ne topot, ne jaunam esot, ne vecam,
Pieglāusties saules plecam;
Bet šitos es asfaltā cietā
Šai vietā.

1959.
(No krāj. «Augstumos lidinās putns»)

DURVIS

Klauvēju, situ pie durvīm.
Tumsā tinušās tās.
Dobji skan ozola sienas
Atbalsis nedraudzīgās.

Dimdinot belzdams, taustu
Baļķus šos aizmūžīgos.
Slejas tie melni un bargi
Dzelžainos sakalumos.

Deldēju, saplosu delnas
Velti pret atskabargām.
Cietī stāv likteņa durvis,
Laime un līksme aiz tām.

1959.
(No krāj. «Augstumos lidinās putns»)

Kausā indi — ilūzijas indi karstu liet;
Nokaut tsto; nebūtībai atraut to, kas šķiet;
Guldzot, šķindot dzirā lūpas, kausā zobus cirst;
Pirkstos mirkli — māņu mirkli, pirms tas bēgot mirst,
Turēt skaudru, spožu, asu, lai tas griež un šķel,
Dodams to, kā mūžam nava, bet kas mūžam dze]. . .

1961.
(No krāj. «Augstumos lidinās putns»)

MANS PLĀNS

Nevar jau zināt,
Cik žigls, cik steidzīgs būs cilvēces progress:
Vai, teiksim, divi tūkstoši un piektais gads
Ļaus Mēnesim, Marsam snaust senseno debesu miegu,
Jeb vai — ļaudis kā mušas
Tad spindzēs pār planētām, cits citu raķetēs ķeršot . . .
Varbūt mans minējums — māns,
Bet man ir savs plāns.
Ja dzīvošu astoņiem desmitiem pāri
Un ja pasaules āri
Tad piedāvās izbraukāt katram, kas vajā vērš maku
(Tāpat kā tagad — šīs zemes ceļus ar Kadiljaku),
Tad
Es izsmelšu kontu bankā,
Nopirkšu telpas braucamo —
Bēršu tam atomus atomu tankā,
Un īstenošu lēmumu neatsaucamo:
Viens savā raķetē kāpis,
Es tālumu tāles, ko mūždienu slāpis,
Došos gūt.
Ceļā līdz neņemšu daudz(i):
Mūža atmiņu kaudzi,
Pulkstēni, ko mērot mūžību,
Un ierīci, ko klausīties sfairu mūziku.
Ak tā, un — varbūt —,
Ja kāds, man projām braucot, to īpaši prasītu,
Es ņemtu vēl instrumentu, kas manus sirdspukstus lasītu
Un pa radio lejup raidītu,
Kur tos kāds stājamies gaidītu,
Lai zina, kad jāskaita lūgsna.
Bet es — inerces pacelts kā plūksna,
Tālāk trauktu.
Neviens mani neatsauktu,
Vien telpa plestos bez gala,
Kā jūra, kur neatrast salas.
Bet zeme, tāltālīnā zeme, reiz maldīgā tuvībā jausta,
Tad virpuļos, virpos joprojām, bet bez mana brīvotā grausta

1964.
(No krāj. «Augstumos lidinās putns»)

GALVA

Ir kāds ne visai svarīgs sarunu veids, ko mēs dažkārt laikam cietījam ikviens — vismaz tie no mums, kas vairs neatrodas gluži plaukstošā jaunībā. Mēs pārcilājam atmiņas. Nereti mums liekas, ka, jo stākāks un nenozīmīgāks gadījums, jo patīkamāk pie tā kavēties, jo mūs tad pārņem šķitums, ka mēs paši un mūsu sarunu biedri būtu iegājuši mums vien pieejamā un pazīstamā valstībā, kurā laiks nenieka nav spējis ne sadrupināt, ne aizpūst.

Man šāda sarunāšanās nesen iznāca ar skolas biedru Ernestu, ko nebiju redzējis vairāk nekā desmit gadu. Apciemāju viņu vasaras atvaļinājumā. Ernests man izrādīja nesen iepirkto māju, uzciēnāja ar dārza

pavardā cepinātu gaļu un, kad sieva ar bērniem bija nozudusi gulamistabā, apsēdināja mani lievenī, iespieda rokā vēsa dzēriena glāzi un mudināja atcerēties vecos laikus. Mēs Jāvāmies seju un notikumu plūsmai, izbaudīdami bezrūpību, ko dod atziņa — patiesa vai iedomāta —, ka pārļautājā gadu pulkā neko vairs nevar un arī nevajag grozīt. Tikai labi pavēlu, kad apkārtnes mājās sen jau bija izdzisušas uguns un tikai pavisam rets braucējs brīžam aizzibēja pa atfālo lielceļu, es sāku ievērot un brīnīties, kādēļ mans sarunu biedrs tikpat kā nemaz nerunāja par to, ko darījis tūlīt pēc skolas beigšanas. Kad savā laikā bijām tikušies Vācijā, arī tad viņš par to nebija runājis. Tiesa gan: daudz viņš, droši vien, nebija piedzīvojis vienā vasarā un rudenī līdz Latvijas atstāšanai, jo karavīrs viņš nebija kļuvis, tikai darbojās bēgļu izvietojuma iestādēs. Man tomēr likās, ka drusku viņš būtu varējis pastāstīt, tādēļ izmetu pāris jautājumus.

Koptgājās skolas gadu atmiņās iztraucējis, Ernests brīdi klusēja, tad atteica: «Nekā jau nebija. Gandrīz nekā.»

Kad es iebildu, ka pēdējais rudens — pēdējais rudens tur — mums visiem bijis šādā vai tādā veidā nozīmīgs, viņš iesaucās: «Nozīmīgs, jā! Noteikti. Par daudz nozīmīgs. Kādēļ zinātnieki neizgudro laika mašīnu, ar ko atgriezt atpakaļ pagātni? Laiks un telpa taču neesot nekas absolūts; tā tagad māca. Telpa jau ir tikpat kā iekarota. No zemeslodes jau protam atrauties. Cik tad vairs tālu līdz Mēnesim, Marsam! Bet laikam — laikam neviens neķeras klāt. Un tomēr, ja to kāds spētū! Atgriezt atpakaļ bijušo laikul Visi citi atklājumi tad kļūtu par nulēm šī vienīgā priekšā!»

Sapratu, ka Ernests nerunāja nopietni. Varbūt es ar savu ieminēšanos par pēdējo rudenī Latvijā biju negribot atsaucis kaut ko viņa atmiņā, ko viņš nevēlējās atcerēties. Tādās reizēs jau cilvēks nereti mēdz atgaiņāties ar joku vai pārspīlētu iedomu, kā to nupat bija darījis Ernests. Bet nē: nevarēja būt, ka viņš nepavisam negribētu runāt par savām tā laika atmiņām. Ja arī tās viņu satrauca un noskaņoja citādi nekā valodas par skolas dienām, viņš taču tika teicis, ka vēloties atsaukt toreizējo laiku atpakaļ.

«Kurā gadā tad tu atgriezto, ja varētu?» es jautāju.

«1944.»

«Kādēļ taisni tajā? Vai tad labāk nepārcelties uz bērniņu vai ģimnāzijas laikiem? Uz tiem pašiem, par ko mēs nupat runājām? Vēlreiz just, kā smaržo Rīgas ielu asfalts pēc rudens lietus, ejot agrā rītā uz pirmo ģimnāzijas klasi — vēl ne krievu, ne vācu gadus nenojaušot — ko gan labāku var iedomāties vai vēlēties! Bet tu — izraugies pašu pēdējo gadu. Es tevi nesaprotu.»

«Jā, pēdējo. Jo tas ir izšķirīgais.»

«Nu labi, izšķirīgais. Bet vai tad tu domā, ka šī «laika brīnummašīna» spētu kaut ko grozīt izšķirīgajos notikumos? Kādi tie bijuši, tādi tie paliktu. Atgriezies atpakaļ bijušajā laikā, tu tos tikai pārdzīvotu vēlreiz. Tas viss.»

«Taisnība,» Ernests sacīja, «notikumi negrozītos. Bet es pats, atsevišķais indivīds, es domāju, ka es varētu izturēties un rīkoties arī citādi.»

«Kā tad tu izturētos?» es jautāju. «Nebēgtu? Paliktu un dzīvotu tur?»

«Dzīvotu? — Nē, ne tur. Un ne te.»

«Tātad vispār nedzīvotu?»

«Uzminēji.»

«Un kas ar to būtu iegūts?» es jautāju atkal.

«Iegūta būtu ilūzija. Ilūzija par mērķtiecīgi atdotu dzīvi. Sauteni rokā, vaigu pie dzimtenes velēnas — vai tu neatceries mācītājus, ka tas esot pats skaistākais un cēlākais cilvēka uzdevums?»

«Bet to tu nosauci par ilūziju.»

«Jā. Jo manā uztverē ilūzija ir viss. Labāk sakot, par ilūziju var kļūt viss. Viss, kam pieķeramies un uz ko pašļaujamies: pašu un citu izjūtas, atziņas, vērtības. Daudzu cilvēku apziņā tas, protams, par ilūziju nekad nekļūs, jo saista viņus vienmēr. Bet, ja nu man manas gaitas, manas sakares ar ļaudīm, mani pasākumi un mērķi sāk likties ik brīdi mazāk un mazāk nozīmīgi, — ko tad? Ja es esmu nobriedis atziņai, ka katrs mans vārds un solis varētu visuma priekšā tikpat labi būt, kā arī nebūt, — ko tad?»

«Tad paliek vismaz pašā uzņemtie šāsdienas pienākumi,» es atbildēju.

«Dziemžēl. Un tikai laika mašīna varētu tos anulēt.»

Klusums pēc viņa atbildes šķita neērts. Tomēr tieši tagad sarunu pārtraukt negribējās, lai būtu kaut ko sacījis, es ierunājos:

«Nu, bet kas kaitēja Vācijas laikiem? Cikārt es tevi satīku, man vienmēr likās, ka tu vēl biji gluži bezbēdīgs. Varbūt vari laika mašīnu griezt atpakaļ uz tiem gadiem?»

«Nē, tad es vairs nebiju bezbēdīgs. Arī toreiz man jau bija līdzti tas pats, kas tagad... Vienmēr un visur.»

Varbūt nevajadzēja Ernestu vairāk izjautāt? Taču viņa pēdējie vārdi prasīja prasījās tālāka jautājuma. Un es vaicāju ar mazliet gribētu, mazliet negribētu zobgāliību:

«Kas nu tev liels varēja Vācijā būt līdzti? Viena, divas lādītes, — vairāk jau ne!»

Ernests satrūkās:

«Tu atceries, kas man bija līdzti?»

«Taisnību sakot, nē.»

«Tiešām ne?»

«Nē, kas tur ko atcerēties!»

«Tad nācl Ernests strauji piecēlās un pagriezās uz durvīm. Es apjuku. Vai viņam bija padomā joks? No sena skolasbiedra daudz ko var saņemt. Bet viņš izskatījās pārāk nopietns, pat nobālījis patsajā lieveņa spuldzes gaismā. Nekā neteikdams, es sekoju viņam. Pa pakāpieniem pagalmā nokāpušus, mūs apņēma pilnīga tumsa.»

Ernests uztautāja mājas pagrabā durvis un tās atvēra. Iedegās spuldze, un mūsu ēnas izpletās pār sienām. Amerikas pagrabi, vismaz jaunajās mājās, nemēdz būt ne sevišķi baigi, ne romantiski. Velti tur gaidīt piesmakušas, zirnekļu pietīklotas ejas, tumšus kambarus sarūsējušām, smagām atslēgām. Tāds, protams, nebija arī Ernesta pagrabs. Tomēr kailās, vēsās bezlogu sienas, pilnīgais klusums un neziņa par mana dīvainā biedra nodomiem drusku drausmināja.

Kaktā iegājis, viņš labu laiku līkājās gar nekārtīgu papes un koka gabalu grēdu, līdz izvilka nopūtējušu, tumšu un, kā likās, aizslēgtu lādīti. To padusē iespiedis, viņš pamāja man doties atpakaļ.

Atgriezāmies lievenī. Apsēdāmies. Ernests novietoja atnesto priekšmetu galda vidū starp dzēriena glāzēm. Tur tas izskatījās vēl tumšāks un cietāk noslēgts nekā pirmsiņ pagrabā.

Vēl arvien Ernests bija teicis ne vārda. Vai viņš pārbaudīja manu ziņkārtību? Šķita jau par ilgu. Vai ar viņa domām un rīcībām maz bija viss kārtībā?

Neiedrošinādamies nekā jautāt, mēģināju izgudrot, kas lādītē varētu atrasties. Vēstules? Varbūt tiešām: senu dienu romantikas liecinieces, paslepeni pagrabā turamas, tikai vecvecam skolasbiedram atklājamas. Jeb vai tur glabājas nevis intīmas atmiņas, bet gan liecības par pēdējām liktenīgajām Kurzemes norisēm: kāda kritušā mantas, ko Ernests lūgts nogādāt piederīgajiem, bet nav paspējis, un kas nu visus šos gadus mākušas viņa sirdsapziņai?

«Tu mini, kas tur atrodas?» Ernests ierunājās.

«Jā.»

«Neuzminēsi.»

«Nu, tad pasak!»

«Tur atrodas...» Ernests teica, bet aplusa. Tad, elpu ieņēmis, viņš pabeidza lēnā, uzsvertā skaidrībā: «Cilvēka galva.»

Pussekundi man šķita, ka glāzes galdā salīgtos aiz tumšā priekšmeta svāra. Bet nē, viss bija mierīgi. Viss bija gluži tā, it kā Ernests nekā nebūtu teicis. Vai viņš vispār bija ko teicis? Tomēr jā. Man nav dzirdes halucināciju. Es biju dzirdējis viņa atbildi, es dzirdēju klusumu pēc tās, un es dzirdēju arī viņa balsi, zemu un piesmakušu, kas turpināja: «Nēmos toreiz ar bēgļu izvietojumu Kurzēmē. Viendien ienāk pie manis Roberts. «Kur tu!» es izsaucos. «Taču domāju, ka esi pazudis: kā aizbrauci toreiz uz Tukuma pusi, tā paliki ielenkumā.» Jā, palicis gan, bet mežā. No krūmiem šaudījies krievus. Citi arī, kamēr nodoti. Viens lodes pakaušos, šis viens tikai izsprucis. Slapstījies. Kad krievi no turienes izsīsti, turpinājis pusslepeni dzīvi, jo, lūk, gribējis sadzīt toreizējo nodevēju. Sadzinis arī. Sieviete. Jauna. Un strādājot tagad tānī pat bēgļu pārvaldē, kur esl Vārds tāds un tāds. Vai es nepazīstot? Kā nu nepazītu: aptumšoti vakari, cieša kopā spiešanās patvertnēs pa gaisa trauksmju laiku... Lai es uzrādīt! Bet ko es? — Pateicu viņai, lai bēg. Robis nikns. Nu paiet laiciņš. Tad paklīst ziņa: atrasta beigta, bez galvas. Vienu vakaru ienāk Robis un sāk par to tērgāt. Es: «Gan jau atradīs vainīgo un galvu arī!» Viņš: «Nē, vainīgais būs prom, bet galvu vari glabāt tu — atmiņai par palīdzēšanu nodevējail! Ir pamatīgi un hermētiski iesaiņota, nejutīsni nenieka.» To teicis, viņš pamet man šo te lādīti un pats pa durvīm laukā.»

«Un tu? Tiešām glabāji?»

«Ko citu? Nest drošības iestādēm? Es taču neietu uzdot Robil Paklusām aprakt? Nedroši, var kāds redzēt. Vienkārši nomest? Vēl nedrošāk! Un tad — taču cilvēks... meitene... ko es kādreiz... vismaz drusku... Un tad man sāka likties: katram mums varbūt ir sava nasta, liela vai mazāka, redzama vai neredzama, un manējā ir šī. Varbūt tās nekad nebūtu bijis, ja es nebūtu ar uzspodrinātām slimības apliecībām iestādēs tānī bēgļu izvietojuma birojā... Varbūt. Bet ar katru dienu man sāka likties vairāk un vairāk, ka es vienkārši nejaudāju no šīs nastas tikt vaļā. Es kļuju pat mānīcīgs. Jo — brīnīs vai ne — neviens muitas ierēdnis, nevienu robežu pārbraucot, man nav licis to atvērt. Un tāpēc arvien noteiktāk un noteiktāk esmu jutis, ka šī lieta kļūst par manis neatņemamu daļu. Tā pieder man, un es piederu tai, un es no tās netieku un netikšu vaļā. Nekad.»

«Vai tev ir šīs lādes atslēga?» es iejautājos, pats nezinādam, kādēļ. Redzēt tās saturu es taču nevēlējos.

«Tādas man nekad nav bijis, un tas ir labi.»

«Kādēļ labi?»

«Jo tad varētu notikt, ka man kādu dienu ienāktu prātā to atdarīt. Nedomā, ka es nobītos, cilvēka pīšļus ieraudzīt. Par tādiem mēs reiz kļūsim visi. Tajos es spētu nolūkoties pavisam mierīgi. Bet vai tu domā, ka es mierīgi spētu pieņemt arī to izsmieklu, kas man būtu jāpieņem, ja izrādītos, ka mana nasta varbūt ir tikai — T U K Š U M Š?»

ANDREJS BALODIS

DZIESMA PAR MĪĻOTO

Krievs man mīļais gadījies,
Traktorā tas brauc,
Dzimis pašā Maskavā,
Koju viņu sauc.
Platas lelas Maskavā,
Skalstu namu pulks —
Vēl daudz skalstāks mīļajam
Tumšo acu spulgs.
Mani krievu valodā
Mīlēdams viņš sauks,
Atbildēšu latviski —
Tu mans dārgais draugs! —
Ļaudis taujās pārsteigt:
«Kā tie sazinās!»
Bērni būs — tie runās mums
Abās valodās.

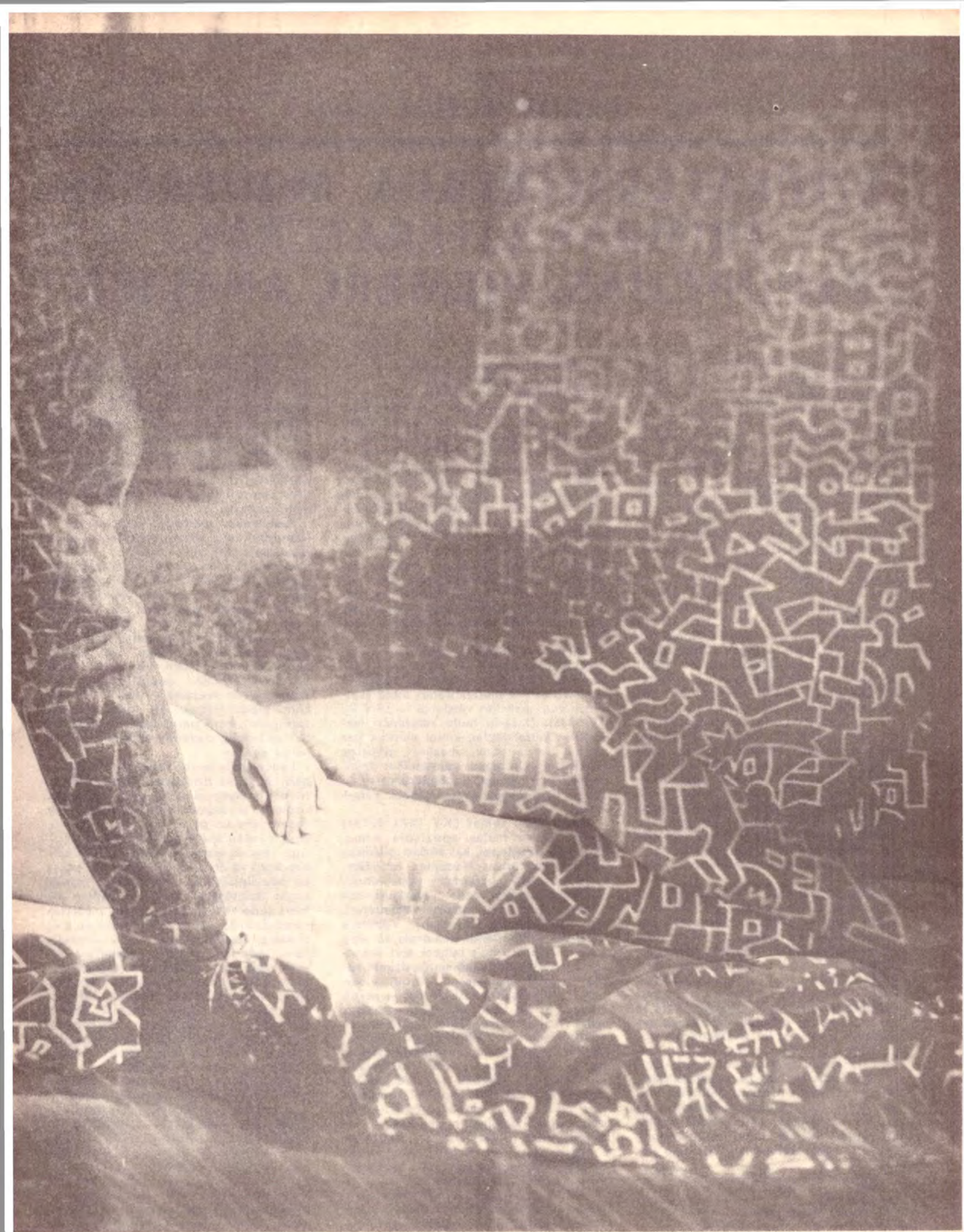
Dzejai ir ļoti daudz māksliniecisko izteiksmes līdzekļu: metaforas, atskaņas, salīdzinājumi, epiforas utt., utt. Bet ir vēl viens — netradicionāls un neapzināts —, un tas ir laiks. Ko laiks dara ar dzejoli?

Ne tikai pārbauda dzejoļa dzīvotspēju — māksliniecisko vērtību, laiks maina attieksmi pret lietām un sen pieņemtām normām. Agrāk rakstītais nereti iegūst pavisam citu izteiksmi, pat no patētiski pacilājoša tas var pārvērsties par asi ironisku, tapt par stilizāciju. Šaubos, vai kāds tagad varētu pārspēt Andreja Baloža klasisko šedevru. Izvēlējos šo dzejoli nevis *pour le plaisir*, bet tikai gribēju pierādīt, ko spēj laiks — viens no vispārliecinošākiem un nežēlīgākajiem izteiksmes līdzekļiem.

GUNTARS GODIŅŠ

Kristapa Ģelža ilustrācija

LITERATŪRA TRIMDĀ, MODERNĀS TRIMDAS LITERATŪRAS: DEFINĪCIJAS, PIEMĒRI, ANALĪZE*

Lai varētu runāt par literatūru trimdā un trimdas literatūrā, vispirms nepieciešams pārskats par dažiem terminiem, ko nāksies lietot. Jāprecizē dažas definīcijas, pat ja liksies, ka — to taču visu jau zinām. Mums, šo pārdomu lasītājiem un arī objektiem, šāds ieskats jēdzienos un definīcijās visai svarīgs, aktuāls, jo tas ļauj un liek mums ieskatīt un izprast savu situāciju iespējami plaši un noteikti. Ja sevi labprāt un visbiežāk esam dēvējuši par trimdiniekiem, tad Rietumu pasaules periodikā tiekam minēti gan kā trimdinieki (exiles), gan arī kā emigranti. Turpretī Latvijas izdevumos gandrīz konsekventi esam dēvēti par emigrantiem — dažreiz savienojumā ar tendencioziem epithētiem, kā buržuāziskais, nacionālistiskais. (Interesants apzīmējums parādījis Dzimtenes Balss ārzemju domātājam pielikumā *Atbalss* 1986. gada 3. numurā. Dzejolī «Iedzintarojiet mātes valodu» Elza Sudmale pasaulē dzīvojošos latviešus asprātīgi dēvējusi par «brīvprātīgiem trimdiniekiem».)

Šis ieskats jēdzienos un definīcijās visai svarīgs arī tāpēc, lai pilnīgāk izprastu daudzu dažādo trimdinieku resp. emigrantu literatūras un literātus, un viņu stāvokli citu tautu un citu sabiedrību vidū. Piemēram, simtiem autoru lielā vācu emigrācija Hitlera valdīšanas laikā (1933.—1945.) tiek dēvēta gan par vācu literatūru trimdā, gan par vācu emigrantu vai emigrācijas literatūru. Vai šie apzīmējumi ir sinonīmi jeb vai tie lietoti kļūdaini?

Sākšu šo pārskatu ar jēdzieniem, kas attiecas uz cilvēka cilmes jeb izcelsmes vietu. Jaunākie pētījumi dabas zinātnēs apliecinājuši, ka katrai dzīvai radībai piemīt teritorijas un dzimtās vietas instinkts. Abi šie faktori nepieciešami dzīvības uzturēšanai un sugas turpināšanai. Katra dzīva būtne cenšas sev nospraust noteiktu teritoriju jeb apgabalu, kurā tā var iekārtot sev mājvietu pēcnācēju audzēšanai un sevis, un šo pēcnācēju apgādāšanai ar nepieciešamo pārtiku. Reizēm šīs teritorijas ir individuālas, t. i., atsevišķu indivīdu vai pāru vajadzībām, reizēm tās sev nosprauz noteiktas vienas sugas veselas grupas. Dzimtās vietas instinkts vērojams pie daudzām ceļotāju sugām. Piemēram, laši, bruņurupuči, valji, kas savas dzīves laikā pārceļo lie-

lus attālumus, sugas turpināšanai atgriežas vietā, kur paši piedzimuši.

Savu teritoriju jeb dzīves telpu dzīvnieki tad intensīvi aizstāv pret citu uzņēmību. Jāpiebilst, ka dzīvnieku valstī ieņemta dzīves telpa vienmēr saskan ar nepieciešamo un nepārkāpj tā robežas. Ne tā pie cilvēkiem. Viņi šos instinktus, iedami no primitīvām kopienām uz augsti attīstītām komplicētām sabiedrībām — valstīm, apaudzējuši arī ar dažādiem jūtu un gara dzīves radītiem atribūtiem. Līdz ar to komplicēti kļuvuši vienkāršie instinkti faktori cilvēku sabiedrībā. Tāpēc, lai domu apmaiņa, runājot par cilvēku attiecībām ar savu cilmes vietu, būtu iespējami skaidra, nepieciešams sākumā minētais pārskats par dažādu terminu lietošanu dažādās valodās.

Jau lietoju vārdus — *dzimtā vieta*. Tagad mēdzam sacīt — *dzimtene*. Pašā vienkāršākajā skaidrojumā šis vārds to arī nozīmē — piedzimšanas vieta (Latviešu konversācijas vārdnīca — LKV — IV 6386). Dažādu tautu referenču materiālos katrai tautai, katrai valodai par vārdu «dzimtene» mazliet atšķirīgs priekšstats. Un blakus vai pamīšus dzimtenei (vācu *Heimat*) figurē tādi vārdi kā tēvija, tēvu zeme, tēvzeme (vācu *Vaterland*).

Kas ir tēvu zeme? LKV (XXI 42734) teikts: savas tautas apdzīvota zeme, prefstatā dzimtenei, kas kādam pilsonim var būt arī ārpus tēvzemes robežām.

Ja turpretī uzšķiram vācu—angļu vārdnīcu, tad tanī vārds «*Vaterland*» tulkojs gan ar «*native country*» (dzimtene), gan «*fatherland*» (tēvzeme). Vebstera vārdnīcā «*fatherland*» skaidrots kā «*the native land of one's fathers and ancestors*», t. i., tēvutēvu jeb senču dzimtā zeme. Turpretī vācu—franču vārdnīcā *Heimat* (dzimtene) franciskots par *la patrie* (tēvzeme) un tikai sekundāri par *pays natal* (dzimtā zeme). Jāsecina: jo vairāk valodu iesaistām, mēģinādami precizēt definīcijas, jo galu galā raibāka kļūst aina par to, kas cilvēku uztverē ir dzimtene, kas tēvzeme. Cilvēku sadzīvē dažādi primitīvāki, skaidrāki jēdzieni pamazām saistījušies savā starpā, aizstājuši cits citu, kļūdami dažēji sinonīmi, bet tikai — dažēji, radot reizēm visai sarežģītas situācijas, ja gribam noteikt, kāds vārds būtu jālieto, runājot par savām saistībām ar savu cilmi jeb izcelsmi.

Varbūt šo pārdomu ietvaros saprātīsim par dzimteni cilvēka dzimto vietu. Turpretī vārds «tēvzeme» jeb «tēvu ze-

me» ir kādas tautas apdzīvotā vēsturiskā pamata teritorija, kurā tai tiesības kopt savu kultūru, runāt savu valodu un kur tā saistīta ar senču paaudzēm resp. savu vēsturi, kas nozīmētu, ka cilvēkam dzimtene un tēvu zeme var būt divas atšķirīgas vietas. Un tādā gadījumā, ja cilvēks saglabā savu vecāku, savu senču tautību, neatkarīgi no tā, kur viņš dzimis, viņa tēvu zeme ir viņa senču vēsturiskā pamata teritorija.

Rietumvācu rakstnieks Zigfrīds Lencs (Siegfried Lenz, dzimis senprūšu novadā Mazūrijā) pēc sava romāna «*Heimatmuseum*» (Dzimtenes muzejs) iznākšanas rakstīja (*Die Zeit*, 1978. VIII): «Dzimtene nav tikai konkrēta pieredze, tā ir arī utopiska vajadzība, ilgu priekšstats... Bieži dzimteni apjaušam tikai svešumā kā to, kā mums pietrūcis. Kamēr mēs tanī dzīvojam, mēs par tās atribūtiem nedomājam. Kā cilvēks reaģē uz savas dzimtās zemes zaudējumu? Dzimtene un svešums — tas ir tūkstoškārt piedzīvojams un pārdzīvojams spriegums, kurā pārvietotais, trimdā izdzītais bēglis, padzītais mēģina sevi par jaunu atrast.»

Lenca citāts ievieš šādus jēdzienus — *padzīšana no dzimtenes*, *trimda*. Kopš cilvēki apvienojušies apzinīgi iekārtotās kopienās un dzimto vietu apaudzējuši ar veselu jūtu un pārdzīvojumu mudžekli, kopš cilvēku spēja domāt radījusi atšķirīgu uzskatu iespējas, dažādas pārliecības, kopš veidojusies tiekšanās pēc varas un pēc lielākas teritorijas, nekā noteic sugas uzturēšanas instinkts, radies arī īpats soda veids, proti, cilvēka padzīšana no dzimtās vietas, no tēvu zemes, t. i., process, kam piešķiram vārdu «izraidīšana, izdzīšana trimdā». Atšķirīgu uzskatu tolerance nekad nav piederējusi pie cilvēku būtiskām īpašībām. Kāre pēc varas vienmēr bijusi stiprāka pat par asins saitiem. Tā varējis rasties šis īpats soda veids — aizdzīšana no dzimtenes, attaisnojot to ar aizbildinājumu, ka kāda cilvēka uzskati vai rīcība kļuvuši kaitīgi kopienas (valsts) labklājībai.

Svarīgais šeit, ka trimdas jēdziens arvien saistīts ar dzimtās vietas priekšstatu un ka tas spēj eksistēt tikai tādēļ, ka cilvēkam ir noteiktas — konkrētas un emocionālas — saistības ar savu cilmes vietu. Ja tādu nav, tad nevar būt arī trimdas.

Lūkojoties atkal pēc definīcijām, kas ir trimda, par vācu «*Verbannung*» (Brockhaus XII 83) paskaidrots: «*Senos un vidus laikos bieži lietots soda veids,*

* Šīs pārdomas lasītas Latvīšu Rakstnieku apvienības sestajā Rakstnieku nedēļā (RN 87), kas notika 1987. gadā no 13. līdz 20. jūnijam Latvīšu studiju centrā Kalamazū, ASV. Daži papildinājumi izdarīti 1987. g. beigās.

ko piešķirta kopā ar citiem ierobežojumiem reizēm uz visu mūžu, reizēm uz noteiktu laiku vai ar iespēju to atcelt un kā pamatā bija izraidīšana no zemes.»

Angliski lieto latīņu cilmes vārdu: «exile», «to exile» un arī — «banishment», «expulsion» ar paskaidrojumu, ka tā ir piespiedu kārtā izdarīta cilvēka atšķiršana no dzimtās zemes un ka to veic (valsts) vara; ka tas nozīmē padzīt, aizvest (deportēt) cilvēku no viņa paša zemes. Ir arī vēl piebilde, ka paviršākā nozīmē «exile» varot reizēm izteikt brīvprātīgu dzimtās zemes atstāšanu.

Latvijas neatkarības laikā izdotā LKV līdž vārdam «trimda» nepaspēja iznākt. Svešumā publicētajā *Latvju enciklopēdijā* (27, 2503) ir šāda trimdas definīcija: «Savas tēvzemes atstāšana varmācīgas deportācijas vai brīvprātīgas emigrācijas ceļā.» Šī skaidrojuma otra daļa par tēvzemes atstāšanu brīvprātīgas emigrācijas ceļā varētu būt radusies mūsu pašu situācijas ietekmē un varētu atspoguļot mūsu vēlmēs.

Latvijā izdotajā *Mazajā enciklopēdijā* vārds «trimda» nav reģistrēts.

Vērojams, ka trimdas jautājumā definīcijas dažādās kultūrās arī ir ar atšķirībām un ka, tikai visas kopā saliekot, rodas iespējami pilnīga aina.

Vācieši tāpat min, ka trimda ir senos un vidus laikos lietots soda veids. Mūsdienā pasaulē «rietumu sfēras» valstīs ar likumu noteikts, ka izraidīšana no zemes pret pašas valsts pilsoņiem nav vērojama. Apvienoto Nāciju Cilvēku vispārējo tiesību hartas 13. punkts (1948. g.) aizsargā katra cilvēka tiesības atstāt savu valsti un arī tanī atgriezties; tas aizliedz pavalstniecības patvaļīgu atņemšanu un aizliedz arī okupētās zemes iedzīvotāju deportāciju (Brockh. V, 352 Heimat im Rechtswesen). Diemžēl bieži vien šis punkts tiek pārkāpts un lielākā daļa pārkāpumu notiek PSRS, jo tā saviem pavalstniekiem mēdz likt ceļā visādus šķēršļus, ja tie vēlas atstāt PSRS robežas. Deportācijas, t. i., aizvešana ar varu no dzimtās vietas vai izsūtīšana trimdā PSRS vēl arvien ir tāds pats soda veids kā viduslaikos vai caru pārvaldītajā Krievijā.

Trimdai tāpat raksturīgs, ka:

1. Tā ir varmācīga jeb piespiedu kārtā notikusi savas zemes atstāšana;

2. Šo deportāciju veic valsts vara. Tas nozīmē — trimda izraidītajiem ir pasīvs process.

Angļu valodas piebildē un arī LE par trimdu, kā redzējām, ir zīmīgais papildu skaidrojums, ka šo vārdu varot lietot arī attiecībā uz brīvprātīgu savas zemes pamešanu vai, kā jau LE sacīts, emigrāciju.

Patiešām, ja dzimtās vietas atstāšanas procesā iesaistās paša cilvēka aktīva rīcība, tad mēdz runāt par emigrāciju. Vācu avoti saka, ka tā ir (Brockh. III 548):

1. Jebkura izceļošana jeb savas zemes pamešana;

2. Saurākā nozīmē emigrācija ir savas dzimtenes atstāšana, pretojoties valdošajām politiskajām vai reliģiskajām varām — vai nu brīvprātīgi, vai arī vairoties no vajāšanām. Vācu avotos arī minēts, ka emigrācija daļēji sedzas ar izvietojumu (Aussiedlung), ar eksilu (trimdu), ar bēgšanu (Flucht).

Angļu definīcija visai vienkārša: emigrants ir cilvēks, kas pārceļ savu dzīves vietu ārpus tēvzemes vai pamet to, lai apmestos uz pastāvīgu dzīvi citā apgabalā vai valstī. Nav nekā minēts par emigrācijas iemesliem.

LKV (IV 7432, 1929.130. g.) paskaidro: emigrācija ir dzimtenes atstāšana nolūkā ilgāku laiku vai pavisam apmesties uz dzīvi svešumā, pie kam pavalstniecības maiņa nesaistās ar emigrācijas jēdzienu. Par emigrācijas iemesliem minēti:

1. Saimnieciskie;
2. Uzskatu atšķirības:
 - a) reliģiskos jautājumos,
 - b) politikā,
 - c) sabiedrības vairuma noskaņojumā.

Emigrācija var būt individuāla, bet var sasniegt arī masu kustības apmērus. Emigrācija pretstatā trimdai ir aktīvs process, t. i., cilvēks pats par to izšķiras, ja arī reizēm tas notiek tādēļ, ka valsts vara apdraudējusi cilvēka dzīvību vai brīvību.

LKV min, ka Latvijas iedzīvotāji gadu simtiem ilgi dzīvojuši nelabvēlīgos saimnieciskos un politiskos apstākļos, kāpēc arī Latvijā emigrācija arvien bijusi liela. 1926. g. ārpus Latvijas dzīvojuši 13,8% visu latviešu. Lai novērstu milzīgo zudumu tautai, Latvijā tapa likuma pants, kas ierobežoja izceļošanas iespējas. Tātad — notika pretējs process — emigrācijas aizkavēšana. Kā teicu iepriekš, tagadnē ar to īpaši nodarbojas PSRS.

Ja trimdinieki savā zemē drīkst atgriezties tikai ar izsūtītājas varas atļauju un noteikumiem (protams, atskaitot gadījumus, ja valstī mainās vara), tad emigranti reizēm atgriežas brīvprātīgi, vai nu nespējami iekļauties svešumā, vai arī, ja emigrācija notikusi uzskatu sadursmes, ne saimniecisku apstākļu ietekmē, noticēdami eventuālo pretinieku solījumiem, ka radīsies izlīdzinājums uzskatu pretīšķībās.

Starptautiskajā terminoloģijā jēdzienu *emigranti* sāka lietot ar Lielo franču revolūciju, kad šo vārdu piešķirta tiem, kas devās prom no Francijas, vai nu bēgot no vajāšanām savu atšķirīgo uzskatu dēļ, vai arī izceļoja, revolucionārās varas izraidīti.

Citas politiskās varas 20. gs. radījušas vēl papildu jēdzienu — iekšējā emigrācija. To starptautiskā laukā vispirms attiecināja uz laudīm, g. k., dažādiem māksliniekiem, kas Hitlera valdīšanas laikā, nepievienodamies esošās varas uzskatiem, fiziski neatstāja savu zemi, bet brīvprātīgi izbeidza aktīvu darbību vai, kā mēdzam teikt, runājot par rakstniekiem, «rakstīja atvilktnēi». Protams, šāda iekšēja emigrācija nenotika tikai Vācijā Hitlera varas laikā. Par tādu var runāt arī citās diktatūrās — Itālijā, Spānijā, pašreiz Dienvidamerikas diktatūru valstīs, Dienvidāfrikā un, protams, kā pašreiz atklāti pierādās — PSRS.

Padomju Savienībā jāsastopas vēl ar īpašu trimdas jeb eksila paveidu — administratīvo jeb iekšējo eksilu. Tas ir jau kopš cara laikiem Krievijā eksistējošs soda veids, ko bieži vērs pret valsts varai neērtiem opozicionāriem (nereti — rakstniekiem) un kas nozīmē izsūtīšanu jeb deportāciju uz tālām valsts noma-

lēm ar sliktu klimatu un praktiski neeksistējošu kultūras dzīvi. PSRS krimināllikumā ar 70. likuma pantu šo soda veidu vērs pret personām, kas nodarbojoties ar «pretpadomju agitāciju un propagandu». Šai brīvi un plaši tulkojamā terminā iespējams ietilpināt visdažādākos esošos vai iedomātos pārkāpumus. New York Times informē, ka 1987. g. 9. novembrī Maskavā ziņots par gaidāmiem pārkārtojumiem PSRS krimināllikumā; minēts, ka tikšot kā sods likvidēt administratīvais jeb iekšējais eksils. Pagaidāmgan, kā aizrāda New York Times, nav ziņāms, vai pārkārtojumi skars arī 70. pantu.

Jau diezgan sen ir lietots vārds *ekspatriāti*. Tas ir jaunlatīņu termins un sākotnēji nozīmēja to pašu, ko trimdinieki un emigranti, t. i., cilvēki, kas konflikta dēļ ar valsts varu dzīvoja ārpus tēvu zemes. Tagad to, it sevišķi sākot ar visvairāk — amerikāņu veidoto intelektuāļu grupu, kas 20. un 30. gados dzīvoja Parīzē, lieto arvien biežāk attiecībā uz cilvēkiem, kas labprātīgi ilgāku laiku dzīvo ārpus tēvzemes. Svešumā viņi bieži vien nonākuši nevis tāpēc, ka viņiem būtu radies konflikts ar valsts varu tēvzemē, bet gan tāpēc, ka viņiem bijušas diferences ar sabiedrības vairuma uzskatiem dzimtenē, ka dzīve dzimtajā zemē viņiem likusies par «šauru un sasmakušu». Citi iemesli ekspatriācijai vēl varētu būt mīlestības attiecības, naudas lietās sarežģītumi, dēku kāre jeb pasaules raibuma vilinājums. Ekspatriāti (vai kā latviešu prese reizēm mēdz rakstīt — ekspatrioti!), paši dzīvodami svešumā, tomēr uztur dzīvas un glūzi legālas saites ar savu dzimto zemi.

Vecāks termins par ekspatriātiem no-tēlotajai parādībai ir vācu «Wahlheimat». Šī vārda vēsture īsi šāda: 18. gs. beigās zviedru ķīmiķis Bergmans īpatu parādību, ka diviem ķermeņiem, kas katrs saistīts ar kādu citu ķermeni, rodas afinitāte savā starpā, nodēvēja par «Wahlverwandtschaften». Gēte to aizguva un pārnesa uz cilvēku attiecībām. No tā tālāk tika atvasināti citi procesi, kas ietvēra brīvu izvēli, arī — Wahlheimat. Tam īsta tulkojuma latviešu valodā grūti atrast. Tagad Latvijā tapušas vārdnīcas to tulko ar «otra dzimtene». Taču skaidrojums, ko šim un citiem līdztīgi darinātiem vārdiem, piem., otra dzimta valoda, implicē pašreizējā valsts vara Latvijā, ir ar tendenciozu noslieci. Tāpēc latviešu valodā būtu jāpaliek pie termina *ekspatriāti*, saprotot ar to cilvēku, kas vienkārši dzīvo ārpus tēvzemes.

Pavisam jauns ekspatriātu apakšgru-pējums radies Eiropā pēc II pasaules kara ar tā dēvētajiem «Gastarbeiter» jeb viesu strādniekiem. Tie sākotnēji pame-tuši savu zemi uz laiku un ekonomisku apstākļu dēļ, bet arvien biežāk paliek uz pastāvīgu dzīvi viesu zemē, veidodami savu īpatnēju subkultūru, kas mēģina uz-turēt saites ar cilmes zemi, bet īsti tai vairs nepieder.

No dzimtenes, tēvzemes aizgājušo grupu uzskaitē nebūtu pilnīga, ja neap-stātos pie vēl divām grupām: bēgļiem un gūstā aizvestajiem. Ja tagadnē, par gūstu runājot, domājam g. k. ienaidnie-ka rokās nonākušus karavīrus, tad agrā-kos gadsimtos tika aizvestas veselās

tautas vai tautas grupas. Spilgts piemērs — Bābeles gūstā aizvestie jūdi. Arī latvieši savā vēsturē bieži pieredzējuši aizvešanu gūstā uz Krieviju.

Par bēgļiem LKV (I 2012) lasām: «tie ir valsts iedzīvotāji, kas kara laikā brīvprātīgi vai spiesti atstājuši savas dzīves vietas kara darbības joslā un devušies valsts iekšienē vai sabiedrotā valstī».

Vācu definīcija skan: «bēglis ir, kas pamet savu zemi, vairādiem no vajāšanām vai no briesmām miesai un dvēselei». Tai vācu tautas daļai, kas otrā pasaules karā vai pēc tā no valsts austrumu apgabaliem nonāca rietumos un sākumā noteikti bija bēgļi, tagad radušies dažādi papildu termini: rietumu pusē tos dēvē par padzītajiem, austrumu pusē — par pārvākušajiem, Austrijā — par tautas vāciešiem. Tālāk vācu avotos vēl teikts, ka bēgšanas vārdu lieto, lai norādītu, ka notikusi veselu tautas grupu izvairīšanās no ienaidnieka karaspēka — brīvprātīgi vai ar pavēli (evakuācija), ka bēgšana ir uz īsu laiku un ar nolūku drīz atgriezties.

Angliskais skaidrojuma variants, kas ir bēglis, skan tā: kāds, kas dodas uz kādu patvēruma vai drošības vietu; jo sevišķi tāds, kas, vajāšanu vai politisku dumpju laikā drošību meklēdams, dodas uz kādu svešu zemi.

Pēc otrā pasaules kara Eiropa bija pilna bēgļu, kas bija uz īsu laiku meklējuši patvērumu svešās zemēs, cerēdami atgriezties, ja eventuāli drīz mainītos varas viņu dzimtajā vietā. Tā kā tas nenotika, tad pasaule apjukumā meklēja pēc citiem nosaukumiem šīm lielajām cilvēku masām, kas nevēlējās atgriezties tēvzemē, jo nespēja samierināties ar tur notikušajām politiskajām, saimnieciskām un kultūras dzīves pārmaiņām. Radās «displaced persons» — pārvietotās personas jeb «heimatlose Ausländer» — bezdzimtenes ārzemnieki. Vāciskais variants, burtiski ņemot, protams, ir visai absurds, jo nav taču cilvēka bez dzimtenes.

Nākamie 40 gadi pēc otrā pasaules kara ar saviem dažādajiem notikumiem ir radījuši vēl citus apjukuma terminus, piem., «laivu ļaudis» un tamlīdzīgus, jo visos kontinentos bezgalīgi audzis no savas zemes padzīto vai aizbēgāšo skaits.

Starptautiskās tiesības noteic: bēglim, kas brīvprātīgi vairāties no kara darbības vai no politiska spiediena, ir tiesības vai nu emigrēt, vai atgriezties. Pavalstniecības atņemšana bēgļiem vai emigrantiem bez īpaša iemesla nav atļauta. Ir jāatzīst kādas zemes iedzīvotāju (kā bēgļu, tā emigrantu) tiesības pašnovērtīgām saistīt ar savu tēvzemi. Pret šīm tiesībām tiek grēkota diemžēl bieži.

Ja bēgļi, kas sākotnēji atstājuši dzimteni uz īsu laiku, vēlāk neatgriežas, tad ar viņiem var notikt divi lietas:

1. bēgļi, nesamierinādamies ar tēvzemē esošo situāciju, kļūst par emigrantiem un turpina protestēt pret tān notikušajām pārmaiņām;

2. bēgļi no emigrantiem kļūst par imigrantiem (ieceļotājiem), par «ubi bene, ibi patria» cilvēku grupu, t. i., viņi pēc iespējas cenšas iekļauties jaunās apmešanās vietas sabiedrībā, pieņemot tās valodu, paražas, dzīves veidu, ko šī

sabiedrība, protams, labprāt atbalsta. Cits vārds šim procesam vēl ir — asimilācija jeb pārtautošanās.

Šie divi gadījumi pastāvējuši jau kopš seniem laikiem. Mēs arvien labprāt pieminam Bābeles piemēru par jūdiem Bābeles gūstā, pieminam viņu raudu dziesmas un viņu atgriešanos tēvzemē pēc apm. 80 gadiem. Šī raudu dziesmu radītāju grupiņa bija mazāka, bija tā, kas neiekļāvās, kas vēlāk atgriezās Jeruzalemē. Lielākā daļa gūstā aizvestos svešumā kļuva par sekmīgiem Bābeles pilsoņiem, kam tēvzeme bija kļuvusi lieka.

Cits piemērs šai «ubi bene» mentalītai ir jaunākiem laikiem un no mūsu pašu vides. Citēšu kādu vēstuli (neminot neviena vārda), kas rakstīta Austrālijā: ««Saules jostas» vadītājs aizrakstījis mūsu miljonāram X, aicinot atbalstīt šīs grupas ceļojumu uz ASV un Eiropu. Atbilde pienākusi angļiski — nevarot izrādīt nekādu priekšrocību etniskām grupām, sevišķi, kas rezultātā neesot nekāda labuma austrāliešu ekonomijai.»

Aina attiecībā uz cilvēkiem, kas aizgājuši no savas tēvzemes, tāpat nav vienveidīga. Lai gan kāds aptuvenis kopgrūpējums vienmēr būs iespējams, tas, ko šie cilvēki paši par sevi domā, par ko sevi uzskata un līdz ar to — kā rīkojas, laimam gan būs un paliks ļoti individuāla lieta.

Mēs, ārpus Latvijas esošā latviešu grupa, sākumā bijām bēgļi. To apliecina mūsu pirmo svešuma gadu prese un literārie darbi (piem., Zinaīdai Lazdai vesels dzejoļu krājums *Bēgļi*). Tagad, 40 gadus vēlāk, mēs sen vairs neesam vai nejutāmies kā bēgļi. Ja neesam kļuvuši par «ubi bene, ibi patria» apoloģētiem, tad labprāt dēvējam sevi par trimdniekiem, kaut pēc starptautiskām definīcijām un izpratnes mums labāk piederētos vārds *emigranti*.

Kāpēc mums netiek vai kāpēc mēs sevi nelabprāt dēvējam par emigrantiem? Vienkārš, šo vārdu bieži vedas saistīt ar aizceļošanu no tēvzemes saimniecisku apsvērumu dēļ, kas, protams, nesaskan ar mūsu ideālo uztveri, kāpēc esam svešumā un prom no dzimtenes.

Otrkārt, mūsu patvēruma zemes uztverē ar emigranta vārdu labprāt sasaista šizradījumu, labprāt implicē, ka nu taču mēs esam nonākuši patiesas brīvības, demokrātijas, tiesību un labklājības valstīs, tā iegūdami to, kā mums it kā būtu trūcis tēvzemē. Vai pats spilgtākais moments austrāliešu filmā «Silver City» (kur, starp citu, galveno vīrieša lomu tēlo latvietis Ivars Kants) ir brīdis, kad ieceļotājiem to, kādus labumus viņi ieguvuši, nonākdami Austrālijā, tā sakot, mēģina iebāzt acīs valdības pārstāvis, kad ieceļotāji uzdrošinājušies sūdzēties par neiecēlamie apstākļiem «akomodācijas nometnē». Tātad — arī šai ziņā ar emigranta vārdu saista it kā īpašu emigrāciju meklēšanu, kamēr mums pašiem ir apziņa, ka neesam pasaulē aizkļūduši, tāpēc ka mums tēvzemē būtu pietrūcis maizes vai ka mēs nebūtu zinājuši, kā savā zemē iekārtot brīvību demokrātiju. Tāpēc mums labāk patīk ar ciešanu oreolu apvītā trimdnieku vārds, pat ja mūsu aiziešana no tēvzemes ir bijis aktīvs process, jo neviena valsts vara nav mūs sodījusi, mūs padzīdama. Latviešiem mo-

derajos laikos īstēni ir tikai viena grupa, kam patiesi pieder trimdnieku vārds. Tā ir tautas daļa, kas ar varu deportēta ārpus Latvijas robežām, galvenokārt uz Sibīriju un citām tālām, krievu pārvaldē esošām teritorijām.

Runājot par trimdu, emigrāciju, bēgšanu, vienlaikus bija jāsaprotas ar aizrādījumiem uz politiskiem satricinājumiem, vajāšanām, kariem. Ja mums būtu šo nemieru laikā dzīvojušu rakstnieku saraksts, tad redzētu, cik daudz šo rakstnieku nonākuši svešumā. Ko tas nozīmē? Tas nozīmē, ka rakstnieki bieži visai aktīvi iesaistīti nemieru procesos un rezultātā nokļuvuši ārpus savas dzimtenes — tēvzemes: viņus aizdzinusi vai nu valdītāja vara, vai arī viņi aizgājuši labprātīgi. Tālāk vēl varētu meklēt, kā šāda atrašāns ārpus tēvzemes ietekmējusi viņu radītājas spējas, kādi apstākļi iedarbojušies pozitīvi, kādi negatīvi.

Brīvs radītājs gars nekad nemēdz pakļauties kādu ārēju noteikumu tirānijai. Tāpēc arī visbiežāk trimdnieki un emigranti no rakstnieku vidus rodas dažādu diktatoru, tirānu, vienvaldnieku laikā un ir vienalga, vai šīs diktatūras ir reakcionāras vai revolucionāras. Piem., franču komponista Francis Pulanka (Francis Poulenc) operā «Karmelītu dialogi» revolucionāru pārstāvis saka mūķenēm: «Tagad ikviens drīkstēs brīvi dzīvot likuma vērgīgās acs pārraudzībā»; tas jau noteic brīvības ierobežojumu par spīti revolūcijai. Karaļa diktatūra apmainīta pret revolūcijas diktatūru, — kā mūsu dienas notika Irānā.

Par atsevišķu literatūras nogrūpējumu «emigrantu literatūra» sāka runāt daļu kritiķis un literatūras vēsturnieks Georgs Brandess un attiecīnāja to uz franču literatūras atzari, kurā darbojās lielās franču revolūcijas laikā uz ārzemēm izraidītie vai izceļojušie rakstnieki. Šīs grupas izcilākie pārstāvji ir: Benžemens Kostāns (1767—1848), Etjens de Senankūrs (1770—1846) un Fransuā de Šatobriāns (1768—1848), kas ir sava laikmeta ievērojamākais franču rakstnieks.

Cita liela emigrantu, literātu, grupa veidojās pēc 1917. gada lielinieku apvērsuma Krievijā, kad to atstāja: Kuprins, Čirikovs, Buņins, Merežkovskis, Gorkijs, Cvetajeva, Remizovs u. c. Daļa viņu vēlāk atgriezās tēvzemē un tur aizgāja bojā.

Pie varas nākot Hitleram, radās līdz šim plašākā vācu rakstnieku, emigrantu, grupa: Tomass Manns, Heinrihs Manns, Francis Verfelis, Karls Cukmaiers, Arnolds Cveigs, Stefans Cveigs, Bertolds Brehts, Alfrēds Dēblins, Roberts Muzils, Teodors Pilvje, Anna Zēgerse, Anete Kolbe, Lions Feihtvangers u. d. c. Vācu avoti min, ka toreiz Vāciju esot pametuši vairāk nekā 2000 vācu literātu. Tie jāpiebilst, ka šo grupu kā grupu veidoja kopīgs prefinieks Hitlers, bet ne pārliecība, kā pret viņu cīnīties. Grupā bija kā galēji konservatīvi, tā arī visai kreisi noskaņoti rakstnieki.

Otrā pasaules kara beigās radīja jaunu savas dzimtenes pametēju vilni Vācijā. Liela daļa vācu autoru, kas tagad darbojas Rietumvācijā, ir Vācijas austrumu apgabalos dzimuši, auguši. Minēsim kaut vai tikai Ginteru Grasu un Zigfrīdu Lencu. Citi pievienojušies šai grupai vēlāk — vai nu viņi no Austrumvācijas iz-

raidīti (valststiesiski ņemot, tātad — trimdinieki), vai arī paši izbraukuši uz Rietumiem, piem., Ginters Kunerts, Volfs Bīrbauers u. d. c.

Padomju Savienībai pēdējos gados paverot savas līdz šim hermētiski slēgtās robežas, čakli veidojas jauna krievu emigrantu un trimdinieku grupa, jo tānī ir kā ar atļauju izbraukušie, tā izraidītie. Vācu laikrakstā *Die Zeit* kādā rakstā 1986. g. uzskaitīti 18 vārdi; pazīstamākie, piem.: Levs Kopeļevs, Viktors Nekrasovs, Andrejs Siņavskis, Konstantīns Simis. Šo 18 grupā nemaz nebija pieminēti tādi populāri vārdi, kā Aleksandrs Solženicins, Josifs Brodskis, Irina Ratušinskaja, Anatolijs Ščaranskis, Jurijs Orlovs.

Politiskie nemieri Dienvidamerikā radījuši veselu grupu šī kontinenta rakstnieku, kas emigrācijā. Ja pasaule šo to zina arī par rakstniekiem, kas emigrējuši no Dienvidāfrikas, tad vēl maz zināmi, bet noteikti ir arī rakstnieki, kas pame- tuši dzimto vietu Āzijā.

Beigu beigās neaizmirsīsim arī paši sevīl Pēc 1905. gada revolūcijas Latviju uz īsāku vai ilgāku laiku atstāja vai bēguļoja, piem.: Rainis, Aspazija, Akurāters, Skalbe, Austrinš, Līgotņū Jēkabs u. c. Pie latviešu emigrācijas literatūras, pat ja tānī nav spožu galotņu, būtu jāpieskaita arī tā latviešu rakstnieku grupa, kas pēc 1920. g. miera līguma ar PSRS, kā teikts LKV (IV 7444), «optējuši SPRS pavalstniecību». Šī ir mūsu literatūras vistrāģiskākā grupa, jo tā pa lielāki daļai (bojā gājušo vārdi pasvītroti) aizgāja bojā Staļina tīrīšanās. Te varētu minēt: Robertu Eidemani, Linardu Laicenu, Sudrabu Edžu, Alvilu Cepli, Eduardu Šilleru, Kārli Pelēko, Vili Āboltiņu u. c. Sai grupā gan ir arī vārdi, ar ko negribētos lepoties, piem., Jānis Sudrabs, kas pasaulei labāk pazīstams ar vārdu Mārtiņš Lācis un nevis kā rakstnieks, bet gan kā Padomju Savienības galējā terora ideologs.

1940.141. g. uz Sibīriju deportēja: Līgotņū Jēkabu, Jūliju Lāci, Leonīdu Breikšu, Alfonu Franci, Aleksandru Grīnu, Kārli Lapiņu, Skuju Frīdi, Rihardu Valdesu u. c. Deportētie rakstnieki aizgājuši bojā, neatstādami, cik zināms, nekādas literāras liecības par savu traģisko pieredzi.

Saldzinot ar visām citu tautu rakstnieku emigrantu grupām, liekas, ka latviešu rakstnieku bēgļulemigrantu grupa, kas devās uz Rietumiem 1944.145. g., ir bijusi relatīvi viena no vislielākajām pasaulē. Tā praktiski uz laiku iznīcināja vēnā liekamu literatūru pašā Latvijā. (Vācijā, piem., 1933. g. bija 66 milj. iedzīvotāju un ca. 2000 rakstnieku atstāja Vāciju. Latvijā 1939. g. bija ca. 1,7 milj. latviešu, bet 1948. gadā Trimdas Rakstniekos ievietoti 100 vārdi.)

Ja iepriekš minētie piemēri ir «masu izceļošanas» gadījumi, tad individuāli trimdinieki, emigranti, ekspatriāti, «Wahlheimat» meklētāji rakstnieku vidū bijuši jau kopš Bībeles un klasiskā laikmeta. Īsi, pavisam īsi apstāsimies pie dažiem ievērojamākiem vārdiem dažādos laikmetos un dažādās ārpus dzimtas vietas vai tēvzemes dzīvojošo autoru grupās.

Bābeles gūstā tapušās raudu dzies-

mas, kas ir vienas no poētiskākajiem tekstiem Bībelē, gan īsteni būtu jāskaita pie grupu gadījumiem.

Ejot tālāk uz sengrieķu pasauli, varētu teikt, ka Euripīds (480—06 pr. Pr.) bija ekspatriāts, jo mūža beigu daļu pavadīja ārpus dzimtajām Atēnām Maķedonijā. Euripīds bija opozīcijā daudziem sava laika sabiedrības ieskatiem, kaut politikā tieši nepiedalījās. Eshils (525—456 pr. Kr.) dzīves beigu posmu pavadīja Sicīlijā. Sengrieķu laikmetā gan robežu vilkšana var viegli nonākt uz slidenā ledus, jo, vienkārt, tēvzeme bieži bija atsevišķa pilsētvalstiņa, otrkārt, grieķu kultūras sfēra toreizējā pasaulē bija gandrīz universāla. Tātad: kur vilkt robežu? Kur teikt, ka te vai tur sākas svešums?

Senās Romas valsts ievērojamākais trimdinieks dzejnieku vidū bija Publius Ovidius Naso (43 pr. Kr. — ca. 18 p. Kr.). Imperators Augusts izraidīja viņu trimdā 8. g. p. Kr. uz Tomienu pie Melnās jūras. Līdz ar aiziešanu trimdā pazuda dzejnieks Ovidijs, jo atlikušo mūža daļu viņš pavadīja, žēlodamies pēc Romas. Uz viņu patiešām attiecināmi vācu rakstnieka Teodora Štorma vārdi: «Kein Mensch gedeihet ohne Vaterland» — neviens cilvēks neuzplaukst bez tēvu zemes.

Politiskais trimdinieks bija Dante (1265—1321), izraidīts no dzimtas Florences 1302. g. Vēlāk viņam jāva atgriezties, bet ar nepieņemamiem noteikumiem. Dante mira trimdā Ravennā. Dievišķā komēdija ir tātad tapusi, tās autoram dzīvojojot ārpus dzimtenes.

Petrarka (1304—74) pats nav trimdinieks, bet viņš ir politiska trimdinieka dēls, un viņa paša mūžs aizgājis, ceļojot no vienas vietas uz otru.

Servantess (1547—1616) — dzīvo kādu laiku Itālijā, vēlāk krīt arābu gūstā, sēž cietumā par nekorektiem naudas darījumiem. Domā, *Donkihotu* viņš sarakstījis cietumā.

Lielās franču revolūcijas iekustinātās pārmaiņas līdz ar nākamajām 1830. un 48. g. revolūcijām radījušas emigrantus, trimdiniekus ne vien pašā Francijā, bet arī citās Eiropas zemēs. Vācijā, piem., radās grupa «Das junge Deutschland», pie kuras piederēja arī (kristītie žīdi) Heinrihs Heine (1797—1856) un Ludvigs Berne (1786—1837). Abi emigrēja uz Parīzi. Prūsijas valdība izdeva rīkojumu, kas aizliedza iespiest visus līdz tam sarakstītos šīs literātu grupas darbus.

Viktors Igo (1802—85) piedalījās Francijas 1948. g. revolūcijā. Bija jau slavens rakstnieks, kad, pie varas nākot Napoleonam III, viņam bija jābēg un viņš Anglijā, Gērnijas salā, pavadīja 19 gadu, sarakstīdams šai laikā izcilus literārus darbus, arī *Nožēlojamos* (1862).

Lords Džordžs Bairons (1788—1824) pameta Angliju 1816. gadā, jo bija neapmierināts ar reakcionāriem uzskatiem Anglijas sabiedrībā. Viņa mīlestība uz brīvību bija lielāka par mīlestību uz dzimteni. Sapņodams par visas Eiropas atsavināšanu no Sv. alianses radītā reakcionārā klimata, viņš kļūda no zemes uz zemi. *Manfreds*, *Kains*, *Donžuans* sarakstīti svešumā.

Izveidojoties modernajai krievu literatūrai, tūdam radās arī rakstnieki, dzej-

nieki — trimdinieki, emigranti, ekspatriāti.

Aleksandru Puškinu (1799—1837) cars Aleksandrs I izraidīja no Pēterburgas uz Dienvidkrieviju, kur rodas liela daļa Puškina literāro darbu.

Nikolajs Gogolis (1809—52) kopš 1836. g. dzīvoja ārzemēs, g. k. Romā, jo viņam likās, ka dzimtenē viņu neizprot. Romāns *Mirušās dvēseles* tātad tapis svešumā.

Mihails Ļermontovs (1814—41) izsūtīts uz Kaukāzu. *Dēmons* un *Mūsu laiku varonis*, piem., tapuši Kaukāzā.

Fjodors Dostojevskis (1821—81) bijis gan trimdā Sibīrijā, gan cietumā, gan bēdzis uz ārzemēm (1867—71), kur sarakstīja, piem., *Idiotu* un *Velnus*.

Kā redzams, 19. gs. arvien vairāk rodas rakstnieku, kas darbojas ārpus savas dzimtenes, nonākuši tur ar pašu izvēli un būdami konfliktā ne tik daudz ar politiskajiem, kā ar valdošajiem sabiedriskajiem uzskatiem dzimtenē. (Kā mūsu Poruks teicis: «Bet latvieši nav vienīgā tauta, kura savus rakstniekus nīd un aizdzen no dzimtenes.» — Kop. r. IX, 34.)

Sai 19. gs. ekspatriātu grupā vēl varētu minēt Henriku Ibsenu, kas 27 gadus (1861—91) dzīvoja ārpus dzimtas Norvēģijas un radīja svešumā savus labākos darbus. Viņu no dzimtenes neizdzina valsts vara (no tās viņš pat saņēma stipendiju), bet viņš bija konfliktā ar norvēģu sabiedrības vairuma uzskatiem. Zviedrs Augusts Strindbergs (1849—1912) tāpat ilgāku laiku (1883—95) dzīvoja un strādāja ārpus Zviedrijas.

Amerikāni: T. S. Eliots (dz. 1888. St. Luis, ASV), kopš 1914. Anglijā, tās pavalstnieks — 1927., un Henrijs Džeimss (1843—1916) kopš 1876. Londonā, pirms tam Romā, Parīzē, 1915. Anglijas pavalstnieks — pārcēlušies uz Angliju, pieņēmuši tās pavalstniecību. Savukārt trīs Džeims Džoiss (1882—1941) aizgāja no angļu pārvaldītās Īrijas, dzīvoja Eiropā. Tas pats ar Samuelu Beketu u. c.

Spāņu Unamuno un Madariaga, būdami Franko valdības pretinieki, emigrēja uz ārzemēm. Itāliešu dzejnieks, 1975. g. Nobela laureāts Eugenio Montale, Musolini laikā dzīvoja iekšējā emigrācijā. Krievijā un Vācijā šādu iekšēju emigrantu varētu sameklēt veselu rindu. Nedrīkstam aizmirst amerikāņu ekspatriātu grupu Eiropā ar tās spilgtākajiem pārstāvjiem Ģertrūdi Steinu, Ernestu Hemingveju, Ezru Paundu u. c.

Ja līdz otram pasaules karam vēl bija iespējams kaut cik sadalīt ārpus tēvzemes dzīvojošos autorus noteiktās grupās, tad pēc kara ir pavisam grūti novilkt noteiktas robežas, precizēt iemeslus, kāpēc rakstnieki vairs nedzīvo savā cilmes zemē. Pat ja sākotnēji rakstnieki dzimto pusi pametuši politisku iemeslu dēļ, vēlāk, notiekot politiskām pārmaiņām, viņi dzimtenē vairs neatgriežas. Visvairāk varbūt divu iemeslu dēļ: dzimtene kļuvusi sveša, radusies plaša starp dzimtenē palikušajiem un pasaulē aizgājušiem. Tomass Manns neatgriezās uz Vāciju, bet gan uz Šveici. Vācietis Zans Amerijs, kas 1938. g. bija izceļojis uz Beļģiju un kara laikā nonāca vācu rokās un koncentrācijas nometnē; vēlāk tā par viņu teikts: «atgriezās mājā uz *Briselī*»,

Alfreds Döblins atgriezās Vācijā, bet jutās tur svešs. Elze Laskere aizbrauca uz savu tēvutēvu zemi Jeruzālemi, bet mira tur pamesta un neatzīta. Savukārt jaunāki vācu rakstnieki pēc II pasaules kara pamet Vāciju un nometas citur: Pēteris Veiss dzīvo Zviedrijā, Uve Jonsons nomirst vientulībā Anglijā.

Vācijā dzimušais Hanss Zāls paliek ASV, Ņujorkā. Viņš par sava romāna «Die Wenigen und die Vielen» (Nedaudzie un daudzie) varoni Kobi saka: «Viņš zināja, ka viņš paliks šeit un ka trimda nekad nebeigsies, cik ilgi vien viņš dzīvos... Viņam vairs nebija saistību ar kādu noteiktu zemi, bija radies garīgs stāvoklis, dzīves veids, sava veida pasīva pretestība pret pasauli, kas domāja vairs tikai spēka un pretpēka, kustību un pretkustību terminos...». Kad pašam Zālam (ASV pavalstnieks) jautāts, kas viņš ir — amerikānis, vācietis, eiropietis, viņš atbildējis: «Heimatlos» — bez dzimtenes. To pašu apliecinājis Alfrēds Polgars (emigrējis uz ASV): «Svešums nav kļuvis par dzimteni. Bet dzimtene kļuvusi par svešumu.»

Ir augusti arī tādu autoru grupa, kas paši gan dzīvo tēvzemē, bet kā darbus tur nedrīkst iespiest un izplatīt. Tātad: trimdā ir aizdzīts nevis pats autors, bet gan literāri darbi, literatūra. Boriss Pasternaks, Anna Ahmatova dzīvoja Krievijā, viņu darbus publicēja ārzemēs. Tikai vēl priekš nedaudz gadiem uz PSRS robežas atņēma un neļāva ievest Ahmatovas grāmatas (pat krievu valodā), kas bija iespiestas Rietumos. Aleksandrs Solženicins, pirms tika izdzīts trimdā, pats būdams PSRS, darbus publicēja ārzemēs.

Čehu 1967. g. 2000 vārdu manifesta līdzautora Ludvika Vaculika darbus iespēj ārzemēs, kaut pats dzīvo Čehoslovākijā, kur viņa sacerējums nedrīkst publicēt, lai gan, kā aizrāda Vaculiks, viņš un viņam līdzīgie savus darbus raksta vispirms čehu lasītājiem Čehoslovākijā, kaut gan uz tiem viņiem ceļš pašreiz slēgts. Vaculiks saka: «(Tādai) rakstīšanai vajag daudz spēka, jo jau kopš gadiem mums liekas, ka labam darbam, tāpat arī labai grāmatai, vairs nav nekādas jēgas. Bet vienlaikus taču zinām, ka darīt ko citu nekā rakstīt ir vēl mazāk jēgas.» (Jāpiebilst, ka šāda autoru dzīvošana savā zemē un publicēšanās ārzemēs ierobežojumu dēļ tēvzemē nav gluži identiska ar «iekšējo emigrāciju», jo «iekšējās emigrācijas» autori raksta «atvilktnē».)

Vaculika domas atkārtoti rosina formulēt galvenos jautājumus, kas skar literatūru trimdā, proti:

- kam tiek radīta trimdā esoša autora vai trimdā aizdzītas literatūras darbi;
- vai ir jēga vai iespēja rakstīt, ja notikusi aiziešana svešumā;

- kas veicina un kas kavē literāru darbu tapšanu, ārpus tēvzemes dzīvojot.

Iepriekšējā ekskursijā pa pasaules literatūru jau mantijām, ka vienveidīga atbilde uz šiem jautājumiem nebūs iespējama. No vienas puses — trimda, svešums, ierobežojumi rakstnieku «sagrauz». Ilgas pēc dzimtenes un nespēja pielāgoties svešajiem apstākļiem (cita valoda, citas tradīcijas, cits dzīves veids) var būt tik stipri faktori, ka pilnīgi apstāks rakstnieka radītāja spējas, it sevišķi vēl,

ka rakstnieks nerod skaidras atbildes uz jautājumu: kam viņš raksta? Rakstnieks svešumā var pat fiziski aiziet bojā. Stefans Cveigs izdarīja pašnāvību Brazīlijā, Kurts Tucholskis — Zviedrijā, Valters Benjamiņš — Spānijā. Tātad — emigrācijas zeme nav izšķirīgā, izšķirīgais, liekas, ir pats svešuma pārdzīvojums un padzinuma sajūta.

No otras puses, ja dzīvošana svešumā būtu milzīgs un nepārvarams ļaunums, tad pasaules literatūra būtu visai tukšņaina vieta, jo tik daudz pašu izcilāko darbu rakstnieki radījuši, tieši ārpus tēvzemes dzīvojot, vai — par spīti dzīvošanai ārpusē (vienalga aiz kādiem iemesliem). Ja pārskatām Nobela prēmijas laureātu sarakstu, tad sastopam valdzinošu ainu: Ivans Buņins, Hermanis Hese, Ernests Hemingvejs, T. S. Eliots, Eugenio Montale, Aleksandrs Solženicins, Boriss Pasternaks, Izāks Singers, Sauls Bellovs, Nellika Zakse, Česlavs Milošs, Samjuels Bekets, Jaroslavs Zeiferts un nule (1987. g.) — Josifs Brodskis — visi piešķaitāmi rakstniekiem, kam konflikta attiecības ar tēvzemi un kas radījuši lielus literārus darbus, svešumā dzīvodami. Vēl šeit jāmin viens vārds: Eliass Kaneti — 1981. gada laureāts. Pastāv uzskats, ka Nobela piešķirums viņam esot piešķirums rakstīšanai eksilā. Kaneti ir Spānijas žīdu dzimtas atvase. Dzimta priekš 400 g. atstājusi Spāniju, izceļojusi uz Turciju, kur visus šos gadsimtus tomēr turējusies pie spāņu valodas. Pats Kaneti dzimis Bulgārijā, bet kopš astoņu gadu vecuma dzīvojis Vīnē, Austrijā, kur skolojies, iemācījies runāt vāciski. 33 gadu vecumā bijis spiests pamest Vīni, pārcēlies uz Angliju, bet literāros darbus raksta vāciski. Kaneti saka: «Kā mājās jūtos tikai tad, kad ar zīmuli rokā velku uz papīra vārdus vāciski un visapkārt man runā angļiski.» Vācu recenzents Horsts Bīnks piebilst: «Vai tie, mazliet pārmainīti, nevarētu būt arī Miloša, Solženicina, Šīnavska, Kunderas teikti vārdi?» Mēs varētu turpināt: un latviešu rakstnieka vārdi. Kaneti ir uzsvēris valodas nepārprotamo nozīmi radīšanas procesā. Viņam ir uzaugušas vides valoda, un šī valoda ir viņa mājas. Ja šai sakarā pieminēju latviešu rakstniekus, tad ilustrācijai citēšu dažus teikumus no vēstules, ko Aivars Ruņģis rakstījis kādam rakstniekam uz Latviju: «Esmu dzīvojis laikā, kad literatūra, bet īpaši dzeja, tapusi par sadrumstalotes un izkaisītas tautas intelektuālo dzīves telpu. Tas, kas mums sakāms, katram savu spēku un spēju robežās, nav svešu frāžu samaitāta čalošana un plāpāšana, bet ir daļa un vienlaikus arī viss veselums — mūsu valoda.»

Kaut kādas absolūtas formulas tomēr arī valodas jautājumā nav. Solženicins turpina rakstīt krieviski, Nabokovs rakstīja krieviski, Singera darbi top žīdu sārūnu valodā (jidišā), Tomass Manns emigrācijas posmā turpinājis turēties pie vācu valodas, Milošs raksta poliski. Taču vērojams arī pielāgošanās process. Kaut Džozefs Konrads visu mūžu pēc paša liecinājuma uzskatījis sevi par poli, viņa darbi tapuši angļiski.

Valodas jautājums kļūst pavisam problemātisks, kad nonākam pie paudzes, kas pati nav ne trimdā aizdzīta, ne emi-

grācijā aizgājusi, bet kas ir šo emigrantu pēcnācēji. Te vērojami divi galvenie novirzieni: 1) arī šī paudze vēl raksta vācu valodā, it sevišķi, ja tai rodas kādas tiešas un konkrētas saites ar savu tēvu zemi (papildu novirziens te varētu būt — jaunā paudze raksta abās valodās); 2) jaunā paudze raksta savas apkārtnes valodā, bet par cilmes tautas problēmām. Piemēram, Vācijā Hermana Heses vārdā nosaukto literatūras godalgu 1984. gadā par autobiogrāfisku romānu *Die Gläserne Stadt* (Stikla pilsēta) saņēma 1945. gadā Nirnbergā, krievu emigrantu ģimenē dzimusī Nataša Vodina (Vdovina). Romāns rakstīts vācu valodā, tikai tematika tam, ja tā varētu teikt, emigrantiska: autore meklē divu tautu robežnovadā pēc savas identitātes, mēģinādama skaidrot, kas viņā krievisks, kas vācisks.

Kādi negatīvi un kādi pozitīvi faktori ietekmē svešumā dzīvojoša rakstnieka darbu? Šim tam jau esam īsi pieskārušies, kaut vai nepārvaramām ilgām pēc dzimtenes. Tālāk: trimda ir pasīvs process un pazemojums, sods, tāpat — negatīvs faktors. Emigrācija ir aktīvs process. Cilvēks izšķīries par došanos svešumā pats, mēģinādams apliecināt un aizstāvēt savu pārliecību. Svešumā viņam šai ziņā var pavērties iespējas, kādu mājā nebija. Taču nekā arī te nav absolūta un katram nostatījumam kaut kur iespējams atrast pretnostatījumu.

Ja trimda ir pāri darījums resp. radījusi cilvēka psihē ciešanas, tad varētu teikt, ka trimdai tomēr varētu būt pozitīva nozīme, jo ir taču visai plaši sastopams uzskats, ka ciešanas, būdamas ļoti dziļš psihisks pārdzīvojums, varētu cilvēku rosināt jaunradei, ka esot tiešs sakars starp ciešanām un lieliem veikumiem mākslā. Jānis Poruks to izteicis dzejas valodā: «Vai tevī ir tik daudz asaru, ka vari dzejnieks būt?» Taču, piem., Brodskis šādam viedoklim pretojas, aizrādīdams, ka traģēdija brīvo garu savažojot, un paraugam viņš min, ka tāpēc 20. gs. krievu literatūra, salīdzinot ar iepriekšējo gadu simteni, esot tik nabadzīga. Taču, manuprāt, Brodskas minētais piemērs gluži neder, jo viņš runā par literatūru, kas nav bijusi spējīga veidoties pati savā zemē un tirānijā, ne trimdā vai emigrācijā. Cilvēks brīvībā, kaut svešumā, var reizēm strādāt labāk nekā mājā pastāvīgā «likuma vērtīgās acs uzraudzībā». Tā ir apliecinājis Brodskas likteņa biedrs Viktors Nekrasovs. Par savu dzīvi Rietumos viņš saka: «Tā man patīk. Šeit, Rietumos, es esmu brīvs cilvēks brīvā zemē.» (Piebilstdams gan par savu franču pasi: «Ar to es nejutos ērti.» *Die Zeit*, 1985.)

Iepriekš minētais čehu rakstnieks Vaculiks, kritizēdams ārzemēs nonākušā kolēģa Milana Kunderas darbos vērojamo tendenci, teicis (N. Y. T., 1987. g. 17. nov.): «Tik pesimistisks var būt tikai tas, kas pametis mājas. Palikušiem nepieciešams kaut drusciņa optimisma. Rakstnieki ir mazliet labākā situācijā nekā citi, jo nav iespējams glabāt atvilktnē gleznas vai būt par «slepenu aktieri.»

Dzīvei svešumā var būt viens liels mīnuss — anonimitāte. Ne visi svešumā aizgājušie autori ir ar pasaules slavu un ar jau piešķirtu Nobela prēmiju, kā bija

Tomass Manns, kam pie tam piemita arī ārkārtīga pašapziņa. Viņam piedēvē izteicienu, kas eksistē divās versijās: «Kur esmu es, tur ir Vācija» un arī: «Kur esmu es, tur ir vācu literatūra.»

Pie emigrantu literatūras šķēršļiem varētu minēt arī gluži labi izprotamo rūgtu naida izpausmi pret tēvzemē palikušajiem, arī neuzticību, neuzticēšanos — kā pret šiem mājā palikušajiem, tā arī emigrantiem savā vidū. Tas viss saistās ar noraidījumu un asiem savstarpējiem uzbrukumiem, kas visas ir negatīvas nodarbības un spēj sagrauzt cilvēka radošo garu. Visai raksturīga arī šai ziņā bija prominentā vācu emigranta Tomasa Manna izturēšanās. Viņš dienasgrāmatā sūdzas, ka pēc izceļošanas bijis jāklīst no vietas uz vietu («Ko mājās palikušie zina no tādas klīšanas!»), ka bijis daudz citu sīku rūpju, un tai pašā laikā Vācijā esot pret viņu izdarīta naida un apmelojumu kampaņa. Viņa rūgtums vērsās kā pret tiem, kas Hitlera laikā Vācijā bija aizgājuši iekšējā emigrācijā, tā pret tiem, kas tai laikā publicējās vai, kā Mannam liekas, veidoja Gebelsa paspārnē pseidokultūru. Viņš saka: «Jebkura grāmata, kuru bija iespējams izdot Vācijā starp 1933. un 45. gadu, ir vairāk nekā nevērtīga, un tādai neviens nevēlas pieskarties. Tādai piemīt asiņu un kauna smaka. Tās visas vajadzētu samalt (papīra dzirnavās).»

Manna tēvzemē palikušie laikabiedri viņam atbild (*Westfälische Zeitung* 1946, janv.): «Viņš gan nekā nezina par ciešanām. Tāpēc viņš mūs nīst un aptraipa, jo viņš vēl tur tālumā mana, ka mēs savās ciešanās kļūstam un jau esam kļuvuši dziļāki, būtiskāki un cilvēcīgāki, nekā viņš ir, ka mēs esam pārāki par viņu, ja arī bijām spiesti pakļauties. — Ko viņš vispār zina par Vāciju, lai gan viņš ir vācietis? Nekā! Nav tilta no mums uz viņu.»

Karls fon Osieckis kādā literatūras sanāksmē Berlīnē pirms Hitlera tīrīšanām, kad gaisā jau bija jausma, kas nāks, teicis tā: «...bet šai stundā, kurā mēs pēdējo reizi sanākam kopā, solīdamies vienu: proti, paliksim paši sev uzticīgi un iestāsimies ar savu personu un savu dzīvību par to, kam mēs esam ticējuši un par ko esam cīnījušies.» (*Zeit* 27. 1, 1984.) Osieckim šie nebija tukši vārdi. Viņš (1889—1938) patiešām par tiem stāvēja un krita (kopš 1933 — KZ). Kad 1936. gadā viņam piešķīra Nobela miera prēmiju, Hitlera aizliedza vāciešiem turpmāk pieņemt jebkuru šīs prēmijas veidu.

Uz Mannu (un bieži vien arī uz mums, latviešiem) var attiecināt vācu rakstnieka Mārtiņa Valzera vārdus: «Man kultiviert die Überlegenheit des Unterlegenen» — (*Trimdā*) tiek kultivēts pakļautā pārkūms. Tas notiek par spīti tam, ka trimdinieki nav ar savu dzīvi par savu pārliecību maksājuši. Bet varbūt — tieši tādēļ, jo kaut kur dziļi psihē sēž vainas apziņa par glēvulību. Katrā ziņā šeit ir sēkla konfliktam starp mājā palikušajiem un pasaulē aizgājušiem.

Var jautāt, vai rakstnieki var šāda veida konfliktus atļauties. Šai ziņā varbūt situācija ir atšķirīga lielajām un mazajām tautām. (*Quod licet lovi, non licet bovi!*) Lielas tautas valodā rakstīta literatūra arvien savs atradīs lasītājus. Mazas tautas literatūrai arī modernajā pasaulē var ar

vien gandrīz vienīgi «noņēmji» ir pašu tautas cilvēki. Tāpēc tai naida, pretiltības, konflikta situācija pašu tautas locekļu starpā var būt ar dziļu iedarbi, pat izšķir tas «būt vai nebūt» jautājumu.

Mēdz teikt, ka emigrācijas rakstniekiem piemīt melni balta domāšana. Vai arī — emigrācijas rakstniekiem piemīt tieksmes piesavināties tiesības uz kādu vienīgo «pareizo» domāšanu. Taču cilvēkiem, kas vienmēr un visur pretendē uz kādu atrisinājuma atrašanu, draud iekrišana nekritiskā ideoloģijā, un tad rezultāts ir tas pats, kas tiem, no kuriem bēgts. Šī ir Miloša minētā korumpētā domāšana, kas var kavēt lielu literāru darbu rašanos arī brīvībā, emigrācijā. Jo mazāk kāds rakstnieks padosies kādiem spaidiem, jo brīvāks viņš jutīsies savu uzskatu un pārliecības izteikšanā, jo radīsies labāka literatūra. Svešumā dzīvojošiem autoriem ir iespēja izmantot šo brīvības privilēģiju, kaut viegli tas nebūt nav. Taču šī brīvība pieder pie svešuma dzīves plusu ailes.

Citēšu par šo problēmu jauna vācu rakstnieka Jirgena Fuhsa (dz. 1950. gadā, 1977. gadā izraidīts no Austrumvācijas; *Zeit* 1986. 14. III) domas, ko viņš izteicis, vērtējot Rietumu- un Austrumvācu literatūras attiecības, kavēkļus un kopīgos punktus šais attiecībās. Viņš saka: «Šeit iejaucas tik daudz sociālu, politisku, personīgu, paranoīdu, nepatīkamu un valstiski neirotisku komponentu, par kuriem neviens labprāt nerunā. Jaukāk ir patērēt par pārdzīvoto eksilu nekā arvien par jaunu klausīties tagadnes quasi tenkas. Un bez tam (un galu galā tas ir pareizi) tas viss stingri atdalāms no literārā teksta, no tā, kas uzrakstīts un ko pasniedz lasītājiem. Un kur tad galā nav svarīgi, kā tas radies un kur — cietumā vai ziloņkaula tornī. Galvenais — tas ir labs un iztur literārus kritērijus... Biogrāfiju un arī laiku, kurā jādzīvo, kurā jāraksta, nevienam nav iespējams izraudzīties. Līdz ar to: apspiedējus režīmus nevar reducēt uz to vadoņiem un līdzskrējējiem... Pilnu grāmatu literatūras rašanos. Tāpat cietuma sods par sacerētiem dzejoļiem nav garantija, ka tie ir labi dzejoļi.»

Jau minēju, ka situācija mazajām tautām ir citāda nekā lielajām. Pašreiz tieši ļoti daudz mazo tautu literatūrām piederīgu autoru ir ārpus savas dzimtenes, t. i., ārpusē ir vai nu paši autori, vai arī tikai viņu darbi. Šāda situācija radusies visvairāk vienas lielvaras politikas ietekmē. Lai šīm mazo tautu emigrantu literatūrām rastos «dzīvības telpa», ir divas iespējas: pirmā iespēja — tām jāmeklē atbalsis pasaulē. Reizēm te rodas šādas tādas iespējas. Piem., 1974. gadā Ulšteina apgāds Vācijā nodibināja filiāli, «Kontinenta» apgādu, lai, kā deklarēts, «atzītu Austrumeiropas rakstnieku starptautiskās tiesības». Šai apgādā, piem., iznācis ungāru autora Ģerģi Konrada romāns *Pilsētas dibinātājs*, kaut autors pats bija cietumā Ungārijā. Tam savus darbus piedāvājuši čehu, rumāņu autori, kas dzīvo savās tēvzemēs, bet nevar tur publicēties. Viss būtu labi, bet līdzko nonāk pie PSRS, tā notiek tās pielīdzināšana Krievijai, un arī šim apgādam, kā var spriest pēc publikācijām presē, interese ir par jauno krievu emigrāciju, pārējām PSRS

iekļautajām tautām, kurām arī tik daudz autoru emigrācijā, paliekot nepieminētām.

Šīm tautām (un tā varētu būt iepriekš minētā otra iespēja) būtu jāmeklē pēc kādas «pašpalīdzības». Būtu jāveido un par jaunu jābūvē kontakti ar mājā palikušo tautas daļu. Kā rāda literatūras vēsture, rakstnieks pats var dzīvot ārpusē, taču — ja viņa darbiem iespēja parādīties tēvzemē, tad svešuma ietekme uz rakstnieka darbu mazinās, un viņš arī ārpus dzimtenes spēj radīt lielus darbus. Latviešu literatūrā tam spilgts piemērs ir Rainis.

Blakus svešās varas radītajiem šķēršļiem ilgi mūsu pašu vidū dzīvojuši krasa saskarsmes noraidīšana, kam ne vienu vien reizi pamatā bijusi ne tik daudz pārliecība, kā privātas un personīgas dabas kontrversijas, jo mūsu vecākās paaudzes rakstniekiem bija ļoti tiešas un aktīvas attiecības ar tiem, kas palika Latvijā un reizēm pievienojās iekarotājas varas ienestajiem uzskatiem. Tā naidis šo divu grupu starpā nebija ne abstrakts, ne teorētisks, bet kaut kas ļoti reāls.

Trimdas un Latvijas autoru dēvētajā vidējā paaudzē sākumā iestājās liels tukšums — abās pusēs no jauna radās autori, bet tie cits par citu nekā nezināja. Nebija pat īstas naida situācijas. Tikai pamazām un taustoties sāka rasties interese, ziņkāre vieniem par otriem. Jaunajās autoru paaudzēs kontakta meklēšana jau kļuvusi visai reāla lieta, jo to vairs nevarēja personīga naida vai pāri darījuma sajūtas radīti liegumi.

Arī «otrā pusē», t. i., Latvijā, lēnām vien atklāti parādās domas, kaut vēl visai piesardzīgas, ka trimdā vai emigrācijā radītais latviešu kultūras vērtības nebūtu noraidāmas, ka vienai tautai ir viena kultūra un ka tanī tapušie darbi nebūtu šķirojami atkarā no to tapšanas vietas.

Literatūrā un Mākslā (1987. 22. V, 5. lpp.) Aijas Brasliņas reportāžas par sarunu ar prof. Induli Zariņu sakarā ar ASV dzīvojošo latviešu gleznotāju Strautmaņa, Celmiņa un Lūkina izstādi Rīgā, nobeigumā lasām: «(Latvijas latviešu) darbu skates Amerikā ir nozīmīga latviešu kultūras iziešana pasaulē. Tas apliecina mūsu tautas garīgās potences un talantu... Savukārt šīs izstādes dalībnieki... uzsvēruši, cik būtiska ir viņu darbībai mākslā tikšanās ar skatītājiem šeit — senās Rīgas pils muzejā. Šeit, Latvijā, latviešu kultūra ir visvairāk vajadzīga. Rodas un nostiprinās kultūras kopības apziņa, kura mums jāuztur spēkā arī turpmāk.» (Mani pasvīrojumi. — V. R.)

Lielos vilcienos visu trimdu, visu emigrāciju un arī atsevišķu rakstnieku liecības atbalsta šādu domu: katrai trimdai, katrai emigrācijai, katrai dzīvošanai svešumā, ja tā rada kultūras vērtības, pats svarīgākais, par spīti politiskām vai sabiedriskām pretiltībām, ir kultūras kopības apziņa ar savu tautu, ar savu dzimteni, ar savu tēvzemi, lai spētu rasties paliekošas kultūras vērtības. Atrašanās trimdā, dzīvošana emigrācijā vai ekspatriācijā nav un nedrīkst būt par šķērslī, kas kavētu rakstnieku darbā.

(Pārpublicējums no žurnāla «Jaunā Gaita», 1988. g. maijs, 2. (167) numurs.)

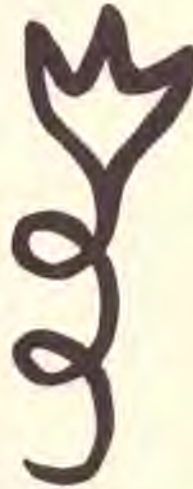
MONTA KROMA

○ ○ ○

Rīga ir traģiska.
Daudz rīdzinieku ir akli,
vecie ļaudis,
pusaudži, bērni . . .
(Bet tie, kas redz, tieši tagad
vislabāk
redz,
tie cīnās un dibina Tautas fronti.)
Jā, daudz rīdzinieku ir akli. Jo —
viņi ilgu laiku bijuši
tumsā
(ar veciem jēdzieniem jauno neredz).
Tumsa pārvērš par aklu.
Tagad ir par vēlu,
tagad mēs esam gaismā,
bet daudz par vēlu.
Aklajiem rokās balti, viegli
spieķīši,
apkaltu galiņu. Klik-klik.
Roka ar spieķīti
iztausta ceļu
un vērš uzmanību tiem,
kas redz,
lai neuzgrūstās,
Ja nokāpj no ietves, tad
balto spieķīti
paceļ
augsti,
lai kāds braucējs vai
caurbraucējs
neuzbrauc.
Ceļu akli zina, viņi ir rīdzinieki,
šeit dzimuši.
Bet atbraucēji (cik savādi —
viss vairums atbraucēju ir akli),
(tumsa bij viscaur,
un ir vēl daudz kur),
jā, atbraucēji, tie sēž mājās un
skatās vienā punktā, jo —
viņi Rīgas ielas nezina.
Un arī spieķīšu viņiem nav.
(Tie, kas redz, uzņemas ārstu darbu,
tie glābj,
lai arī tie faktiski ir
rakstnieki,
gleznotāji,
zinātnieki,
zemnieki,
strādnieki.)
(Vai arī atbraucējus kāds ārstē
un glābj?)
Bērniem, kas nupat dzimst,
kas dzīvos gaismā,
es ieteiktu sargāties no kaktiem,
tur visur vēl tup
tumsa.
Akdies, mana Rīga!

1988

28

○ ○ ○

Sēžu uz nogāzta bērza.
Apkārt senā Latvija. (Mežu tumsa.)
(Bākas uguntiņa.)
Aina pārmainās.
Caur tālēm Rīgas duna.
Sēžu uz nogāzta bērza.
Ir dziņa
iecirst dzīvei
kā plēsējputnam ar knābi.
Jo —
apkārt nogāzti bērzi,
izdangāts, melns
ceļš,
šķidrš mežs, kur draud briesmas.
Sēžu uz nogāzta bērza.
Vairs neesmu bērns, kas tic.
Nemākulīgi ieraudos,
sen nav ritējušas
asaras.
Manī ir gan spēks, gan bezpalīdzība.
Nepazudīsim, paliksim garā.
Maļas un maļas
domas.

1988

○ ○ ○

Savu mūžu dzīvoju skaisti:
ko arī darīdama,
rakstu dzejoļus domās, jā, domās,
izstrādājot,
atrodot arvien labākus sinonīmus,
beigas, kur viss sintezēts,
nosvītrotot,
apraujot dzejoli. Tā labāk.
Pēc tam tūlīt aizmirstu, atkal domās
rakstu jaunu,
ko arī darīdama, un vēl jaunu
dzejoli,
dzejoli,
dzejoli —
visu izjaucot, it kā
pārbraucot ar roku, aizmirstot.
Katras dienas vakarā
uzrakstu pēdējo
un to paturēju, nodrukāju grāmatās.
Tā nebija dzīve, kurai pārbrauc
kāpurķēdes.
Vai viss tiešām, kas bijis, ir pazudis? Lai.
Bet —
varbūt neuzrakstītie dzejoli ir
un strādā . . .

1988

○ ○ ○

Tu esi saviļņots?
Jā, šodien ir viegli elpot,
jo —
apņēmu patiesību.
Neticami, ka es tā uzrakstīju,
jo —
vai tad šeit un tikai patiesība?
Mēs dzirdam
arī melus, vienaldzību.
Bet tas nav liels procents,
kas mīņājas.
Esmu atvērta,
manī atspoguļojas politiskā Latvija.

1988

○ ○ ○

Pašlaik krīt lapas,
dzeltenas, sārtas, dzeltenas,
sarkanas.
Monta, tas ir tavs lapkritis.
Un būs —
un kaut kad atnāks ziema,
kad izelpošu,
no mutes pacelsies sarma.
Par ziemu nezinu, ko domāt.
Bija —
bija agrs pavasaris, un pēc tam bija
pilns pavasaris, bet —
pavasārī nebija domāšanas,
pašlaik tas liekas mulķīgi.
Bija — jā, jā, bija —
karsta, gara, gara vasara,
brīnumaina,
neizstāstāma. Bet —
vasarā bija arī lietus,
un man nepatīk nēsāt
lietussargu.
Vasarā sākas domāšana,
bet —
ar atbīdīšanu.
Tagad.
Pašlaik.
Sabāžu rokas kabatās.
Pašlaik ir tikai domāšana.
Domāšana
zem krītošām rudens lapām.
Tas būs ilgs,
ilgs,
ilgs
lapkritis.
Eju,
pāri augumam krīt dzeltenas,
sārtas, dzeltenas, sarkanas
lapas,
krīt
tik
bieži,
pilnīgi mani
no garāmgājēju skatieniem
aizsegdamas.
Tas ir mans lapkritis.

1989

○ ○ ○

O, biju tādā frontē, kur ierocis —
lode,
tas ir primitīvi,
un —
domu tur nemaz nevajag.
Bet —
pašlaik
tu stāvi tribīnē,
tev arī ir ierocis,
tavs ierocis — vārds,
o, jā!
Tu pats esi tik izteiksmīgs,
tik saspringts
kā vārds,
Cik vārds ir varens ierocis.
Ar vārdu
var panākt visu, ko grib.
Tu — ar ieroci.
Tu — esi bīstams.
Un tas ir pats labākais šodien.

1989

○ ○ ○

Sienas. Mūri.
To daudz manas zemes vēsturē.
Cietumi. Nošaušana. Bez skaita.
Visapkārt nepatīstība.
Lielu daļu savas dzīves es nodzīvoju
šajā nepatīstībā,
to nezinoš.
Glāba (briesmīgi teikt, bet jāsaka: glāba),
mani glāba karš
(karš ir šaušalīgs, bet jāsaka —
glāba no kaut kā
varbūt šaušalīgāka).
Mani glāba karš,
kur
es darīju godīgu sanitārdarbu,
par mūriem neko nezinādama.
Bet pēc uzvaras es nodzēru karu
(kaut arī sievietē, bet karavīrs),
vēl arvien nekā
nezinādama.
Bet
šodien mans prāts ir izplēsts
no lasītā presē
(grāmatām maz atliek,
ir tikai prese).
Sāku apjēgt vakardienu, šodienu
(par maz apjēgt, ir jāzina, ir jādara),
šodienā
šīs sienu un mūru ēnas
ap mani.
Skatos ceriņos,
kuru manā rajonā sevišķi daudz,
un
neredzu,
ka tie ceriņi.

1988

○ ○ ○

Visam pārējam jāatkāpjas,
ja gribi vēl
rakstīt
dzeju,
pateikt, kas būtu sakāms.
Visu, itin visu jāziedo
diendienā.
Es to pieņemu.
Visgrūtākais brīdis, kad dzejolis briest,
bet es nejutu neko,
tikai zinu — taps
(te mana loma ļoti aktīva,
bet pavisam neredzama
pat pašai).
Un tapšana ir smags darbs,
bet to jāmil.
Tajā brīdī
man jāburzās cilvēkos,
jāsapinas ar citu domām.
Bet līdz mēram.
Atdoties
citam darbam nevaru.
Lielai dienas daļai
jābūt vientulībā. Un
jābūt pacietīgai. Un
jānotic sev.
Visam pārējam jāatkāpjas.

1988

SALMANS RUŠDĪ

SĀTANISKĀS VĀRSMAS

FRAGMENTS

Sātans, būdams ieslodzīts nedrošā, apkārtstaiguļā, kļaiņotāja stāvokli, ir bez jēlkādas noteiktas mājvietas; jo, lai gan viņam eņģeliskās dabas dēļ pieder zināma veida impērija šķidrāajā kļajumā vai gaisā, tomēr šī noteikti ir daļa no soda, ka viņš ir . . . bez jēlkādas drošas vietas vai telpas, kur būtu ļauts viņam nolikt savas kājas pēdu.

Daniels Defo. «*Velna vēsture*»

I

EŅĢELIS GIBRILS¹

1

— Lai piedzimtu no jauna, — dziedāja Gibrils Farišta, kūleņodams lejup no debesīm, — tev jānomirst vispirms. Ho jī! Ho jī! Lai nolaistos uz krūtainās zemes, ir jālido vispirms. Ta-tā! Taka-ton! Kā lai smaidītu no jauna, ja negribi raudāt tu vispirms? Kā iekarot tev dārgās milu, mister, bez nopūtas vispirms? Baba, ja tu vēlies atkal piedzimt . . . — Tieši pirms ausmas kādu ziemas ritu Jaungada dienā vai ap to laiku, no liela augstuma — divdesmit deviņu tūkstošus divas pēdas — uz Lamanša šaurumu, bez izpletņu vai spārnu palīdzības no skaidrām debesīm krita divi reāli, pilnīgi nobrieduši, dzīvi vīri.

— Es saku, tev jāmirst, es saku, es saku, — un tā, un tā joprojām, līdz skaļš kļiedziens pāršķēla nakti zem alabastram līdzīgā mēness. — Pie velna tavas melodijas, — vārdi kā kristāla virtene sakārās ledus baltajā naktī, — filmās tu tikai atdarināji īstos dziedātājus, tāpēc tagad pasaudzē mani no šiem pekles trokšņiem.

Gibrils, nemuzikālais solists, lēkāja mēnessnīcā, dziedādams savu improvizēto Gazas dziesmu, peldēdams gaisā, tauriņstila, brasā, savilkdamies čokurā, ērglīgi izpletis sevi pret gandrīz-vai-ausmas gandrīz-vai-bezgalību, piesavinādams heraldiskas pozas, nevaldāmi, izslējis galvu, juzdams bezrūpību pret gravitāciju. Tagad viņš laimīgs vēlās uz dzēlīgās balss pusi. — Ohē, Salad baba, tas esi tu, ļoti labi. Oho, vecais Čamča. — Uz ko otrais, izvēlīga ēna, krizdams ar galvu pa priekšu, pelēkā uzvalkā ar atpogātām žaketes pogām, rokas gar sāniem, uzskatīdams kā pašu par sevi saprotamu gardības neespejamību uz savas galvas, savieba palamu nīdēja seju. — Sveiks, Špono, — Gibrils griezīgi kļiedza, izspiedis otru ačgārnu grimasi. — Istā Londona, bhai! Mēs ierodamies! Tie izdzimtieņi tur lejā neuzzinās, kas viņus trāpīja. Vai meteors vai zibens, vai Dieva atriebība. Novēlās no gaisa, bērniņ. *Dharraamm!* Blākš! Kas par ierašanos. Es zveru: ar plakšķi.

Novēlās no gaisa: liels ribiens, kritošu zvaigžņu pavadiņš. Universāls sākums, laika dzimšanas miniatūra atbalss . . . gigantisku reaktīvo lidmašīnu *Bostan*, Lidojums A1-420, bez jēlkāda bridinājuma aizpūta sānis, augstu virs lielās, trūdošās, skaitās, sniegbaltās, apgaismotās lielpilsētas, Mahagonijas, Babilonas, Alfavilles. Bet Gibrils jau bija devis tai vārdu, man nevajag iejaukties: Istā Londona, Vilājeta galvaspilsēta mirgoja, mirkšķināja, māja nakti. Kamēr Himalaju kalnos caur pulverveidīgo janvāra gaisu izlauzās nēilga un pāragra saule, no radaru ekrāniem pazuda mērķa signāls un retinātais gaisa bija pilns ķermeņu, kuri no katastrofas Everestā nolaidās uz jūras pienīgā bāluma.

Kas es esmu?

Kas vēl ir tur?

Lidmašīna pāršķēlās uz pusēm, izmetot savas sporas kā seklu pogaļas, kā ola, padodoties savam noslepumam. Divi aktieri augstprātīgais Gibrils un pogainais, čokurā savilcies misters Saladins Čamča — nokrita kā tabakas kriptatiņas no veca, saluzuša cigara. Vīrs, aiz, zem viņiem tukšumā, tur karājās atgāzti sēdekļi, stereofoniskas radioaustiņas, dzērienu uzvārdājamie ratiņi, izkārņijumu tvertnes, izkāpšanas kartes, jā, nemuitojamas video spēles, ar tresi apšūtas cepures, papīra tasītes, segas, skābekļa maskas. Bez tam — jo lidmašīnā bija bijis ne viens vien migrants, jā, diezgan liels daudzums sievu, kuras saprātīgi sava pienākuma pildītāji bija mocījuši ar jautājumiem par dzimumzīmju garumu un un atšķirību uz viņu viru dzimumorgāniem, bērnu pietiekamību, par kuru likumīgu

atzišanu Lielbritānijas valdību bija mākušas mūžīgas šaubas — sajauktas ar lidmašīnas atliekām, vienādos fragmentos, vienādi absurdi tur lidinājās dvēseles druskas, sadragātas atmiņas, nodirātas personības, stingras dzimtās valodas, izvaroti noslēpumi, neiztulkojami joki, iznīcinātas nākotnes, zaudētas mīlestības, tukšuma aizmirsta nozīme, dunoši vārdi, *zeme, piederība, mājas*. Mazliet muļķīgi, vēja brāzmas grūstīti, Gibrils un Saladins svērās kā saiņi, kurus vieglprātīgi nometis kāds stārķis ar vaļā knābi, un, tā kā Čamča nāca zemē ar galvu pa priekšu, stāvokli, kādu iesaka bērniem, ieejot dzimšanas vadā, viņš sāka just vieglu aizkaitinājumu par tā otrā atteikšanos krist saprotamā veidā. Saladins nira ar degunu, kurpreti Farišta apskāva gaisu, aptverdams to ar rokām un kājām, kā kūlejs, kā pārpūlējis aktieris, kam trūkst pašsavaldīšanās iemaņu. Apakšā, mākoņu klāta, gaidot viņu ierašanos, lēni sasalušas Anģļu Piedurknes² straumes, — viņu ūdeņainās iemiesošanās nozīmētā zona.

— O, manas kurpes ir japāņu, — Gibrils dziedāja, tulkodams seno dziesmu angļiski pussamaņas cieņā pret nāciju, kas brāzās pretim. — Šis bikses, lūdzu, ir anģļu. O, mana galva, sarkana krievu cepure; mana sirds ir indiešu — neskatoties uz visu to. — Mākoņi burbuļoja viņiem pretim un, iespējams, ka tas bija gubu mākoņu un lietus mākoņu lielās maldināšanas dēļ, vareni ripojošās pērkongalvas stāvēja kā āmuri ritausmā, vai, iespējams, tā bija dziedāšana (vienam rosīgi spēlējot, otram izrādot nīcināšanu izrādei), vai arī tā bija viņu pūtienu ārpūti lēkme, kas aiztaupīja viņiem pilnīgas priekšnojautas par nenovēršamo . . . bet, lai kāds būtu cēlonis, divi vīri, Gabrilsaladins Farištačamča, notiesāti uz šo bezgalīgo, bet arī galīgo eņģeliski velnišķo kritienu, tā arī neapzinājās to brīdi, kurā sākās viņu pārmaiņšanās process.

Mainīšanās?

Jā, ser, bet nevis nejausa. Tur augšā gaisa telpā, tai mikstajā, tikko manāmajā laukā, kuru, iespējams, ir radījis gadsimts un kurš no tā laika ir padarījis iespējamu gadsimtu, kļūdams par vienu tās noteicošo vietu, kustību un karu vietu, planētu sarakumu un spēka vakuumu, visnedrošāko un pārejošāko no zonām, iluzorisku, nesakarīgu, metamorfisku — jo, kad jūs sviežat kaut ko gaisā, viss kļūst iespējams — turaugšupceļš, pārmaiņas visādā ziņā notika delīrija pārņemtajos aktieros, kas būtu ieprecējušas vecā mistera Lamarka³ sirdi: vides galējā spiediena rezultātā tika prasītas raksturīgas pazīmes.

Kuras raksturīgas pazīmes kuriem? Mazliet piebremzējiet; jūs domājat, ka Radīšana notiek steigšus? Nu, lūk, arī atklāsme tā ne-notiek . . . palūkojieties uz pāris no šiem pārstāvjiem. Vai ievērojat kaut ko neparastu? Divi brūni vīri, smagi krizdami — tas nav nekas jauns, jūs varat nodomāt; uzkāpuši pārāk augstu, nokļuvuši paši virs sevis, pielidojuši pārāk tuvu saulei, vai tā tas ir?

Tā tas nav. Klausieties!

Misters Saladins Čamča, kuru šausmināja no Gibrila Farištas mutes plūstošās skaņas, cinījās pats ar savām vārsēm. Tā, ko dziedāja Farišta, vēzēdamies caur neticamajam nakts debesīm, arī bija sena dziesma, mistera Džeimsa Tomsona⁴ lirikā no tūkstoš septiņsimtā līdz tūkstošseptiņsimtā četrdesmitastotajam. — Uz debesu pavēli, — Čamča slavināja caur lūpām, kas no aukstuma kļuva urrpatriotiski sarkanbaltzilas, — moodusies no ziilgmes klaida. — Farišta pārbijies dziedāja arvien skaļāk un skaļāk par japāņu kurpēm, krievu cepurēm, neskartām puskontinentālām sirdīm, bet nespēja

¹ Domāts erceņģelis Gabriels (angl. — Gibeel).

² Domāts Lamanšs.

³ Zans Batists Lamarks (1744–1829) — franču dabaspetnieks. Zoopsiholoģijas pamatlicējs.

⁴ Džeimss Tomsons (1700–1718) — skotu dzejnieks.

klusināt Saladina mežonīgo solo koncertu: — Un sargeeēēēģēļi skandēja melodiju.

Atzīsim: viņiem nebija iespējams dzirdēt vienam otru, vēl jo mazāk sarunāties, kur nu vēl sacensties dziedāšanā. Paātrināsi tuvojoties planētai, atmosfērai dunot ap viņiem, kā lai viņi to būtu spējuši? Bet atzīsim arī to: viņi to darīja.

Lejlejup viņi traucās, un ziemas aukstums, nosarmodams viņu skropstas un draudēdams sasaldēt viņu sirdis, taisījās modināt viņus no viņu murgainās sapņošanas vaļā acīm, viņi gatavojās apzināties dziedāšanas brīnumu, locekļu un bērnu plūdus, kuru daļa viņi bija, un no apakšas viņiem virsū brāzās likteņa šausmas, kad viņi atsītās, tika izmērcēti un tūlīt sasaldēti — pie mākoņu vārišanās nulles grādu temperatūras.

Kā izrādījās, viņi atradās garā, vertikālā tunelī. Čamča, akurāts, stīvs un joprojām ar kājām gaisā, redzēja Gibrēlu Farištu, savā purpura krekla peldot viņam pretī pa šo mākoņsienu piltuvi, un būtu saucis: — Nenāc tuvumā, ej prom no manis, — bet kaut kas viņu atturēja — sākums kaut kam uztraucošam viņa zarnās, un tā viņš teica nevis noraidījuma vārdus, bet izpleta savas rokas un Farišta iepeldēja tajās, līdz viņi bija apskāvušies no galvas līdz kājām, un viņu sadursmes spēks lika viņiem kūleņot, griežoties pārī, riteniski visu ceļu lejup un prom pa caurumu, kas veda uz Brīnumzemi; kamēr viņi grūdās ārā no baltuma, nāca mākoņformu virkne, nemitīgi pārvēršot dievus par buļļiem, sievietes par zirneklīem, viriešus par vilkiem. Hibridu mākoņradījumi spiedās viņiem virsū, milzīgas puķes ar cilvēka krūtīm, kas šūpojās uz resniem stublājiem, spānoti kaķi, kentauri, un Čamču savā pusapziņā bija pārņēmusi nojausma, ka arī viņš ir iemantojis šo mākoņaino kvalitāti, kļūdams metamorfiskās, hibrids, itin kā viņš ieaugtu personā, kura galva pašlaik ieritinājusies starp kājām un kura kājas bija apvitas ar viņa garo patricieša kaklu.

Lai arī kā, šai personai nebija laika tik «lielai dižmanībai»; tā patiešām nebija spējīga ne uz kādu dižmanību; jo tikko bija ieraudzījis no mākoņu virpuļa parādāmie noteikta vecuma valdzinošu sievietes stāvu, tērptu zaļā un zelta krāsas brokāta sari, ar dimantu degunā un laku, kas šajos augstumos aizsargāja viņas augsti savītos matas pret vēja spiedienu, kā viņa nosvērta sēdēja uz lidojošā paklāja. — Rekha Tirgotāj, — Gibrils viņu sveicināja. — Jūs nevarējāt atrast ceļu uz debesīm, vai ne? — Cik nedzīvi vārdi jāsaka mirušai sievietei! Bet viņa satricināja, svertenisko stāvokli varētu piedāvāt remdinājumā... Čamča, satverdams savas kajās, izteica nesaprotamu jautājumu: — Pie velna!

— Vai tu viņu neredzi? — Gibrils sauca. — Vai tu neredzi viņas sasodīto Buhāras paklāju?

«Nē, nē, Gibo,» viņas balss čukstēja viņam ausīs, «negaidi no viņa apstiprinājumu. Es esmu domāta vienīgi tavām acīm, varbūt tu taisies jukt prātā, ko tu domā, tu hotentot, tu cūku ekskrementu gabals, mana mīlestība. Ar nāvi atnāk godīgums, mans mīļotais, tāpēc varu saukt tevi tavos īstajos vārdos.»

Mākoņainā Rekha dudinjā ignus niekus, bet Gibrils atkal kliecēja uz Čamču: — Spono? Vai tu viņu redzi vai ne?

Saladins Čamča nekā neredzēja, nekā nedzirdēja, nekā nesacīja. Gibrils skatīja viņu viens. — Tev nevajadzēja to darīt, — viņš aizrādīja viņai. — Nē, ser. Greks. Un tikpat liela lieta.

«O, tu vari man tagad lasīt morāli,» viņa smējās. «Tu jau esi ar nevainojamu morāli. Tas bijī tu, kas mani atstāja,» viņas balss atgādināja viņa ausij, šķietami kutinot līpiņu. «Tas bijī tu, o, manas sajūsmas mēnesi, kas paslēpās aiz mākoņa. Un es paliku tumsā, neredzīga, zudusi mīlestībai.»

Viņš nobijās. — Ko tu gribi? Nē, nesaki, ej prom!

«Kad tu biji slims, es tevi nevarēju redzēt, lai neizceltos skandāls, tu zināji, ka es nespēju, ka es atturējos tevis dēļ, bet pēc tam tu sodīji, tu izmantoji to kā iegānu aiziešanai, kā mākonī, aiz kura paslēpties. To un arī viņu, ledussievieti. Izdzimtenis. Tagad, kad esmu mirusi, esmu aizmirsusi piedot. Es nolādu tevi, Gibril, lai tava dzīve kļūst elle. Elle tāpēc, ka tā bija vieta, uz kurieni tu mani aizsūtīji, esi nolādēts, no kurienes tu nāc, uz kurieni tu dodies, zalknābi, priecājies par asinspirti!» Tas bija Rechas lāsts; un pēc tam atskanēja vārsmas valodā, ko viņš nesaprata, viss skarbums un svilpoņa, kuru viņš domāja, ka atšķir — bet varbūt arī ne — atkārtoja vārdu *Al-Lat*.

Viņš cieši pieķērās Čamčam; viņi brāzās cauri mākoņu apakšējām slānim.

Atrums, ātruma izjūta, atgriezās, svilpojot savu baismīgo melodiju. Mākoņu jumts izgaisa augšup, ūdens-dibens strauji lidoja tuvāk, viņu acis atvērās. Kliedziens, tāds pats kliedziens, kas bija radījis satraukumu viņa iekšās, Gibrilam lidojot caur debesīm, izlau-

zās no Čamčas lūpām; saules gaismas šautra ieurbās viņa atvērtajā mutē un atbrīvoja to. Bet viņi, Čamča un Gibrils, bija krituši, mākoņiem pārvēršoties, un nu tur, viņiem gar malām, bija šķidrums, nenoleiktība, un tad, kad saules gaisma trapīja Čamču, ta atbrīvoja ko skaļāku par troksni:

— Lido, — Čamča spiedza Gibrēlam. — Tagad sāc lidojumu. — Un piebilda, nezinot, no kurienes nāk teiktais, otru komandu: — Un dzied!

Kā jaunums ienāk pasaulē? Kā tas piedzimst?

No kādiem sakausējumiem, izskaidrojumiem, saistījumiem tas ir veidojots?

Kā tas paliek dzīvs, būdams ekstrēms un bīstams? Kādus kompromisus, kādus darījumus, kādas slepenās dabas nodevības tam jāveic, lai atvairītu avarējuša kuģa komandu, nogalinošo eņģeli, giljotinu?

Vai dzimšana vienmēr ir kritiens?

Vai eņģeļiem ir spārni? Vai cilvēki spēj lidot?

Kad misters Saladins Čamča virs Lamanša izkrita no mākoņiem, viņš sajuta, ka viņa sirdi sagrābj tik nepielūdzams spēks, ka viņš saprata, ka nav iespējams mirt. Vēlāk, kad viņa pēdas bija vēlreiz stingri novietojušās uz zemes, viņš sāka to apšaubīt, piedēvējot sava tranzīta ticamību savas uzveres grābstīgumam, ko izsaukusi vēja brāzma, un attiecinot savu ilgdzīvošanu, savu un Gibrila ilgākdzīvošanu aklai, muļķīgai veiksmei. Bet šobrīd viņam šaubu nebija; tā, kas viņu bija pārņēmusi, bija griba dzīvot, neviltoja, neatvairāma, tīra, un pirmais, ko šī griba izdarīja — tā informēja viņu, ka tā neko negrib zināt par viņa patēisko personību, to pa pusei pārbūvēto balsu un mimikrīmiju veidojumu, tā bija nolēmusi visu to neievērot, un viņš jūta, ka viņš tai pakļaujas, jā, turpat, it kā viņš būtu skatītājs pats savā prātā, pats savā ķermenī, jo tā sākās viņa ķermeņa pašā centrā un izplatījās uz āru, pārvērdama viņas asinis dzelzi, pārveidotama viņa miesu teraudā, izņemot to, ka tā arī likās kā dūre, kas ietver viņu no ārienes, turot viņu tādā veidā, kas bija gan nepanesami ciešs, gan neiecietīgi maigs; līdz beidzot tā viņu bija pilnīgi uzvarējusi un varēja darbināt viņa muti, viņa pirkstus — ko vien tā izvēlējās, un, būdama reiz pārliecināta par savu varu, tā izpletās uz āru no viņa ķermeņa un sagrāba Gibrilu Farištu aiz pēdām.

— Lido, — tā komandēja Gibrilu. — Dziedi!

Čamča pieturēja Gibrilu, kamēr otrs sāka — iesākumā lēnām un tad arvien straujāk un spēcīgāk — vēcināt savas rokas. Stingrāk un stingrāk viņš vēcināja, un, viņam tā vēcinot, no viņa izlauzās dziesma, un tāpat kā Rechas Tirgotājas spektra dziesma, tā tika dziedāta valodā, kuru viņš nezināja, melodija, kādu viņš nekad nebija dzirdējis. Gibrils nekad nenoliedza brīnumu; pretēji Čamčam, kas centās to izstumt no eksistences, viņš nekad nebeidza sacīt, ka Gazas dziesma ir bijusi dievišķīga, ka bez dziesmas vēcināšanās būtu bijusi veltīga, un bez vēcināšanās — bija skaidrs, ka viņus būtu sasītuši viņi līdzīgi klientim vai kam tamlīdzīgam, un gluži vienkārši viņi, saskardamies ar jūras stingrajām bangām, sašķīstu gabalos. Kurpretī tagad viņi sāka samazināt ātrumu. Jo uzsvērtāk Gibrils vēcināja un dziedāja, dziedāja un vēcināja, jo vairāk izpaudās palēnināšanās, līdz beidzot tie abi līdinājās leja uz Lamanšu kā papīra strēmeles vēja pūsmā.

Viņi bija vienīgie dzīvi palikušie no katastrofas, vienīgie, kas nokrita no *Bostan* un dzīvoja. Viņus atrada izskalotus pludmalē. Runīgākais no abiem — purpura krekla — lādējās, nesakarīgi virknēdams mežonīgus vārdus, ka viņi esot staigājuši pa ūdeni, ka viņi esot maigi iznesuši viņus krasta; bet otrs, kura galvai brīnumainā kārtā bija pielīpusi izmirkusi gardibene, to noliedza. — Dievs, mums palaimejās, — viņš sacīja. — Cik laimīgs tu vispar vari būt.

Es, acīm redzami, zinu patiesību. Es novēroju visu notikušo. Kas attiecas uz visuresamību un visuvarēnību, es neko neprasu no tagadnes, bet es ceru, ka ar šo es varu tikt galā. Čamča to vēlējās, un Farišta darīja, kas no viņa tika prasīts.

Kas bija brīnumu darītājs?

Kāda rakstura — eņģeliska, sātāniska — bija Farištas dziesma? Kas es esmu?

Sacīsim tā: kuram ir vislabākās melodijas?

Sie bija pirmie vārdi, ko Gibrils Farišta sacīja, kad viņš pamodās sniega segtā Anglijas krastā ar pilnīgi neticamu jūras zvaigznes klātesamību pie savas auss: — Atkal dzimis, Spono, tu un es. Daudz laimes dzimšanas dienā, mister; daudz laimes dzimšanas dienā!

Uz ko Saladins Čamča noklepojās, izšāca siekalas, atvēra acis un, kā pienākas jaundzimušam bērnam, izplūda muļķīgās asarās.

LAIMA ŽIHARE

ARĪ PRAVIETIM NEKLĀJAS VIEGLI

(Pēc ārzemju preses ziņām)

SALMANS RUŠDĪ: «GRĀMATA, KURAS DĒĻ NOGALINA CILVĒKUS,
NAV GRĀMATA, KO ESMU UZRAKSTĪJIS.»

Laiku palaikam ar prieku konstatējam, ka pasaulē tomēr nav rimusi interese par nopietnu daiļliteratūru. Un, lūk, kritiķu cildināta autora garš, izaicinošs romāns sacēlis veselu uzmanības vētru visā pasaulē. Angļu rakstnieka Salmana Rušdī «Sātaniskās vārsmas» (*Salman Rushdie, The Satanic Verses, 1989*) tiek pieminētas pasaules respektējamāko laikrakstu pirmajās slējās. Un ne jau tikai, lai uzslavētu. Seko protesti un piedraudēšana ar terora aktiem, notiek demonstrācijas un pat vietēja mēroga sacelšanās dažādos zemeslodes rajonos — Indijā, Dienvidāfrikā, britu pilsētu imigrantu kvartālos. Lai izvairītos no asinsizliešanas, Indijā grāmatu aizliedz, šim piemēram drīz vien seko Pakistāna, Dienvidāfrika, Sauda Arābija, Ēģipte. Masu demonstrācijā pie amerikāņu kultūras centra Islamabadā, Pakistānas galvaspilsētā, sešus cilvēkus nogalina, simtiem ievaino. Bombejā desmitiem tūkstošu karstgalvīgu protestētāju dodas gājienā pa pilsētas ielām, līdz iejaucas policija. Tā kā dumpinieki nevēlas izklist, policisti atklāj uguni, nogalinādami trīsdesmit un ievainodami vairāk nekā septiņdesmit pilsoņus. Indijas kontrolētajā Kašmīras provincē viens cilvēks protestēdams izdara pašnāvību.

Tad seko vispārsteidzošākais. 88 gadus vecais Ajatolla Homeini, irāņu garīgais vadonis, pavēl «Sātanisko vārsmu» autoru nogalināt, jo viņš aizskāris Islamu, Pravieti un svēto Korānu, un grēki tiktu atlaisti ikvienam musulmanim, kurš veiktu šo «svēto» darbu. Turklāt apsūdzība vēsta ne vien pret rakstnieku, bet arī pret visiem, kas piedalījušies grāmatas publicēšanā. Nākamajā dienā kāds irāņu klerikālis paziņo, ka par autora galvu apsoluti 2,6 miljoni dolāru, ja atriebējs ir irānis, miljons dolāru — ja šis cilvēks būtu citas tautības. Dienu vēlāk, pateicoties cita irāņu filantropa «augstprātībai», apbalvojumu divkārsō. Valdības ir nokaitinātas, izdevis iebaidīti, lidmašīnās draud izvietot bumbas. Autors ar ģimeni Skotlendjarda aizsegā steigš slēpties.

Salmans Rušdī dzimis 1947. gadā Bombejā, divus mēnešus pirms britu izešanas no Indijas. Viņa vecāki ir turīgi Kašmīras musulmaņi un angļu paražu cienītāji. Mazo Salmanu viņa reliģiskās piederības un gaišās ādas krāsas dēļ dzimtajā pilsētā uzskata par balto zvīrbuli.

13 gadu vecumā Salmans ierodas Anglijā, lai turpinātu mācības ekskluzīvajā Ragbijas skolā. Zēna anglosakšu vienaudži ipaši nepūlas palīdzēt jaunpieņacējam iedzīvoties — viņi ķīķina, skatīdamies, kā Salmans cinās ar pirmajām angļu brokastīm.

Studiju laikā Kembridžā Rušdī sevišķi aizraujas ar Islama vēsturi un teātra mākslu. Pēc universitātes beigšanas 1968. gadā jauneklis dodas uz Pakistānu, kur tolaik dzīvo viņa vecāki. Taču isais uzturēšanās brīdis šajā musulmaņu zemē Rušdī nav ipaši veiksmīgs. Viņa iestudēto Edvarda Olbi lugu «Zooloģiskais stāsts» cenzūra neļauj cauri, jo tekstā pieminēta cūkgaļa. Pēc nepilna gada Rušdī atgriežas Anglijā.

Jauneklis apmetas uz dzīvi Londonā, nākamos desmit gadus pelnidamies ar reklāmu un sludinājumu sacerēšanu. Viņš apprec anglieti un adoptē dēlu. (1987. gadā viņi izšķiras. Pašlaik Rušdī ir precējies ar amerikāņu rakstnieci Mariannu Viginsu.)

Salmana Rušdī pirmais romāns «Grimuss» (*Grimus, 1974*) ir literāra un finansiāla neveiksme, toties otrs «Pusnakts bērni» (*Midnight's Children, 1981*), kļūst par starptautisku sensāciju. Sižets balstās uz fantastisku notikumu: tūkstošs viens indiešu bērns, kas dzimis britu salās, pēc neatkarības pasludināšanas dzimtenē iegūst maģiskas spējas savā starpā sazināties. «Pus-

nakts bērniem» piešķir Grāmatnieka prēmiju (*Booker Prize*). Lielbritānijas reprezentatīvā literāro apbalvojumu, un visā pasaulē tiek izpārdots vairāk nekā pusmiljons grāmatas eksemplāru.

Rušdī nākamais romāns «Kauns» (*Shame, 1983*) uzskatāms par vēl vienu trakuļģu alegoriju, kas radusies tālaika Pakistānas notikumu ietekmē. Arī šo darbu izvirza Grāmatnieka prēmijai, taču balvu pavisam negaidīti saņem cits pretendents. Rušdī jūtas šokēts. Kā teicis kāds izdevējs: «Ar Salmanu ir tā — Nobela prēmiju saņēmis, viņš nemaz nejostos tik laimīgs, jo viņam tā piešķirta pat veselas divas reizes.» Rakstnieka egoistiskā un paštānsnā daba ne vienmēr bijusi pa prātam britu līdzpilsoņiem, vēl jo vairāk tāpēc, ka viņš asi kritizējis Tečeres ekonomisko politiku. Un, iedzīvojoties Rietumos, Rušdī pamazām zaudējis savu reliģisko pārliecību. «Jaunībā es biju ārkārtīgi ticīgs,» viņš saka, «šobrīd vairs neesmu, lai gan skaidri apzinos vietu, kur Dievs atradās.»

Jau kuro reizi mūžā Rušdī nevar atgriezties mājās. Tik absurda situācija faktiski varētu rasties tikai rakstnieka iztēlē — pasaules vispopulārākā cilvēka dzīvība atkarīga no tā, vai viņam izdosies kļūt nerezdzamam. Rušdī rezidence Londonas ziemeļdaļā tukša un policijas aplenkta. Rakstnieka darbistabā ēkas piektajā stāvā, kur tapa «Sātaniskās vārsmas» ar ātrumu 800 vārdi dienā, nekas vairs neliecina par darba rutīnu, uz grīdas vairs nemētājas manuskriptu kaudzes. Bet uz kamīna malas atrodas intriģējošs suvenīrs, kas vēsta par autora pagātni — astonstūrainis, greznis Korāna sējumīņš sudraba dolāra lielumā.

Par ko tad stāsta romāns, kurš jau kopš februāra vidus (kad Homeini pasludināja nāves spriedumu) ieņēmis stabili pirmo vietu bestselleru sarakstā? Pēc kritiķu domām, «Sātaniskās vārsmas» var uzskatīt gan par jilozofiju, gan par komisku vai fantastisku darbu. Romāna sākumā divi pusmūža indiešu aktieri krit no 29 002 pēdu augstuma — tieši virs Lamanša viņu laineri, kas lidojis no Bombejas uz Londonu, uzsprīdzinājuši sikhu teroristi. Traucoties preti zemei, abu starpā notiek dzīva saruna. Viens no nelaimīgajiem pasažieriem ir vispopulārākais kinoaktieris Indijā Gibrils Farišta, kurš nevēlas sevi atklāt, jo tikko kā ārslējis no smagas slimības, šajā procesā nosēdušies pie slēdziena, ka Dieva neesot. Otrs — Saladīns Čamča — turīgs emigrants, kas britu televīzijā sinhroni ierunā reklāmfilmas, atgriežas mitnes zeme pēc melanholiska Bombejas, bērības dienu pilsētas, apmeklējuma. Kritot viņi mirst, bet tajā pašā mirkli notiek reinkarnācija. Kad abi laimīgie nosēdušies, viņu likstas sākas no jauna. Saladinam pierē izaug ragi — tādēļ viņam kā britu pilsonim jāpacieš rupji apvainojumi no imigrācijas varas iestādēm. Savukārt Gibrilam ap galvu parādās mirdzošs oreols un viņam jācinās pret pārlieki godbijīgu attieksmi no pavisam svešu cilvēku pusēs. Jaunā aura sasasina veco problēmu, sevišķi mulsināšu no Gibrila jaunizceptā ateisma viedokļi: viņa kinematogrāfiskos sapņos, kuros aktierim iedalīta erceņģeļa Gabriēla loma, taču bez teksta, un lūdžēju pūlis viņu pieruna teikt Allaha vārdus. (Pamišus autors stāsta par saviem skolas gadiem un jaunību Lielbritānijā, par mīlestību uz Bombeju un tēva nāvi. Pētidams musulmaņu ticības saknes, viņš

gry

el cracks open a
and West

SALMANS RUSDI

Ceremonial burning in Bradford, England, of a book that few had read

FEBRUARY 27, 1989

SPLENDID VISIONS
Photography at 150

No. 9

TIME
INTERNATIONAL

**The Ayatollah
Condemns
the Author**

Saying the book
The Satanic Verses
"is against Islam,"
Khomeini calls for
the death of
Salman Rushdie

ADVERTISING	CLASSIFIED	POSTAGE	PRINTING
... \$ 30	... \$ 100	... \$ 1.00	... \$ 1.00
... \$ 1.00	... \$ 1.00	... \$ 1.00	... \$ 1.00
... \$ 1.00	... \$ 1.00	... \$ 1.00	... \$ 1.00

A VOTS

diezgan neparastā veidā atstāta dažas leģendas par Pravieti, tomēr pasniegdams šos nolikumus kā sapņus, dažreiz pat kā sapņus sapni, bet varoņi, kuriem tie rādās, tikpat labi var būt vai nebūt jukuši.) Lūdžēju vidū ir biznesmenis Mahounds, kura tēla musulmaņu lasītāji saskatījuši līdzību ar pravieti Muhamedu. Viens no romāna varoņiem, rakstvedis Salmans, smagi nogrēkojas. Viņa uzdevums būtu pierakstīt Allaha teikto, kā to diktē Mahounds. Taču nerātnais rakstvedis šad un tad sagroza Mahounda vārdus. Kad pravietis pamana, ka Salmans sabojājis svētās grāmatas tekstu, viņš vai sprāgst no dusmām. Pienācīgs sods par Salmāna noziegumu būtu nāve, taču Mahounds ir žēlsirdīgs un dāvā viņam dzīvību.

Rušdi, kuru arī sauc Salmans, pret Dieva vārdu autentiskumu izturas tikpat noraidoši kā viņa varonis. Taču autors būtu laimīgs, ja ar viņu apietos tikpat žēlsirdīgi kā viņa literāro līdzinieku. Homeini apšūdzējis rakstnieku Korāna sagrozišanā, lai gan Rušdi uzsvēris, ka viņa darbs esot «sirreāls» un divas «visagresīvākās» nodaļas vienkārši atstāstot varoņa murgainos sapņus. Protams, reakcija ir jo sevišķi asa tāpēc, ka pats Rušdi dzimis musulmaņu ticībā. Vienā no visvairāk apspriestajām nodaļām runāts par slavenajām «sātaniskajām vārsām», no kurām romāns aizguvis savu nosaukumu. Gibrils (acimredzot atsaukdami uz eņģeli Gabrielu) kārdina Mahoundu noslēgt darījumu ar viņa tikko dzimušās ticības ienaidniekiem — pieciest triju sieviešu kārtas dievību pielūgšanu līdzās vienīgajam Dievam. Vēlāk Gibrils Mahoundam atklāj, ka šī ideja nākusi no Sātana, un Praviets pavēl trīs konkurējošās dievības izsvītrot no svētā teksta.

Patiesībā šo epizodi nav izdomājis Rušdi — līdzīgu stāstus par Muhameda kārdināšanu pirms vairāk nekā tūkstoš gadiem pierakstījuši Ibn Saāds, al-Tabari un citi autoritāti musulmaņu vēsturnieki. Mūsdienā pētnieki tomēr neuzskata tos par autentiskiem. Arī nodaļu, kurā darbojas rakstvedis Salmans, Rušdi kritiķi kvalificējuši par vulgāru mēģinājumu graut Korāna kā Dieva vārda reputāciju.

Stāsts par dievībām musulmaņus sevišķi sanikņojis tāpēc, ka tas bijis parastais arguments, ko pret Islamu vērsuši 19. gadsimta kristiešu misionāri. Arī vārds Mahounds nav nekas jauns — viduslaiku reliģiskajās lūgās kristīgie to lietojuši, lai apzīmētu Muhameda sātanisko variantu. Daži musulmaņi sašutuši tāpēc, ka Rušdi svēto Meku pārdēvējis par Jahiliju, kas nozīmē «tumsība», taču, kā paskaidro autors, viņš šo vārdu lietojis, lai apzīmētu gara tumsību, kāda valdīja, pirms Muhameds cēla gaismā Korānu.

Taču vissensacionālākā romāna epizode risinās publiskajā namā, kur prostitūtas nosauktas Muhameda sievu vārdos. Tas ticīgajiem liecis sevišķi briesmīgi, jo Muhameda laulātās draudzenes tiek godātas kā «visu ticīgo mātes». Pretstatā visiem apvainojumiem, Rušdi netēlo Mahounda sievas kā kritušas sievietes. Prostitūtas, pašas pieņēmušas šos vārdus, pamazām kļūst tikpat tikumīgas kā pravieša sievas, lai ķircinātu Mahoundu. Tomēr Liebritānijas musulmaņu galva paskaidrojis, ka tāda gadījumā arī jaunavu Mariju «drikstot attēlot kā netikli». Grāmatas aizstāvji gan uzsvē, ka piedauzīgo materiālu atklātā nama ainās neesot izdomājis pats Rušdi. Neticīgie jau senatnē esot saņēmuši pravieša dzīvesbiedres par «padaudzām» un Ibrahimu par «bastardu».

Kā teicis Parīze dzīvojošais irāņu žurnālists Amirs Teheri: «Pat, ja Muhameds būtu atfēlots ar lielāku pietāti, fakts, ka pravieti

viņš pārvertis par daiļliteratūras tēlu, satriektu musulmaņus kā hoūda, pieklājības normu, pārkāpšana.» «Islams neatzīst neierobežotu izteikšanās brīvību.» Teheri turpina, «vairums musulmaņu ir iecietīgi pret daudzām lietām, taču ne tām, kas kaut neviļus skar viņu ticību.» Tomēr jāpiebilst, ka romānā nav nedz izsmiekla, nedz ļaunuma, vienīgi pārsteigums un prieks par Allaha bērnu daudzveidību. Kad Gibrils un Salādīns dodas cauri mūsdienu Londonai, tā atrinās viņiem zem kājām kā krāšņs gobelēns. Grāmatā apvienojusies «Tūkstoš un vienas nakts» pasaku burvība ar pārdomām par vēstures, kultūras un individa konfrontāciju. Daudzas epizodes stāsta par indiešu imigrantu likteni Anglijā, kas arī ir Rušdi grāmatas galvenā tēma. Acimredzot autors, Bombejā dzimis, mācījies Kembridžā, gribejis apgāzt Kiplinga radītos priekšstatus par Austrumiem, Rietumiem un šī pāra atkalstapāšanos. Tie patiešām ir sastapušies gan autora pieredzē, gan iztēlē, taču rezultāti iznākuši komiski, rūgti un šokējoši. Rakstniekam, kurš izsaucis visnīknāko polemiku 14 gadsimtu ilgajā Islama pastāvēšanas vēsturē, nebūt neklājas viegli. Februāra beigās nīknie strīdi no Pakistānas pilsetu puteklīnajām ieliņām pārmētas uz lielāko Eiropas izdevniecību kantoriem un Amerikas Savienoto Valstu tirdzniecības kvartāliem, kur ietekmīgākās gramatirdzniecības firmas pavēlēja izņemt «Sātaniskās vārsmas» no apgrozības.

Daudzi musulmaņu lideri visā pasaule protestēja pret Homeini mežonīgu spriedumu, taču neviens no viņiem nebilda ne vārda par labu Rušdi, viņa literārajām idejām vai tiesībām brīvi izteikties. Tikai dažī no šo sīgem grāmatu bija lasījuši, daudziem likas, ka viņi pietiekami uzziņājuši no nejausi noklausītajiem fragmentiem vai baumām, taču tas netraucēja autoru atzīt par zaimotāju un reneģātu — tāpat cilvēku, kas saskaņā ar islāmīcības likumfēm pelnījis nāvi.

Kad Rušdi jautāja, vai viņš Homeini draudus ņem nopietni? rakstnieks, acimredzami satriekts, atbildēja: «Manuprāt, tas patiešām jāņem ļoti nopietni.» 24. februāri viņš paziņoja, ka dziļi nožēlo pārdzīvotumus, ko romāna publicēšana sagādājusī ikvienam patiesam Islama piekritējam. Taču Ajatolla izradījies daudz bargāks, nekā to sākumā varēja paredzēt. Nākamajā dienā Irānas revolucionārais lideris sniedza paziņojumu, kurā, noraidīdams Rušdi atvainošanu, deklarēja: «Ikviena musulmaņa pienākums ir darīt visu iespējamo, lai aizsūlītu ķecerī uz viņpasauli.» Pēc trim dienām, uzrunādams irāņu klerikāļus, Homeini piebilda, ka itin nekas, pat ne Rietumu ekonomiskās sankcijas «nepiespiedīs mūs atkāpties un atteikties no Dieva sprieduma pildīšanas.»

Rietumu politiskie lideri un pārējie pilsoņi ir sašutuši par tik gaļēju despotismu: piepriest nāvessodu svešzemju pilsonim, kura vienīgais noziegums, vismaz pēc rietumnieku domām, bijis «vēlēšanās izpēt savus musulmaniskās saknes». Holandes ārlietu ministrs atteicās no paredzētās vizītes Irānā. Kanāda, Zviedrija un Norvēģija protestam atsaukušas savus diplomātus no Teherānas, savukārt Irāna aicinājusi mājās lielāko daļu sūtņu no Rietumeiropas valstīm. Strīda centrā nokļuvisi Liebritānijas valdība, — pirmkārt, tāpēc, ka Rušdi ir britu pilsonis, otrkārt, britu vēstniecībai Teherānā, kas pirms apmēram trim mēnešiem bija vērusī durvis pēc astoņu gadu ilga pārtraukuma, atkal uzbrucis satrakots pūlis. Vienīgajam irāņu diplomātam Anglijā britu ārlietu ministrija paziņojusi, ka Homeini draudi ir «absolūti nepieņemami», pieprasījusi savai vēstniecībai Irānā īpašu apsardzi un deklarējusi,

ka Londona «iesaldēs» plānu nostiprināt sakarus ar šo musulmaņu zemi. Daudzi amerikāņi uzskatīja savu prezidentu par pārsteidzoši lēnu. Lai gan ar nelielu novēlāšanos, Bušs nosodīja Homeini rīcību kā agresīvu un necivilizētu, piebilzdams, ka Irānai «vajadzēs atbildēt», ja tās rīcība kļūstot ASV interesēm. Neko vairāk amerikāņu administrācija darīt nevarēja, jo diplomātu, ko atsaukt, nav, un nav arī atceļis tirdzniecības embargo, kurš stājās spēkā 1979. gadā. Buša valdība rīkojās savatīgi, neaizmirsdama, ka fanātisko musulmaņu rokās vēl aizvien atrodas deviņi amerikāņu gusleķņi.

Aviakompānijai **British Airlines** nemitīgi piedraud ar teroraktiem, tāpēc gaisa laineri Hitrovas lidostā pienāk ar nokavēšanos. Par draudu objektu kļuvusi arī izdevniecība **Viking Penguin**, Rušdi izdevējs **Waldenbooks** pēc vairākkārtējiem draudiem pavēlēja izņemt «Sātaniskās vārsmas» no vairāk nekā 1300 grāmatnīcām. Nākamajā dienā tāpat rīkojās **B. Dalton** un **Barnes & Noble**. «Mes vēl nekad nebijām izņēmuši grāmatu no apgrozības,» sacīja Leonards Ridžī, B. Daltona firmas prezidents, «taču darbinieku drošība mums ir pirmajā vietā.»

Ei gan iesākumā vairums amerikāņu literātu izlikās konfliktli nemanām, 2200 PEN kluba biedri pēc kāda laika izdeva deklarāciju Rušdi aizstāvēšanai. Apmēram 200 Nacionālās rakstnieku ligas biedri piedalījās demonstrācijā pie Irānas pārstāvniecības ANO. Normans Meilers sapulcējušos uzrunāja ar vārdiem: «Homeini devis iespēju atkalapgūt mūsu trauslo reliģiju — licību vārdu spēkam un apņemšanos cīest par tiem,» bet Nadine Gordimera izteica pārliecību, ka Islamu patiešām neapdraud autora fantāzija. Demonstranti aicināja rakstniekus izņemt savus darbus no tiem veikalumiem, kuri atteikušies pārdot Rušdi romānu — pagaidām gan šis priekšlikums jāpieņem kā teorētisks, jo ASV «Sātaniskās vārsmas» ir izpārdotas — otrs metiens, 100 000 eksemplāru, tika realizēts pāris dienās.

Savukārt **Viking Penguin** saņēmis 44 musulmaņu valstu draudus aizliegt pārdot savu teritorijā pārējās šīs izdevniecības grāmatas. Endrju Vilijs, Rušdi aģents Ņujorkā, teicis, ka darbu paredzēts tulkot vēl 20 svešvalodās, taču izdevēji Francijā un Rietumvācijā pārskatot plānus laist klajā pašiem savu izdevumu. Kanādas valdība pagaidām pārtraukusi grāmatas iepirkšanu.

Vai bargo spriedumu atceļ, protams, paredzēt nevar. Apmēram 25 000 Britu salas dzīvojošo irāņu vidū ir vairāk nekā 1000 ekstrēmisti, ieskaitot studentus ar istermiņa vizām. Teherānas albalstītas grupas Londonā nodarijušas daudz postījumu, lielākoties ar bumbu sprādzieniem, kas vēltīti irāņu disidentiem. Jans Geldards, Londonas terorisma pētišanas institūta direktors, teica: «Islama pasaulē Imama aicinājums ir pavēle visiem... Visļauņākais, ka šie draudi var palikt spēkā mēnešiem ilgi.» Vai gadiem ilgi. Interijā BBC radiokompānijai emigrējušais irāņu kinorežisors Reza Fazeli, kas pats bijis pakļauts Homeini nāves draudiem un kura dēlu 1986. gadā Londonā noslēpkavojusi teroristi, apstiprinājis, ka Rušdi nokļuvis «istā elle»: «Man vajadzēja iemācīties skatīties pāri plecam. Ja viņi jūs nogalina — tad ir heigas. Bet tāda veidā viņi nogalina simtiem reizu dienā.»

Ko tad Rušdi nodarījis, lai liktu tā vajāts? Pēc rietumnieku domām, neko — vai vismaz neko tādu, kas būtu pelnījis lielāku sodu nekā slihta recenzija. Anglijā Rušdi aizstāvēju netrūkst — rakstnieku grupa ievērojāmā dramaturga Herolda Pintera vadībā iesniedza peticiju Dauningstrītā 10. Rakstnieks Entonijs Bergess precīzi izteicis viņu pozi-

ciju laikrakstā **«The Independent»**: «Ko lai-
cīgā sabiedrība domā par Muhamedu, lai ir
viņas darīšana, bet saprāts — neatkarīgi no
likuma — nepieļauj šādu agresīvu iekaušā-
nos, kas nesusi Islamabadā kaunu un cilvē-
ku dzīvības... ja musulmaņi vēlas uzbrukt
kristīgajam vai humānajam Islama tēlam
mūsu literatūrā, viņi atradīs daudz netiklā-
kas satiras par mistera Rušdi radīto.» Citi,
meklējami šim gadījumam paralēles, atcerē-
jās islamišķīgo sautumu par kristiešu vidus-
laiku mistērijām un Muhameda kā Mahoun-
da sātaniskajiem portretējumiem. 1977. ga-
dā fanātisku Hanafi musulmaņu banda ie-
bruka trijās ekās Vašingtonā, saņemama
vairāk nekā 100 ķilnieku un, starp citu, mē-
ģinādama pārtraukt 17 miljonu dolāru vērt-
tās kinoepopejas «Muhameds, Dieva vēstnes-
sis» izrādīšanu Ņujorkā un Losandželosas
kinoleātros. Lai gan filmas tonis bija godbi-
jūgs, tās producentiem vajadzēja sastapties
ar neiedomājamām grūtībām, ieskaitot uz-
ņemšanas grupas izraidīšanu no Marokas.
1980. gadā Sauda Arābija nikni protestēja
pret angļu un amerikāņu TV dokumentālo
drāmu «Princeses nāve», kas slāstīja par
jaunās, precētās Saudi princeses un viņas
miļākā eksekūciju. Daži musulmaņi pat ie-
bilduši pret «Gebelavi bērniem» — pirms
trīsdesmit gadiem tapušo alegorisko romā-
nu, kura autors ir 1988. gada Nobela prēmij-
as laureāts Nagibs Mahfuzs. Pagājušajā
gadā ģurors ap Martīna Skorsēzes filmu
«Kristus pēdējais kārdinājums» parādīja, ka
kristieši, it īpaši tie, kuri fanātiski turas pie
Svēto rakstu burtiska iztulkojuma, ir tikpat
jūtīgi pret Bibeles varoņu atlelojumu māks-
slā, lai gan viņu protestam parasti nav tik
vardarbīga forma (atsauksim atmiņā Va-
tikāna sautumu par E. Loida-Vebera operu
«Jēzus Kristus Superzvaigzne» 70. gadu sā-
kumā). Dažreiz izrādās, ka pēšīšanai nav
pakļaujami arī laicīgie «dievi» — ja atcer-
mies, ka paši esam bijuši bēdīgi slaveni ar
savu jutīgumu attiecībā pret dažu varoņu
portretējumu mākslu un daiļliteratūrā un
atklājumiem viņu privātajā dzīvē.

Tomēr neviens nav aizskāris lielas cilvē-
ces daļas jūtīgo nervu tik ietekmīgi kā Ruš-
di. Karims al Ravi, pasniedzējs Kairas Ame-
rikāņu universitātē, uzsvēris, ka Rušdi tiek-
sme provocēt šoreiz aizgājusi par tālu. Al
Ravi sacījis: «Pārējos romānos (kuros Ruš-
di ne visai glaimojoši rakstījis par neatka-
rību ieguvušo Indiju un Pakistānu) rakst-
nieks uzvedās kā mazs bērns, kas biksta
gulošu lauvu. «Sātaniskajās vērsimās» plē-
soņa ir pamodināts, un šoreiz tas vairs ne-
izskatās pēc spēles.» Ir musulmaņi, kas par
romānu jūtas gluži vienkārši aizvainoti.
«Viņš apkaunoja pravieša sievas.» teicis
ēģiptiešu rakstnieks Šeihš Muhameds Al Ga-
zālī, «un mēs to neuzskatām par uzskatu bri-
vību, bet gan par brīvību būt nekaunīgam.»
Tomēr salīdzinājumā ar traci Irānā un Indij-
as subkontinentā islamišķīgo reakcija Tuva-
jos Austrumos bija visai rāma. Lai gan teolo-
ģu konference Mekā pasludināja Rušdi par
«ķeceri un atkritēju» un atkārtoti pieprasīja
liegt viņam iebrūkšanu musulmaņu zemēs,
daudzi garīdznieki runāja par to, ka šis ga-
dījums ir pārāk «uzpūsts». Hasans Saabs,
Libānas musulmaņu galvas padomdevējs,
nosauca Rušdi par «nenozīmīgu rakstnie-
ķeli, kas uzbrucis Pravietim». «Vai Pravietim
tāpēc noticis kas ļauns?» viņš jautāja. Lie-
lais Imams no Al Azara mošejas Ēģiptē at-
zīmēja, ka visa šī jezga palielinājusi autora
ienākumus «lidz astronomiskai summai». An-
gļu valodā iznākušais laikraksts **«Egyptian
Gazette»** apgalvojis, ka Ajatollas rīcība «no-
darījusi vairāk ļauna Islama tēlam Rietu-
mos, nekā visi Rušdi romāni kopā». «Ja ne-
būtu, kas protestē, grāmatu pārdotu ne vai-

rāk kā 10 000 eksemplāru, bet pārējie iegultu
noliklavu plauktos, jo darbs patiešām ir pā-
rāk neskaidri uzrakstīts, lai ieinteresētu pla-
šus lasītāju slāņus.» Patiešām — lai kādi
būtu «Sātanisko vērsimu» literārie vai teolo-
ģiskie nopelni, to komerciālie panākumi
ir neapšaubāmi.

Kā gan izskaidrot eksplozīvu reakciju
pret darbu, kuru varēja gluži vienkārši ig-
norēt? Atbilde ir tikpat lielā mērā politiska,
kā teoloģiska. Pagājuši jau 15 gadi, kopš
Irānā nāca pie varas Islama fundamentālis-
ti. Pašreiz, kad iesaldēts asiņainais karš pret
Irāku, kas prasīja 350 000 upuru, Rušdi grā-
mata kļuva par ieroci, ar kuru Homeini at-
kal varēja mobilizēt savu piekritēju pulku —
šoreiz pret izdevīgi tālu ienaidnieku, kura
pārkāpums (var uzskatīt arī tā) saistīts ar
«lielo Sātānu», ASV. Kā teicis Marvins Zo-
niss, Čikāgas universitātes profesors: «Lie-
lisks veids, kā iegūt pašmāju politisko kapi-
tālu no ārējiem avantūras.»

Dažus mēnešus irāņu liberāli likās gūstam
pārsvāru. Īsu brīdi pirms Homeini uzbruku-
ma Rušdi viņa pēctecis Ajatolla Huseins Ali
Montazeri teica neparastu samierināšanas
runu svētajā pilsētā Kvumā. Montazeri pār-
meta: «Pasaulē valda uzskats, ka Irānā tikai
slepkavo cilvēkus,» un aicināja savus līdz-
pilsotņus «atteikties no pagātnes kļūdām»,
piebilzdams, ka irāņiem «ekstrēmisms var
tikai kaitēt». Tajā pašā laikā parlamenta lo-
ceklis Ali Akbars Hašemi Rafsanjāni pazi-
ņoja, ka Teherāna kļūduļusies, cenšdamās
gūt militāru pārsvāru pār Irāku. «Mēs gri-
bējām sagrābt pārāk lielu kumosu,» viņš sa-
cīja.

Ši sevišķi revizionistiskā diskusija acim-
redzot iedragāja Homeini pacietību. Viņš
deva atbildes triecienu ar visērtāko ieroci,
kas tobrīd gadijās pie rokas — ar «Sātanis-
kajām vērsimām». Homeini dedzīgā retorika,
protams, varēja būt atsevišķas personas ni-
kums, taču varēja arī nozīmēt, ka «slīngrās
linijas» piekritēji cenšas atgūt savas pozi-
cijas.

Ari Pakistānā politikai bijusi ievērojama
nozīme anti-Rušdi kampaņā. Demonstrāciju
pie ASV vēstniecības Islamabadā organizē-
ja reliģiski un politiski grupējumi, kas ir opo-
zīcijā pret Benaziras Bhuto valdību un pirms
tam bijuši saistīti ar viņas priekštecī un
ienaidnieku Ziju ul-Haku. Atgrieziesies no
vizītes Ķīnā, premjere sacīja: «Vai kampaņa
patiešām ir vēsta pret neviena nelasītu grā-
matu, kas Pakistānā nav nedz tulkota, nedz
izdota, vai arī tādā veidā protestē tie, kas
zaudēja vēlēšanas un tagad mēģina destabi-
lizēt demokrātijas procesu?»

Februārā beigās Irānā, Indijā un Bangla-
dešā uzbanga vēl varenāks protesta vilnis.
Tomēr Irānas prezidents Ali Hamenejs ap-
galvoja, ka nāves spriedumu Rušdi varot at-
celt, ja autors atvainošoties musulmaņiem
un Homeini. Kad Rušdi to patiešām izdarīja,
Irānas valdības ziņu dienests publicēja pret-
runīgu reportāžu un komentāru sēriju, kas
liecināja par to, ka Teherānas režīma iek-
šienē valda apjukums.

Kam tiecēt? Hamenejs likās tikpat bargs
kā Ajatolla, salīdzinādams nāves spriedumu
ar «garu, melnu bultu, kas izšauta un paš-
laik lido preti mērķim». Viņš sacīja: «Nekas
vairs nav labojams. Šim negēlim nav citas
izejas kā tikai nāve, jo viņš nostājies pret
miljardu musulmaņu un Imamu.» Pats par
sevi saprotams, ka Rušdi nebija iecerējis ne-
ko tādu darīt, viņš tikai izmantoja savas li-
terārās dotības, vērsdamies pie izglītota la-
sītāja, kurš saprot, ka viņam piedāvā fantā-
zijas augli.

Ja sākumā visi Rietumu politiķi un lite-
rāti metās aizstāvēt Rušdi, nu pienākusi
kārtā savdabīgai pretreakcijai. Bijušais ASV

prezidents Kārters nosaucis grāmatu par
«aizvainojošu». Vatikāns to pasludinājis par
«zaimīgu» un Lielbritānijas galvenais rabins
pārmetis, ka romāns vispār publicēts. Te-
herāna formāli sarāvuši saites ar Lielbri-
tāniju, un Britu bibliotēkā «Sātaniskās vē-
rsimas» ievietotas sevišķi drošos grāmat-
plauktos speciāli apsargātā lasītāju zālē.
«Vai tad mums, baltajiem imperiālistiem,
jāsargā Rušdi pret pašu tautu?» raksta Obe-
rons Vo **«The Spectator»**. «Rušdi kreisie uz-
skati nevienu nesajūsmina. Viņš ir negants
cilvēks, un nebūtu liels zaudējums, ja asins-
kārie mullas viņam nocirstu galvu. Viņš to
ir pelnījis» — tik ļoti Rušdi neieredz daži
amata brāļi — acimredzot arī skaidrība te
paveikusi savu tiesu. Mazāk izglītotas pub-
likas vidū reakcija ir vēl musinošāka. Britu
Nacionālā Fronte, piemēram, aicina repa-
riēt «misteru Rušdi... un imamu, islamiēšu
un ajatollu rēcošās ordas, kuras viņš satra-
cinājis.»

Kā grāmatas, tā rakstnieka liktenis no-
stādījis Rietumu sabiedrību grūti atrisinā-
mas dilemmas priekšā. Skaidrs vienīgi, ka
autoriem ar lielāku pietāti jāizturas pret
Islama bausīiem, nepārkāpjot robežas, ku-
ras noteiktas, lai pielietotu intelektuālu un
dažreiz pat fizisku terorismu dažādās pasau-
les daļās.

Jau vairākus mēnešus Salmans Rušdi aiz-
stāv sevi un savu grāmatu. «Vissatraucošā-
kais, ka viņi runā par darbu, kas nemaz ne-
eksistē,» rakstnieks sacīja, «grāmata, kas
ir tā vērtā, lai nogalinātu cilvēkus un dedzi-
nātu karogus, nav grāmata, kuru es uzrak-
stīju.» Kā apgalvojis Rušdi, romāns nemaz
nav par Islamu, bet gan par migrāciju, me-
tamorfozēm, dalītu patību, mīlestību, nāvi,
Londonu un Bombeju. «Skumja ironija,»
autors piebilda, «ka pēc piecu gadu darba,
lai pievērstu uzmanību imigrantu kultūrai,
kurai es pats piederu, man jāredz sava grā-
mata degam, parasti neizlasīta, un dedzinā-
tāji ir cilvēki, par kuriem tā stāsta — cil-
vēki, kuri varbūt gūtu mazliet prieka un at-
zišanas tās lappusēs.»

Rušdi draugi ir noraižējušies, kā rakstnie-
kam turpmāk klāsies bargo draudu ēnā.
Vai viņš nolīgs miesassargus, dzīvos vien-
tūlībā vai arī pārcelsies uz kādu tālu zemi?
Pavisam nedaudzi domā, ka Ajatolla mainīs
savu lēmumu, jo istie Rušdi skandāla upuri
ir ne jau nelaimīgais autors un viņa sieva,
bet gan piecdesmit miljoni revolucionārās
Irānas pilsoņu.

Kopš februāra beigām Rušdi kaut kur An-
glijā dzīvo policijas apsardzībā, pārdo-
mādam maģisko varu, ko guvuši viņa vārdi,
un iepazīdams vēl vienu trimdas formu. Ši
siluētāja rakstniekam nav sveša. Kā viņš
pirms vairāk nekā desmit gadiem rakstījis
romānā «Grimuss»: «Tas ir dabisks trimdi-
nieka stāvoklis — noglabāt savas saknes
atmiņā.»

Līdzko Vašingtonas grāmatniecās bija iz-
pārdota Salmana Rušdi grāmata, to plauk-
tos parādījās jaunais Mariannas Viginas
romāns «Džons Dolārs» (John Dollar). Kā
vēstīja reklāmas teksts: «Ja nevarat ie-
pazīt vīra sacerējumu, lasiet viņa sievas
darbu!»

4. jūnijā, kad raksts jau bija salikts, pie-
nāca ziņa, ka miris Ajatolla Homeini. Vai
tas ietekmēs Rušdi likteni? Dzīvosim, redzē-
sim. Lai gan jaunais valsts vadītājs Ali
Hamenejs jau bēru ceremonijā stingri ap-
solīja, ka Irāna konsekventi un enerģiski
turpināšot Homeini kursu, bet vēl viens irā-
ņu lideris Huseins Ali Montazeri vēl nesen
uzstājās ar aicinājumu «nogalināt britus,
francūzus un amerikāņus», mudinādams likt
bumbas lidmašīnās un spridzināt rietum-
nieku rūpnīcas.

JĀNIS TAMUZS

JĀNIS TAMUŽS: «... TĀ CĒLUŠIES MANI ZĪMĒJUMI»

Latvijas tēlotājas mākslas nosacīti īsajā pastāvēšanas laikā pieņemts domāt, ka tumšo plankumu nav daudz. Lielākotiesu joprojām neizdibinātais attiecas uz mūsu profesionālās tēlotājas mākslas sākumiem. Uz to laiku, kuru par šo sākumu pieņem. Pastāv arī daža laba pēcāka neskaidrība. Mūsdienu nav trūcis noklusējumu un apzinātu sagrozījumu. Bet mākslas parādības, kas spiež grozīt priekšstatus par nesenās pagātnes norisēm tepat vēl acu priekšā — tas ir nepieredzēti. Līdz šim pastāvēja uzskats vai, pareizāk — ne visai ilgā «pēdējā laikā» atļāva spriest, ka latviešu tēlotājā mākslā estētiskās vērtības nesaudzīgas un neiecietīgas administrēšanas rezultātā laika posmā pēc 2. pasaules kara Latvijā pakāpeniski brukušas. Visbēdīgākais bija Staļina valdīšanas laiks, viņa sulaiņu Latvijā rosība. Šī laikmeta — gan visai vienkāršs, pat daļēji tendenciozs — atspoguļojums 1988. gada vasarā bija skatāms mākslas izstādē Arsenāla ēkā, jaunatvērtais ekspozīciju telpās. Tomēr arī pēc diktatora nāves nekāds izcilais pavērsiens uz pozitīvo pusi mūsu tēlotājā mākslā nenorisa. Nerunājot, saprotams, par garu smacējošās sajūtas mazināšanos un reālo briesmu daļēju saplākšanu. Lai gan latviešu tēlotājā mākslā pamazām tomēr radās svaigāku vēju pūsmas. Drīz vien no nez kurienes radās figurālās glezniecības jauns apzīmējums, tā dēvētais «skarbaiss stils». Diemžēl apjūsmotais un apdziedātais «skarbaiss stils» izpaudās vienīgi lielākā glezniecības formālo līdzekļu atraisītībā un vienā otrā līdz tam neskartā, arī agrāk nepieļautā tēmā. Pamatā mākslas darbu saturs joprojām palika sadomāts, mazpaties. Mākslas sacerējumi lielākoties parādīja šķietamo dzīvi vai arī vienmēr derīgo neitrālu tematiku. Sacildinātais «skarbaiss stils» īstenībā dzīves patiesajam skarbumam pāršļūca pāri. Un šajā laikā, jau diktatūras visstingrākā režīma apstākļu sākumā tālā Latvijas lauku nostūrī, nerēķinoties ne ar kādu konjunktūru, kāds mākslas tieksmju apsēsts laukstrādnieks, vēlāk kolhoznieks un sovhoznieks, vienā mierā nodevās savu novērojumu attēlošanai mākslas tēlos. Savādajam laucīnīkam bija nelielas profesionālas priekšzināšanas zīmēšanā un gleznošanā un pa-

matīga, grūta dzīves pieredze. Tas viņam radīja neatkarību, nevajadzību meklēt mākslas konsultantus, padomdevējus. Liepājas pievārtē dzīvojošais izbijušais 1. pasaules kara dalībnieks, latviešu strēlnieks, vācu gūsteknis, Latvijas armijas karavīrs, Dienvidamerikas ceļotājs Jānis Tamužs sacerējumu tematikā bija pavisam pieticīgs. Viņš galvenokārt daudzfigūru kompozīcijās parādīja savus laukus ar visu to, kas tur noticis. Reizumis Tamužu Jānis devās uz Liepāju, tad viņa zīmējumos pavērās sākotnējo pēckara gadu pilsēta. Mākslinieks lielākoties vēlās vakara un nakts stundās un dažās brīvdienās darinātos zīmējumos neietekmējās no visapkārt skandētā dzīves pozitīvisma, t. i., patiesības apiešanas, sadomātības. Viņš arī necentās īpaši uztautīt negatīvo. Jānis Tamužs zīmēja paša vidi un pārdzīvojumus — gadskārtu lauku darbus. Smagās meža, ceļu kļaušas, kolhozu veidošanu, saimniekošanas likločus, skarot apkaimes cilvēku likteņus. Centieni tos parādīt izstādēs noslēdzās nesekmīgi. Jānis Tamužs sabiedriskošanām atmeta ar roku. Gadi ritēja, autors aizgāja pensijā. Vēl vecāks kļuvis, viņš nu jau pamatīgo Latvijas lauku dzīves kompozīciju grēdu atdeva Liepājas muzejam. Pretī ne graša nesāņemot. Doma par to, ka pravietī savā zemē necienot, ieguva visticiešāko apliecinājumu. Autora neapšaubāmo individualitāti apliecinotie — un, kas dažā ziņā varbūt pat īpaši svarīgi — absolūti nesadomātie, bet vienlaikus mākslinieciski izteiksmīgie, profesionāli darinātie zīmējumi nevienu neinteresēja. Īstais un laikam pat vienīgais patiesais «skarba stila» paudējs Latvijā joprojām palika nezināms. Un varbūt viņa zemes spēka, nesadomāto dvēseles pārdzīvojumu pārplīnītie zīmējumi i saglabājušies nebūtu, — te jāatsaucas uz autora paša sacīto — ja... ja nenotiktu nejaušība. Nejaušība, kas liek un liks — patīk vai nepatīk — mazliet savādāk skatīties uz latviešu mākslas dažiem gadu desmitiem. Un, paldies Dievam, ne vairs tik ļoti kaudēties par iztāpīgi saliektajām mugurām, kungu pātāgai plīkšņot!

JURĢIS SKULME
1989. gada janvārī

Medzes «šterni» atrodas Liepājas pievārtē, līdzenā vietā, tur skrien vēji un zemzemē snauz vecā jūras gultne. Četrdesmit astoto gadu te, tēva jaunības drauga un 1905. gada revolucionāra Jāņa Šterna mājās, dzīvo JĀNIS TAMUŽS. Latviešu strēlnieks. Zemnieks. Mākslinieks. Jeb «mizerabls kolhoznieks», kā viņš pašlaikam sevi dēvē.

Viņa dzīvi izlēma Piektais gads. Toreiz — deviņgadīgam puīselim, bez vainas vainīgam. Nodedzināja pat «Gravu» suņa būdu. Par saviem «tēva grēkiem» viņš maksāja īpaši — visu mūžu zīmējot: Piekto gadu, pirmā pasaules kara laukus, strēlnieku gaitas, zīmēja, ceļojot uz Dienvidameriku, otrā kara šausmas un dīvainības, pēckara pārvērtības un dzimtbūšanu kolhozu pirmajos gados. Zīmē, paretam glezno, pārmācot Volīnijā gūtā ievainojuma sāpes. Naktīs pēc lauku darbiem. Parastās skolnieku zīmēšanas burtnīcās ar vienkāršainu zīmuli, ogle un tinti. Zīmē, negaidot ne atzinību, ne atlīdzību.

Daudz kas laika griežos zudis un ļaunā izpostīts. Pirmā kara zīmējumi samirka paša asinīs Volīnijā. Tie vēlāk, trīsdesmitajos gados, atkārtoti pēc atmiņas.

1988. gada sākumā Jānis Tamužs «afgriezās» dzīvē otrreiz, deviņdesmit divus gadus vecs. Parādījās pirmie raksti presē; Liepājā, Jēkabpilī un Rīgā notika viņa zīmējumu un gleznu izstādes.

Jāņa Tamuža zīmējumi uzlūkojami par kāda mūsu tautai tik būtiska laikmeta lieciniekiem. Kā mākslas darbi tie godam izturējuši laika pārbaudi un tagad ieņem savu īpašu vietu latviešu mākslā.

Jāņa Tamuža stāstījumu veido vairākas sarunas, visas tās notikušas 1988. gadā, no aprīļa līdz decembrim. Medzes «šternos» viesojās Jurgis Skulme, Voldemārs Briedis, Valts Kleins un Ainārs Ikstens. Vecā mākslinieka runas veids un stils saglabāts pilnībā.

AINĀRS IKSTENS

A u o t s

Es Jānis Jāņa d. Tamuzis, dzimis 1896. gada 22. februārī Vērgales pagasta Gravās mājās. Mēs bijām seši bērni. 1906. gada 4. janvārī mūsu mājas soda ekspedīcijas nodedzināja. Jaunākam brālim tobrīd bija tikai viena nedēļa. Tēvam palaimējās izbēgt. Viņš aizbrauca uz Argentīnu.

Mana izglītība beidzas ar 4. klasi ģimnāzijā. Mācību gada beigās smagi saslimu. Tā kā es biju ģimenē vecākais, bija jāsāk palīdzēt dzīvot citiem. Māte slimoja ar diloni un 1912. gadā nomira. Dzīvojam pie tēva māsas, kas bija saimniece Gravās.

1915. gada pavasarī bija jābrauc kara spēkam šķūītis uz Aizputi. Tuvojās vācieši, un es, ar pajūgu bēgot, nonācu Slokā. 1915. gada vasarā vācieši māsas virsū Kurzemei, un es ar bēgļu straumi nonācu Iksķilē. Tur strādāju tranšeju rakšanas darbos. 1915. gada 8. augustā mani mobilizēja. Ieskaitīja gvardijā. 1916. gada 15. jūlijā mani smagi ievainoja. Pēc

izveseļošanās pārcēla uz 2. Rīgas pulku. 1917. gada septembrī, Rīgai kritot, kaujā pie Juglas kritu gūstā. Tur sabiju 14 mēnešus Francijā pie Verdenas. 1919. gada martā tiku mobilizēts Latvijas armijā, tur nokaroju divus gadus. Visas manas kara gaitas esmu bijis tikai ierindā frontē, tas ir arī parādīts manos zīmējumos.

1922. gadā ar mazu tēva palīdzību gāju uz Rīgu apgūt mākslu. Tur Kultūras veicināšanas biedrības studijā mācījos 2 gadus. Vēlāk pārgāju uz Ugas Skulmes darbnīcu, kur mācījos 3 gadus. Nebija izredzes ar glezniecību ko nopelnīt un arī nebija dūšas ilgāk baidoties. Strādāju kā krāsotājs. Dažreiz izdevās uzgleznot lauku teātriem dekorācijas. Mana ievainotā kāja lika sevi manīt arvien stiprāk. Tēvs aicināja braukt uz Dienvidameriku. Tur, kā par nelaimi, arī valdīja to laiku smagā krīze. Tēvs bija pārcēlies uz Paragvaju — ar gada vidējo temperatūru 24° virs nulles. Tur es redzēju sauli, gaisu, krāsas, bet mana sašautā kāja sāka

draudīgi sāpēt. Tas klimats mani nāvēja nost. Pēc 10 mēnešiem braucu atpakaļ. Atkal šādi tādi māldera darbi un beigās kājas dēļ bija jāiet slimnīcā. Smaga lielkaula operācija, un pēc tam gandrīz gadu kā kropslis mitinājos pie māsas.

1935. gadā man pielēma kara invalīda pensiju. Tad nāca tagadējie laiki, pensiju vairs nemaksāja. Kara laikā strādāju pie tēva drauga Šterna kā laukstrādnieks, tad kolhozā. Un tā līdz 1970. gadam, kad dabūju pensiju. Šinīs tumšajos laikos gleznot nevarēju, nebija laika. Naktīs zīmēju, un tā cēlušies mani zīmējumi.

Pēc pensijas sāku gleznot, bet vecums un smagā darba dzīve dara savu. Nespēju pienācīgi koncentrēties, jo «in meditatione omnes artes konsistent . . .»

(NO JĀŅA TAMUŽA AUTOBIOGRAFĪJAS.)

* Katru prasmī uztur vingrināšanās. — Latīņu val.

De mal en peor* —

— man kā spānietim, man dzīve gājusi no ļauna uz vēl ļaunāko. Vienkārši jau tās mājas tika nodedzinātas un iedzina mūs aklā nabadzībā. Māte slimā ar diloni, seši bērni, mazais brālis, kas tagad Amerikā, tas ar kaulu diloni. Es arī nedrīkstēju domāt par mācīšanos, tikai kā ģimenei palīdzēt. Un tad nāca I pasaulē karš. Nu un tad labums bija, es tiku gvardijā. Tad tā gvardija nebija kā tagad, kad ikkatrs ir gvardists. Keizara laikā bija Maskavas un Pēterburgas gvardija, tur bija astoņi pulki. Es biju Somu pulkā. Somu pulkā vajadzēja būt tādiem — mazliet kuprītis degunā, gaišas acis un tumši mati, visiem kā viens. Pavlovskas pulks, visiem krievu tips — uzrauts deguns un gaiši mati, visiem kā viens. Un augumiem vajadzēja vienādiem būt. Bet tad bija kara laiks un tos augumus vairs nevar dabūt. Astoņpadsmit gados iesauca — tad vēl nav attīstījušies. Tad Maskavas pulks — visi kā viens — sarkanmatāini. Kad lūgšanā noņem cepures, visiem sarkans kā jūra. Tad grenadieru — visiem taisns deguns, visi kā čigāni, tumšas acis, tumši mati. Un tā es nogāju. Mūsējos didīja kā zverus.

* * *

Tikko bija astoņpadsmit gadi, tad armijā vairākkārt pa gadu iesauca. Bija karš. Tad jau arī kāva bez jēgas. Mēs aizbraucām uz pulku simt četrdesmit latvieši. Kad aizbraucām uz fronti, tad tas pulks tika pilnīgi iznīcināts. Tādi apdeguši, daži palikuši. Dūšīgi kāva. Man bija divi tūkstoši četršimt kāds tur tekošais numurs. Pulkā skaitījās četri tūkstoši, tā tad pulks sešas reizes iznīcināts, no veciem nebija ne smakas. Galīgi iznīcināts. Tas bija pie Stahodas, Volīnijā. 1916. gadā.

* * *

Izšāva cauri te apakšā. Abās kājās. Kreisai kājai pavisam pāršāva kaulu, bet labo ar šķembu. Kreisā man nesāp, bet labā. Un 30 stundas vēl purvā gulēju, man laimējās. Es skaitījos smagi ievainots. Man jau arī ceļi bija, bet līdz ar skrimslu. Ja centimetru dziļāk, es būtu klibs. Vispirms tā kā dzelonis iedūrās. Tie ložmetēji aurodami. Es jau jutu. Gaiss bija pills ložu, cik to ložmetēju nebija! Tā kā bites spieto, bitēm patīkama skaņa, bet lodes kā ods šņāca, un tas nav patīkami. Un tad es paskrēju dažus soļus, un — braukš, braukš! — un gar zemi. Un tā zāle liela, purva zāle, kā rudzi. Tā lode iet cauri, vienīgi sprāgstošās izsprāgst. Un granātas smagās, ja tās sprāgst, tad es būtu uzrauts debesīs. Un divi mani biedri guļ kā silķes. Tos granāta

* No ļauna uz vēl ļaunāko. — Spāņ.

noļāvusi. Aiz manis guļ trīs. Un es guļu pa vidu, tie kā goda sardze. Tas karš, karš . . . «Санитар, санитар!» — tā viss lauks. Vācieši bija atkāpušies, un viss klusu, un tad guļ trīs tūkstoši. Trīs bataljoni gāja uzbrukumā, bataljonā tūkstoš vīru. Manā rotā palika 11—12 uz kājām no 240 izlasītiem vīriem. Kādā blakus rotā tikai septiņi. Un tā visu pulku iznīcināja. 150 tūkstoši divās dienās, jūs varat iedomāties, kas tā par slepkavošanu. Tā elles uguns . . . Pirmāk «Санитар!», bet nav ne vella, uznāk vakars un arvien klusāk un klusāk skan «Санитар . . .» . . . Jūlijā tāda viegla vasaras nakts, silts, un nu sākas . . . kā viņi gaudoja, kā krāca tie mirēji, nu tas ir kaut kas . . . Man bail tur palika gulēt, jo izklaustījās, ka zvērs kāds ir, kas tiem vēderus plēš laukā. Nu tā . . . uz rīta pusi jau lēnāk, kādi vēl iegārdzas, ievaidās . . . Uzlec saule . . . tad viss klusu . . .

No militārā viedokļa tas uzbrukums nebija prāta lieta. Trieca tieši ugunī. Taču tā pie krieviem bija. Krievi, piemēram, pie Stahodas, iet uzbrukumā kā bulļi, biežā ierindā iet nāvē. Vai tā priekšniecības pavēle, nezinu, bet grib aplāpēt ienaidnieku ar miesu. Tā ir krievu karošanas metode. Tas bija arī otrajā karā. Tas jau arī bija beidzamais trieciens un tad — stop, negāja tālāk. Varēja paņemt tikai to, kas ir beigts, nosprādzis, pūst.

Ko krievi zināja no komunisma? Mēs zinājām. Es biju lielāks nacionālists par pašu krievu. Vecie krievu zaldāti par keizaru teica «Николашка». Man tas iedūrās sirdī. Krievu zaldātam bija царь и бог. Par to dzīvoja un mira, bet viņiem bija tāda nīcināšana ar visām tām neveiksmēm, kad viņiem nekāda cienība nebija pret caru. Un pret centru, valdību. Cars bija «Николашка». Katrs tad varēja pieteikties cara Nikolaškas vietā. Ļeņins solīja debesu valstību. Tā tas rīmējas. Tas bija pagalam jau tad. Zaldāti teica: «А нас по чём зря бьют.» Viņi vairs neticēja, ka var ko panākt, ka var uzvarēt, tā mūs sita, cik vien var. Tikko satiek vācieti — zin, ka beigas būs. Visa tā politika bija jau bankrotējusi tautas acīs. Armijas acīs. Vairs nebija keizara. Viņi tikai disciplīnas vārdā iekšā ugunī gāja.

Kāpēc latvieši nebēga? Tāpēc ka viņi bija latvieši, vairāk it nekas. Kas tad Krievijā uzcēla tagadējo kārtību? Latvieši! Ne jau tie daži pulki. Bet dažos kritiskos brīžos vajag saturēties, un, ja tas nav, tad izšķīst. Pret baltajiem bija ievērojami spēki, un izšķīrošā brīdī tie pagrieza vēstures gaitu uz kreiso pusi. Pie Perekopiem tas pats, tie paši latvieši, ugunī iedami, to iesturmēja. Tas pats pie Juglas, arī kad atkāpās — viņi vēl ir organizācija, karspēks. Latvietis ir kas vairāk, nekā viņš iedomājas, pēc savas būtības. Vairāk kultūras ir! Krievi barā iet, «urā» un tā . . . Tā latvietis neiet. Latvietis neiet ar krūtīm, bet ar viltību, lai var tikt klāt ienaidniekam. Viņš ir zemnieks, kas praktiski skatās karā un par velti savu galvu nenoliks.

Kritušais.
Ap 1930. g.

Disciplīnas iedzītšana jauniešautajiem (Krasnoje Selo, 1915)
Ap 1930. g.

Pirmo reizi dabūju trīs mēnešus atvaļinājumu. Tos es biju Cēsīs, tad atpakaļ uz pulku. Bet tie mani nosūta uz Pēterburgu, kur rezerves pulks stāv. Tur atkal ārsta pārbaude. Un viņi saka — vēl vienu mēnesi, un es atkal braucu uz Cēsīm atpakaļ. Pēc tam atkal uz Pēterburgu. Bet tur visiem latviešiem jābrauc atpakaļ uz Rīgu, uz strēlnieku pulkiem. Tāda bija pavēle, augstāka. Nevienam latvietim vairs neuzņēma krievu pulkā.

Es biju Rīgas 2. pulkā, tas skaitījās bojevoi. Mani ieskaitīja telefonistos. Mūsu komandieris bija pulkvedis Fridrihs Briedis. Mūsu telefonistu bunkurs bija desmit soļus no Brieža bunkura. Paretam viņš iznāca, pagrozījās viens pats, paelpoja svaigu gaisu un — atpakaļ. Neko daudz darīšanas man ar viņu neiznāca. Viņš tāds nepieejams bija. *Неразговорчивый*. Vai Briedis esot savus karavīrus saudzējis? Ne vella! Kad bija Ziemassvētku kaujas, viņš jau bija tas iniciators, var teikt. Viņš varbūt bija labs stratēģis un kara lietu zinātājs. Tas — nenoliedzami. Bet Ziemassvētku kauju zaudējumi bija milzīgi. Un tie paši krievi tad, kad fronte bija pārraufta, tad vajadzēja rezerves grūst iekšā. Tur vajadzēja nākt krieviem iekšā. Bet nekā. Tas virspavēlnieks, velns ko viņš domāja. Jukums Vācietis, tas piektā pulkā bija, viņš gan! Redzējis viņu netiku, tikai dzirdēju, ka viņš ļoti sargāja savus zaldātus. Briedis bija vecās kārtības piekritējs. Viņš jau bija pret sarkanajiem.

Nu ja . . . Mūsu pulks stāvēja pie Olaines, tad bija pamiera laiks, tāds brāļošanās periods. Stāvējām piecus mēnešus. Dažs pat piecas dienas nevar nostāvēt, krīt. Cīņas nebija, vēl šad tad naktī artilērija uzgāza kādu zalvi, un tad viss. Kad es nokļuvu pulkā, tad vairs brāļošanās nebija. Vācieši bija sākuši nervozēt, viņi vairs neielaidās. Kā Briedis uzņēma brāļošanos, es nemaz nezinu. Kad mūsu jaunākos aizsūtīja uz pulku, notika liela sapulce, virsnieki bija aizgājuši no tās pavisam prom. Tā kā latvieši bija sarkano pusē pārgājuši. Es par politiku nekā nebiju interesējies. Un tā mēs visi skaitījāmies kā kreisie, un, ja Rīgā bija kāda balsošana, tad mēs, visi kā viens, balsojām par № 3, par sociāldemokrātu numuru. Caur žogiem bija iztaisīta eja, un mēs gājām mazgāties Misas upītē, starp vāciešiem un mums. Vācieši bija stipri tālu, un tā mēs tur plunčojāmies. Tad uzreiz vīrs mums bluiķš, bluiķš. Šrapneļi augstu gaisā. Viņi jau varēja mums virsū, bet nē, augstu. Mēs paķeram kreklīņus un laižamies.

Nu cik tad ilgi stāvēsi, pulks sāk palikt neapmierināts. Mums bija daudz rīdzinieku, tie grib tikt mājās pie savas fidas. Un mūs atļaiž atvaļinājumā, uz Stabu ielu. Tur pašā augšā mūsu nodaļai ieradā istaba, bet smaka, tāda mīzalu, sūdu smaka, ka nevar glābties. Es gribēju «ūdeni nolaist», skatos — koridora galā tādas pusplēstas durvis. Sliekšnis tāds augsts un tur viss līdz malām piemīzts. Tur bija krievu armija dzīvojuši. Un uz «brillī» ir tāda čupa, un visas sienas, cik vien var, ir nomālētas. Viņi ir slaucījušies ar pirkstiem, tur ir brūns un melns. To es nevaru. Tas ir neiespējami. Es skreju lejā. Tur pretī, lejā, mazmājiņā bija tādi, kas gribēja kauties, no nāvinieku bataljona. Viņi tā šķībi uz mums skatās. Mūsu rotas puīši pāriet pāri sliedēm, uz Maskavas forštati. Kad nāvinieki nāk mājās pāri dzelzceļam, viņi meta mums ar rokas granātām. Nu muļķi, ēzeļi! Viņi jau neuzvilka un met kā ar akmeņiem, un domā, ka sprāgs. Strēlnieki atkal paķer, uzvelk un triec atpakaļ, un apsit kādu daļu. Par sodu mums atvaļinājumu noņēma, — tūlīt arī no Rīgas! Tā mums bija tikai 4—5 stundas tas prieks Rīgā. Pēc tam uz Ložmetējkalnu jāiet, un tad mēs gājām pa nakti, un dziedājām visas tās bezkaunīgākās dziesmas, kas ir, cik rīkles.

Nostāvējām pie Ložmetējkalna dienu. Un tad komanda — atkal uz Olaini! Gājām pa to knipeldambi, tur labi bija iet. Un tad redzējām, ka visi lielgabali bija aizvākti prom. Fronte tukša. Tik pie Olaines 3. strēlnieku pulks. Mēs tūlīt jau sākām sakarus rīkot ar viņiem. Kā mēs tur sāk šiverēt, tā vācieši atšauj gāzes bumbas. Tā kā bija migla, tad viņi nekā mums nevarēja padarīt, noplaka slāpjumā. Sākam vilkt vadus, darboties, bet te viesuļjūgas, naktī pa 3. pulku. Kādas 20 minūtes trakoja tā uguns. Mēs jau domājām, ka tur nekas nav palicis. Pēc kāda laika nāk dažī turienes zaldāti. Prasām, jūs laikam tik vien palikuši no tā

pulka? Ko niekus! Kad vācieši sāka šaut, mēs kādus 100 soļus atpakaļ atgājām. Tur dažus ložmetējniekus nosita. Kad uguns beidzās, bijām atpakaļ, un, kad nāca vācieši, tos aplāpēja kā tādus suņus. Vāciešiem neiznāca viņu gājiens. Bet tomēr visa fronte bija tukša. Tur var apiet apkārt, un ko tad viena saujiņa var izdarīt! Fronte paliek fronte.

Tad bija pavēle visiem doties uz Juglu. Un mēs aizgājām dziedādami.

Uz Juglu gājām visu nakti, tad jau gaišs metās, tāda smuka dieniņa būs. Tad tāda kāpa, kā ceļš un tā pa kreisi lauks, plava. Un tur aiziet krieviņi zosu gājienā. Pulka pašpuikas blāuj — gāzt virsū, kas atkāpjas! Nu sāk gaismiņa aust. Miglas vāļi veļas. Bet tad pašķiras miglas vāls un priekšā pieci jātnieki — vācu izlūki. Un ko tad, ka jau draudziņi klāt! Nu labi, ka tā, jo mēs jau gājām pulka ierindā, mūs varēja apslepkavot, ka bailes. Un tad kliedz — ķēde! ķēde! Un mēs visi izklīdām. Mēs pagājām atpakaļ. Tad visu rītu kāvās ložmetēji, tad bumbmetēji, tā kāvās . . .

Nu ķēdē un sāk šaut. Mēs, telefonisti, — tā nav mūsu darīšana, mēs atkāpāmies aizmugurē. Bet patiesībā telefonists ir nāvinieks, tas ir visbriesmīgākais par visiem. Kaujā pāršauj vadu — izlabo. Un tur ir desmitām acu, kas seko, ja kāds kustēsies. Kājnieks aiz sava ciniņa vai ierakumā guļ un gaida — iet uzbrukumā vai — lai nosit artilēristu lādiņš. Bet telefonistam jāiet, vai kas! Vāciešiem bija viegli bumbmetēji, tie mētāja šur un tur pa tiem kartupeļu un auzu laukiem. Bet tad pienāk arvien vairāk un vairāk artilērija. Mums tikai plintes un pāris ložmetēju — neviena smagā ieroča. Un tad kaut kāds tālsāvējs, aizmugurē no jūrmalas, velnsviņzin, uz kuriem sāk dot vaļā. Vāciešiem no tā ne silts, ne auksts.

Mums bija komandieris Elksnītis, cienījams, tas deva pavēli uzturēt sakarus ar tiem, kas citnās pozīcijās. Izejam uz Lubānas ceļu, tur tādas zemas priedītes, augušas sliktā zemē. Tur jau vāciešu ložmetējs, tas — *trrrrr!* — mums virsū. Dieva laime, ka mēs bijām ceļa malā un iekritām aiz ceļa grāvja. Mūs paglāba zemes uzbērums — no ceļa labošanas. Kā tikai mazliet pakustas, tā lodes kā lielas lietuvās lāses pārķona laikā pa lielceļu putēja. Mēs bijām kā zaķīši, mazpieredzējuši. Viens jaunpienācējs ik pa brīdim paceļ galvu, es saku: ko tu tur skaties? — «Es gribu redzēt!» — «Tur nav ko skatīties, muļķi tād!»

Un tad uzreiz aplūst, un viņš uzkrīt man uz cisku un tur karsts tiek. Es domāju, kā man var iešaut, ka es nejutu, bet viņam lode izgāja cauri vaigiem, smadzenēs netrāpīja. Vēlāk viņš vēl mēģināja skriet prom. Es visu gūstu izstaigāju ar viņa asinīm uz bīksēm. Vācietis pārstāja šaut, es arī sāku desot atpakaļ ar visu savu aparātu, es to iznesu līdz pašam gūstam. Pēc laika Elksnītis inspicē mūsu nodaļu — kur drātis? Tās visas palika tur — jāiet un jānes atpakaļ. Kad mēs izgājām uz Lubānas šosejas, tur jau bija vāciešu līnija. Viņiem nāk un nāk artilērija klāt, mums tikai pāris ložmetēji, neviena lielgabala. Pat ja viens būtu, tad varētu vāciešiem atbāzt. Bet it neviena, tikai tās flintes. Visu dienu kāvāmies, lai arī vienu kilometru atkāpāmies. Tur bija kāpa ar tādu jaunaudzīti, un tad vācieši ar smagām mīnām. Kur mīna, tur klājums, tik velnišķīgs spēks, cilvēks tur nav nekas. Man viens zīmējums no turienes bija. Sadragāja to nabagu, kāja par 90° atsista un krūtīs, roka pārlauzta. Tāds sadragāts cilvēks ir baigs, riebīgs. Tie sanitāriņi, puikas, nezin, kā ķerties klāt, feldšeris skrien pie ģenerāļa, ko ievainoja tālāk, tas blāva — ķeries klāt, tu, maital Beigās uzlika, bet tad jau bija zils un viņam tikai nāve palika.

Un tad pulks ierindā atkāpās. Šauteni pie rokas un solīti pa solītim atpakaļ, atkāpās ierindā. Tajos laikos, kad nekāda disciplīna vairs nebija un krievi aizgāja kā safiņa grāmata, tā bija varonība, nekāda dezorganizācija. Latvieši līdz nāvei bija šitik disciplinēti. To parādīt grafiski nevar, tik pastāstīt.

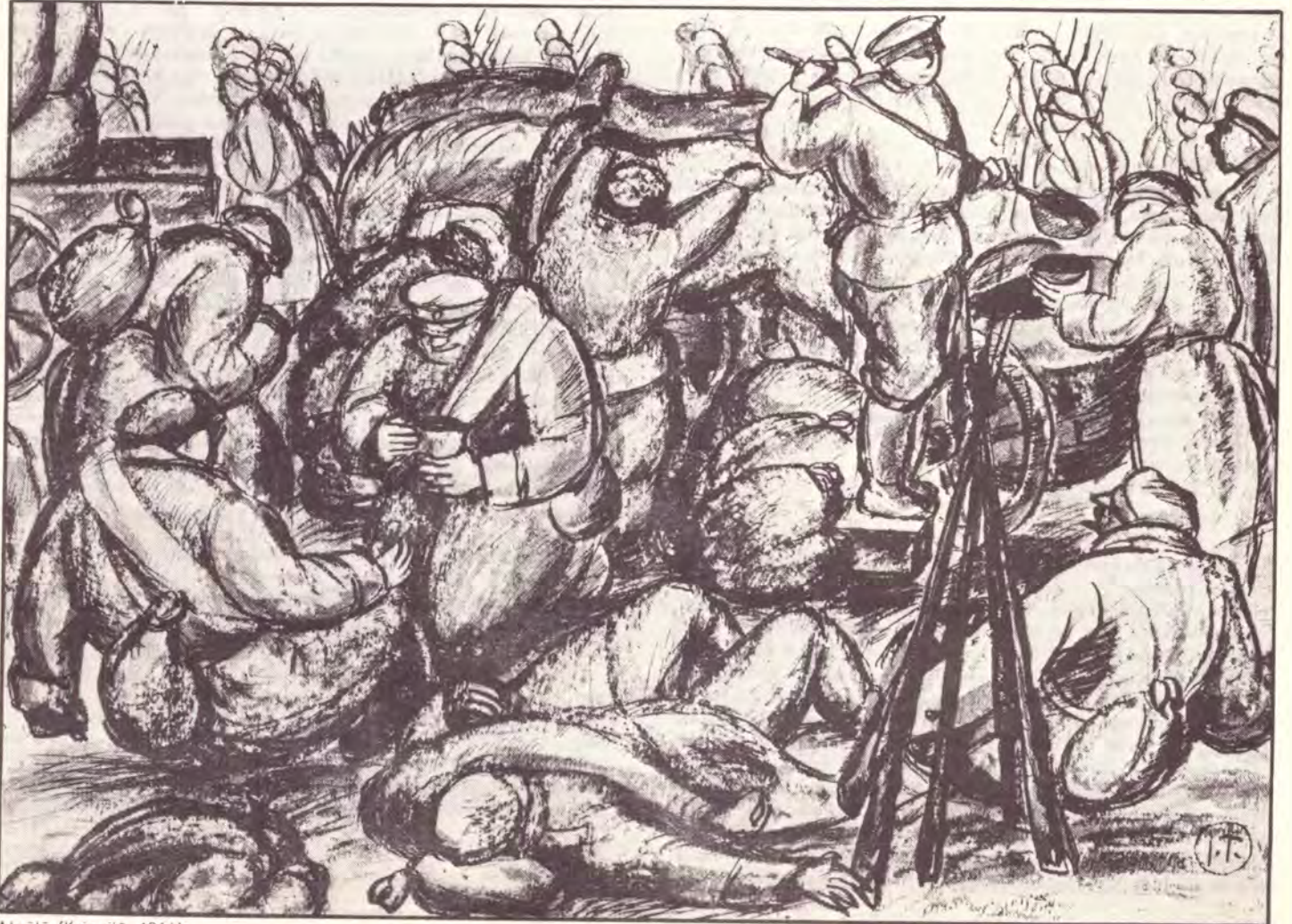
Nāve vienmēr priekš acīm. *Ko tu tur izbaidīsies! Tu esi kareivis un kā kareivim tev ir jābūt gatavam nomirt ikkatru brīdi.*

Tālāk bija bēgšana pa Pleskavas šoseju. Līdz ar to bija noliķvidēta Rīgas fronte, vāciešiem ceļš bija vaļā, varēja iet, kur patīk.

Atkāpjoties pa meža ceļiem, mēs uzgājām virsū vāciešu

Uz mājām bez kājām.
Maskava, 1915.
Ap 1930. g.

Atpūtā (Krievijā, 1916)
Ap 1930. g.

postenim. Viņi jau naktī bija iekārtojušies jaunā priežu mežā uz stigu krustojuma. Nolikuši ložmetēju un gaidīja . . .

* * *

Es lūdzu Dievu, lai mani aizsūta uz Dienvidiem, jo, ja uz krievu fronti — tur ir auksti, drēbes švakas, mirst nost kā suņi. Un piepildījās manas vēlēšanās, sadzina vagonos un brauc cauri Vācijai. Tā mēs aizbraucām uz Beļģiju. Vaterlo. Tur izsēdināja malā un braucām uz Verdenas pusi, un tad uz lēģeri aizsūtīja.

Mēs no tiem, kas pie Rīgas bijām krituši gūstā, kādi 10—12 latvieši, tāds bariņš, visu laiku turējāmies kopā. Kad nācām atpakaļ Latvijā, tad gan izjukām pilnīgi.

Patīkamas atmiņas, kaut gan tur grūti gāja.

Es gāju, gāju, tiklīdz aizķeros, kāds akmentiņš, — tā žvauks! — gar zemi. Mums uz dzelzceļa bija tikai akmeņi, akmeņi, akmeņi, cilāt un lādēt. Krievi, kas vandījās apkārt, cits uz lauka strādāja, tad dabūja no vietējiem vāciešiem ciest. Vēlāk jau liktenis mainījās uz labo pusi.

* * *

Montiņņi ciems. Ardēnu kalnos, augstiene un Māsas vecā ieleja, vecā gultne. Vācieši nāca iekšā, ciems no akmeņiem, graudains kaļķakmens. Senos laikos te bijusi jūra ar seniem dzīvnieku nospiedumiem, dinosaurus kauli. Lēģerī bija plāksnes, kur varēja redzēt. Montiņņi sādza bija drupās. Tur pulka vācieši bija krituši. Vācieši tā — kur krita, tur katram pielika krustu, un varēja redzēt — kā tā ķēde bija nākusi, tā krusts. Iedzīvotāji šāvuši pretī. Tad vācieši ar artilēriju dragāja pretī un sasītuši visu lupatās. Neviena māja nebija palikusi, tikai tā, kur mēs, gūstekņi. Dzirnava tur bija, un tā mājiņa bija palikusi. Kaut kā īpatnēji, sādza liela, tā kā Grobiņa, bet iedzīvotāju tur nebija, tikai viena vecene. Kara noteikumi — ja privātcilvēks šauj pretī, tad viņu nošāva kā suni, bet citādi izturējās kā pret jēlu olu. Vienā dārzā bija 90 vienā kapā, citur — 120, kas izvilkti no drupām. Krievi priekš ceļa darbiem plēsa ārā māju akmeņus, un tur atrada cilvēku kaulus un citi — pat franču zelta naudu.

* * *

Tur es arī zīmēju. Par nožēlošanu, man viss pazuda. Lai gan grūti no sākuma, es domāju, gals būs. Tur bija bads, vēlāk jau labāk gāja. Es ar prieku atminos Franciju, to dabu. Tur ziemas nebij nemaz. Tur 24 stundās četri gadalaiki, no rīta sals, tad krusa uznāk un lietus, migla. Un tā tas griezās visu ziemu. Marta mēnesī jau bija pavasars. Februāra beigās bija nepatīkams aukstums no krievu puses, bet tad tas aizgāja, tad tur sāka pūst fēns — tas no Āfrikas, siltums nāca kā no krāsns, mums tāda nav. Un tad uzreiz pavasars, un martā jau strādā zemi. Man patika zemnieku mājas un sādžas. Viena tur bija 1510. gadā celta. Es atminos tādas mājas. Tik sen taisītas, mums jau tādu māju nav. Vecās zemnieku mājas ir divstāva, nesimetriski tie logi un durvis.

* * *

Nodzīvoju tur četrpadsmit mēnešus, divi mēneši pagāja ceļā. Atbrīvošana.

Nāca virsū sabiedroto uzbrukums. Angļi, franči, amerikāņi, visi kopā. Sāka šaut ar smago artilēriju. Pa kalnu ielejā nāca lielgabali un taisni pret Salmori staciju un mazāko sādžu. Bet vācieši turējās, mēs vācām laukus līdz beidzamam. Mēs gājām uz darbu, un taisni smagais lādiņš pār galvu un baznīcā iekšā, tā pa gaisiem izgāja. Tur palika nedroši. Mūs veda kā gūstekņus projām, tuvāk pie upes. Nakti mēs iegājām pārgulēt. Vācieši sāka kliegt. Bet tumšs bija. Mēs tik pār upi un augšā kalnā. Sargi līdz. Bijām kādi pāri tūkstoši, mūsu lēģerī bija 600, pa ceļam vēl pievienojās. Mūsu lēģeris uzcēla piefrontes pilsētiņu. Tur krievi lādēja ložmetēju lentas. Kad bijām kalnā, tad jau bija rīts. Tur bija briesmīgs leitnants. Mūsējais bija labs. Feldfēbelis arī bija. Bļausana milzīga. Tie, kas gāja novākt vāciešu

laukus, izgāja ārā. Vācieši arī ar zemkopību nodarbojās, kāpostus, burkānus, tos varēja pilnu vēderu paēst. Tad jau bads nebija. Tad svešs komendants, taisni slepkava. Viņš bija stalts kā džentlmens, sarkaniem vaigiem, ūsām. Viņš 4—5 mēnešos pa lēģeriem nobendēja: krievu par daudz ir, jābendē nost! Viņš bija par fīreri kolonai. Viņš sāka mūs atpakaļ uz staciju dzīt — lādēt materiālus. Krievi ieturēja kanti un nekust ne no vietas. Un tad šis visiem sāka sist pa galvu. Visiem jāiet tālāk nost no frontes, te nebūs labi, to visi saprata un tāpēc neiet. Tajā laikā — sāk dūkt bišu bars! Paskatos gaisā — pilns ar lidmašīnām, kādas 300. Lidmašīnu uzbrukums! Un tad taisni uz to pilsētiņu, kur mūs gribēja dzīt atpakaļ. Tad nāca bumbas, ar dūmu strūklku degdamas. Un tik nāk uz zemi . . . tad arī priekšnieks atstājās. Pilsētiņu noslaucīja no zemes . . .

Mēs devāmies uz Elzasu-Lotringu, tad gājām cauri Luksemburgai. Mēs tur pa nakti gulējām kādā zemnieka mājā, šķūnī. Tur bija spriguļi. Galvaspilsētai gājām cauri naktī, tā bija spoži apgaismota. Karš bija beidzies.

* * *

Mūs vairs neapsargāja. Kas tad klūdīs apkārt! Tad mēs gājām cauri Beļģijai, tur bija ļoti iebaidīti. Vācieši smagi viņus apstrādāja, jo pretojās beļģi bargi. Tad mēs gājām cauri Rūras apgabalam un tad sabāza mūs vilcienā. Braucām piecas dienas, līdz iebraucām Grodņā. Pār Reinu gājām pāri, kur augstie krasti, gar Mozeles upi, kur pakalni visi ar vīnogām. Zemes tur nav, kā viņas tur aug, nezina. Vīnogulāji tiek apgriezti, cilvēka augumā.

Uzturu mums neviens negādāja. Kāda tur ēšana, ka tik uz mājām! Kad tiec Latvijas gaisā, tad jau nomirt var! . . . Man bija tāda kulīte ar saldiem zirņiem. Kad braucām vilcienā, tikai vienreiz iedeva tādu šķidru mannā zupu. Cilvēks jau var neēst. Ja man nebūtu tā kulīte līdz, kājas nevarētu pavilkt.

Atbraucām Grodņā, tad jau bija ziema. Vācietis saka, lai ejot; mēs te zupu dabūšot. Mantas lai atstājat vagonā. Es kā mulķis savu kulīti arī atstāju. Visi zīmējumi palika tur. Izmeklēju, bet nav nekā. Bet stacija liela, ar sliedēm. Viena tāda būda, tā tukša, neviena cilvēka nav. Visi krievi izklīda. Redzu, viens vagonš labi tālu stāv. Mēness spīd. Tur kaut kas kustās, pieskrien klāt. Preču vagonš, pavērtas durvis. Viens grib kāpt iekšā, otrs no vagona ar koku sit tam pa galvu. Tad es fiksi atskrējos un pāri pa to muguru ielidoju iekšā. Iekšā lādās. Nokrītu zemē. Guļu kā pelīte. Vienu sit zemē — krievs ir velna pilns.

Tur ir latvieši, sāk runāt latviski. Tupēdams jūtu, nāk maizes smarža. Tie ir pirmie gūstekņi, sagūstīti Rītprūsijā, Augustovas mežā. Viņi bija izvietoti pie saimniekiem. Tie viņiem bagātīgi sadevuši maizi ar speķi. Tā viņi tur mielojās. Un es kā izsalcis suns. Tad iedeva vienu šķēli man arī. Braucām. Rītā gaisš. KOŠEDĀR (tas laikam Leišos).*

Tur arī stāv vilciens. Es, daudz nedomādams, — spukš! — tur iekšā. Pēc kāda laika tas ripo. Un tad Dinaburga. Tālāk neies, sargs saka. Es jaunā vagonā iekšā — *Nach Mittau!* Tie bija pieci pasažieru vagoni. Nu es aizbraucu Jelgavā. Atkal stāv viens vagonš. *Nach Libau!* Tā mani paši eņģeļi atsūtīja uz Liepāju. Žandarms stāv un skatās kā uz naģi. Viņš gan zināja, kas par lietū, jo es jau biju gūstekņu formā, ar visām uzšuvēm, balts audekls. Bet šis noskatās un neko! Es tik uz šoseju, lai gan ēdis nebiju, es pat nezina, kā iztiku.

Nāk pretī kāda sieviete, paskatās uz mani un pāri grāvim, un prom. *Es laikam kā vells izskatījos!*

Pārnācu mājās. Un nodzīvoju, līdz Ulmanis rīkoja Latvijas armiju — marta mēnesī. Vajadzēja ierasties Durbē!

* * *

Man jau nevajadzēja to apmācību, šaut es pratu, un es zināju, kā izturēties kaujas laukā. Puiši bija izauguši, vesela armija. Vācieši viņus neņēma. Ulmanis tos visus organizēja. Un kādi idioti bija latviešu virsnieki, sūdbabrāļi, viņi neprata savu amatu. Komendants Ozoliņš, tas karoja ar meitām un tikai mar-

* Kaišadoris — stacija Lietuvā.

šierēt, maršierēt! Ko tas deva, ja neparādīja, kā ar flinti jāšauj. Ar to jau nevar kā ar bisi, jāprot mērķēt.

15.—16. aprīlī dabū ziņu, ka vācieši nāks no Liepājas dzīt mūs ārā. Izsūtīja vienu izlūku, tas atbrauca un saka, ka vācieši taisās šurp. Mēs visi kājās. Mani un vēl piecus nosūtīja uz Durbes mācītājmuižu, pārējie ķēdē gar grāvi. Pēc kāda laika vācieši uzstāda pie Lieģes stacijas lielgabalu un vēl tur šiverējas. Viens spēriens bija baznīcas tornī, otrs — stallī. Es aprēķināju — līdz šiem 900 vai 1000 soļi. Tas mērķeklis bija jācilā, un es tik zalvē, zalvē uz lielgabaliem, un šie apstājas šaut. Tie arī šauj, kas ir apakšā grāvī. Un vēl divi vecie zaldāti bija lejā, kas prata šaut. Vispār kāds tika nošauts un vairāki ievainoti. Vācieši nebija varonīgi par katru cenu līst nāvē. Ja tā klāt, tad labāk — ņem un aiziet. Bet cik tā virsniecība bija stulbal Uzvarējuši mēs esam, bet mēs nezinām, ko tālāk darīt! Arī kaimiņu pagastā ir landsvērs, un tie nu it kā nāksot mūs slepkavot. Virsnieka neviena. Ja nav vadoņa, ko var darīt? Leitnants Ozoliņš pazudis, un mēs laižamies pa diegu. Ja neviena komandiera nav, mēs esam tikai pūlis. Kaimiņš arī vecs strēlnieks, saka — te nav ko, iesim mājās. Un mēs tiešām pa grāvjiem gājām mājās, krūmos noglabājām šautenes.

* * *

Vēlāk šautenes paņēmām, pēc mēneša nāca ziņojums, ka visiem tādiem «dezertieriem» jāsapulcējas Liepājas kara ostā. Gudrinieks bija vecais Šterns, viņš bija informēts, teica — tur nav ko iet, visus sūta uz Latgales fronti. Vācieši ir pilnas malas — ja mēs aiziesim karoties ar lielniekiem, kas tad karos ar vāciešiem?

Pēc mēneša atkal rīkojums — ierasties kara ostā. Vecais tāpat pateica — nav ko iet! Bet aizgāja pirmo reizi — tur vēl tagad ir mazas kara kazarmiņas. Taisa vienu ešelonu, kas brauks uz Latgales fronti. Bet šeit landsvērs sēž kaklā, mēs pa logu ārā un prom uz mājām, atkal «dezertieri» un atkal nodzīvo mājās kādu mēnesi.

Tad bija maijs un vācieši ieņēma Rīgu. Ir atkal ziņojums, un es atkal aiziet. Nu ir jāiet. Vācieši ir Rīgā un slepkavo latviešus. Kādus 3 vai 5 tūkstošus bija nokāvuši. Vajadzējis tik rokas parādīt, ja cietas — šauj nost, tu esi boļševiks. To es redzēju!

Mūsu kazarmas bij' kādu puskilometru no Centrālcietuma. Tur disciplīna nebija un varēja klaiņot pa Rīgu. Es aizgāju pie Centrālcietuma. Smilšu kāpās vienā bedrē bija 200 nelaimīgo. Kad uzkāpa virsū, tad tur līgojās. Kā purvs, citā pa 70, 80 līķu. Un tās sprāgstošās lodes no vienas vietas, un tad vēl kāja, atrauta ar sprāgstozo lodi, rupjā zeķē. Tā!

* * *

Ap Rīgu bija kaušanās. Igaunī tur bija. Tie bija galvenie, kas vāciešus bija izdzinuši no Vidzemes. Igaunis noplīsušās biksēs, basām kājām, plinti pār plecu. *Kurrata!* . . . Un tā viņi gāja. Kad sadūšojās, latvietis arī kāvās, bet igauņi bija — vo!

* * *

Bermontu atsīta, bet vācieši nostiprinājās Jelgavā. Mēs arī fronti turējām. Man tur toreiz galva strādāja un labākos zīmējumus uztaisīju.

Stāvējām vienās mājās uz Jelgavas pusi. Tie visi pazuduši. Gaidījām bermontus. Beigās aizsūtīja uz Ogri tiltu sargāt. Vienīgais dzelzceļš latviešiem bija uz Daugavpili gar Dagdu. Otrs dzelzceļš bija latviešu komunistu rokās.

Pie Ogres arī labi zīmēju, tā es neesmu vairs uzdrošinājies. Mazāk savus biedrus, karalietas, vairāk — fantāzijas. Bērnišķīgi, bet brīvāk! Māksliniekam vajag mājas, kur apmesties un dzīvot. Tā dzīves maiņa — tad pazūd viss, kas ir bijis.

* * *

Bermonts uzbrūk Rīgai. Tad mēs maršējam uz Rīgu kādus trīsdesmit kilometrus. Pirmais trieciens mums neiznāca, to citi ņēma uz sevi. Mūs vēl ieveda studentu virtuves telpās, un pilsoņu meitas mūs pacienāja, laipnas bija. Bet nevarēja lāgi

paskatīties, kad atkal jāiet uz Bolderāju. Bet tad lielā kauja bija cauri. Mums vajadzēja kauties vietvietām.

Vienā vietā es izdarīju varoņdarbu. Mani atzina par dūšīgu un par dižkareivi iecēla. Toreiz sala, visu mēnesi 18°, 20°, dienu un nakti bija skaidrs un sala. Cauru dienu stāvēju ieplakā un drebinājos bez patvēruma. Mēs ielīdām vecā pirtī, vācieši bija noskatījušies un pa sapujušiem baļķiem laiž ar sprāgstošām lodēm. Ja viņi būtu šāvuši ar riktīgām, tad būtu caursāvuši baļķiem un mūs visus būtu apšāvuši, jo sprāgstošās, tikko saskaras ar šķērslī, izsprāgst.

Mēs ejam tālāk pa tīreli, kūdras lauku, bērziņi un pretī, pa bērziņiem, vesels bars ar vāciešiem. Bet tūlīt — caps! — pie zemes un sāku šaut. Kādus 100 metrus tālāk vācu ložmetējs. Viņi vēl tik taistījās šaut, un mūsējie jau sāka atkāpties, mūsējie — jefiņi, laucinieki. Es šauju tāpat. Un mūsējo lodes man krīt pie kājām. Un neviena nav, kas rīkojas, kā vajag. Viņi neprata šaut. Es biju sāniski un varēju redzēt, kā vācieši guļ pie ložmetēja. Es tik klapē un klapē, kā viena aptvere ārā, tā otra iekšā. Šauju kā neprātīgs.

Kad gājām vakarā garām, divi vācieši gulēja kā siļķes. Tos es nolaidu no kājām. Citur jau ar šāva, bet kas to zin. Bet šos es nošāvu. Viņi uz dzīvi un nāvi negāja. Ja pretī turējās, viņi pazuda. Ložmetējs arī gulēja, tas bija samaitāts.

Tālāk jau dikti maz sadursmes. Tā mēs gājām līdz Laižuvai (Lietuvā), kur dabūjām šaut. Puskrēslā kāds šiverējās gar staciju, vai tur kādam trāpīja vai ne?

Leišu zaldātus redzēt nedabūju, bet viņi Bermontu dzina tālāk. Vietējie baidījās, katrs kaut kur ieltda. Neviena nenāca un roku nedeava. Iebaidīti. Tad bija viss cauri . . .

* * *

Pēc atvaļinājuma, taisni kā likts, aizbraucu uz lielinieku fronti. Pie Viļakas, uz Krievijas robežu. Tur bija sādža ar upīti un vītoli auga, un es skatījos — ja kaut kas, tad šeit ir laba vieta.

Kādu laiku guļam, bet tad feldfēbelis — «ārāl boļševiki nākl», un visi deso augšā kalnā. Tur visbīstamāk. Es uz to upīti, atrodu labu balstu plinteij, un viss lauks skaidri redzams. Viņi redzami tālu, nāk lēnām. Es tēmēju lēnā garā, tad ķēde atkāpās. Mūsu rota iet pa kalnu, blakus gāja Vārna, sešpadsmitgadīgs brīvprātīgais. Kāds sauca: «Vārnu nošāval!» Es nemaz neskatos uz nošautiem, ievainotiem, tas maitā dūšu iet tālāk. Man tad bija tāda sajūta, ka man neko te nevar izdarīt. Vārna bija beigta kā suns, uz vietas. Toreiz kādus 7—9 gabalus zaudējām. Vēlāk jaunus brīvprātīgos atlaida mājās.

Krievijā bija folverķi, mazas muižēles, kā cietoksnis. Boļševiki salien iekšā, pretī bija latvieši. Boļševiki, tiem nebija dūšas pretoties, viņi laidās.

* * *

Mums tur bij' tāds rotas komandieris Šneiders, es biju par skrīveri. Viņam agrāk bija liela šmuce.

No Krievijas pār robežu sāka nākt tie krievi. Nākuši viena partija bagātu žīdu. Šītais un vēl viens līdzdalībnieks, zaldāts, un visus šauj nost. Sievietes lūgušās, metušās ceļos, pats žīds nelūdies, bet sievietes brēkušas, un tomēr visi apšauti. Aplauptības nolūkā. Viņiem tur no Krievijas bijuši karati, zelts, dārglietas, un šīte — cap carap — visu savāca! Šneiders, virsleitnants! Tā lieta nebija apklususi, tā bija nogājusi pat līdz Anglijai zināma. Saeimā bija pieprasījums par to, man Šterns to stāstīja. Tad es sapratu, ka viņi to lietu notušēja, viņš tika cauri. Un man viņš bija par komandieri pēc tam, tai rotā. Viņš bija bailīgs no tiem laikiem. Viņam nevarēja ne sīkāko rakstiņu dot. Tad viņš ik vārdu pētīja, vai tik tur nevarētu pieķerties. Nevaru atminēties, kāds viņš bija pret karavīriem. Skats bija tāds tumšs. Aizdomu pills viņš bija kā vells. Tika cauri bez itnekā. Tas bija briesmīgs skats. Tas žīds, tas varonīgs, lādējies, teicis — gan jūs arī nošaus! Bet sievietes metušās uz ceļiem un lūgušās, bet nekas, šauj un šauj nost!

(Nobeigums sekos)

ALEKSANDRS KIRŠTEINS

ATMIŅAS PAR NĀKOTNI JEB CIK

Ja 45 gadus pēc kara darbības izbeigšanas kāds paziņo — Rīgā «no paritdienas būt» prioritāte dzīvokļu celtniecībā vai laukos — «mūžīgā paradīze» pārtikas ražošanai, tad nez kāpēc gribas šo cilvēku sūtīt pie psihiatra uz pārbaudi.

Kāpēc šodien jau tā pretrunu plosītajam cilvēkam jāsvaidās starp dažādām mērķprogrammām un kampaņām, kuru gaišās nākotnes oreola spožums ir apgriezti proporcionāls šo programmu reālajam nodrošinājumam ar tik prozaiskām lietām kā materiālu resursi, darbaspēks un, pats galvenais, — istu šo «mērķprogrammu» nepieciešamības pamatojumu?

Gadu desmitiem pasliktinoties dzīves apstākļiem (dzīvojamā platība uz vienu cilvēku Rīgā nav sasniegusi pirmskara līmeni) lielajās pilsētās, iedzīvotāji pretī saņema tādas aplamības kā apbūves sablīvēšana, tehniski ekonomisko rādītāju krasa uzlabošana, «individuālas sejas» radīšana. «uzlabotie plānojumi», nemaz nerunājot par «darbajaužu augošo materiālo vajadzību apmierināšanu».

No centra viszēlīgi, bet stingri reglamentētajās instrukcijās un normās norādīts,

cik lielai jābūt guļamistabai, cik stāvu (parasti gan piecu vai deviņu) augstai jābūt mājai, kā jāizgaismo virtuve un kādam jābūt griestu augstumam. Savukārt centralizētās plānošanas sistēmas apstākļos radītā namu būves kombinātu sistēma pēdējos divdesmit piecos gados veiksmīgi izlidzinājusi atšķirības ne tikai starp tādām pilsētām kā Rīga, Kazanā vai Naberežnija Čelni (bij. Brežņeva), bet arī starp tuksnesi un dārzu, — spriežot pēc pēdējo gadu smilšu vētrām. Ja starp šķībi greizi saliktajam pārsvarā deviņu stāvu mājām arī parādās «sokulfbits» — parasti nolupuša veikaliņa veidā —, tad tur atrodamais tukšums tik un tā liek lielām cilvēku masām (un vel cerot uz metro!) nepārtraukti pārvietoties uz centru un atpakaļ, kur, no milzīgās pārslodzes nolietoti, savas pēdējās dienas velk bijušo ekonomisko formāciju mēmie liecinieki — teātri, bibliotēkas, baznīcas, muzeji un dažādas iestāžu ēkas.

Kamēr mūsu pilsētubūvnieki nopietnām sejām stāsta, ka viņi Rīgai paredzējuši «tikai» 870 tūkstošus iedzīvotāju, bet, lūk, to jau esot pāri deviņsimt tūkstošiem, jaunajos, bet jau novecojošajos rajonos klist pusaudžu bari, aiz garlaicības sadedzinādami kadu kaķi. Avīzes ir pilnas ar bēdu rak-

kādi tūkstoši dzīvokļi, bet (!) tikai 1987. gada 10 mēnešos piecpadsmit tūkstoši cilvēku Rīga pierakstīti uz PSRS MP lēmuma pamata.

Bet varbūt nemaz nevajag centties, lai Rīgā būtu vairāk iedzīvotāju kā Tallinā un Viļņā kopā, un tā vietā, lai lolotu idejas, ka saniecinātā mums kādreiz ražos RAF mikroautobusu vietā, vienkārši sākt disproporciju likvidēšanu mūsu tautas saimniecībā. Varbūt derētu pastudēt citu valstu, piemēram, ASV, pieredzi, kā tur iemas — pie mazāka cementa un tērauda ražošanas apjoma un trīsreiz lielāka nekā Padomju Savienībā dzīvokļu skaita — gadā uzcelt divreiz lielāku dzīvojamo platību.

Varbūt tad izrādīsies, ka nemaz nevajag celt trešo namu būves kombinātu, bet pietiek decentralizēt esošo neelastīgo celtniecības mehānismu un veicināt nelielu, bet tehniski ļabi apgādātu būvfirmu radīšanu uz kooperatīvajiem pamatiem vai arī ar arzemju kapitāla līdzdalību! Šādas būvfirmas daudz lietderīgāk varētu izmantot vietējos materiālus, amatnieku prasmi un tradīcijas. ASV dzīvokļu celtniecībā ļoti plaši pielieto kokmateriālus. Gan dienvidos, gan pie Kanādas robežām, un pavisam citos klima-

ILGI MĒS VĒL ĻAUSIM SEVI MUĻĶOT?

tiskajos apstākļos, pārsteidz lielā daudzveidība dzīvojamo kompleksu izskata un plānojumos. No tiem pašiem materiāliem, kurus pie mums pārdod Ķīpsalas vai Bukultu ielas būvmateriālu veikalos, statņiem, skaidu plāksnēm, stikla vates un apdares deļiem amerikāņi iemanās sasniegt pavisam citus rezultātus. Daži profesionāli namdari un kādi seši līdz astoņi palīgstrādnieki (arī pārsvarā imigranti) kā rotaļājoties uzbūvē dzīvojamus kompleksus ar 150 vai 200 dzīvokļiem, neaizmirstot ne peldbaseinus, ne tenisa kortus un klubu ēkas, par zālājiem un mazajām formām nerunājot. Daudzajos būvprojektos savus brīvos līdzekļus labprāt iegulda gan dažādas organizācijas, gan atsevišķi cilvēki. Te man daži biedri iebildis, ka tas viss ir iespējams tikai nedeformētu ražošanas attiecību apstākļos, — tāpat kā nav iespējams pacelt ražošanas līmeni ar ieviestiem lieliskiem darbagaldiem, neieviešot tās ražošanas attiecības, kurās šie darbgaldi radušies. Pesimisti vēl piebilda, ka pie mums tik un tā turpināsies «barako» tipa ēku celtniecība un «sarkanais elefantisms» laukos. Bet kas gan arī mums var liegt mainīt šīs ražošanas attiecības un beidzot arī šeit no tiem pašiem materiāliem gūt diametrāli pretējus rezultātus — par spīti pašreizējai bēdīgajai realitātei?

Tad galvenais ieguvums būtu cilvēka cieņu nepazemojoši apstākļi. Varbūt arī pie mums varētu parādīties dzīvojamie rajoni, kas nenomāktu ar savu mērogu, bet mākslīgo ūdenskrātuvju un plašo zālāju laukumi ļautu atpūsties no pilsētas trokšņiem un kņadas. Inženiertīklu garums tad nebūtu galvenais kritērijs humānas sabiedrības dzīves apstākļu veidošanas procesā.

Ja mēs negribam, lai Rīgā atkārtotos Kazaņas, Ļubercu vai citu Krievijas industrializēto pilsētu notikumi (ja negribam teikt — Belfastas), tad mums savlaicīgi jāizstrādā kompleksa pilsētas atveseļošanas programma, kurā vispirms jākonstatē, cik iedzīvotāju var izmitināt pašreizējās infrastruktūras un ekoloģisko iespēju apstākļos Rīgā (arī citās pilsētās), nekaitējot viņu veselībai.

Skaitļi var būt diezgan šokejoši, piemēram, — nez vai Rīgā vispār var būt vairāk kā pusmiljons cilvēku (un vai Latvijai arī ir vajadzīgs vairāk?). Tas nozīmē, ka steidzīgi jāpārceļ uz citiem reģioniem vismaz puse vai divas trešdaļas no tagad esošajiem rūpniecības uzņēmumiem.

Var, protams, apgalvot, ka Latvija nav nekāda atskaites sistēma, ka Rīga ir tikai milzīgs valsts, Ziemeļrietumu ekonomiska apgabala industriāls centrs, kurā, ja labi grib, nākotnē dzīvos pieci miljoni cilvēku.

Tad tikai jāturpina, ar trīsdesmit gadu noveļošanas, dzīvokļu celtniecībai joņot aiz industrializācijas straujajiem tempiem, jau savlaicīgi noskatot vietu ceturtajam un piektajam namu būves kombinātam, kā arī jārēķinās ar iespējamām vides degradācijas sekām, kā, piemēram, noziedzība un dažādas epidēmijas.

Ja uzvar veselais saprāts, tad godīgi jāatzīst, ka Rīgas apdzīvotības kritiskā robeža jau ir pārsniegta un pat esošās situācijas saglabāšana radīs agri vai vēl eksplozīvu situāciju. Rīga vairs nav ne Latvijai, ne Eiropai raksturīgo pilsētu tradīciju turpinātāja, bet tās iedzīvotāji daudz sliktāk var apmierināt savas sociālās un kultūras vajadzības, salīdzinājumā ar tādām kaimiņvalstu galvaspilsētām kā Helsinki vai Stokholma. Tāpēc Rīgas atveseļošanas (pareizāk būtu teikt — reanimācijas) programmai (izstrādātai, vadoties no ekoloģiskajām iespējām un ievērojot galvaspilsētas reprezentācijas, kultūras un tirdzniecisko sakaru tradīcijas) ir jābūt ļoti radikālai, un tā prasīs milzīgus līdzekļus, kurus daļēji jākompensē Savienības ministriem. Šīs programmas izstrādē jāpieņem visu nozaru speciālistiem, tai skaitā arī ārzemju, un tās galvenajam uzdevumam jābūt Rīgas kā suverēnas valsts galvaspilsētas atjaunošanai.

JĀNA CIMZES KULTŪRIZGLĪTOJOŠĀ DARBĪBĀ LATVIEŠU TAUTAS ATMODAS RĪTĀ

Mūsdienās, kad atsākta tautas kultūrvērtību pārvērtēšana, sasniegtā atzišana, patiesību izteikšana, gadiem ilgi pastāvošo aizspriedumu mazināšana, nacionālās pašapziņas veidošana un visas tautas atmodā, kā arī laikā, kad cenšamies agrāk sasniegto radoši izmantot un pilnveidot tautas izglītošanu, kāpināt mākslas un kultūras limeni, ir istā reize atcerēties Jāņa Cimzes 175. gadskārtu.

Jānis Cimze dzimis 1814. gada 3. jūlijā Vidzemē, Raunas pagastā. Pirmo izglītību guva Raunas draudzes skolā.

Studēja Vācijā. No 1839. gada nepārtraukti līdz 1881. gadam vadīja Vidzemes skolotāju semināru un izvērta plašu kultūrizglītības darbību. Seminārs darbu uzsāka Valmierā, bet 1849. gadā pārcēlās uz Valku. Te Jānis Cimze semināru turpināja vadīt līdz pat dzīves pēdējai dienai.

1849. gadā Jānis Cimze nodibināja ģimeni, izaudzināja vienu dēlu un trīs meitas.

Miris Valkā 1881. gada 22. oktobrī. Apglabāts netālu no Valkas Lugažu kapos. Ar tautas saziēdotu naudu 1888. gada 19. augustā atklāja viņa kapa pieminekli.

Visu savu dzīvi Jānis Cimze veltījis latviešu tautas kultūrizglītības attīstībai, it īpaši muzikāli izglītotu tautskolotāju, kordirģentu un mūziķu sagatavošanai, latviešu tautasdziesmu melodiju krāšanai un harmonizēšanai, latviešu koru kultūras attīstīšanai, dziedāšanas biedrības izveidošanai, dziesmu svētku un vairāku citu kultūrizglītības pasākumu organizēšanai.

Viņš daudz rūpējās, lai latvieši izkļūtu no apspiestības, posta, pazemotības un gara tumsības, lai paši latvieši kļūtu par savas tautas izglītojamiem un kultūras nesējiem.

Jau 19. gs. beigās Latvijā dzīvojošajiem bija samērā augsts kultūrizglītības limenis. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvojoja lielākā daļa lasīt un rakstīt pratēji (Vidzemē lasīt un rakstīt pratēji bija 77,7%, Kurzemē — 70,9%). Šāds augsts izglītības limenis jau tajos senajos laikos bija sasniegts, pateicoties mūsu tautas alkām un centībai izkļūt no tumsas un gara nabadzības. Te liela nozīme bija arī Jāņa Cimzes kultūrizglītojošajai darbībai.

Jau tajos senajos laikos interesantas un tālredzīgas bija viņa domas par latviešu tautu, uzskatot, ka nākotnē latvieši var attīstīties kā izglītotu un kulturāla tauta ar vienlīdzīgām tiesībām starp citām pasaules tautām. Jānis Cimze sava raksta uzmetumā «Latvieši»¹ izvērta nopietnu jautājumu — vai latvieši ir tauta? Pēc īpašībām un gara dāvanām — jā, bet pēc sabiedriskās attīstības — vēl ne. Minētā raksta uzmetumā J. Cimze norāda, ka attīstīta tauta ir līdzīga kokam, kas attīstījies līdz ziedam. Latvieši sastādot tikai sakni, tas ir — tikai zemkopju kārtu. J. Cimze, salīdzinot latviešus ar senās Spartas iedzīvotājiem, norāda, ka zemkopji ir tikai sākotnējie iedzīvotāji, kuri ir personiski brīvi, bet politiski — nebrīvi. Pastāvot šādam sociālam nevienlīdzīgam, pēc J. Cimzes vārdiem, — saknēm iztrūkst iespējas brīvi attīstīties uz augšu.

Uz jautājumu — vai latvieši attīstīsies par kultūras tautu? — Jānis Cimze atbild apstiprinoši, uzsverot, ka latviešu tautas pat visa grūtā pagātnē nav spējuši nosmacēt un labvēlīgos apstākļos latviešu tauta var attīstīties par varenu un skaistu koku, kas izturēs sacensību ar citām tautām. Taču tautā pašā ir vajadzīga sevis un sava spēka apzināšanās, kas sekmejama ar visas tautas izglītošanu.

Būtiski bija arī Jāņa Cimzes uzskati par latviešu valodu: katras tautas nacionālās kultūras veidošanā viens no svarīgākajiem nosacījumiem ir nacionālās valodas saglabāšana un attīstīšana.

Atceresīmiem, ka pagājušā gadsimta otrajā pusē lielākā daļa muižniecības pārstāvju centās veikt latviešu pārvācošanu. Sai sakarā

Cimze objektīvi novērtējis, ka pārvācošana ir visvairāk izdevīga tā laika muižniecībai un garīdzniecībai, bet nevēlama visai latviešu tautai.

Reizē ar cīņu pret feodālo un nacionālo apspiestību jau pagājušajā gadsimtā sākās cīņa par latviešu tautas izglītošanu. Jānis Cimze darīja visu iespējamo, lai latviešu tauta izkļūtu no gara tumsības un sāktu apgūt cilvēces uzkrātās garīgās vērtības. Taču ar nožēlu viņš konstatēja, ka visa latviešu tauta vēl pilnībā neapzinās izglītības lielo nozīmi un skološanās vajadzību. Šādu pasīvu attieksmi pret izglītošanos Jānis Cimze devēja par nevēlamu «slimību» un lielu «launumu» visai latviešu tautai. Viņš dedzīgi aicināja, lai iespējami vairāk latviešu censtos mācīties un iegūtu izglītību.

Seit minētās un vairākas citas tālredzīgās domas, kā arī Jāņa Cimzes vispusīgi attīstītā un radošā personība kopumā veidojusies no agras bērnības un turpinājusies visu viņa dzīves laiku, kad sākās latviešu tautas atmoda.

1. Bērnības, skolas un pirmie darba gadi

Jānis Cimze uzaudzis daudz bērnu ģimenē, kurā bija astoņi bērni — pieci dēli un trīs meitas. Jānis bija vecākais. Tēvs strādāja muižā, māte veica mājas darbus un bija laba dziedātāja. Viņa iemācīja zēnam gan dziedāt, gan lasīt un rakstīt, gan sekmeja viņa garīgo izaugsmi. Dievticīgā māte bieži dēlu ņēma līdzi uz baznīcu un braļu draudzes saietiem.

Pirmo izglītību J. Cimze ieguva Raunas draudzes skolā, kas tolaik skaitījās viena no labākajām Vidzemē. Skolas laikā viņš iemācījās spēlēt ērģeles, bija uzcītīgs, čakls, priekšzīmīgi uzvedies, izrādījis interesi par pedagoģiju un mūziku. Brīvo laiku izmantojis lietderīgi, vai nu spēlējot ērģeles, vai lasot, vai strādājot dārzā. Šīs skolas skolotājs Jānis Gaiķis bija ievērojams zēna vairākas skolotājam vajadzīgas dotības un ieteica vecākiem dēlu audzināt un skolot pedagoga darbā. Arī vecāki to vēlējās. Tā viņš izvēlas skolotāja profesiju. Sai sakarā J. Cimze teicis: «Ne uz savu pašu, bet vecāku vēlēšanos esmu palicis par skolotāju.»²

Pēc Raunas draudzes skolas beigšanas ar izcilību 1830. gadā, būdams 16 gadu vecs jauneklis, sāk strādāt par mājskolotāju Smiltēnē un Valmierā. Kopš 1833. gada J. Cimze uzsāk skolotāja gaitas Valmieras draudzes skolā, izpildot arī priekšdziedātāja un ērģelnieka pienākumus. No 1829. gada skolotājus sagatavoja arī pie Tērbatas (Tartu) universitātes noorganizētajā skolotāju seminārā. Te mācījās arī daži latvieši. No 1867. līdz 1873. gadam šajā seminārā strādāja izcilais jaunlatviešu kustības sabiedriskais darbinieks Kronvaldu Atis.

2. Studiju gadi

No 1836. līdz 1838. gadam Jānis Cimze mācījās Vācijā Saksijā Veisenfelsas skolotāju seminārā un no 1838. līdz 1839. gadam studēja Berlīnes universitātē.

Veisenfelsas seminārā J. Cimze paaugstināja savas pedagoģiskās un muzikālās zināšanas. Īpaši nozīmīga bija šveicieša, pedagoga, demokrāta un humānista, J. H. Pestalocija (1746.—1827.) pedagoģisko uzskatu apguve un vēlāk to realizēšana Vidzemes skolotāju seminārā. Visvairāk noderīgi bija uzskati par 1) bērnu spēju harmonisku attīstību, 2) attīstījāmībām, 3) prāta darbības aktivizēšanu un dvēseles spēka izkopšanu, 4) loģiskas domāšanas un spriešanas spēju attīstīšanu, 5) morālo īpašību izkopšanu tikumiskā darbībā, 6) mājniecību un darbaudzināšanu, 7) mācību apvienošanu ar

¹J. Kalniņš. Janis Cimze — Vidzemes draudzes skolotāju semināra pirmais direktors. R., 1914., 203. lpp.

²J. Kalniņš. Janis Cimze — Vidzemes skolotāju semināra pirmais direktors. R., 1914.

Jānis Cimze.

ILMĀRA JĀKOBSONA foto un fotoreprodukcija

darbu, 8) elementārās izglītības teoretiskiem pamatiem, 9) elementārās apmacības metodikas izstrādi, 10) macību iestažu organizēšanu un vadīšanu.

J. H. Pestalocija uzskatus savā darbībā radoši izmantoja Veisenfelsas semināra direktors, doktors V. Harnišs. Tas pozitīvi ietekmēja Jāņa Cimzes izaugsmi. Liela nozīme bija arī V. Harniša sabiedriskai aktivitātei, it īpaši skolotāju biedrības nodibināšanā, skolotāju konferences organizēšanā, periodisku laikrakstu izdošanā. Veisenfelsa mūsu censonis paaugstināja savu meistarību vijoles, ērģeļu un klavieru spēlēšanā, kā arī harmonizēšanā. Mūzikas mākslu apguva galvenokārt ievērojamā mūziķa E. Henčela vadībā.

1838. gadā, pēc sekmīgas Veisenfelsas skolotāju semināra beigšanas, J. Cimze devās uz Berlīni, kur kā brīvklaušitājs iestājās turienes universitātē un uzsāka studijas.

Berlīnes universitātē Jānis Cimze turpina padziļināt zināšanas pedagogijā, muzikālajā izglītībā un muzikālās audzināšanas metodikā, kā arī uzsāka studēt filozofiju un teoloģiju. Ar sevišķi lielu interesi viņš apgūst tautas melodiju vākšanas un harmonizēšanas atziņas un prasmes.

Studiju laikā īpaša uzmanība tika veltīta mūzikas un mūzikas apguvei. Mūziku viņš mācījās pie ievērojamā vācu profesora Ludviga Erka. Profesora personība un viņa talants pozitīvi ietekmēja Jāņa Cimzes visu turpmāko dzīvi. L. Erks bija daudzpusīgi izglītotus mūziķis, ievērojams komponists, talantīgs diriģents, meistarīgs pedagogs, aizrautīgs folklorists, čakls publicists, aktīvs muzikālo vērtību popularizētājs. Īpaši liels bija L. Erka devums vācu mūzikas folkloristikā, tautasdziesmu vākšanā un harmonizēšanā, tautasdziesmu satūra bagātību un skaistuma atklāsmē, tautasdziesmu apdares krājuma sagatavošanā, dziedāšanas saietu organizēšanā un vadīšanā.

Ar lielu interesi jaunais latviešu censonis iedziļinās tautasdziesmu skaistumā, daudzveidībā un bagātībā, kā arī tautas melodiju pierakstīšanā, vākšanā, sakārtošanā un harmonizēšanā. Par visu to pateicība L. Erkam.

Studiju laikā Jānis Cimze iepazinās arī ar mūzikas vēsturi un vācu klasisko literatūru. Īpaši tuvi bijuši Šillera un Gētes uzskati un daiļdarbi. Augstu tika vērtētas Šillera idejas par cilvēka garīgo cildenumu un godīgumu, draudzību un mīlestību, pašaieliedzību un nesavtību. Par lielu spēku J. Cimze uzskatīja mīlestību. «Mīlestība nav vārds, bet varens darbs; tas ir spēks, kas uzvar pasauli...»³

Macību gados Jānis Cimze tikās ar ievērojamiem pedagogiem, mākslas un kultūras darbiniekiem. Tas deva iespēju iepazīt šo ievērojamo cilvēku uzskatus, ieceres un rīcību nākotnē, kā arī izklastīt savus vērojumus un nodomus.

Studiju laikā Jānis Cimze paguva atlicināt laiku arī ceļojumiem, lai iepazītu vietējo ļaužu dzīvi, viņu tradīcijas, paražas, nacionālo kolorītu, mākslu un kultūru. Lielu vērtību viņš vērtēja turienes dabas iepazīšanai. Piemēram, 1837. gada vasarā viņš visvairāk kājām apceļoja Ziemeļvāciju un Vidusvāciju, bet nākamajā vasarā — Rietumvāciju, kā arī turienes to laiku Elzasu un Lotringu.

Viņš apceļoja arī Austriju, Itāliju, Šveici un Franciju. Iepazīna šo valstu mākslu, kultūru un tautas izglītošanu. Pa ceļam J. Cimze apmeklēja arī skolotāju seminārus un citas mācību iestādes, tikās ar pedagogiem, iepazinās ar viņu uzskatiem, domām, iecerēm, darba metodēm, mācību un audzināšanas procesa organizēšanu un vadīšanu, tautas izglītošanu kopumā.

3. Jānis Cimze — semināra vadītājs un skolotājs

Pēc studijām Jānis Cimze atgriezās dzimtenē un no 1839. gada līdz 1881. gadam vadīja Vidzemes skolotāju semināru. Šo mācību iestādi nodibināja un uzturēja tā laika vācu garīdzniecība un muižniecība, kas cerēja veikt savas ideoloģijas izplatīšanos un paātrināt latviešu tautas pārvācošanu. Šāds nodoms bija jau Vidzemes bīskapam F. Valteram, kas sedza J. Cimzes studiju izdevumus. Tagad šis bīskaps un pārējie Vidzemes mācītāji, kā arī muižnieki sāka šaubīties, vai J. Cimze nebūs zaudējis uzticību vācu garam. Šīs šaubas daļēji bija pamatotas, kaut gan to laiku vācu muižniecībai un garīdzniecībai bija neierobežota vara.

Šāda laikmeta situācija un apstākļi nevarēja neietekmēt J. Cimzes rīcību un darbību. Taču viņa pedagogiskās darbības mērķis bija panākt, lai paši latvieši kļūtu par īstiem savas tautas izglītotājiem, aktīviem latviešu kultūras paudejiem un nesejiem tautā. Īpaši J. Cimze rūpējās par radošu un talantīgu mūziķu un tautskolotāju sagatavošanu, lai semināru beigušie kļūtu par īstiem savas tautas izglītotājiem un audzinātājiem, un vadītājiem.

Saprazdams savus uzdevumus un laikmetu, jau pirms macību uzsākšanas Jānis Cimze izvirzīja problēmu — kādā valodā notiks mācības? Taču tā laika garīdzniecības un muižniecības vara bija pārāk spēcīga, lai mācības vadītu latviešu valodā. Pie tam ne jau Jānis Cimze viens bija noteicējs par mācību un sarunu valodas izvēli seminārā. Ievērojot tā laika posma apstākļus, nācās piemēroties garīdzniecības un muižniecības prasībām un mācības vadīt vācu valodā. Tas, protams, aizkavēja latviešu kultūras un valodas attīstību un par to apmierināti nebija arī jaunlatvieši, kuri centās paust apgaismību un atmodu ilgi pazemotai un nebrīvī dzīvojošai latviešu tautai.

Semināram atvēlēja necilu vienstāva namu Valmierā ar trimjām istabām. Vienā istabā notika mācības, otrā — dzīvoja audzēkņi, trešajā — direktors. Semināristiem bija ne tikai šaurība telpu ziņā, bet arī nabadzība ar uzskates līdzekļiem. Pats vadītājs izteicies, ka seminārs ir nabadzīgāks ar mācību līdzekļiem kā dažāda laba draudzēs skola.

Seminārā uzņēma jauniešus, kas izrādīja interesi par bernu audzināšanu un tautas izglītošanu, kuriem bija muzikālas dotības un laba fiziskā attīstība. Iestājoties seminārā, vajadzēja no galvas nodziedāt dažas baznīcas dziesmas, pēc notīm nodziedāt korāli un nospēlēt šo korāli uz klavierēm; pazīt topkārtas, prast rakstīt notis. Kā tautā mēdz teikt — vajadzēja «muzikālas ausis un acis».

Iestājeksāmeni notika septembri, bet, sākot jau ar oktobri, sākās mācības. Pirmajos semināra darbības gados uzņēma 8—12 spējīgākos un labākos absolventus no draudzes skolu beigušajiem.

Mācību procesa organizēšanas un vadīšanas pilnveidošanai Jā-

³ J. Kalniņš. Jānis Cimze — Vidzemes draudzes skolotāju semināra pirmais direktors. R., 1914.

nis Cimze izstrādāja 1843. gadā «Vidzemes latviešu semināra plānu». Tajā liela uzmanība tika veltīta muzikālai audzināšanai un mūzikas mācīšanai. Ipašā godā bija dziedāšana, ērģeles un vijoles spēlēšana, harmonizēšana un mūzikas mācīšana. Muzikālā audzināšana tika uzskatīta par vispārīgās izglītības neatņemamu sastāvdaļu. Reizē ar jūtu un emociju attīstīšanu, ko nodrošināja muzicēšana, liela vērība tika veltīta arī izziņas darbības, loģiskās domāšanas un prāta attīstīšanai. Šai sakarā seminārā mācīja vairākus vispārīgā izziņojošus priekšmetus: lasīšanu, rēķināšanu, zīmēšanu, latviešu valodu (īgauņiem arī īgauņu valodu), vācu valodu, vēsturi, ģeogrāfiju, dabas mācību, teoloģijas pamatus, baznīcas vēsturi un svētos rakstus.

Saprātīgas ir bijušas Jāņa Cimzes domas attiecībā arī pret reliģijas mācīšanu skolā. Kaut gan viņš bija dievticīgs, taču uzskatīja, ka viduslaiku reliģija pārāk daudz atzist un sludina tikai «Dieva vārdus» un šo vārdu iztulkošanu, aizmirstot, ka arī, piemēram, daba un vēsture ir jāizprot, jāiepazīst, jāizmanto cilvēku audzināšanā. Viņš saskatīja arī vairākas reliģiskās mācības pretrunas. Piemēram, 1848. gada 14. jūlija pirmajā Vidzemes skolotāju sapulcē Turaidā J. Cimze savā runā uzsvēra, ka reliģija teorētiski noniecinā zemi, bet praktiski bauda tās labumus. Viņš uzskatīja, ka dzīvē vairs nepietiek ar lūgšanām un baznīcas dziesmām, tautskolai savi audzēkņi jā sagatavo ne vien priekš baznīcas un ne priekš abstraktas vīppasaules, bet gan priekš dzīves virs zemes.

J. Cimze rūpējās arī par laicīgās dziesmas ieviešanu gan skolās, gan koros. Ipaši viņš rūpējās par koncertu sarīkošanu ar koru dziesmu dziedāšanu un koncertu gabalu, nevis korāļu atskaņošanu. Laicīgo dziesmu dziedāšana arvien vairāk sāk ieviesties semināra nodarbībās, pašdarbības pasākumos un ikdienā.

Ipaši J. Cimze rūpējās par nākamo skolotāju muzikālo izglītošanu. Tāpēc viņš izvirzīja samērā augstas prasības, jau iestājoties seminārā. Tajā uzņēma visvairāk jauniešus ar muzikālām dotībām un turpmākajā mācību procesā soli pa solītim šo muzikālo audzināšanu arvien padziļināja un paplašināja. Reizē ar apmācību skolotāja amatam audzēkņi tika sagatavoti arī par ērgelniekiem, jo gandrīz visās draudzes skolās skolotāji izpilda arī ērgelnieka pienākumus. Tas pats sakāms arī par diriģentu apmācību, jo dzīvē katram skolotājam un kora vadītājam nākas diriģēt un iemācīt dziedāt visplašāko sabiedrību. Semināristi labi apguva mūzikas teorijas un harmonijas pamatus, kā arī dziedāšanu un tautasdziesmu vākšanas nosacījumus.

Liela vērība tika veltīta arī mācīšanas metodikas apguvei. Iespējami plaši izmantoja rīcībā esošo uzskati, mācību materiālus. Mācību vielu Jānis Cimze prasmīgi saistīja ar praktisko dzīvi un dabu. Tādējādi cenšoties attīstīt skolēnu domāšanu un izziņas darbību. Sistemātiski sekoja audzēkņu personības vispusīgai attīstībai.

Lai izaudzinātu zinošus un prasmīgus, kā arī harmoniski attīstītus cilvēkus, tika gādāts par daudzveidīgām, interesantām un saturīgām ārpusklases nodarbībām. Ipaši tika sekmēta dziedāšanas un diriģēšanas prasmju izkopšana, kora kultūras apguve. Katru brīvu brīdi izmantoja muzicēšanai.

Liela vērība tika veltīta audzēkņu pašiniciatīvas un pašdarbošanās rosināšanai un izkopšanai, cilvēka un dabas izzināšanai un iepazīšanai, kā arī teorijas saistīšanai ar praktisko darbību. Sava audzinātāja mudināti, daudz laika veltīja apkārtnes iepazīšanai, dabas izzināšanai, novadpētniecībai, pārgājieniem, ceļojumiem, ekskursijām.

Jānis Cimze lielu audzināšanas potenciālu saredzēja semināristu audzināšanā arī fiziskam darbam. Tāpēc no mācībām brīvajā laikā audzēkņi sistemātiski strādāja dārzā. Tajā audzēja sakņaugus, augļu kokus un ogulājus. Rupejās arī par skolas apkārtnes sakopšanu, labiekārtošanu un uzkopšanu. Pedagoģa rosināti, semināristi pavaros stādīja kokus un krūmus ne tikai skolas dārzā, bet arī tuvākajā apkārtnē, kā arī piedalījās mežu atjaunošanā un kopšanā. Lūk, ievērojamā pedagoģa jaunievedums, kas izplatījās pa visu Baltiju. Kopš Jāņa Cimzes laikiem par tradicionālām kļuvušas dārzu un mežu dienas, kad skolēni un visa tauta piedalās dārzu un mežu stādīšanā, atjaunošanā un kopšanā. Tā vēl šodien Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ārēs ik pavasari atskan draudzīga sauksmē — visi uz dārzu un mežu dienām! Tas īpaši svarīgi mūsdienās, kad cenšamies atjaunot, sakopt un izdaiļot Latvijas laukus, dārzus, parkus, atveseļot dabu, novērst dabas noplicināšanu, apgūt prasmi uzvesties dabā un saskatīt dabas skaistumu.

Vasaras laikā cimzieši mīlēja apceļot Latviju. Tā pakāpeniski tika iepazīta Vidzeme, kā arī Latgale un Kurzeme. J. Cimze atkārtoti uzsvēra, ka ikvienam izglīotam cilvēkam labi jāiepazīst sava dzimtā zeme un kvēli jāiemil tā.

Visā daudzveidīgajā kultūrpedagoģiskajā darbībā J. Cimze esot centies uzturēt sev un semināristiem možu garu, optimismu, cerību izverstai muzikālās audzināšanas un kultūrizglītības darbībai Latvijā. Jānis Cimze bija sava laika harmoniski attīstītas personības paraugs, jauna tautas izglītošanas ceļa aizsācējs.

Jāņa Cimzes izveidotais seminārs bija neaizvietoājama muzikālās audzināšanas un kultūras darba centrs ne tikai vidzemniekiem, bet visiem latviešiem un arī īgauņiem.

4. Jāņa Cimzes radošās darbības turpinātāji un dažas aktualitātes

No vairāk nekā 470 jauno speciālistu, kuri pabeidza Jāņa Cimzes vadīto skolotāju semināru, daudzi kļuva par aktīviem, radošiem un ievērojamiem latviešu tautas kultūras, izglītības un sabiedriskiem darbiniekiem. Lai minam Baumaņu Kārli, Indriķi Zīli, Jāni Sermukli, Ati Kauliņu, Ausekli, Jāni Ruģēnu, Jēkabu Apstī, Juri Neikenu.

Jau latviešu tautas izglītības rītausmā kora kustības un kora kultūras attīstīšanā lielu ieguldījumu devuši arī J. Kalniņš, P. Baldevs, J. Kaktiņš, A. Lesnieks, M. Dambis un daudzi citi.

Arī dienas laikraksta «Jaunākās Ziņas» (iznāca kopš 1911. gada ar dažiem pārtraukumiem līdz 1940. gadam) izdevējs A. Benjamiņš bijis Jāņa Cimzes audzēknis. Cimzieši bija arī vairāki dziedāšanas biedrību dibinātāji, daudzu kora organizētāji un vadītāji, kā arī aktīvi piedalījās sabiedriskajā dzīvē. Daži cimzieši turpināja izglītību Latvijas universitātē un Latvijas konservatorijā. Semināru beidza arī daži nākamie īgauņu mūziķi un kultūras darbinieki, kā, piemēram, A. Tomsons, A. Lāte, A. Kunileids u. c.

Semināru beigušie kā Latvijā, tā Igaunijā pašizliedzīgu sabiedrisku darbību izvērša skolās, dziedāšanas biedrībās, pašdarbības pasākumos, dziesmu svētkos, konferencēs, visdažādākajos kultūrizglītojošajos saietos. Cimziešu daudzveidīgā kultūrizglītojošā darbība pauda tautas mīlestību un centību sasniegt gaismu un brīvi, kā arī izteica naidu un neapmierinātību pret vācu baroniem, muižniekiem, mācītājiem un krievu carisma ierēdņiem.

Jāņa Cimzes daudzpusīgā muzikālā personība deva bagātīgu ierosmi daudziem nākamajiem latviešu mūzikas dižmeistariem. Viņa uzsāktā profesionālās mūzikas attīstību talantīgi turpināja tādi ievērojami latviešu mūziķi kā Jānis Bērņis (1830.—1912.), Baumaņu Kārlijs (1835.—1905.), Vigneru Etnests (1850.—1933.), Jurjānu Andrejs (1856.—1922.), Jāzeps Vītols (1863.—1948.), Emīls Dārziņš (1875.—1910.), Alfrēds Kalniņš (1879.—1957.), Emīlis Melgailis (1874.—1954.).

Daudzi Jāņa Cimzes darba turpinātāji ar lielu degsmi, pašizliedzīgi un aktīvi piedalās dziesmu svētku organizēšanā un rīkošanā. Tā tas bija, jau sakot ar pirmajiem un visiem turpmākajiem dziesmu svētkiem.

Pirmie vispārējie latviešu dziesmu svētki notika 1873. gadā Rīgā, Dziesmu svētku simtgades parkā (agrākajā Ūzvara, vēlāk Viestura dārzā). Šo svētku saturīgā un krāšņā norise notika, pateicoties J. Cimzes, viņa domubiedru, rīcības komitejas, dziedātāju, klausītāju un visas latviešu tautas dedzīgam atbalstam, prasmīgai un lie-tišķai rīcībai, nacionālās atmodas izpratnei, tautas vienotības apziņošanai, kā arī vēlmēm un cerībām par gaišāku nākotni.

Dziesmu svētku norisi pilnveidoja arī ievērojamais latviešu arhitekts Jānis Baumanis. Pēc viņa projekta uzcelta estrāde vairākiem tūkstošiem dziedātāju kā pirmajiem, tā arī otrajiem (1880) un trešajiem (1888) dziesmu svētkiem, kuri arī notika Rīgā. Interesanti atcerēties un patīkami apzināties, ka pēc talantīgā arhitekta J. Baumaņa projektiem uzcelts pirmais Rīgas Latviešu biedrības nams, Latvijas Valsts konservatorija (bij. Aleksandra ģimnāzija), tagadējais Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija nams, Augstākā tiesa (bij. Apgabaltiesa), Republikas prokuratūras ēka, vairākas baznīcas un citas oriģinālceltnes.

Mūsdienās mākslinieciski izveidotus Jāņa Cimzes un viņa radošā darba turpinātāju portretus redzam Rīgā, Dziesmu svētku parka monumenta sienas veidojumā. Vidzemes skolotāju semināra ēkā kopš 1984. gada mācības sākusī Valmieras bērnu mūzikas skola. Tajā iekārtota Jāņa Cimzes piemiņas ekspozīcija, kas veltīta viņa vēsturiskajai kultūrizglītības darbībai Latvijā.

Taču pēckara gados nepamatotī tika pārdēvētas vairākas Rīgas un citu Latvijas pilsētu skolas, ielas, bulvāri, parki. Tā ir patvaļa, kas neatbilst latviešu tautas kultūrvēsturei, izglītības un mākslas sasniegumiem, kā arī mūsu tautas vēlmēm un attīstības perspektīvām. Tādēļ būtu godīgi un svēts pienākums Jāņa Cimzes godināšanas gadā latviešu skolām gan Rīgā, gan citās pilsētās un ciematos atjaunot agrākos nosaukumus, kuri tika piešķirti, pamatojoties uz izcilu kultūrizglītības darbinieku lielo ieguldījumu visas latviešu tautas attīstībā.

Vispirms nepieciešams atjaunot Jāņa Cimzes 25., Rūdolfa Blaumaņa 27., Jāņa Poruka 18., Kārļa Baumaņa 26., Annas Brigades 19., Ata Kronvalda 23., Krišjāņa Barona 2., Ausekļa 46. skolu nosaukumus. Visnotaļ atjaunot Jāņa Cimzes, Tērbatas, K. Valdemāra un A. Dombrovska ielas, kā arī Brīvības un Aspazijas bulvāra nosaukumus. Tagadējā Suvorova iela pārdēvējama Aleksandra Čaka vārdā. Vajadzētu atjaunot arī Vērmanes parka nosaukumu.

Visa latviešu tauta mūžu mūžos būtu pateicīga, ja tuvākajā laikā atjaunotu mācības un atsāktu tautskolotāju sagatavošanu leģendārajā Vidzemes skolotāju seminārā namā, kā arī īstenotu dzīvē cēsnieku ierosinājumu par Skolotāju institūta atjaunošanu Cēsis, Bēr-zainē. Tādējādi paātrinot skolotāju sagatavošanu un atjaunojot senās kultūrizglītības tradīcijas, kas aizsāktas latviešu tautas izglītības rītausmā.

1971. gada augustā un 1972. gada februārī mēs bijām patiesi laimīgi: Ļeņingradā no Kaunas ieradās latvieša Modra Tenisona pantomīmas teātris. Lieliskas izrādes, iezīmīgas ar senapnikušās Marsela Marso estētikas noliegumu; gluži kā tālākās, saldāk smaržojošās zemēs sapulcināta un audzināta aktieru kompānija; un pats galvenais, ko mēs uztvērām — pilnīgi tika noraidīta apkārtējā īstenība, kurā cilvēku nozūšana jau atkal sāka atgādināt «melnos caurumus». Nemaz nepieminēsīm Brodski un Šenjakinu.

Modris savus scēniskos sacerējumus itin kā vilka ārā no mūsu pašu tumšajām dziļēm un noslēpumiem, kas baidās gaismas gluži tāpat kā visideālākie sapņojumi. Līdzīgi Šenjakinam, Tenisons eksperimentēja, tikai nevis ar lietām, bet ar cilvēku dabu, izmantodams sirreālistu un Ježi Grotovska pieredzi. Uz skatuves sāka smaržot pēc svaiga gaisa un šaujampulvera, un mēs izjutām esības likumu negrozāmību.

1978. gadā Vroclavā, noskatījies Grotovska «*Apocalypsis cum figuris*», es atkal atcerējos Kauņu. Abas šīs parādības, būdamas tik arkārtīgi atšķirīgas, tomēr ir dvēseliski tuvas, un turklāt abas pierādījušas pilnīgi cita teātra veidola un ceļa iespēju.

Sodiēn vairāk nekā jebkad agrāk kļuvis skaidrs, ka Grotovska idejas ir nākotnes idejas, un pielietot tās spēs vienīgi patiesi brīvi cilvēki. Tas arī ir viens no iemesliem, kāpēc Grotovskis pie mums tiek vai nu oficiāli noliegts, vai apzināti piezemēts, veicot paraleles starp viņu un sen aprobežiem vārdiem. Piemēram, tā, kā to izdarījis M. Švidkojs žurnālā «Teatr» (1988., Nr. 11.) Tas ir apmēram tāpat, kā runāt par Einšteinu, veicot paraleles ar Galileju.

Lūk, kāpēc tik savlaicīga (teātra-laboratorijas trīsdesmitgadē) šķiet šī publikācija ar paša Grotovska sacīto — kā jēga meklējama nevis teatrālajā, bet intelektuālajā biogrāfijā. Reiz nu pats Grotovskis kopš jaunības dienām nodarbojies un arī tagad nodarbojas ar jaunās, laicīgās ētikas meklējumiem, tad nevajag viņam pārnest aiziešanu no teātra prakses mūsu pragmatiskajā nozīmē.

Grotovskis, būdams enciklopēdiski izglītots, pārvaldīdams polemikas māku, vienmēr ir dialogisks (burtiskā nozīmē). Un «Pirmsākumu teātris» — tā ir viņa uzstāšanās 1978. gadā Varšavā, Starptautiskā teātra institūta rīkotajā Starptautiskajā simpozijā. Simpozijam bija dots nosaukums «Debitanta māksla», un Grotovskis, kā vienmēr, no dziļumiem, no tīrās etimoloģijas virzījās uz tīro būtību — uz lietišķo filozofiju, bet ne uz lietišķām teātra zināšanām.

Katrs šo tekstu izlasīs savādāk, tikai vajag turēt prātā: katrs Grotovska vārds ir vienkāršs, burtisks un tīrs.

LARISA MEĻNIKOVA

T U V O Š A N Ā S P I R M A V O T U T E Ā T R I M

Ježi Grotovskis

Par ko man jārunā? Par «debitanta mākslu»? Par sākuma mākslu? Par Pirmavotu Teātri? Par Teātri Laboratoriju? Sāksim ar to, ka vienosimies par sarunas priekšmetu.

Ja es runāju par kaut ko, kas mani interesē, tas nenozīmē, ka tas interesēs arī citus. Es gribu runāt par to, kam ticu, kas man liekas acimredzams. Protams, es nedomāju, ka tas ir acimredzams visiem. Katram var būt sava acimredzamība, un labi, ka var būt tai uzticīgs, noniecinot citus.

Tas, ko es gribu pastāstīt, nav zinātniski. Un var mulšināt, raugoties no zinātnes viedokļa. Tā nav filozofija, tā ir prakse, gandrīz pragmatika. Es pat teiktu, ka šāda darbošanās arī ir mana acimredzamība. Vispirms rīcība, tad pārlicība. Tas nozīmē — rīcība dod pamatu pārlicībai, bez vienas nav otras.

Var domāt — vai tas, par ko es runāju, vispār ir reāli, vai tas pilnībā eksistē? Mēs bieži vaicājam: «Vai tas ir reāli?» Mēs uzdodam šo jautājumu tā, ka tas jau ietver attaisnojošu atbildi.

Bet vai ir iespējams sasniegt gaismas ātrumu? Taču mēs meklējam ceļus, kā tai pietuvojies.

PAR DEBITANTU MĀKSLU

Es gribētu atsaukties uz cilvēku, kura nav starp mums un kurš tomēr ir šeit — tas ir Pīters Bruks. Bruks ir izteicies par «debitanta principu» samurajiem. So piemēru izmanto arī daži dzenbudisma skolotāji.

Kad samurajs savā mākslā ir sasniedzis praktiski visu (sauksim to par «tehniskumu»), viņš zina, ka tas viss ir jāatmet, jānonāk atkal debitanta stāvoklī. Uzskata, ka, neatmetot savu pieredzi un zināšanas kara mākslā, viņš nevar kļūt par ārpriekš, bērnu, zvēru, dabas spēku — un tiek nogalināts. Izturēties pret pretinieku kā pret **Nezināmu**, apzināties, ka šī cīņa var būt pēdējā un tādā — vienīgā. Aizmirst par visu un būt kā transā. Tikai tad karotājam ir izredzes, kad viņš spēj aizmirst par uzvaru. Tikai tadā nozīmē — bet ne tikai tadā un **ne vispirms tadā** nozīmē es runāju par «iesācēja mākslu».

PAR SĀKUMA MĀKSLU

Patiesībā es runāju par iedzimto stāvokli. Tāpat par kaut ko, kas slēpj sevī zināmus draudus; tāpēc ir jātiek pāri nosacītībai, jo citādi paveras cilvēcībai neatbilstoša aina. Tāpēc, ka esamības līmenis pietuvojas dabas spēku acimredzamībai, vienai no dabas stihijām. Liekas, viss notiek acimredzamībā, bet bez iepriekšējas meditācijas — kā bez aizsardzības. Ir tādi poļu vārdi, kas to raksturo. Piemēram: smidzina. Kas smidzina? Jeb: aust. Kas aust? Diena? Varbūt...

Tam viegli uzbrukt, sakot: «Cilvēks vienmēr ir saistīts ar vēsturi, saistīts ar sabiedrisko situāciju.» Taisnība? Taisnība!... Bet es šoreiz runāju par otru pusi. Tas, ka man ir rokas, neizslēdz ko citu: man ir arī kājas. Bet vai tikai rokas? Tikai kājas? Par laimi, gan viens, gan otrs. Lai gan reizēm liekas, ka dažiem ir tikai vienas no abām. Tiešā un pārnestā nozīmē.

Kad mēs meklējam iedzimto stāvokli, mums ir divas iespējas. Pirmā — ar treniņu, kas tiks apgūts un atmests. Kā samuraja mākslā — vispirms apzināta sevis pārvaldīšana, tad neapzināta, tad — kā nosacijuma reflexs — pilnīga kara mākslas pārziņošana, bet tai brīdī, kad patiesi sākas karavīrs, viss ir jāatmet. Otra iespēja ir atbrīvošanās no dresūras. Kopš dzimšanas mūs visu laiku dresē — kā skatīties, kā klausīties, kas ir kas, kā

dzīvot, kā ēst, kā dzert, ko drikt, ko — ne... Tāpēc otrā iespēja: **Atbrīvošanās no dresūras**. Tas ir ļoti grūts darbs, kas prasa vairāk pūļu un pašdisciplīnas nekā treniņš.

Kad es biju Pekinas operā pirms kultūras revolūcijas, redzēju tur izrādi «Cars Pērtiķis». Vienu un to pašu lomu vienu dienu spēlēja tēvs, otru — dēls. Visi spēles elementi bija identiski, tāpēc ka tur ir vienas un tās pašas zīmes. Es neredzēju nekādas starpības. Bet es pavaicāju, kāpēc, kad spēlēja tēvs, es jutos aizgrābts, bet nākošajā dienā, kad lomā bija dēls — nedaudz skeptisks. Man atbildēja: «Tāpēc, ka tad, kad dēls izpilda salto, viņš svīst.» Dēls bija tadā līmenī, kad treniņš vēl ir redzams. Bet tēvs, kurš, bez šaubām, trenējās nepārtraukti, izrādes laikā aizmirsā par treniņu. Tas ir piemērs pirmajai iespējai, ar treniņa palīdzību, ko es saucu par «pirmo tehniku», «tehniku» sengrieķu izpratnē, kur «**Techne**» nozīmē «māksla». Abi — gan tēvs, gan dēls bija «pirmās tehnikas» līmenī. Bet tēva piemērs rāda, kā caur treniņu viņš noņācis pie brīvības.

«Pirmās tehnikas» piemērs Indijā ir klasiskā joga, kas virzīta uz cilvēka un viņa dabas paškontroli absolūti visos līmeņos un saistīta ar zemapziņu. Visam jābūt pilnībā apgūtam un izstrādātam. Tā sākas atbrīvošanās no nosacītības.

Šajā pašā kultūrā otrās iespējas — «otrās tehnikas» — piemērs zināmā mērā ir tantra joga. Tā virzīta uz kalpošanu dabas spēkiem. Tā saucas «augstākā kalpošana». Dabas spēkiem pakļaujas, neļaujot tiem atbrīvoties visā pilnībā. Attiecībā uz seksu tas nozīmē seksuālo apvaldītību. **Bet tirā ortodoksālā tantra joga to saprot plašākā nozīmē**. Klausīt tam, kas mūs vada, bet iztērēt sevi nevis kā pagadās, bet tā, lai kļūtu stiprāks un stiprinātu citus.

Zemēs ar katoliskām tradīcijām jāsaprot, ka eksistē vēl trešā iespēja — «žēlsirdības stāvoklis». Bet tas nav individualizēts. Ir cilvēks, kam jāpāriet pāri bezdibenim. Viņš pieiet pie malas un redz — pāri milzīgajam bezdibenim nogāzies koks. Tievš kociņš. Cilvēks palūkojas lejup, ieskatās. Un tad ierauga aklo. Tas ar nūju tausta ceļu, pienāk pie bezdibenim pārmestā koka stumbrā, aptausta arī to. Un pāriet pāri bezdibenim, neko par to nezinādams. **Vai tiekties pēc «žēlsirdības stāvokļa»?**

(Turpinājums sekos.)

PUBLICISTIKA

VILNIS ZARINŠ

LAUPĪTĀJU FILOZOFIJA

(NACIONĀLSOCIĀLISMA IDEOLOĢIJA UN PROPAGANDA)

(Nobeigums.)

8. VĀCU IMPERIĀLISMA AUSTRUMU EKSPANSIJAS IDEOLOĢIJAS IZPAUSMES LATVIJĀ

Oficiāls lēmums netika pieņemts, taču sapulces dalībnieku vairums noraidīši izturējās pret trešo variantu, jo tikai daļai Baltijas tautu pārstāvju esot pietiekami labas rasiskās īpašības, lai tos varētu pārvācot.

Kamēr okupanti vēl nebija izstrādājuši vienotu nostāju par to, kāda kvalitāte ir Baltijas tautām, laulības starp vāciešiem un šo tautu piederīgajiem, izņemot pašu pēdējo okupācijas periodu, bija aizliegtas. Okupācijas iestādes principā nosodīja arī ārtaulības intīmās attiecības vāciešu un Baltijas tautu piederīgo starpā, jo to rezultātā varot rasties rasiski nevēlami vācu bērni, kā arī izplatīties veneriskās slimības. Vairāki redzami okupācijas iestāžu darbinieki, to skaitā Zemgales ģeibtskomisārs Medems gan aicināja dot atļauju vācu kareivjiem precēt Zemgales saimnieku meitas, jo šādā ceļā vācu rokās nonāktu svarīgas ekonomiskas pozīcijas, taču okupantu likumdošanā šāda nostāja neatspoguļojās.

Austrumeiropas kolonizācijas projekti konkrētā formā bija iztirzāti hitleriešu plānā «Ost», kas paredzēja plašu iekaroto teritoriju kolonizēšanu ar vāciešiem dažu gadu desmitu laikā. Pašu plānu tā autori pirms savas galīgās sagrāves ir iznīcinājuši. Taču saglabājusies augstu amatpersonu sarakste par to, piezīmes un citi materiāli. No šiem materiāliem var secināt, ka daļu Baltijas tautu piederīgo — tos, kas antropoloģiski līdzinātos hitleriešu reklamētajai «Ziemeļu rasei», bija paredzēts pārvācot, bet pārējos izsūtīt

uz tiem okupētajiem Padomju Savienības rajoniem, kur netiktu izvietoti vācu kolonisti. Izsūtītie Baltijas tautu pārstāvji tur varētu darboties kā zemākie pārvaldnieki vācu okupantu uzdevumā. Pēc plāna sastādītāju aprēķina, tādā gadījumā okupēto apgabalu iedzīvotāju naidis vērstos pirmkārt pret šiem tiešajiem apspiedējiem, nevis pret vāciešiem. Šāda plāna realizācijas gaitā, pēc H. Himlera aprēķina, visa Igaunija un Latvija, kā arī Ģenerālgubernatūra (centrālā Polija. — V. Z.) tiktu pilnīgi pārvācotas 20 gadu laikā.

Detalizētu projektu Baltijas pārvācošanai bija izstrādājis Ostlandes reihskomisariāta darbinieks Millers.² Šis plašais dokuments, kura izstrādāšana pabeigta 1942. g. 17. novembrī un kas nosūtīts ģenerālkomisāru apspriešanai 1943. g. 4. maijā, paredzēja padarīt Rīgu par galveno vācu atbalsta punktu Baltijā. Tur driktētu dzīvot tikai vācieši. No Austrumprūsijas līdz Rīgai cauri Lietuvai un Zemgalei sniegtos plaša vācu kolonizācijas josla, no kuras būtu izraidīti visi cittautieši un izvietots apmēram 500 000 vācu kolonistu. Rietumos no šīs joslas, resp., Kurzemē, nevāci varētu palikt vienīgi kā laukstrādnieki. Tiesības būt zemes īpašniekam vai dzīvot pilsētās te būtu vienīgi vāciešiem. Uz austrumiem no vācu vienlaidu kolonizācijas zonas nevāci varētu būt arī lauksaimnieki vai dzīvot pilsētās. Taču pilsētu pārvalde atrastos vienīgi vācu rokās.

Millers par galveno savu projekta priekšrocību uzskatīja to, ka tas prasīs mazāk vācu kolonistu, jo daudzu miljonu vāciešu izvietošana iekarotajās teritorijās varētu izraisīt darbaspēka trūkuma radītas saimnieciskas grūtības pašā Vācijā.

Lai gan galīgs lēmums par Baltijas tautu iznīcināšanu un Baltijas kolonizācijas tempiem vēl nebija pieņemts, hitlerieši jau no pirmajām okupācijas dienām aktīvi gatavojās

šo pasākumu īstenošanai, un vienīgi hitleriskās Vācijas militārā sagrāve pasargāja Baltijas tautas no asimilācijas, savas valodas un kultūras zaudēšanas, otršķirīgas tautas stāvokļa vai pat pilnīgas bojāejas.

Detalizētu uzbrukuma plānu Padomju Savienībai Vācijas ģenerālštābs izstrādāja kopš 1940. g. rudens un pamatvilkienos pabeidza 1940. gada novembra sākumā.⁵³ 1940. g. 18. decembrī Hitlera deva rīkojumu visus ar plāna īstenošanu saistītos sagatavošanās darbus veikt līdz 1941. g. 15. maijam.⁵⁴ Instrukcija par iekaroto Padomju Savienības teritoriju sadalīšanu okupācijas zonās resp. reihskomisariātos tika apstiprināta 1941. g. 8. maijā. Seit pirmo reizi minēts Ostlandes reihskomisariāts, kur būtu jāietilpina Baltijas republika un Baltkrievija.⁵⁵

Okupācijas civilo iestāžu hierarhiju un kompetences tālāk precizēja Hitlera rīkojumi 1941. g. 29. jūnijā un 17. jūlijā. Civilajai pārvaldei, kuras augstākā instance bija okupēto Austrumu apgabalu ministrija (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete) ar sēdekli Berlīnē, bija paredzēts nodot visu pārvaldi, izņemot augstāko policijas varu, dzelzceļus un pastu, apgabalos, kur beigusies kara darbība.⁵⁶ Par ministru tika iecelts A. Rozenbergs.

Latvijas teritorija Daugavas kreisajā krastā civilajai pārvaldei tika nodota 1941. g. 30. jūlijā, bet visa Latvijas teritorija — 1941. g. 1. septembrī.

Ostlandes reihskomisariātā, kura administratīvais centrs atradās Rīgā, ietilpa Kauņas, Rīgas, Rēveles (Tallinas) un Minskas ģenerālkomisariāti (resp., Lietuva, Latvija, Igaunija un Baltkrievija), kas savukārt dalījās apgabalu komisariātos. Latvijas teritorija tika sadalīta 6 apgabalu komisariātos: Rīgas pilsētas, Rīgas lauku, Valmieras, Liepājas, Jelgavas un Daugavpils.⁵⁷

Ostlandē tika ietilpināti arī daži Krievijas Federatīvās Republikas rajoni — no Ļeņingradas, Pleskavas un Smoņenskas apgabaliem. Taču administratīvā vara kopumā tur palika militāro komandantu rokās un no civilās pārvaldes iestādēm rosīgi darbojās galvenokārt policijā.

Okupanti centās nekur neminēt vārdus «Baltijas valstis» vai «Latvija, Lietuva un Igaunija», to vietā liekot apzīmējumus «Ostlande» vai «Baltijas zemes», «Baltijas tautu novadi» un tamlīdzīgi.⁵⁸

Tādēļ ģenerālkomisārus sauca nevis republiku, bet gan galvaspilsētu vārdos⁵⁹, bet pašas republikas — par ģenerāl-iecirkņiem (Generalbezirken).⁶⁰

Reihskomisariāta, ģenerālkomisariātu un gebitskomisariātu aparāts bija nokomplektēts vienīgi ar vācu tautības Vācijas pavalstniekiem, resp., valstsvāciešiem. Ostlandes civilās varas iestādēs 1943. g. janvārī bija nodarbināti 2504 valstsvācieši, no tiem Ostlandes reihskomisariāta aparātā — 555, Rīgas ģenerālkomisariātā — 237, Tallinas — 198, Minskas — 365, Kauņas — 360, pārējie gebitskomisariātos.⁶¹

NSDAP organizācijas paralēlu aparātu neveidoja, un okupācijas civilo iestāžu vadītāji — reihskomisāri, ģenerālkomisāri un gebitskomisāri personāluņijā veica arī vācu fašistu partijas priekšstāvju funkcijas.⁶² Dzelzceļi un pasts, saskaņā ar Hitlera 1941. g. 17. jūlija rīkojumu, tika pakļauti attiecīgajām Vācijas ministrijām, bet policijas iestādes — SS vadībai.⁶³

Līdztekus pārvaldes iestādēm okupanti visā Latvijas teritorijā izveidoja arī savu tiesu un prokuratūras iestāžu tīklu. 1941. g. 6. septembrī pēc Ostlandes reihskomisāra H. Lozes rīkojuma tika nodibinātas vācu tiesas un prokuratūras, kurām vienīgajām bija tiesības izskatīt lietas, kuras kāds dalībnieks ir valstsvācietis vai vācu tautas piederīgais, bet tās varēja izspriest arī jebkuru citu lietu, ja reihskomisārs devis attiecīgu norādījumu. Tiesu vajadzēja spriest pēc Vācijas sodu likuma un kriminālprocesa likuma, taču rīkojums paredzēja arī iespēju atkāpiet no šiem noteikumiem, «ja tas veicina ātru un lietišķu nokārtošanu».⁶⁴ Vēlāk tika izveidotas arī vācu Sevišķās tiesas, kas galvenokārt tiesāja anti-fašistiskās cīņas dalībniekus. Sākot ar 1942. g. 30. janvāri, saskaņā ar A. Rozenberga 1942. g. 12. janvāra rīkojumu, Ostlandes reihskomisariāta teritorijā darbojās Arkārtējās

tiesas. Arkārtējās tiesas sastāvēja no viena policijas virsnieka vai SS vadītāja kā priekšsēdētāja un diviem viņam pakļauti iecirkņa piederīgajiem un varēja piespriest nāves sodus, īpašuma konfiskāciju, nodot apsūdzēto drošības policijai, nodot lietu sevišķai tiesai vai arī attaisnot. Arkārtējo tiesu spriedumi nebija pārsūdzami.

Arkārtējās tiesas varēja sasaukt ģenerālkomisāri vai citas iestādes pēc ģenerālkomisāra norādījuma. Valstsvācieši un vācu tautai piederīgie arkārtējo tiesu jurisdikcijai nebija pakļauti.⁶⁵

Okupācijas periodā darbību atsāka arī vietējās tiesas, taču to tiesības bija stipri aprobežotas. Ģenerālkomisāram bija tiesības ikvienu lietu pat pēc sprieduma pasludināšanas izņemt no latviešu tiesas kompetences un nodot izskatīšanai vācu tiesā.⁶⁶

Policijas aparāts okupētajās Padomju Savienības teritorijās saskaņā ar Hitlera 1941. g. 17. jūlija pavēli atradās divkāršā pakļautībā. Augstākā policijas vara atradās SS reihsfirera un vācu policijas priekšnieka Himlera rokās, taču SS un policijas priekšnieki reihskomisariātos, ģenerālkomisariātos un gebitskomisariātos bija tieši un personīgi pakļauti attiecīgajiem komisāriem.⁶⁷

Faktiski policijas iestādes tomēr vairāk rēķinājās ar augstākās SS vadības nekā ar vācu civilpārvaldes rīkojumiem. Tas vairākkārt noveda pie asām domstarpībām dažādu okupantu iestāžu starpā. Dažkārt konflikti radās arī starp dažādiem policijas resoriem, piemēram, starp SS un SD komandieriem, galvenokārt jautājumā par to, kuram vairāk pilnvaru.⁶⁸ Policijas patvaļu pret vietējiem iedzīvotājiem neierobežoja nekāds likums. Detalizētāk okupēto apgabalu tiesisko stāvokli, resp., beztiesību, noteica A. Rozenberga rīkojums 1942. g. 17. februārī. Tas paredzēja nāves sodu, bet vieglākā gadījumā cietuma sodu okupēto teritoriju iedzīvotājiem ne vien par pretdarbību okupācijas varas iestādēm un atsevišķiem to darbiniekiem, bet arī par vācu valsts vai vācu tautas cieņas aizskaršanu, par valstsvācieša vai vācu tautas piederīgā īpašuma bojāšanu, neziņošanu utt. Rīkojums paredzēja nāves sodu arī nepilngadīgajiem.⁶⁹

Gebitskomisāriem bija tiesības uzlikt sodus līdz 6 nedēļām arestā un līdz 1000 markām naudassoda arī administratīvā kārtā bez tiesas.⁷⁰

Valsts Arkārtējā komisija vācu fašistisko iebrocēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, kas darbojās no 1944. g. 23. augusta līdz 1945. g. 27. jūlijam, noskaidrojusi, ka okupācijas periodā Latvijas teritorijā dažādos laikos bijuši 46 cietumi, 23 koncentrācijas nometnes un 18 geto — kopā 87 ieslodzījuma vietas.⁷¹ Komisija konstatējusi, ka fašistiskie okupanti un viņu līdzstrādnieki Latvijas teritorijā nogalinājuši 315 000 mierīgu pilsoņu. Vairums nogalināto bija atvesti no citām Eiropas zemēm, bet to skaitā bija arī gandrīz 100 000 Latvijas PSR pilsoņu, tajā skaitā aptuveni 85 000 Latvijas ebreju. Bez tam republikas teritorijā nogalināti un nomocīti vairāk nekā 330 000 padomju karagūstekņu.⁷² Par pretfašistisku darbību okupācijas periodā arestēti ap 20 000 Latvijas PSR iedzīvotāju.⁷³

Tikai bailes, ka tautas masu naida pret okupantiem var izlauzties atklātā eksplozijā, dažreiz spieda vācu fašistus atturēties no dažu savu nolūku īstenošanas. Tā, piemēram, netika izpildīti hitleriešu draudi par katru nogalinātu vācu kareivi Liepājā nošaut 100 latviešu.⁷⁴ Nav arī ziņu, ka kaut kur Latvijā būtu izpildīts Rīgas satiksmes komisāra 1942. g. 20. februāra apkārtraksts par miesas sodu iezemiešu dzelzceļniekiem disciplīnas pārkāpumu gadījumos.⁷⁵

Lai pēc iespējas aizkavētu vienotas pretestības kustības izveidošanos, okupanti centās sadalīt Latvijas iedzīvotājus tiesiski nevienlīdzīgās grupās, galvenokārt pēc nacionālās piederības. Visnesaudzīgāk apspiestā un vajātā nacionālā grupa okupācijas periodā bija ebreji. Jau pirmajos okupācijas mēnešos Latvijā bez tiesas un izmeklēšanas tika iznīcināti ap 30 000 ebreju. Rīgas, Liepājas un Daugavpils geto 1941. g. rudenī tika ievietoti nedaudz vairāk par 40 tūkst. ebreju.⁷⁶ No tiem lielākā daļa tika iznīcināti 1941. gada decembrī.⁷⁷ Tāpat Latvijas teritorijā hitlerieši masveidā

nogalināja citu Eiropas valstu — Čehoslovākijas, Austrijas, Ungārijas, Francijas, Polijas u. c. ebrejus.⁷⁹ Okupācijas varas iestādes ļoti sīkumaini izstrādāja arī aizliegumus ebrejiem un instrukcijas, kā pret viņiem izturēties. Lai gan pēc ebreju lielākās daļas iznīcināšanas šiem noteikumiem bija maza praktiska nozīme, tie skaidri atspoguļo nacionālsociālistu centienus pazemot citu tautu cilvēku cieņu, padarīt tos par bezpersoniskiem vergiem. Tā, piemēram, ebrejiem bija jānēsā uz krūtīm un muguras uzšūta dzeltena sešstūraina zvaigzne, viņiem bija aizliegts mainīt dzīvesvietu, staigāt pa trotuāriem, lietot transporta līdzekļus, uzturēties parkos un sporta laukumos, apmeklēt kinoteātrus, teātrus, bibliotēkas un muzejus, apmeklēt visu veidu skolas. Ebreji nedrīkstēja būt satiksmes līdzekļa un radioaparāta īpašnieki utt.⁷⁹ Visa ebreju kustamā un nekustamā manta, saskaņā ar reihskomisāra Lozes 1941. g. 13. oktobra rīkojumu, tika apķīlāta. Atstāta tika vienīgi «mājturības priekšmetu daļa, kas kalpo trūcīgai personīgai dzīvei», un nauda līdz vienam simtam marku.⁸⁰ Ipaši noteikumi bija izstrādāti geto sadzītajiem ebrejiem. Geto iemītnieki nedrīkstēja izmantot tālrūni un pastu, ne lai sazinātos savā starpā, ne ar ārpusauli. Visi geto iemītniekiem piederšie lopi tika atņemti utt.⁸¹ Līdzīgu, kaut arī mazāk konsekventu genocīda politiku okupanti LPSR teritorijā realizēja pret čigāņiem. Reihskomisārs Loze savā 1941. g. 4. decembra vēstulē augstākajam SS un policijas priekšniekam Rīgā rekomendēja, lai ar čigāņiem rīkotos tāpat kā ar ebrejiem.⁸² Saskaņā ar šādu nostāju dažādos Latvijas novados necentralizēti tika nošauts simtiem čigāņu.⁸³ Turpmākajos gados okupantu attieksme pret dzīvi palikušajiem čigāņiem nedaudz mainījās. Kopš 1943. gada ebrejiem tiesiskajā ziņā pielīdzināja vienīgi klejojošos čigāņus, kamēr uz vietas dzīvojošos pielīdzināja pārējiem iedzīvotājiem.⁸⁴ Ļoti sīkumaini okupācijas iestādes okupācijas pirmajos gados raudzījās uz to, lai Latvijā neiebrauktu citu padomju republiku pilsoņi⁸⁵, bet 1940./41. g. iebrāukušos padomju pilsoņus arestēja.

Zināmas privilēģijas okupētajā Latvijā baudīja vācieši, it īpaši t. s. valstsvācieši, respektīvi, tie vācieši, kas bija arī Vācijas pavalstnieki. Okupācijas augstākajās varas iestādes darbojās vienīgi viņi.

Tajā pašā laikā speciāli augstāko varas iestāžu rīkojumi prasīja īpašu uzmanību veltīt visiem vācu tautas piederīgajiem. Par vācu tautas piederīgajiem, saskaņā ar Rozenberga apkārtrakstu 1941. g. 23. augustā, tika atzīti tie, kas ir vācieši pēc izcelšanās, valodas, izturēšanās (!!!), audzināšanas vai citu apstākļu dēļ. Lai gan nākotnē bija paredzēta vācu tautības piederīgo īpaša pārbaude un uzskaitē, praksē par vāciešiem uzskatīja tos, ko par tādiem atzina attiecīgais gebitskomisārs.⁸⁶ Visām okupācijas iestādēm, kā arī karaspēka daļām tika atgādināts izturēties labvēlīgi un draudzīgi pret okupēto Padomju Savienības teritoriju vācu tautības iedzīvotājiem, sniedzot nepieciešamo palīdzību, it īpaši kontaktu stiprināšanai ar Vāciju.⁸⁷ Valstsvācieši un vācu tautas piederīgie bija pakļauti tikai vācu administrācijas un vācu tiesām. Viņiem bija ne vien juridiskas, bet arī saimnieciskas privilēģijas, piemēram, tirdzniecības uzņēmumu organizēšanā.⁸⁸ Gan darbā, gan atpūtā, gan arī vilcienos un viesnīcās vāciešus centās izdalīt no pārējiem iedzīvotājiem, piešķirot viņiem papildu ērtības.⁸⁹

Tomēr hitleriešiem nācās rēķināties arī ar konkrēto situāciju Latvijā un tās ietekmē izdarīt zināmas korekcijas savos plānos vai vismaz to realizācijas tempos. Apstākļos, kad plānotās ātrās uzvaras vietā hitleriešu armijas padomju — vācu frontē cieta smagus zaudējumus, okupanti bija spiesti atteikties no kolonizācijas projektu tūlītējas īstenošanas, kas izraisītu gandrīz visu iedzīvotāju slāņu aktīvu pretestību. Taču korekcijas sākotnējos plānos vācu fašisti veica nekonsekvēnti un nelabprāt. Viena no problēmām, kuras dēļ okupācijas varas iestādēm nācās pieļaut nekonsekvences sākotnējos okupācijas un kolonizācijas plānos, bija attiecības ar Latvijas buržuāziju, inteliģenci un latviešu tautības administratīvajiem darbiniekiem. Vācu iestāžu attieksme pret Latvijas iedzīvotāju saimniecisko un politisko aktivitāti bija divējāda. No vienas puses, tās centās izmantot staļinisko

represiju izraisīto lielas Latvijas iedzīvotāju daļas pretpadomju noskaņojumu cīņai pret antiifašistisko kustību Latvijā un vēlāk arī latviešu jaunatnes iesaistīšanā vācu armijā. Bez šādām noskaņām, ko bija izraisījis staļiniskais terors, bet ko allaž «atsvaidzināja» propaganda, okupanti nespētu ar samērā nelielu pašu spēku patērīgu izmantot Latvijas saimnieciskos resursus savas kara saimniecības vajadzībām.

No otras puses, okupanti, paturēdami vērā Latvijas kolonizācijas plānus, vietējo iedzīvotāju aktivitātei ļāva izpausies tikai ļoti šaurā jomā, galvenokārt saimnieciskajā dzīvē. Okupanti nepieļāva latviešu buržuāzijas un citu sociālu slāņu politisku darbību Latvijas mērogā, aizliedza atjaunot kādreizējo partiju darbību, vērīgi izsekoja to aktīvākos darbiniekus⁹⁰, kaut gan tikai retumis vērsa pret viņiem represijas.⁹¹

Jau pirmajās okupācijas dienās, nereti jau pirms vācu karaspēka ienākšanas, daudzās Latvijas pilsētās un pagastos atjaunojās pirmspadomju administratīvais aparāts.⁹² Daudzos gadījumos pagastu, pilsētu un apriņķu pārvaldes priekšgalā atkal nonāca Latvijas republikas perioda ierēdņi un policisti, taču drīz viņi tika pakļauti vācu militārajiem komandantiem, bet vēlāk — civilās pārvaldes iestādēm. Visas personālās izmaiņas apriņķu un lielāko pilsētu valdēs notika pēc vācu iestāžu rīkojuma. Buržuāzija ar okupantu atbalstu neželīgi izrēķinājās ar padomju varas aktivistiem, sevišķi ar tiem, kas bija piedalījušies izvešanās un citu staļinisko terora akciju veikšanā, bet nebija paspējuši evakuēties. Neželības ziņā hitleriešu un viņu līdzskrējēju terors neatpalika no staļiniskā. Latviešu buržuāzijas vai citu latviešu sabiedrisko aprindu varas konsolidāciju visas Latvijas mērogā hitlerieši nepieļāva un neatzina nekādas komitejas, ko pirmajās okupācijas nedēļās bija saformējuši latviešu politiķi. Okupanti bija spiesti samierināties ar faktu, ka administrācijas vidējos un zemākajos posmos — apriņķu, pagastu un pilsētu pārvaldē, dažādu saimniecisku resoru aparātā — strādā Baltijas tautu piederīgie. Vairākkārt tika izskatīts jautājums par vācu pārvaldes ieviešanu visos posmos, taču šos projektus allaž atlika spēku trūkuma dēļ. Okupēto austrumu apgabalu ministrijas ierēdnis P. Kleists savā 1941. g. 24. oktobrī sastādītajā memorandā konstatēja, ka vācu pārvaldes ieviešana Ostlandes reihskomisariatā visos posmos prasītu lielu skaitu augstāko, vidējo un zemāko vācu ierēdņu un sākumā apmēram 120 000 vācu policistu. Turklāt par dzīves apstākļu pasliktināšanos iedzīvotāji tādā gadījumā vainotu vienīgi vācu pārvaldi.⁹⁴ Apstākļos, kad vācu iestādes vāji pārzināja Baltijas apstākļus, bet vietējo politiķu un ierēdņu darbība bija ļoti aprobežota, okupācijas iestāžu darbs bija nesaskaņots un mazelēktīvs. Tomēr fašistiskās Vācijas vadošās iestādes necentās grozīt pārvaldes struktūru, cerot drīzumā izvērst Baltijas kolonizāciju. Okupanti pieļāva samērā lielu vietējo darbinieku iniciatīvu cīņā pret padomju aktivistiem, bet operatīvātes trūkumu saimniecisko jautājumu risināšanā centās kompensēt, ievēdot darbaklausību, pagarinot darbalaiķu un krasi pazeminot iedzīvotāju dzīves līmeni. Pēc vācu karaspēka sakāves pie Maskavas hitleriešiem nācās atteikties no kolonizācijas plānu drīzas īstenošanas un vairāk domāt par okupēto teritoriju materiālo un cilvēku resursu pilnīgāku izmantošanu, kā arī par cīņu pret augošo tautas masu pretestību.

Sādos apstākļos okupanti saimniecisko un arī dažu citu vietējās dzīves jautājumu pārzināšanu Latvijas mērogā uzdeva vietējiem kolaboracionistiem, paturot sev augstāko vadību un kontroli. A. Rozenberga rīkojumu veikt šāda rakstura pārkārtojumus pasludināja 1942. g. 19. martā un oficiāli dēvēja par Baltijas tautu pašpārvaldes nodibināšanu.⁹⁵

Lai izvairītos no vienveidības dažādu tautu kolaboracionistu iestāžu nosaukumos, okupanti Lietuvas pašpārvaldes vadītājus nosauca par ģenerālpadomniekiem (Generalrāte), Latvijā par ģenerāldirektoriem (Generaldirektoren), bet Igaunijā — par zemes direktoriem (Landesdirektoren).⁹⁶ Pašpārvaldes vadošos darbiniekus iecēla un atcēla attiecīgais vācu ģenerālkomisārs, kas arī izlēma visus svarī-

gākos jautājumus.⁹⁷ Galvenais kritērijs pašpārvaldes darbinieku vērtēšanā bija attiecīgā vācu ģenerālkomisāra uzticība, lai nekādas domstarpības nebūtu pat iedomājamas.⁹⁸

Katrs pašpārvaldes vadītājs (Latvijā ģenerāldirektors) pārzināja noteiktu nozari un bija tieši atbildīgs vācu ģenerālkomisāram. Iekšlietu ģenerāldirektors skaitījās pirmais un reprezentēja visu pašpārvaldi. Saskaņojot ar ģenerālkomisāru, viņš sadalīja funkcijas pārējiem ģenerāldirektoriem, taču neskaitījās to priekšnieks un nevarēja viņus atcelt, bet līdzīgi viņiem bija tikai ģenerālkomisāra pilnvarnieks. Pašpārvaldei nebija tiesību pieņemt koleģiālus lēmumus.

Pašpārvaldes sistēmā iegāja pilsētu (izņemot Rīgu), apriņķu un pagastu pārvaldes. Vietējo administratīvo iestāžu vispārējo vadību veica iekšlietu ģenerāldirektors. Vietējās iestādēs saņēma rīkojumus arī no attiecīgā apgabala komisāra, kas, protams, nebija pakļauts pašpārvaldei.

Rīgu ģenerālkomisāra iecelti administratori un ierēdņi pārvaldīja tieši, nerēķinoties ar pašpārvaldi. Rīgas pilsētas valde bija vienīgā pārvaldes iestāde Latvijā, kur strādāja gan vācu, gan latviešu ierēdņi.⁹⁹

1942. g. beigās un 1943. g. pirmajos mēnešos, sakarā ar vācu armijas militārajām neveiksmēm, Ostlandes reihskomisariātā un okupēto austrumu apgabalu ministrijā tika apspiesti tālāku administratīvo reformu projekti.¹⁰⁰ Daži no tiem paredzēja piešķirt plašāku autonomiju vietējiem kolaboracionistiem, pārvērst Latviju par Vācijas vasaļvalsti līdzīgi Slovakijai un pasludināt latviešus par vācu radiniekiem rasiskā ziņā.¹⁰¹ Idejiski šādu kompromisu varētu pamatot ar to, ka bez vācu aizsardzības latviešu tautai draud bojāeja boļševiku terora rezultātā. Šādi pasākumi, pēc to iniciatoru domām, dotu iespēju atbrīvot citam darbam daudz vācu iestāžu ierēdņu un atvieglotu visu vietējo materiālo un cilvēku resursu mobilizāciju vācu kara mašīnas vajadzībām. Taču, tā kā Latvijas kolonizācijas plāni joprojām bija spēkā, hitleriešu augstākā vadība nepieļāva vietējo iestāžu varas paplašināšanu. Turklāt vācu fašisti neuzticējās latviešu ierēdņiem.¹⁰² Ostlandes reihskomisariāta politiskās daļas vadītājs Trampedahs savā piezīmē par administratīvo reformu projektu brīdināja, ka, stiprinot pašpārvaldi, vācieši organizētu savu ienaidnieku.¹⁰³

1943. g. martā, kad dažas vietējo kolaboracionistu aprindas centās izlūgties lielāku autonomiju Baltijas tautu buržuāzijai, Ostlandes reihskomisariāta politiskās daļas vadītājs Trampedahs deva norādījumu ar policijas aģentu un citu kanālu starpniecību izplatīt baumas, ka starptautiskās tiesības neatļaujot pirms kara beigām grozīt okupēto teritoriju juridisko statusu.¹⁰⁴

Tajā pašā laikā tika apspiesti arī tieši pretēji projekti, kas paredzēja decentralizēt pārvaldi, nostiprinot apgabalu komisariātu aparātu, lai Latvijā izveidotu trīs separātas apgabalu pārvaldes, bet Rīgu pilnīgi izdalīt no šīs pārvaldes sistēmas.¹⁰⁵ Šādu pārkārtojumu mērķtiecību projektu autori, it īpaši Zemgales apgabala komisārs Medems, pamatoja ar apsvērumu izolēt laukus un provinces pilsētas no Rīgas latviešu intelīģences garīgās ietekmes, kas esot šķērslis okupācijas politikas sekmīgai īstenošanai. Taču arī šis projekts palika uz papīra, jo citas okupācijas iestādes bažījās, ka šādi pasākumi varētu dezorganizēt saimniecisko dzīvi un traucēt frontes apgādi.

Nerealizēts palika arī priekšlikums izveidot jauktas vācu-latviešu iestādes, ko vadītu vācieši, bet tehnisko darbu veiktu latvieši, kā tas notika Rīgas pilsētas valdē.¹⁰⁶ Šāda plāna īstenošanai okupantiem nepietika kvalificētu darbinieku.

Aprakstītā administratīvās pārvaldes forma pastāvēja līdz 1944. g. vasarai, kad sākās vācu fašistu padzišana no Latvijas teritorijas. 1944. g. 26. septembrī Loze tika atcelts no Ostlandes reihskomisāra amata. Drīz visa administratīvā vara Latvijas okupētajā daļā pārgāja militāro komandantu rokās.

Arī saimnieciskajā dzīvē okupantu sākotnējie plāni izrādījās nerealizējami, un viņi vairākkārt grozīja to detaļās, cenzdamies maksimāli izmantot Latvijas saimnieciskos resursus savas kara mašīnas stiprināšanai.

Jau kopš pirmajām okupācijas dienām, bet jo sevišķi plaši un sistemātiski, sākot ar 1941. gada augustu, notika Latvijas lauksaimniecības ražojumu, it īpaši dzīvū lopu, rekvizēšana vācu armijas un arī Vācijas civiliedzīvotāju vajadzībām.¹⁰⁷ Turpmākajos mēnešos okupantu piesavinātais lauksaimniecības produktu daudzums kļuva arvien lielāks un tautas saimniecības izlaupišana vispusīgāka. Šā nolūka pilnīgākai realizācijai H. Ģērings 1942. gada 1. decembrī nosūtīja īpašu rīkojumu okupēto Austrumu apgabalu ministram A. Rozenbergam, kurā, starp citu, prasīja nodot iespējami vairāk lauksaimniecības produktu vācu armijai un Vācijas valstij un iezemiešu vietējo patēriņu noturēt iespējami zemā līmenī.¹⁰⁸

1941. gada rudenī Latvijas tautas saimniecība tika iekļauta hitleriskās Vācijas saimniecības sistēmā. Saimniecības vadišanai jau no tās pārņemšanas laika piemita vienpusīgs militāras izlaupišanas raksturs, sevišķi attiecībā uz vissvarīgāko materiālu un izejvielu krājumiem. Oficiālu sankciju šādai rīcībai deva Ģeringa direktīva Ostlandes reihskomisāram 1941. gada 27. jūlijā.¹⁰⁹ Turpmākajā okupācijas periodā Latvijas saimniecisko resursu izlaupišana notika gan ar speciālu Ostlandei dibinātu monopolsabiedrību, gan ar lielo Vācijas monopolu filiāļu starpniecību.¹¹⁰

1944. gadā sakarā ar frontes tuvošanos pirmajā vietā atkal izvirzījās tiešas rekvizīcijas.

Okupantu saimnieciskajai politikai Latvijā piemita krasi izteikts izlaupišanas raksturs. Visu valstu un sabiedrisko organizāciju īpašumu saskaņā ar H. Lozes 1941. g. 18. augusta rīkojumu pārņēma savā rīcībā okupācijas civilās pārvaldes iestādes vai karaspēks.¹¹¹

Padomju varas 1940. g. veikto zemes reformu okupanti pasludināja par atceltu. Jaunsaimniekiem iedalītos zemes gabalus atdeva to agrākajiem īpašniekiem, bet pašus jaunus zemes ieguvējus padarīja par laukstrādniekiem šajās lielsaimniecībās.¹¹² Tiesa, saskaņā ar H. Lozes 1941. g. 13. septembra rīkojumu, jaunsaimniekiem piešķirtā zeme var palikt viņu apsaimniekošanā, «ja ar to var celt mazsaimnieka zemes ražošanas spējas». Taču praktiski šāda iespēja netika izmantota, gan tādēļ, ka iespējamos stridus izšķīra pagasta vecākie un apriņķu vecākie, kas nebija draudzīgi noskaņoti pret 1940. g. jaunsaimniekiem, gan arī tādēļ, ka daudzas 1940. g. izveidotās jaunsaimniecības nebija dzīvesspējīgas un tika veidotas tikai kā pārejas forma uz kolhoziem. Turpretim padomju varas nacionalizētos uzņēmumus un lielos namus pilsētās okupanti pasludināja par kara laupījumu un vairumā gadījumu agrākajiem īpašniekiem neatdeva.

1941. g. 16. decembrī Latvijas teritorijā tika izsludināta vispārēja darbaklausība. Katram darbspējīgam iedzīvotājam saskaņā ar šo rīkojumu bija jāiestājas darbā. Aiziet no darba varēja vienīgi ar attiecīgā apgabala komisāra Darba pārvaldes piekrišanu. So noteikumu neievērotājiem draudēja naudas vai cietuma sods.¹¹⁴

1942. g. 10. februārī Rīgas ģenerālkomisariāta darbinieks Borke izdeva rīkojumu, ka siksaimniecībās, kam ir līdz 3 ha lauksaimnieciski izmantojamas zemes, var skaitīties nodarbināts tikai viens cilvēks no 15 līdz 60 gadu vecumam, saimniecībās no 3 līdz 6 ha izmantojamās zemes — 2, no 6 līdz 10 ha — 3 cilvēki utt. Darbspējīgiem cilvēkiem virs šīs normas bija jāiesaistās kā laukstrādniekiem lielsaimniecībās, kur darbaspēka trūkst.¹¹⁵ Ari skolēniem vasaras brīvlaikā obligāti bija jāstrādā lauku saimniecībās.¹¹⁶ 1943. gada vasaras brīvlaikā laukos strādāja vairāk nekā 3600 latviešu studenti.¹¹⁷

Nekonsekvence no vācu fašisma ideoloģijas viedokļa bija arī okupēto zemju, tajā skaitā arī Latvijas jaunatnes, varmācīgā iesaistīšana hitleriešu armijā.

Dot rokās ieročus «zemāku rasu» cilvēkiem, saskaņā ar nacionālsociālistu koncepcijām, bija smags noziegums, taču reālās dzīves fakti viņus spieda vienu pēc otra mest pār bortu savas ideoloģijas principus, lai kaut nedaudz atvirzītu pilnīgo sagrāvi.

Pirmajos Tēvijas kara mēnešos, kad vācu fašisti cerēja

gūt vieglu un ātru uzvaru, viņi aizliedza citu tautu piederīgajiem nēsāt ieročus, neatkarīgi no to politiskajām simpātijām. Vienīgi policijas un bendes funkciju veikšanai viņi pieļāva nelielu, slikti apbruņotu vietējo iedzīvotāju grupējumu pastāvēšanu.

Pēc hitleriskās Vācijas neveiksmēm frontēs, it īpaši kopš 1942. g. rudens, fašistu armija asi izjuta rezervju trūkumu. Šajā laikā okupācijas iestādes sāka izskatīt jautājumu par Baltijas tautu piederīgo izmantošanu karā. Rīgas ģenerālkomisārs Drekslers savā vēstulē Ostlandes reihskomisāram 1942. g. 3. decembrī apgalvoja, ka būtu mērķtiecīgi vācu armijā iesaistīt 100 000 latviešu karavīru, jo tādā gadījumā varētu atstāt nemobilizētus 100 000 vāciešus. Tas uzlabotu darbaspēka bilanci Vācijā un ļautu arī ietaupīt «vērtīgās vācu asinis».¹¹⁸

Saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, okupējošai valstij nav tiesības iesaukt armijā okupēto teritoriju iedzīvotājus. Lai gan hitlerieši ar pastāvošajām tiesību normām nemaz nerēķinājās, viņi formāli dažkārt tās ievēroja, it sevišķi tad, kad šo formu ievērošana neprasija lielas pūles.

Tādēļ fašistiskie administratori un publicisti centās iztēlot no okupēto teritoriju iedzīvotājiem komplektētās vienības nevis kā regulāras formācijas, bet gan kā «brīvprātīgo legionus». Faktiski iesaistīšana fašistiskajā armijā notika piespiedu kārtā. Kā aizsegu nelikumīgajai mobilizācijai okupanti izmantoja vietējās pašpārvaldes, lai gan šīm pašpārvaldēm nebija nekādu valstisku funkciju un tādēļ tām nevarēja būt arī tiesības izdarīt mobilizāciju.

Juridiskais iegāns latviešu SS leģiona dibināšanai bija apgalvojums, ka «Lielvācijas fīrers piekritis latviešu SS brīvprātīgo leģiona dibināšanai».¹²⁰

Paziņojumā nebija teikts, vai šo piekrišanu vispār kāds lūdzis un, ja arī kāds lūdzis, tad kas un kāpēc. Šis paziņojums bija ne tikai valststiesiski nelikumīgs, bet arī formāli to nevar uzskatīt par dokumentu, jo to neviens nebija parakstījis, nedz arī apliecinājis tā autentiskumu.

Šādu formulējumu okupanti uzskatīja par vispiemērotāko, lai rīkotos pilnīgi patvaļīgi, neuzņemoties nekādu atbildību par šīs rīcības sekām.

Okupācijas periodā tika pārtraukta legālo sabiedrisko organizāciju darbība, bet okupantu atļautās organizācijas un biedrības tādā vai citādā formā kalpoja iedzīvotāju paverdzināšanai vai to apziņas notrulināšanai. Okupanti aizliedza komunistiskās partijas un citu darbaļaužu organizāciju darbību.¹²¹ Šim rīkojumam, kas tika publicēts 1941. g. 20. septembrī, bija vairāk deklaratīvs raksturs, jo gandrīz visi komunisti un darbaļaužu organizāciju aktivisti, kas nebija spējuši evakuēties vai pāriet pagrīdē, šajā laikā jau bija nogalināti vai apcietināti. Taču ar šī rīkojuma palīdzību policijas iestādes terorizēja progresīvi noskaņotos cilvēkus, jo ikvienu no viņiem varēja pasludināt par komunistu.

Nedaudzās atļautās organizācijas tika formētas iecelšanas, nevis vēlēšanu ceļā. Ļoti rosīgi okupācijas periodā darbojās Tautas Palīdzība, kuras statūtus Rīgas ģenerālkomisārs apstiprināja 1941. gada 30. oktobrī. Okupantu prese šo organizāciju iztēloja par filantropisku biedrību. Šī organizācija arī veica dažas funkcijas, par ko faktiski nāktos atbildēt sociālās nodrošināšanas iestādēm. Okupanti nevēlējās tērēt ne līdzekļus, ne enerģiju šādiem nolūkiem, tādēļ atbildību par stāvokļa pasliktināšanos labprāt uzvēla vietējām iestādēm. Filantropija bija arī okupantiem visnekaitīgākais iedzīvotāju sabiedriskās aktivitātes veids. Taču daudz aktīvāk nekā ar sociālās nodrošināšanas jautājumiem Tautas Palīdzība nodarbojās ar obligātu «ziedojumu» vākšanu hitleriešu armijai. Tā, piemēram, 1941./42. g. ziemā Tautas Palīdzības aktivisti Zemgalē vien savāca no iedzīvotājiem un nodeva vācu armijai 86 000 dažādu siltu apģērba gabalu.¹²² Tajā pašā ziemā Tautas Palīdzība Rīgā ziedojumu formā konfiscēja iedzīvotājiem 50 000 kg krāsaino metālu un nodeva to hitleriešu kara rūpniecībai.¹²³ 1944. gadā, kad fašistiskās Vācijas armija atkāpās, Tautas Palīdzība organizēja iespējami daudz Latvijā iedzīvotāju aizbraukšanu no dzīvesvietām uz vācu armijas aizmuguri un Vāciju.

Sākot ar 1943. gadu, okupētajā Latvijā atsāka darbību aizsargu organizācija. Aizsargi, kuru vienības padomju vara bija izformējusi un kuru piederīgos centās fiziski iznīcināt, jau ar pirmajām Tēvijas kara dienām un atsevišķos gadījumos jau sākot ar 1941. g. 14. jūnija izvešanām, uzsāka bruņotu cīņu pret padomju varu, it īpaši pret tās represīvajām iestādēm. Daļa aizsargu okupācijas pirmajās dienās piedalījās terora akcijās pret padomju aktivistiem. Neraugoties uz to, 1941. g. 9. jūlijā vācu militārās iestādes aizliedza aizsargu organizāciju un aizsargus atbrūvoja, jo nevēlējās, ka okupētajā teritorijā būtu vēl kāds militārs spēks. Taču 1943. gadā, kad fašistiskā armija bija cietusi smagas neveiksmes frontē un Latvijā aktivizējās antiifašistiskā pretošanās kustība, hitlerieši uzskatīja par mērķtiecīgu atjaunot aizsargu darbību.

Aizsargu organizācija okupācijas periodā gan pēc sastāva, gan pēc darbības rakstura jūtami atšķīrās no agrākās, kaut arī pārņēma daudzas agrākās organizācijas formas un darbības metodes. Okupācijas periodā aizsargi vairs nebija patstāvīgs politisks spēks kā Latvijas Republikas laikā, bet tikai viena no okupācijas policijas sastāvdaļām. Tādēļ daudzi pirmspadomju laika aizsargi tagad centās no līdzdalības šajā organizācijā izvairīties.

1942. gadā vācu Okupācijas iestādes un latviešu kolaboracionisti vairākkārt apsprieda jautājumu par fašistiskas latviešu jaunatnes organizācijas dibināšanu pēc Hitlerjuugend parauga. Šāda organizācija 1942. g. 17. augustā pēc Drekslera rīkojuma arī tika radīta,¹²⁴ taču tās dalībnieku skaits bija niecīgs. Okupācijas iestādes, zinot latviešu jaunatnes noskaņojumu, bažījās, ka organizācija varētu iziet no viņu kontroles, tādēļ neveicināja tās augšanu. Savukārt latviešu jaunatnes plašākas aprindas boikotēja šo okupantu pasākumu.

1943. g. beigās okupanti centās nodibināt fašistisku latviešu buržuāzijas organizāciju «Lidumnieki», kas apvienotu visus Latvijas kolaboracionistus un propagandētu tautā ideju, ka nepieciešams sadarboties ar okupantiem.¹²⁵ Taču arī šī biedrība neguva nekādu atsaucību sabiedrības plašākās aprindās un, palikusi kā dažu drošības policijas izraudzītu personu kopība, izbeidza savu pastāvēšanu.

Okupācijas periodā rosīgi darbojās reliģiskās organizācijas un sektas. Okupanti pieļāva to darbību (izņemot jūdaisma reliģiju), uzskatīdami reliģisko ideoloģiju par cīņas līdzekli pret marksisma ietekmi.¹²⁶

Vienīgais ierobežojums reliģiskajām organizācijām bija aizliegums rīkot reliģiskas procesijas ārpus telpām, izņemot bērnu gājienu, jo okupācijas iestādes baidījās, ka šādas procesijas varētu izvērsties antiifašistiskās politiskās demonstrācijās.¹²⁷

Okupācijas iestādes centās turēt sikumainā aizbildniecībā sporta biedrību darbu, dažādi diskriminējot nevācu sportistus. Valstsvācieši un vācu tautas piederīgo nodarbošanās ar visiem sporta veidiem dažādi veicināja.¹²⁸ Padomju varas gadā dibinātās sporta organizācijas tika likvidētas, taču agrāk, Latvijas republikas periodā dibinātajām biedrībām ļāva atjaunot darbību. Taču saskaņā ar instrukciju, ko Ostlandes reihskomisāra politiskā nodaļa 1942. g. 26. maijā nosūtīja ģenerālkomisāriem, nevācu sportisti nedrīkstēja nodarboties ar tādiem sporta veidiem, kam ir militāra nozīme: šaušanu, tūrismu, burāšanu.¹²⁹

Okupācijas iestādes centās nepieļaut nekādus viņu nekontrolētus kontaktus okupēto tautu pārstāvju starpā, tādēļ kavēja dažādu tautu sportistu sacensības. Lai gan 1942. g. vasarā notika dažas latviešu un igauņu futbolistu spēles,¹³⁰ varas iestādes nepieļāva sacensības citos sporta veidos, aizbildinoties ar transporta grūtībām. Kad tomēr igauņu basketbolisti 1942. g. augustā izteica gatavību aizbraukt uz Rīgu ar velosipēdiem, sekoja formāls aizliegums un rekomendācija lieko enerģiju labāk izmantot lauku vai meža darbos.¹³¹

Okupanti Latvijā dažādās formās diskriminēja un pazemoja vietējos iedzīvotājus — tos neielaida labākajās viesnīcās un veikalos. Saskaņā ar Hitlera rekomendāciju,

pasaziēru vilcienos vietējiem iedzīvotājiem bija rezervēti tikai daži vagoni.¹³² Liepājā 1942./43. g. ziemā slēgtie tramvaja vagoni bija rezervēti vācu kareivjiem, kamēr mātēm ar maziem bērniem nācās braukt atklātās platformās.¹³³

Latviešu valoda un kultūra tika dažādi diskriminēta. Vadošās okupantu iestādes, saskaņā ar Ostlandes reihskomisāra H. Lozes 1941. g. 18. augusta rīkojumu, darbojās vienīgi vācu valodā.¹³⁴ Okupēto austrumu apgabalu ministrijas apkārtraksts 1942. g. 4. jūnijā noteica, ka vācu okupācijas iestāžu darbiniekiem nav jāmacās Baltijas tautu valodas, jo paredzams, ka drīz visi šo teritoriju iedzīvotāji runās vāciski.¹³⁵ Šis pašas ministrijas apkārtraksts jau 1942. g. 7. martā norādīja, ka sarunas un sarakste starp vācu un latviešu iestādēm drīkst notikt vienīgi vācu valodā. Tikai latviešu iestādēm sazinoties savā starpā, oficiālā valoda var būt gan latviešu, gan vācu.¹³⁶ Okupētajā Latvijā, kā trāpīgi norādīja rakstnieks J. Niedre, «latviešiem viņu mātes valodai ierādīta vieta pagultē».¹³⁷

Okupanti pārdēvēja Latvijas pilsētu ielas dažādu fašistisko varasviru vai vācu šovinistu vārdos. Tā, piemēram, Raiņa bulvāris tika pārdēvēts par «Alfred Rosenberg Ring», Lāčplēša iela — «Carl Schirren Strasse», K. Valdemāra iela — «H. Göring Strasse», 13. Janvāra iela — «General von Hutier Strasse» utt. Daudzās vietās ielu nosaukumi un ceļa rādītāji bija vienīgi vācu valodā.¹³⁸ Ielu pārdēvēšanas azartā vērmahta 291. kājnieku divīzijas komandieris generālleitnants Hercogs ierosināja Ostlandes reihskomisariātam nosaukt galvenās ielas Liepājā un Narvā par generāļa Hercoga ielām,¹³⁹ un tikai dažādu okupācijas resoru savstarpējās nesaskaņas neļāva īstenot godkāriģi iekarotāja plānus.

Okupēto austrumu apgabalu ministrija 1942. g. 21. augustā deva rīkojumu Ostlandes reihskomisāram Lozem pārtraukt lietuviešu, latviešu un igauņu studentu gatavošanu zinātniskam darbam, kā arī aizliedza piešķirt pētniecības uzdevumus humanitāro fakultāšu mācību spēkiem.¹⁴⁰

⁵² LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 3., lapa 150.—167.

⁵³ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Издание второе, том 1. Государственное издательство литературы, Москва, 1954, 370. lpp.

⁵⁴ Turpat, 364.—367. lpp.

⁵⁵ Нюрнбергский процесс в трех томах. Т. I., 209. lpp.

⁵⁶ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 1., lapa 41.—42.

⁵⁷ Deutsche Zeitung im Ostland, 2 September 1941. Amtsblatt des Generalkommissars in Riga. Jahrgang 1. Nummer 1, 1941, 177. lpp.

⁵⁸ Mēs apsūdzam. Dokumenti un materiāli, 28.—29. lpp.

⁵⁹ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 50., lapa 20.

⁶⁰ Deutsche Zeitung im Ostland, 19 März 1942, «Die Völker des Ostlandes erhalten die Selbstverwaltung».

⁶¹ No H. Lozes runas apgabalu komisāru apspriedē 1943. g. 22. janvārī.

⁶² LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 50., lapa 20.

⁶³ «Aufgaben der NSDAP im Ostland». Deutsche Zeitung im Ostland, 21 August 1941.

⁶⁴ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 1., lapa 18.

⁶⁵ Amtsblatt des Generalkommissars in Riga. Jahrgang 1. Nummer 1, 1941, 40.—43. lpp.

⁶⁶ Mēs apsūdzam, 45.—47. lpp.

⁶⁷ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 1., lapa 32.

⁶⁸ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 1., lapa 18.

⁶⁹ Mēs apsūdzam, 199.—205. lpp.

⁷⁰ Verordnungsblatt des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete, 1942, № 3., 25. lpp.; Mēs apsūdzam, 48.—49. lpp.

⁷¹ Amtsblatt des Generalkommissars in Riga. Jahrgang 1., Nummer 1., 43.—44. lpp., 1941.

⁷² В Дни Войны. (Из истории Латвии периода Великой Отечественной войны (1941—1945 г.). Издательство АН Латвийской ССР, Рига, 1964, 91., 96. lpp. (Turpmāk — В Дни Войны.)

⁷³ В Дни Войны, 91. lpp.

⁷⁴ Turpat, 96. lpp.

⁷⁵ Kurzemes vārds, 1941. g. 8. jūlijā, № 6.

⁷⁶ Mēs apsūdzam, 197. lpp.

⁷⁷ Turpat, 64. lpp.

⁷⁸ Turpat, 155.—160. lpp.

⁷⁹ Turpat, 160.—163. lpp.

⁸⁰ Tēviņa, 1941. g. 1. septembrī.

⁸¹ Mēs apsūdzam, 60. lpp.

⁸² LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 6., lapa 73.

⁸³ Turpat, lapa 296.

⁸⁴ Mēs apsūdzam, 166.—168. lpp.

⁸⁵ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 2., lapa 299.; turpat, lieta 6., lapa 249.

⁸⁶ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 7., lapa 14.

⁸⁷ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 1., lapa 21.

⁸⁸ A. Rozenberga apkārtraksts 1942. g. 13. aprīlī. LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 5., lapa 191.—194.

⁸⁹ Amtsblatt des Generalkommissars in Riga, Jahrgang 2, Nummer 1, 1942, 26.—28. lpp.

⁹⁰ Dr. Henry Picker. Hitlers Tischgespräche, 110. lpp. Mēs apsūdzam, 65.—66. lpp.

⁹¹ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 2., lapa 392.

⁹² LPSR CVVA, f. P-70, apr. 2., lieta 150., lapa 6.—7.

⁹³ В Дни Войны, 89. lpp.

⁹⁴ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 2., lapa 19.—20.

⁹⁵ Die Völker des Ostlandes erhalten die Selbstverwaltung. Deutsche Zeitung im Ostland, 19 März 1942.

⁹⁶ Deutsche Zeitung im Ostland, 19 März 1942. u. c.

⁹⁷ Kurt Papenrot. Sachwalter ihres Volkes. Deutsche Zeitung im Ostland, 10 Mai 1942.

⁹⁸ Ministerialdirektor Dr. Runte. Landeselgene Ostland-Verwaltung,

Deutsche Zeitung im Ostland, 19 März 1942.

⁹⁹ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 2., lapa 190.

¹⁰⁰ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 2., lapa 176.

¹⁰¹ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 2., lapa 157.—159.

¹⁰² LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 2., lapa 184.

¹⁰³ Turpat, lapa 249.

¹⁰⁴ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 51., lapa 186.

¹⁰⁵ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 2., lapa 179., 250.

¹⁰⁶ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 2., lapa 190.

¹⁰⁷ Mēs apsūdzam, 258.—259. lpp.

¹⁰⁸ Turpat, 251 lpp.

¹⁰⁹ Mēs apsūdzam, 252.—253. lpp.

¹¹⁰ Turpat, 253., 257. lpp.

¹¹¹ Verkündungsblatt des Reichskommissars für das Ostland, 1941, № 1, 3. lpp. Mēs apsūdzam, 33. lpp.

¹¹² Mēs apsūdzam, 51.—54. lpp.

¹¹³ Amtsblatt des Generalkommissars in Riga. Jahrgang 1., Nummer 1, 23. lpp.

¹¹⁴ Amtsblatt des Generalkommissars in Riga, Jahrgang 1, № 1, 1941., 238.—239. lpp.

¹¹⁵ Amtsblatt ..., Jahrgang 2, № 1, 1942., 108.—109. lpp.

¹¹⁶ 115 500 Lernende arbeiten auf dem Lande. Deutsche Zeitung im Ostland, 17 Juni 1943.

¹¹⁷ Turpat.

¹¹⁸ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 51., lapa 131.

¹¹⁹ A. Pelše. Prūšu junkuri propagandistu lomā. «Cīņa», 1943. g. 28. maijā, № 20. Mēs apsūdzam, 233., 234., 241., 245. lpp.

¹²⁰ Mēs apsūdzam, 231. lpp.

¹²¹ Turpat, 38. lpp.

¹²² «Tēviņa», 1942. g. 6. janvārī, № 4.

¹²³ «Deutsche Zeitung im Ostland», 28 März 1942.

¹²⁴ Mēs apsūdzam, 233. lpp.

¹²⁵ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 2., lapa 555.

¹²⁶ 1943. g. sākumā Latvijas teritorijā darbojās 277 luterāņu, 221 katoļu, 153 pareizticīgo, 89 vecticībnieku, 104 baptistu, 27 adventistu, 17 metodistu draudzes un daudzas sīkas sekas (Brāļu draudze, «Betele», «Dieva draudze», Ev. apvienība «Betānija», Ev. kristīgā apvienība, Evaņģēliskā kopība, Liepājas Jaunās baznīcas draudze, Jauna brāļu draudze, Kristiešu apvienība, Katoļu apustuliskā draudze, Kristiešu centrālā apvienība, Kristus draudze, Kurzemes menonītu draudze, Rīgas ev. kristīgā apvienība, Rūjienas Dieva draudze, Vasarsvētku ticīgo apvienība, «Zilais krusts», Latvijas evaņģēlisko brāļu draudžu unitāte), kā arī musulmaņu kopiena ar 34 locekļiem. Tikal dažu sektu (kristīgo zinātnieku apvienība, Pirmā Kristus baznīca u. c.) darbība netika atļauta, domājams, tādēļ, ka okupanti tās tureja aizdomās par sakarēm ar Anglijas un ASV baznīcām. (LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 19., lapa 19.)

¹²⁷ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 2., lapa 392.—393.

¹²⁸ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1. a, lieta 19., lapa 375.

¹²⁹ Turpat, lapa 376.

¹³⁰ Tēviņa, 1942. g. 21. augustā.

¹³¹ LPSR CVVA, f. P-69, apr. 1., lieta 19., lapa 134., 143.

¹³² Dr. Henry Picker. Hitlers Tischgespräche, 110. lpp. Mēs apsūdzam, 65., 66. lpp.

¹³³ LPSR CVVA, f. P-83, apr. 1., lieta 24., lapa 57.

¹³⁴ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 1., lapa 34.

¹³⁵ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 5., lapa 150.

¹³⁶ LPSR CVVA, f. P-1018, apr. 1., lieta 1., lapa 34.

¹³⁷ Hitlerleši izdeldē latviešu tautu. «Cīņa», 1942. g. 8. maijā, № 14.

¹³⁸ LPSR CVVA, f. P-83, apr. 1., lieta 24., lapa 57.

¹³⁹ LPSR CVVA, f. P-70, apr. 3., lieta 63., lapa 6.

¹⁴⁰ Mēs apsūdzam, 70., 71. lpp.

Amerikāņu rakstniece EINA RENDA (dz. 1905. g.), vairāku romānu un publicistisku sacerējumu autore, savā aktīvajā darbības posmā — 40.—60. gados — iemantojusi lielu popularitāti Amerikas intelektuālajās aprindās, kur ieguvusi daudz piekrišanu un pretinieku. Viņas filozofiskā teorija ir objektivisms, uzskats, kas akcentē objektīvo realitāti kā pretstatu subjektivam pārdzīvojumam vai šķietamībai. E. Rendas attieksme pret daudziem jēdzieniem un parādībām ir visai netradicionāla. Par sevi autore raksta:

«Es nolēmu kļūt par rakstniecei deviņu gadu vecumā, un viss, ko es dariju, bijis pakļauts šim mērķim. Esmu amerikāniete pēc savas izvēles un pārliecības. Esmu dzimusi Eiropā, taču vēlāk pārcēlos uz Ameriku, jo tā ir valsts, kuras pamati atbilst manām morāles premisām, un vienīgā zeme, kur iespējams rakstīt pilnīgi brīvi. Atbraucu šurp viena pati pēc Eiropas koledžas beigšanas. Man bija jāzina grūta ciņa, pelnot iztiku ar gadījuma darbiem, līdz rakstīšana atnesa finansiālus panākumus. Nevienš man nepalīdzēja, un man nekad nenāca prātā, ka kāda cita pienākums būtu man palīdzēt.

Koledžā mans galvenais mācību priekšmets bija vēsture, un pati pēc savas izvēles es studēju filozofiju, par ko man bija īpaša interese. Vēsture man bija nepieciešama, lai apgūtu turpmāk rakstniecībā vajadzīgās faktu zināšanas par cilvēku pagātni, bet filozofija — lai iegūtu sevis atzīto vērtību objektīvu skaidrojumu. Es atklāju, ka pirmo var iemācīties, bet otrs man jāatrod pašai.

Ciktāl es sevi atceros, mana filozofija pamatos bijusi tāda pati kā šobrīd. Gadu gaitā es daudz esmu iemācījusies un paplašinājusi zināšanas par atsevišķām detaļām, specifiskiem tematiem, definējumiem, pielietojumiem — domāju tās paplašināt arī turpmāk — taču nekad man nav vajadzējis mainīt nevienu no saviem pamatprincipiem. Mana filozofija savā būtībā ir koncepcija par cilvēku kā heroisku būtni, kura dzīves morālā jēga ir tiekšanās pašam pēc savas laimes, kura cēlākā darbības izpausme ir viņa radošais, produktīvais devums un kura saprāts ir viņa vienīgais absolūts.

Vienīgais filozofs, kam es zināmā mērā uzskatu sevi par parādnieci, ir Aristotelis. Es kategoriski noraidu daudzus viņa filozofijas atzinumus, taču viņa loģikas likumu un cilvēka izzīņas ceļu definējumus ir tik liels sasniegums, ka tam līdzās viņa kļūmes ir nenozīmīgas.»

(No pēcvārda romānam «Atlas Shrugged», 1957.)

E. Renda ir pārliecināta kapitālisma aizstāve, taču uzskata, ka tas daudzviet, arī Amerikā, ievirzījies nepareizās sliekšņos un rada draudus cilvēka brīvai attīstībai. Šīs bažas radījušas veselus virkni apcerējumu par dažādiem sabiedriskās dzīves aspektiem, kuros asi kritizētas divdesmitā gadsimta politikas, ekonomikas un kultūras tendences gan ASV, gan citur pasaule. Par visa centru Renda uzskata cilvēku un tā garīgās spējas, intelektu; progresu viņa saredz vēstures virzībā no kopienas uz atsevišķu indivīdu, tā atraišanās procesā no piespiedu saistēm ar citiem cilvēkiem. Autore ir pārliecināta, ka valsts iekārtai, politikai jābalstās uz objektīvi pamatotiem likumiem, un tās jāveido pēc zinātniski izstrādātiem principiem, nevis vadoties no balsu vairākuma. Īpaši neierasta ir E. Rendas attieksme pret altruismu, ko viņa krasi noraida, uzskatīdama, ka tas piešķir cilvēkam upurējama dzīvnieka statusu un nav savienojams ar brīvas personības tiekšanos pēc laimes. Autore viedoklis daudzviet ir polemisks, bet tieši tāpēc rosina domāt, meklēt atbildes, vedina uz argumentētu diskusiju.

TULKOTĀJA

EINA RENDA

VALSTS APARĀTA BŪTĪBA

Valsts aparāts ir veidojums, kura rokās ir īpaša vara *uzspiest* noteiktus sabiedriskās uzvedības likumus noteiktai ģeogrāfiskai teritorijai.

Vai cilvēkiem šāds veidojums ir nepieciešams — un kāpēc?

Tā kā cilvēka prāts ir viņa galvenais ierocis cīņā par saglabāšanos, viņa līdzeklis zināšanu apguvei, kuras vada viņa rīcību, tad galvenais nosacījums, kas viņam nepieciešams, ir brīvība domāt un rīkoties saskaņā ar saviem prāta spriedumiem. Tas nenozīmē, ka cilvēkam jādzīvo vienam un ka vientuļa sala ir vispiemērotākā vide viņa vajadzībām. Cilvēki var ārkārtīgi daudz iegūt savstarpēju sakaru ceļā. Sabiedriskā vide vislabāk nodrošina viņu sekmīgu saglabāšanos — *bet tikai pie zināmiem nosacījumiem.*

«Divas lielākās vērtības, kas iegūstamas sabiedriskā esamībā, ir zināšanas un tirdznieciska apmaiņa. Cilvēks ir vienīgā radība, kas var paplašināt un nodot tālāk savas zināšanas no paaudzes uz paaudzi; tās zināšanas, kas cilvēkam potenciāli pieejamas, ir plašākas, nekā jebkurš cilvēks spētu apgūt no izejas punkta savā dzīves laikā; ikviens gūst milzīgu labumu no zināšanām, ko atklājuši citi. Otrs vērtīgs ieguvums ir darba dalīšana — tas dod cilvēkam iespēju veikt savas pūles noteiktam darbalaukam un veikt tirdzniecisku apmaiņu ar citiem, kas specializējas citādos laukos. Šāda sadarbības forma ļauj visiem, kas tajā piedalās, iegūt vairāk zināšanu, iemaņu un savu pūļu produktīvas atmaksas nekā tas būtu iespējams, ja katram vajadzētu ražot visu sev nepieciešamo uz vientuļas salas vai naturālās saimniecības formā.

Bet tieši šie ieguvumi nosaka un novelk stingras robežas tam, kādi cilvēki var būt vērtīgi cits citam un kādā sabiedrībā tas iespējams: vienīgi saprātīgi, produktīvi, neatkarīgi cilvēki saprātīgā, produktīvā, brīvā sabiedrībā.» («Objektīvu ētika», no krājuma «Savtības tikums».)

Sabiedrība, kas nolaupa indivīdam viņa pūļu produktu vai paverdzina viņu, vai cenšas ierobežot viņa prāta brīvību, vai spiež viņu rīkoties pretēji saviem prāta spriedumiem — sabiedrība, kas rada konfliktu starp saviem rīkojumiem un cilvēku dabas prasībām, — nav vis, stingri izsakoties, sabied-

riba, bet pūlis, ko satur kopā oficiāli organizēts bandas likums. Šāda sabiedrība iznīcina visas cilvēku līdzaspastāvēšanas vērtības, tai nav nekāda attaisnojuma un tā iemieso nevis vērtību ieguvu, bet visbīstamākos draudus cilvēka saglabāšanas procesam. Dzīve uz vientuļas salas ir drošāka un nesalīdzināmi vēlāmāka par eksistenci Padomju Krievijā vai nacistiskajā Vācijā.

Ja cilvēki vēlas dzīvot kopā mierīgā, produktīvā, racionālā sabiedrībā un stāties abpusēji vēlamos savstarpējos sakaros, viņiem ir jāpieņem sabiedriskais pamatprincips, bez kura nav iespējama morāla vai civilizēta sabiedrība, — indivīda tiesību princips.

Atzīt indivīda tiesības nozīmē ievērot un pieņemt nosacījumu, kas saskaņā ar cilvēka dabu nepieciešami viņa pilnvērtīgam saglabāšanās procesam.

Cilvēka tiesības var pārkāpt tikai ar fiziska spēka palīdzību. Tikai ar fiziska spēka palīdzību viens cilvēks var atņemt otram dzīvību, paverdzināt viņu, aplaupīt viņu, nelaut viņam tiekties pēc sava mērķa vai piespiest viņu rīkoties pretēji sava prāta spriedumam.

Civilizētas sabiedrības priekšnoteikums ir fiziska spēka nošķiršana no sabiedriskajām attiecībām, tādējādi nodibinot principu — ja cilvēki vēlas uzturēt savstarpējus sakarus, tad to var darīt vienīgi ar *saprāta* palīdzību: ar diskusiju, pārliecināšanu un brīvprātīgu, nepiespiestu vienošanos.

No cilvēka tiesībām uz savu dzīvi nepieciešami izriet viņa tiesības uz paš aizsardzību. Civilizētā sabiedrībā spēku drīkst lietot vienīgi atbildes rīcībā un vienīgi pret tiem, kas pirmie to uzsākuši. Visi tie iemesli, kuru dēļ fiziska spēka uzsākšana ir ļaunums, padara fiziska spēka pretlietošanu par morālu nepieciešamību.

Ja kāda «pacifistu» sabiedrība atteiktos no spēka pretlietošanas, tā kļūtu par bezpalīdzīgu upuri pirmajam nelietim, kas nevēlētos būt morāls. Šāda sabiedrība sasniegtu tieši pretēju rezultātu saviem iecerēm — ļaunuma iznīcināšanas vietā tā veicinātu to un atalgotu.

Ja sabiedrība neradītu organizētu aizsardzību pret speka

lietošanu, tā liktu katram pilsonim staigāt apbruņotam, pārvest savu māju cietoksni, šaut uz jebkuru svešinieku, kas tuvojas durvim, vai arī piebiedroties kādai paš aizsardzības grupai, kas cīnītos pret citām grupām, kurām ir tādi paši mērķi, un tādējādi izraisītu šīs sabiedrības degradēšanos par haosu, ko vada bandas likums, t. i., rupja spēka likums, un veicinātu aizvēsturiskiem mežoniem raksturīgu nemitīgu cīņu karu.

Fiziska spēka lietošanu — arī atbildes veidā — nedrīkst atstāt individuālu pilsoņu ziņā. Mierīga līdzāspastāvēšana ir neiespējama, ja cilvēkam jādzīvo pastāvīgās bailēs no vardarbības, ko jebkurā brīdī pret viņu var vērst jebkurš viņa kaimiņš. Vienalga, vai kaimiņa nolūki ir labi vai ļauni, vai tā spriedums ir saprātīgs vai nesaprātīgs, vai tā rīcību diktē taisnīguma izjūta, aizspriedumi vai ļaunums, — spēka lietošanu pret cilvēku nedrīkst atstāt otra cilvēka patvaļīgas izvēles ziņā.

Iedomājieties, piemēram, kas notiktu, ja cilvēks, atklājis, ka viņam pazudis kabatas portfelis, nospriestu, ka viņš ir apzagts, ielauztos jebkurā apkārtnes mājā, lai to pārmeklētu un šautu uz pirmo cilvēku, kurš viņam izskatītos aizdomīgs, jo spriestu, ka izskats ir vainas pierādījums.

Spēka pretlietošana prasa, lai *objektīvi* likumi liecinātu, ka noticis noziegums, un *pierādītu*, kurš to izdarījis; tā prasa, lai *objektīvi* likumi noteiktu sodus un piespiešanas norises. Cilvēki, kas mēģina izmeklēt noziegumus bez šādiem likumiem, ir linčotāju pūlis. Ja sabiedrība atstātu spēka pretlietošanu individuālu pilsoņu ziņā, tā deģenerētos un radītu pūļa diktātu, linča tiesu un bezgalīgu virkni asiņainu personisku izrēķināšanos.

Lai nepieļautu fiziska spēka lietošanu sabiedriskajās attiecībās, cilvēkiem nepieciešams institūts, kura uzdevums ir aizsargāt viņu tiesības saskaņā ar objektīvu likumu kodeksu.

Šis arī ir valsts aparāta — *pareizi veidota* valsts aparāta — uzdevums, tā galvenais pienākums, tā vienīgais morālais attaisnojums un iemesls, kāpēc cilvēkiem ir vajadzīga valdība jeb valsts aparāts.

Valsts aparāts ir līdzeklis, kā pakļaut fiziska spēka pretlietošanu objektīvai kontrolei — t. i., objektīvi nosacītiem likumiem.

Pamatatšķirība starp privātu rīcību un valsts aparāta rīcību — atšķirība, kas šodien tiek pilnīgi ignorēta un noklusēta — izpaužas tai apstākļi, ka valsts aparātam ir monopols uz fiziskā spēka likumīgu izmantošanu. Šāds monopols tam ir nepieciešams, jo valsts aparāts ir aģents spēka lietošanas apkaršanā un ierobežošanā; un šī paša iemesla dēļ tā darbībai jābūt stingri noteiktai, ierobežotai un konkretizētai; savas darbības istenošanā šis aparāts nedrīkst pieļaut nekādas iegribas vai kaprīzes, tam jābūt bezpersoniskam robotam, kura vienīgais virzošais spēks ir likums. Lai sabiedrība būtu brīva, tās valsts aparātam jātiek stingri kontrolētam.

Pareizi veidotā sabiedriskā sistēmā indivīds ir tiesīgs veikt jebkādu darbību saskaņā ar savu vēlēšanos (kamēr vien šī darbība nav pretrunā ar citu tiesībām), turpretī valsts ierēdņi ikvienā oficiālā darbībā saista likums. Indivīds var darīt visu, izņemot to, kas juridiski *aizliegts*; valdības ierēdņi var darīt tikai un vienīgi to, kas juridiski *atļauts*.

Šāds ir ceļš, kādā vara pakārtojama tiesībām. Tāds ir Amerikas jēdziens par «likumu valdību, nevis cilvēku valdību».

Gan brīvai sabiedrībai atbilstošu likumu raksturs, gan šādas sabiedrības valsts varas cēloniskais pamats izriet no pareizi veidota valsts aparāta rakstura un mērķiem. To abu pamatprincips ir norādīts «Neatkarības deklarācijā»: «... lai nodrošinātu šīs (individuālās) tiesības, cilvēku sabiedrībā tiek veidotas valdības, kas savu taisnīgo varu iemanto pārvaldāmo piekrišanas rezultātā...».

Tā kā individuālo tiesību aizsardzība ir vienīgais pareizais valsts aparāta mērķis, tad šīs tiesības ir vienīgais pareizais likumdošanas objekts — visiem likumiem jābalstās uz individuālām tiesībām un jābūt vērstiem uz to aizsargāšanu. Visiem likumiem jābūt *objektīviem* (un objektīvi attaisnojamiem) — cilvēkam skaidri jāzina, turklāt jau pirms attieci-

gas rīcības, ko likums aizliedz (un kapec), kas ir noziegums un kāds sods paredzams par tā izdarīšanu.

Valsts varas cēloniskais pamats ir «Pārvaldāmo piekrišana». Tas nozīmē, ka valsts aparāts nevis pārvalda pilsoņus, bet kalpo tiem, ir to aģents; tas nozīmē, ka valsts aparātam pašam par sevi nav nekādu tiesību, izņemot vienīgi tās, ko tam *uztic* pilsoņi ipašam, konkrētam mērķim.

Ir tikai viens pamatprincips, kas noteikti jāpieņem indivīdam, ja viņš grib dzīvot brīvā, civilizētā sabiedrībā, — atteikšanās no fiziska spēka lietošanas un savu fiziskās paš aizsardzības tiesību uzticēšana valsts aparātam, lai tas istenotu normās iekļautas, objektīvas, juridiski noteiktas piespiešanas akcijas. Vai, citiem vārdiem sakot, indivīdam jāpieņem princips — nošķirt *spēka lietošanu no iegribas* (jebkuras iegribas, ieskaitot savējo).

Kas notiek nesaskaņu gadījumā starp diviem cilvēkiem, kuri abi iekļauti kādā kopīgā pasākumā?

Brīvā sabiedrībā cilvēki nav spiesti stāties savstarpējos sakaros. Viņi to dara tikai saskaņā ar brīvprātīgu vienošanos un tur, kur iekļauts laika elements, ar *kontraktu*. Ja viena cilvēka patvaļīga lēmuma rezultātā kontrakts tiek laužts, tas var izraisīt otram smagus finansiālus zaudējumus, un cietušajam neatliek nekā cits, kā par kompensāciju piesavināties vainīgā ipašumu. Taču šeit atkal spēka lietošanu nedrīkst atstāt privātpersonu lēmumu ziņā. Un tas noved pie vienas no svarīgākajām un sarežģītākajām valsts aparāta funkcijām — pie šķīrējtiesneša funkcijas, kuram jāatrisina konflikti starp cilvēkiem saskaņā ar objektīviem likumiem.

Kriminālnoziedznieki jebkurā daļēji civilizētā sabiedrībā ir niecīga minoritāte. Taču kontraktu aizsardzība un ar to saistītā piespiešana civiltiesas ceļā ir pati galvenā mierīgas sabiedrības nepieciešamība; bez šādas aizsardzības nevarētu attīstīties un saglabāties nekāda civilizācija.

Cilvēks nevar saglabāties līdzīgi dzīvniekam, rikojoties tikai pašreizējā brīža ietvaros. Cilvēkam jāizvirza savi mērķi un tie jāsasniedz garākā laika posmā; viņam jāapreķina sava rīcība un jāizplāno sava dzīve garākos periodos. Jo labāk attīstīts cilvēka prāts un jo plašākas viņa zināšanas, jo garāki ir šie periodi. Jo augstāka un komplicētāka civilizācija, jo plašāks darbības laika diapazons tai vajadzīgs — un tāpēc; jo garāki periodi iekļauti kontrakts starp cilvēkiem, jo svarīgāka ir to aizsardzība un drošība.

Pat primitīva preču maiņas sabiedrība nespētu funkcionēt, ja cilvēks solītos pārdot bušeli kartupeļu pret grozu olu un, saņemis olas, atteiktos dot pretī kartupeļus. Iedomājieties, ko šāda iegribu diktēta rīcība nozīmētu industriālā sabiedrībā, kur cilvēki piegādā uz kredīta preces biljoniem dolāru vērtībā vai vienojas būvēt ēkas par daudziem miljoniem, vai arī paraksta nomas līgumus uz deviņdesmit deviņiem gadiem.

Vienpusēja kontrakta laušana ietver sevī netiešu fiziskā spēka pielietošanu — tā būtībā nozīmē, ka viens cilvēks saņem no cita materiālās vērtības preču, pakalpojumu vai citādā izteiksmē un atsakās par tām samaksāt, tādējādi paturēdams tās ar varu (tīri fiziskas piesavināšanās veidā), nevis tiesību ceļā — t. i., bez ipašnieka piekrišanas. Līdzīgā veidā netiešu spēka pielietojumu ietver krāpšana, kas nozīmē materiālu vērtību piesavināšanos bez ipašnieka piekrišanas ar nepatiesu iegāsti vai nepatiesu solījumu palīdzību. Arī izspiešana ir netieša spēka pielietošanas variants, kur materiālās vērtības tiek iegūtas nevis apmaiņā pret citām vērtībām, bet ar draudiem izmantot spēku, vardarbību vai citu pāridarījumu.

Daži no šiem rīcību veidiem nepārprotami ir ar kriminālu raksturu. Citi, piemēram, vienpusēja līguma laušana, var nebūt ar kriminālu motīvu, bet celties no bezatbildības vai nesaprātīgas rīcības. Iespējami vēl citi sarežģīti gadījumi, kad daļa taisnības ir abām pusēm. Taču neatkarīgi no šī veida visi šādi strīdīgi gadījumi jāpakļauj objektīvi noteiktiem likumiem un jārisina neieinteresētām arbitram, kurš pārvalda likumus, t. i., tiesnesim vai zvērinātajiem.

Ievērojiet galveno principu, kas visos šajos gadījumos izšķir taisnību — tas ir princips, ka neviens cilvēks nedrīkst piesavināties jebkādās vērtības no citiem bez ipašnieku

piekrišanas, un tādējādi, ka cilvēka tiesības nedrīkst atstāt cita cilvēka vienpusēja lēmuma, patvaļīgas izvēles, nesaprātības vai iegribas ziņā.

Tāds savā būtībā ir pareizas valsts aparāta mērķis — darīt cilvēkiem iespējamu sabiedrisko eksistenci, aizsargājot to labumu un apkarojot to ļaunumu, ko cilvēki var sagādāt viens otram.

Valsts aparāta pareizās funkcijas iedalāmas trīs lielās kategorijās, kuras visas saistītas ar fizisku spēku un cilvēka tiesību aizsardzību: *policija*, kam jāaizsargā cilvēki no kriminālnoziedzniekiem; *bruņotie spēki*, kam jāaizsargā cilvēki no ārējiem iebrucējiem; *tiesa*, kam jārisina nesaskaņas starp cilvēkiem uz objektīvu likumu pamata.

Šīs trīs kategorijas ietver sevi daudz atvasinātu un papildu aspektu, un to iemiesojums praksē speciālas likumdošanas formā ir ārkārtīgi sarežģīts. Tas pieder īpašai zinātnes nozarei — tiesu filozofijai. Tā gaitā iespējamās daudzas kļūdas un nesaskaņas, taču būtiskais te ir īstenojamais princips — likumu un valsts aparāta mērķis ir individuālo tiesību aizsargāšana.

Sodien šis princips tiek aizmirsts, ignorēts un apiets. Rezultāts tam ir pašreizējais valsts stāvoklis, kad cilvēce pagriezies atpakaļ pretī absolūtas tirānijas bezlikumībai, pretī primitīvam pirmatnējās pārvaldes veidam, kas balstās uz rupju spēku.

Nepārdomātā protestā vērsdamies pret šo tendenci, daļa cilvēku izvērza jautājumu, vai valsts aparāts pats par sevi nav ļaunums un vai ideāla sabiedriskā sistēma nebūtu anarhija. Kā politiska koncepcija anarhija ir naiva, izplūduši abstrakcija — visu iepriekš minēto iemeslu dēļ sabiedrība bez organizēta valsts aparāta paliktu pirmā noziedznieka varā, kurš drīz vien to pārvērstu karojošu bandu haosā. Taču cilvēka morālo noviržu iespēja nav vienīgais iebildums pret anarhiju — pat tāda sabiedrība, kur ikviens tās loceklis būtu ļoti saprātīgs un augsti morāls, nespētu funkcionēt anarhijas stāvoklī, un tieši vajadzība pēc *objektīviem* likumiem un pēc šķirējtiesneša godīgu cilvēku nesaprašanās gadījumos rada nepieciešamību pēc valsts aparāta.

Anarhistu teorijas nesēnāks variants, kurš apmieglo dažu jaunāko brīvības aizstāvju prātus, ir divains absurds, ko dēvē par konkurējošām valdībām. Pieņemdami mūsdienu stēitistu* premisu — kas nesaskata atšķirību starp valsts funkcijām un rūpniecības funkcijām, starp varu un ražošanu, un kas sludina valsts īpašumu uz biznesu — šo «konkurējošo valdību» atbalstītāji izraugās šīs pašas medaļas otru pusi un paziņo: ja jau konkurence ir tik vēlama biznesam, tad tas pats attiecināms uz valsts aparātu. Vienas, monopolistiskas, valdības vietā, viņi apgalvo, vienā un tai pašā ģeogrāfiskajā teritorijā vajadzīgas vairākas valdības, kuras sacenstos par individuālu pilsoņu atbalstu, un katrs pilsonis varētu brīvi sadarboties ar to valdību, kuru vēlas.

Atcerieties, ka vienīgais valsts aparāta uzdevums ir piespiedu ierobežošana. Un pajautājiet sev — ko nozīmētu konkurence piespiedu ierobežošanā?

Šo teoriju nevar nosaukt par pretrunīgu terminos, jo tajā izpaužas acīmredzama terminu «valdība» un «konkurence» neizpratne. To nevar arī saukt par tukšu abstrakciju, jo tai nav nekāda sakara un saiknes ar realitāti un to vispār nav iespējams konkretizēt, pat aptuveni un lielās līnijās ne. Pietiks ar vienu ilustrāciju: pieņemsim, ka misters Smits, A valdības klients, domā, ka viņa kaimiņš misters Džonss, B valdības klients, ir viņu apzādzis; A valdības policijas vienība dodas uz mistera Džonsa namu un pie durvīm sastopas ar B valdības policijas vienību, kas paziņo, ka nepieņemot mistera Smīta sūdzību un neatzīstot A valdības rīkojumus. Kas notiek tālāk? Mēģiniet secināt paši.

Jēdziena «valdība, valsts aparāts» evolūcijai ir bijusi ilga un likumota vēsture. Skiet, ka zināma apjauta par valsts aparāta īsto, pareizo funkciju ir pastāvējusi katrā organizētā sabiedrībā un izpaudusies tādās parādībās kā neskaidri jaušamas (tiesa, bieži pat neesošas) atšķirības atzišana starp valsts aparātu un laupītāju bandu; godbijības un morālas

autoritātes aura, kas tiek piešķirta valdībai kā «likuma un kārtības sargātājai»; tas fakts, ka pat visļaudabīgākajiem valsts aparātu veidiem ir bijis nepieciešams saglabāt kaut ko līdzīgu kārtībai un kaut kādā mērā tēlot taisnīgumu, kaut arī tikai rutīnas un tradīciju ceļā, un pasludināt savai varai kaut kādu morālu attaisnojumu, vienalga, mistiskas vai sabiedriskas dabas. Tieši tāpat kā Francijas absolūtajiem monarhiem vajadzēja piesaukt «karaļu dievišķās tiesības», tā arī mūsu gadsimta Padomju Krievijas diktatoriem jāiztērē milzu bagātības propagandai, kas attaisnotu viņu varu paverdzināto pavalstnieku acīs.

Cilvēces vēsturē izpratne par aparāta īsto funkciju ir ļoti nesens ieguvums — tā ir tikai divsimt gadus veca un to iedibinājuši Amerikas revolūcijas tēvi. Viņi ne tikai skaidri definēja brīvas sabiedrības dabu un vajadzības, bet arī noteica līdzekļus, kā to visu darīt par īstenību. Brīva sabiedrība, tāpat kā jebkurš cits cilvēku radīts produkts, nav iegūstama nejaušā ceļā, ar vēlēšanos vien vai ar vadoņu «labajiem nodomiem». Lai darītu sabiedrību brīvu un *ļautu tai palikt brīvai*, nepieciešama kompleksa juridiska sistēma, kas balstās uz *objektīvi* pamatotiem principiem, sistēma, kas nav atkarīga no motīviem, no atsevišķu ierēdņu morālā līmeņa vai vēlmēm, sistēma, kas neatstāj nekādu iespēju, nekādu juridisku plaisu tirānijas attīstībai.

Tieši šāds sasniegums bija Amerikas dalītās varas sistēma, ko līdzsvaro savstarpēja kontrole. Un, kaut arī dažas pretrunas Konstitūcijā tomēr pavēra iespēju stēitisma attīstībai, nesalīdzināms sasniegums bija jēdziens par konstitūciju kā līdzekli valsts aparāta varas ierobežošanai un iekļūšanai stingros ietvaros.

Sodien, kad daudz pūļu tiek veltīts, lai dzēstu šo apstākli no atmiņas, nekad nebūs par biežu atgādināt, ka Konstitūcija ir ierobežotāja valdības aparātam, nevis privātpersonām; ka tā nenosaka privātpersonu uzvedību, bet vienīgi valsts aparāta uzvedību; ka tā nav harta valsts aparāta varai, bet harta pilsoņu aizsardzībai *pret* valsts aparātu.

Tagad apsveriet morālās un politiskās ačģārnības pakāpi šodienas valdošajā uzskatā par valsts aparātu. Tā vietā, lai aizstāvētu cilvēku tiesības, valsts aparāts kļūst to visbīstamākais pārkāpējs; tā vietā, lai sargātu brīvību, valsts aparāts dibina verdzību; tā vietā, lai aizsargātu cilvēkus no fiziskas vardarbības uzsācējiem, valsts aparāts pats ir iniciators fiziskai vardarbībai un piespiešanai, jebkādā formā un jomā vien vēlas; tā vietā, lai kalpotu par *objektivitātes* instrumentu cilvēku attiecībās, valsts aparāts ar neobjektīvu likumu palīdzību, kuru iztulkošana tiek atstāta nejausu birokrātu patvaļas ziņā, rada biedējošu, slepenu baiju un nežēnas valstību; tā vietā, lai pasargātu cilvēkus no iegrību izraisītiem aizskārumiem, valsts aparāts piešķir pats sev neierobežotu iegrību varu, un tādējādi mēs strauji tuvojamies galēji apgrieztam modelim — tādam stadijai, kad valsts aparāts *var brīvi darīt* visu, ko vēlas, kamēr pilsoņi var rīkoties tikai *saskaņā ar atļauju*, un tā ir cilvēces vēstures tumšāko periodu stadija — stadija, kurā valda brutāls spēks.

Bieži ir atzīmēts, ka, par spīti savam materiālajam progresam, cilvēce nav sasniegusi salīdzinoši augstu morālā progresa pakāpi. Šai atziņai parasti seko kāds pesmīstisks secinājums par cilvēka dabu. Ir tiesa, ka cilvēces morālais līmenis ir apkaunojoši zems. Bet ja apsver valsts aparāta radītās mežonīgās morālās ačģārnības (ko iespējamās darījusi altruistu-kolektīvistu morāle), kuru iespaidā cilvēcei bijis jādzīvo lielāko daļu no savas vēstures, tad jāsak brīnīties, kā cilvēki vispār vēl spējuši saglabāt kaut ko līdzīgu civilizācijai, un kādas neiznīcināmas pašcieņas atliekas likušas tiem noturētīes stāvus un staigāt uz divām kājām.

Un, domājot par to, skaidrāk atklājas arī to politisko principu daba, kuri ir jāpieņem un jāatbalsta kā nozīmīga daļa cīņā par cilvēka intelektuālo renesansi.

No angļu valodas tulkojusi
ZANE ROZENBERGA

* Stēitisti — stēitisms — ekonomiskās kontroles un plānošanas koncentrēšana augsti centralizētās valsts rokās.

(No eseju krājuma «The Virtue of Selfishness» krājumā «Capitalism: The Unknown Ideal», 1966.)

Iru rakstnieka Oskara Vailda (1854.—1900.) pats nozīmīgākais profesionālās un cilvēciskās vērtības mērs — dziļā sociālā taisnīguma izjūta. Rūpes par taisnīgumu veido svarīgāko viņa domāšanas aspektu, iesaistīšanās cīņā par sociālām idejām — viņa morālo stāju. Vailds skaidri apzinājās un izprata sava laika sabiedrības degradāciju. Visu mūžu viņš meklēja un beidzot arī atrada sociālās ne taisnības cēloņus, atrada kopsakaru starp kapitālisma privātipašniecisko raksturu un tautas nabadzību. Un bija vajadzīga milzīga pilsoniskā drosme, lai tā laika Anglijā atļautos runāt par to darbā, kurā nepārprotami tika aicināts pastāvošo sabiedriski politisko iekārtu pārradīt. Bet Vailds uzdrošinājās, un 1891. gadā presē parādījās garā eseja «Cilvēka dvēsele sociālismā». Vailds bija humānists, viņš par sabiedrības galveno vērtību uzskatīja cilvēciski brīvu individu. Taču viņa uzskati neatbilda pastāvošajiem; eseja izraisīja ārkārtīgi spēcīgu pret viņu kā rakstnieku un pilsoni vērstu augstāko valdošo aprindu naidu.

Anglijā saprotamu iemeslu dēļ eseja tika uzņemta noraidoši un nodota aizmirstībai, toties ārpus tās — Vācijā, Austrijā, Amerikā ieguva ļoti lielu popularitāti. Krievijā tā bija plaši pazīstama un daudz lasīta revolucionāri un progresīvi noskaņotās inteliģences vidū.

Literāri ne viscaur izstrādātā, tematiski nedaudz saraustītā esejā noliedzami atrodamas skaistas patiesas vērtības; Vailda epigrammiskais stils ļauj viņam vienā frāzē izteikt vairāk, nekā dažam citam veselā apcerējumā. Lasot, protams, neaizmirsīsim, ka Vailds runā par sava laika problēmām, lai gan brīžiem liekas, ka nekur pārāk tālu no tām neesam vēl aizgājuši arī mēs.

(Interesenti ar plašāku apskatu par Oskaru Vaildu var iepazīties izdevniecības «Liesma» 1986. g. izdoto «Miniātūru» priekšvārdā «Meklētājs».)

TULKOTĀJA

OSKARS VAILDS

CILVĒKA DVĒSELE

SOCIĀLISMĀ

Pats lielākais ieguvums, ko nodrošinās sociālisma iekārta, bez šaubām, būs tas, ka sociālisms atbrīvoš mūs no tās pazemojošās nepieciešamības upurēties citu labad, kas pašreizējos apstākļos tik smagi nomāc gandrīz ikvienu. Patiesībā no tās vispār nav izvairīties tikpat kā neviens.

Laiku palaikam gadsimta ritumā kāds tik dižs zinātnieks kā Darvins, vai tik liels dzejnieks kā Kīts, vai tik ass kritizējošs prāts kā Renāns, vai tik izcils vārda meistars kā Flobērs ir iespējis izolēties un palikt citu uzmanīgajām pretenzijām neaizsniedzams, un, kā Platons saka, patverties «sienas pavēnī» un tādējādi īstenot sevis pilnveidošanu par nepārvērtējamu ieguvumu sev un par nepārvērtējamu un paliekošu ieguvumu visai pasaulei. Taču tādu cilvēku ir maz. Vairums savu mūžu sagandē slimīgā un pārspīlētā altruismā — īstenībā viņi ir spiesti savu mūžu tā sagandēt. Viņi redz visapkārt drausmīgu nabadzību, drausmīgu neglītumu un drausmīgu trūkumu. Un neizbegami, ka tas viņus jo dziļi ietekmē. *Cilvēka jūtas palaikam satraucas ātrāk nekā cilvēka prāts*, un, kā jau es nesen kādā rakstā par kritikas funkcijām tiku norādījis, *just līdzī ciešanām ir nesalīdzināmi vieglāk nekā just līdzī domām*. Tādēļ viņi ļoti emocionāli, ar apbrīnojamu, kaut aplamu dedzību ķeras pie darba, lai šo apkārtredzamo ļaunumu izdziedētu. Taču viņu zāles šo slimību nedziedē — tās to vienīgi papildzina. Jo būtībā viņu dziednieciskie līdzekļi ir daļa no šīs pašas slimības.

Viņi mēģina atrisināt nabadzības problēmu, uzturot, pie-

mēram, nabadzīgos pie dzīvības vai arī, vadoties pēc kādas sevišķi progresīvas metodes, — tos uzjautrinot.

Bet tas taču nav atrisinājums — tā grūtības tiek tikai padziļinātas. Pareizāk būtu mēģināt sabiedrību rekonstruēt, un turklāt tā, lai nabadzība vispār vairs nebūtu iespējama. Bet šādu rekonstrukciju realizēt kavē altruistiskie tikumi. Un gluži kā vissliktākie vergturi bija tie, kas apgājās ar saviem vergiem laipni, tādējādi neļaudami apjēgt šīs sistēmas šausmas nedz tiem, kuri no tās cieta, nedz izprast tiem, kuri bija tās aculiecinieki, tā arī mūsdienu Anglijā vislielāko ļaunumu nodara tieši tie, kas visvairāk cenšas darīt labu; tomēr pēdējā laikā mums ir bijusi izdevība sastapt vīrus — izglītotus cilvēkus no Istendas, kuri, iepazīnuši dzīvi un izstudējuši šo problēmu, vērsās pie sabiedrības ar lūgumu apvaldīt savus altruistiskos laba darīšanas impulsus, žēlsirdības uzplūdus un tamlīdzīgas jūtas. Viņi tā rīkojas, pamatojoties uz to, ka šāda laba darīšana cilvēku tikai degradē un demoralizē. Un viņiem ir pilnīgi taisnība. *Labdarība rada vienīgi ļaundarību*.

Un vēl kas jāpiebilst. Ir amorāli izmantot privāto īpašumu, lai mazinātu to šausmīgo postu, ko šis privātipašuma institūts ir radījis. Tas ir vienlīdz amorāli un negodīgi.

Sociālisma iekārtā viss, protams, būs citādāk. Nebūs vairs cilvēku, kas mitinās smirdošās alās un ģērbjas smirdošās skrandās, un audzina neciešamā un galēji atbaidošā vidē slimīgus, izsalkuma nomocītus bērnus. Sabiedrības drošība tad vairs nebūs atkarīga, kā tas ir patlaban, no meteoroloģiskajiem laika apstākļiem. Salam iestājoties, pa ielām vairs neklidīs simtiem tūkstošu nabadzības posta

māktu bezdarbnieku un, žēli gauzdamies, nelūgs saviem līdzilvēkiem ubagu dāvanas un nedrūzmēsies pie kādas nožēlojamas patversmes durvīm, cerēdami izdiedēt riecieni maizes un kaktu netirā naktsmītnē. Katrs sabiedrības loceklis saņems savu daļu no vispārējās labklājības laimes un, aukstumam uznākot, praktiski nevienam neklāsies sliktāk par citiem.

Vienā ziņā *sociālisms jau pats par sevi ir vērtība — kaut vai tāpēc, ka tas novedis pie individuālisma.*

Sociālisms, komunisms, saciet to, kā vēlaties, pārvērdams privātīpašumu par visas tautas bagātību un aizstādam sacensību ar sadarbību, atjaunos sabiedrību, kā atjauno slimu organismu, un nodrošinās materiālu labklājību ikvienam tās loceklim. Tas nostādīs dzīvi uz tās istenajiem pamatiem, radot tai arī atbilstošus vadi. Tomēr, lai dzīve varētu sasniegt savu augstāko pilnības pakāpi, nepieciešams vēl kaut kas. Nepieciešams individuālisms. Ja sociālisms būs autoritatīvs, ja valdībām piederēs ekonomiskā vara, kā pašlaik tām pieder politiskā, ja, vārdu sakot, pastāvēs industriālā tirānija, tad pēdējai valsts iekārtai ir lemts būt sliktākai par pirmo. Patlaban, pateicoties privātīpašuma eksistencei, daudziem ir iespējams attīstīt savu individualitāti līdz zināmai, kaut arī ierobežotai, pakāpei. Tie ir tie, kuri nav spiesti strādāt maizes darbu un var izvēlēties tādu nodarbošanās sfēru, kas vislabāk atbilst viņu interesēm un sagādā prieku. Tie ir dzejnieki, filozofi, zinātnieki, kultūras darbinieki — tā sakot, cilvēki, kas izteic paši sevi un kuros visa cilvēce atradusi daļēju pašizteiksmi.

Tajā pašā laikā ir ļoti daudz cilvēku, kuriem nav sava privātīpašuma un kuri, nepartraukti atrazdamies uz pilnīga bada robežas, ir spiesti strādāt kā nastu nesēji dzīvnieku un darīt absolūti nekongeniālu darbu, ko tiem uzspiedusi valdonīgā, savās prasībās nesaprātīgā un degradejošā trūkuma tirānija. Tie ir nabagi; un šiem nabagiem nav ne cēlu manieru, ne valdzinošas valodas, ne izglītības, ne kultūras, ne izsmalcinātu baudu, ne dzīvesprieku. No viņu kopējā darba cilvēce gan iegūst materiālu turību un labklājību. Taču vienīgi viņu saražotajiem materiālajiem labumiem ir vērtība — pašam nabadzīgajam cilvēkam vērtības nav pilnīgi nekādas. Viņš ir tikai bezgalsīks tā spēka atomiņš, kurš, ar viņu nemaz nerēķinādamies, viņu pašu sagrauj; būtībā šim spēkam ir pat izdevīgi, ja cilvēks ir sagrauts, jo tāds viņš ir daudz paklausīgāks.

Protams, varētu sacīt, ka individuālisms, kas radies privātīpašuma pastāvēšanas apstākļos, ne vienmēr ir, vai pat kā likums — nekad nav ne smalks, ne skaists, kurpretī nabadzīgajiem ļaudīm, neraugoties uz kultūras un pievilcības trūkumu, piemīt ne viens vien labs tikums. Abi šie apgalvojumi ir vienlīdz pareizi. *Privātīpašums uz cilvēku ļoti bieži atstāj ārkārtīgi demoralizējošu iespaidu, un tas, bez šaubām, ir viens no iemesliem, kāpēc sociālisms grib no šī institūta atbrīvoties.* Patiesībā īpašums ir smaga traucējoša nasta. Pirms nedaudz gadiem bija uzradušies apkārteļojoši sludinātāji, kas apgalvoja, ka īpašumam esot arī savi pienākumi. Viņi runāja par to tik apnicīgi un tik gari, ka beigu beigās arī baznīca sāka sludināt to pašu. Tagad tas dzirdams vai no ik kanceles. Bet tas patiešām ir tiesa. Īpašumam pienākumi ne tikai ir, bet tam to ir tik daudz, ka tie jau jebkurā apmērā kļūvuši par apgrūtinājumu. Īpašums savam īpašniekam izvirza bezgalīgas pretenzijas, liekot tam nepartraukti pievērst uzmanību darījumiem un sagādājot nepartrauktas nepatīkšanas. Ja īpašums sagādātu kaut elementāru prieku, tad to vēl varētu pieciest, taču pienākumi, ko tas uzliek, padara tā eksistenci gluži vienkārši nepanesamu. Tāpēc pašu bagātnieku interesēs mums no tā jāatbrivojas.

Nabadzīgo ļaužu tikumi varētu būt tiri pieņemami, ja vien tiem nepiemistu arī tik daudz kā nožēlojama. Mums nereti apgalvo, ka nabadzīgie par labdarību esot pateicīgi. Daži, nenoliedzami, varbūt arī ir, taču labākie no viņiem nebūs nekad. Viņi ir nepateicīgi, neapmierināti, nepaklausīgi un dumpīgi. Un viņiem ir pilnīgas tiesības tādiem būt. Viņi labdarību izjūt kā smieklīgi neatbilstošu nepilnīgas kompensācijas veidu, sentimentālu pabalstu, kuru allaž pavada sentimentālā ziedotāja bezkaunīgs mēģinājums iejaukties viņu privātajā dzīvē. Un kāpēc gan lai viņi būtu pateicīgi par tām drus-

kām, kas nokrīt no bagātnieka galdā? Viņu vieta būtu bagātajam pie tā līdzās, un viņi ir sākuši to saprast. Bet, kas attiecas uz neapmierinātību, tad cilvēks, kas nebūtu neapmierināts ar tādu vidi un tik zemu dzīves līmeni, būtu uzskatāms par visīstāko lopu. Tiem, kas pazīst vēsturi, nepaklausība liekas pats dabiskākais cilvēka tikums. *Jo, pateicoties tieši nepaklausībai, ir radies progress — pateicoties nepaklausībai un dumpībai.*

Dažkārt tiek uzteikta nabadzīgo taupība. Taču ieteikt nabagam būt taupīgam ir tikpat groteski, cik apvainojoši. Tas ir tas pats, kā badā mirstošajam ieteikt mazāk ēst. Pilsētas vai lauku strādniekam ievērot taupību nozīmē būt pilnīgi amorālam. *Cilvēkam nav jābūt gatavam pierādīt, ka viņš spēj dzīvot kā slikti barots kustonis.* Viņam vajadzētu atteikties tā dzīvot un sākt vai nu zagt, vai nodoties ubagošanai, ko daudzi uzskata par zagšanas paveidu. Kas attiecas uz ubagošanu, tad *drošāk gan ir lūgt nekā ņemt, bet ņemt tomēr ir smalkāk nekā lūgt.* Nē, nabags — nepateicīgais, izšķērdīgais, neapmierinātais un dumpīgais nabags ir varbūt pati īstenākā personība, vismaz daudz kas no tās viņā jau iezīmējas. Katrā gadījumā viņš ir veselīgs protestētājs. Bet, kas attiecas uz tikumīgajiem nabagiem, tad, dabiski, tiem gan var just līdzī, bet cienīt viņus tomēr ir diezgan pagrūti. Viņi ir noslēguši slepenu vienošanos ar ienaidnieku un pārdevuši savas pirmdzimtās tiesības par lēcu virumu. Viņiem jābūt arī izcili aprobežotiem.

Es varu diezgan labi saprast cilvēku, kurš atzīst likumus, kas aizstāv privātīpašumu un pieļauj tā uzkrāšanu, ja viņam pašam dotajos apstākļos ir iespējams dzīvot skaistu un garīgi pilnvērtīgu dzīvi. Bet man liekas galīgi neticami, ka cilvēks, kura dzīvi šie likumi ir samaitājuši un padarījuši neciešamu, spēj ar to eksistenci samierināties. Taču izskaidrojumu tam galu galā nav nemaz tik grūti atrast. Un tas ir, lūk, kāds. Trūkums un nabadzība ir tik bezgala degradejošas parādības un atstāj uz cilvēka dabu tik paralizējošu iespaidu, ka ļaudis tā isti pat neapzinās savas ciešanas. Par tām viņus parasti informē citi, bet viņi tiem reti kad tic. Tomēr šiem agitatoriem, pret kuriem tik strikti iebilst lielie darbuzņēmēji, var noteikti ticēt. *Agitatori ir uzbūzīga un mieru traucējoša cilvēku grupa, kas mēdz uzklupt kādai gluži apmierinātai sabiedrības šķīrai un iesēt tajā neapmierinātības sēklu. Tas ir pats svarīgākais iemesls, kāpēc agitatori ir tik ļoti nepieciešami. Bez viņiem mūsu nepilnīgajā valstī nebūtu nekādas virzības preti civilizācijai.* Amerikā verdzību atcēla ne jau pašu vergu aktīvas darbības rezultāta un pat ne tādēļ, ka tie no savas puses būtu izteikuši vēlēšanos kļūt brīvi. Verdzība tika atcelta, pateicoties vienīgi tam, ka Bostonā un dažās citās pilsētās darbojās vairāki bezbailīgi nelegāli agitatori, kuri paši nebūt nebija ne mazāk simpātijas; un, kad kara beigās vergi izrādījās brīvi — pat tik absolūti brīvi, ka nu varēja brīvi mirt badā, daudzi no šiem abolicionistiem rūgti nožēloja jaunradušos stāvokli. Domājot cilvēks par vistragiskāko faktu Franču revolūcijā uzskata nevis Marijas Antuanetes nogalināšanu tāpēc, ka viņa bija karaliene, bet to, ka badā mirstošie Vendejas zemnieki brīvprātīgi devās nāvē par apkaunojošo feodālisma iekārtu.

Tātad skaidrs, ka autoritārais sociālisms neder. Jo, ja pie pašreizējās sistēmas vēl samērā liels ļaužu skaits var piekopt diezgan labas, radošu un laimīgu dzīvesveidu, tad industriāli kazarmiskās vai ekonomiskās tirānijas sistēmā tamlīdzīgu brīvību iegūt nebūs spējīgs vispār vairs neviens. Nožēlojami, ka vienai mūsu sabiedrības daļai jāatrodas praktiskā verdzībā, tomēr priekšlikums — atrisināt šo problēmu, paverdzinot it visu sabiedrību, ir uzskatāms par bērnišķīgu. Katram individam jāļauj izvēlēties sev nodarbošanos pilnīgi brīvi. Nekādas piespiedu metodes nedrīkst tikt pielietotas. Pretējā gadījumā darbs nebūs labs jau pats par sevi un nenesīs augļus ne darītājam, ne sabiedrībai. Ar darbu es šeit domāju jebkuru nodarbošanos.

Es netīcu, ka mūsu laikos varetu atrasties socialisti, kurš visā nopietnībā spētu izteikt ierosinājumu, ka inspektoram vajadzētu katru rītu apmeklēt katru māju, lai pārlicinātos, vai visi pilsoņi ir piecēlušies un ķērušies pie sava astoņstundu fiziskā darba. Cilvēce ir pacēlusies pāri šim līmenim un tamlīdzīgu dzīves kārtību atstāj tiem, kurus tā nepiedodami patvaļīgi nosaukusi par noziedzniekiem. Tomēr atzišos, ka daudzu sociālistu uzskati, ar kuriem man nācies saskarties, man liekas varas, ja ne īstas varmācības idejas piesūcināti. Protams, ne par varmācību, ne autoritatīvu varu nedrīkst būt ne runas. *Visām apvienībām jābūt pilnīgi brīvprātīgām. Jo tikai brīvprātīgā apvienībā cilvēks ir skaists.*

Bet var jautāt, ko individuālisms, kura attīstība pašreiz ir vairāk vai mazāk atkarīga no privātpašuma pastāvēšanas, iegūs, ja šis privātpašums tiks likvidēts? Atbilde ir ļoti vienkārša. Pašreizējos apstākļos tikai nedaudziem — tādiem kā Bairons, Šellijs, Braunings, Viktors Igo, Bodlērs un vēl dažiem ir bijis iespējams attīstīt savu personību vairāk vai mazāk pilnīgi, jo viņiem piederēja pašiem savi privātie līdzekļi. Nevienam no šiem vīriem nekad nenācās pat vienu vienīgu dienu strādāt algas dēļ. Viņiem nedraudēja nabadzības posts. Un tā bija viņu galvenā priekšrocība. Tātad rodas jautājums, vai individuālismam nāks par labu, ja šī priekšrocība tiks atņemta? Pieņemsim, ka tas jau ir noticis. Kas tāda gadījumā notiks ar individuālismu? Kāds tam no tā būs labums?

Labums būs šāds. Jaunajos apstākļos individuālisms būs daudz brīvāks, daudz izkoptāks un daudz spēcīgāks nekā patlaban. Es nerunāju par augšminēto dzejnieku krāšņās iztēles apveltīto individuālismu, bet par to lielisko, īsti patieso individuālismu, kas latents un potenciāls snaudz cilvēcē vispār. Jo privātpašuma pastāvēšana individuālismam ir tikai kaitējusi; sajaukdams to, kas cilvēks ir, ar to, kas tam pieder, privātpašums ir padarījis priekšstatu par individuālismu gaužām neskaidru. Privātpašums ir aizvedis cilvēku pilnīgi nepareizā virzienā. Tas par savu mērķi izvirzījis nevis garīgo attīstību, bet materiālo vērtību uzkrāšanu. Tā ka cilvēks ir sācis uzskatīt par svarīgāku nevis to, kas viņš ir, bet to, kas viņam pieder. Taču *īstais cilvēka pilnības mērs ir nevis tas, kas viņam pieder, bet gan tas, kas viņš ir.* Privātpašums ir sagrāvis priekšstatu par patiesu individuālismu, tā vietā piedāvājot viltojumu. Vienai sabiedrības daļai šis viltotais individuālisms ir atņēmis tiesības būt individuālai, liekot tai ciest badu. Otrai sabiedrības daļai tas ir atņēmis tiesības būt individuālai, novedot to uz nepareiza ceļa un uzveļot tai lieku nastu. Patiesi, cilvēka personību tik ļoti ir nomākusi viņa manta, ka angļu likumdošana jau sen noziegšanos pret otra īpašumu soda stingrāk nekā noziegšanos pret otra personu, un īpašums joprojām ir pilsoņa kārtīguma kritērijs.

Izmanība, kas nepieciešama, lai iegūtu mantu un bagātību, arī ir ļoti demoralizējoša. Tādā sabiedrībā kā mūsējā, kurā īpašums piešķir cilvēkam milzīgu varu, sociālo stāvokli, godu, cieņu, titulus un tamlīdzīgas patikamas lietas, cilvēks, jau no dabas būdams godkārigs, izvirza sev mērķi palielināt savu īpašumu un turpina to palielināt līdz pagurumam un apnikumam vēl ilgi pēc tam, kad jau sakrājis vairāk nekā vēlēties vai spējis izlietot, un vairāk nekā tas viņam varētu sagādāt prieku, un pat vairāk nekā viņš pats to varbūt spēj apzināt. Cilvēks pārstrādāsies līdz nāvei, lai tikai saraustu vairāk mantas, bet diez vai par to vajadzētu brīnīties, ņemot vērā tās priekšrocības, ko īpašums nodrošina. Ir tikai bezgala nožēlojami, ja sabiedrība ir uzcelta uz tādiem pamatiem, ka cilvēks jūtas tajā kā iemests bedrē, kur viņš nevar nekā no tā, kas viņā skaists un savdabīgs, brīvi attīstīt; kur viņam pietrūkst īsta dzīvesprieka un liksmības. Turklāt, pastāvot tādi iekārtai kā pašreizējā, viņa stāvoklis ir arī ļoti nedrošs. Pat visbagātākais tirgonis var jebkurā mirklī tikt pakļauts — un jo bieži arī tiek pakļauts tādiem apstākļiem, pār kuriem viņam nav nekādas varas. Ja vētra plosās ilgāk nekā parasti, vai laiks pēkšņi mainās, vai arī atgadās kāda pavisam triviāla nejaušība — nogrimst viņa kuģis, vai neizdodas kāda spekulācija — viņš

klūst nabags un savu stāvokli sabiedrībā pilnīgi zaudē. Bet cilvēkam nekas cits nedrīkstētu sagādāt bēdas, kā vienīgi viņš pats. Un vispār nekas nedrīkstētu cilvēku apļaut un padarīt nabagu. *Jo īstenībā cilvēkam pieder tikai tas, kas ir viņā pašā.* Tam, kas ir ārpus viņa, vajadzētu būt bez jebkādas nozīmes.

Tātad līdz ar privātpašuma atcelšanu attīstīsies patiesi, veselīgi un skaisti individualisms. Nevienam vairs nešķiedīs savu mūžu, krādams mantas un to simbolus — naudu. Jo tad cilvēks beidzot dzīvos! *Pasaulē nav nekā vienreizējāka par dzīvi.* Vairums ļaužu tikai eksistē, ne vairāk.

Jājautā, vai mēs jebkad esam sastapuši pilnīgu personības atklāsmi, — ja nu vienīgi mākslas fantāzijās. Bet reālajā sadzīvē un rīcībā — nekad. Cēzars, kā vēsta Momsens, gan esot kā cilvēks bijis pati pilnība. Bet cik traģiski nedroša bija viņa eksistence! *Kur pastāv vara, tur allaž pastāv arī pretvara.* Cēzars bija pati pilnība, taču viņa pilnība noveda viņu bīstamos sānceļos.

Arī Marks Aurēlijs, kā vēsta Renāns, bijis pati pilnība. Jā, dižais imperators patiešām bija pati pilnība. Bet cik neciešamas bija pret viņu izvirzītās nebeidzamās prasības! Viņš taču grītojās zem impērijas sloga nastas! Viņš apzinājās, ka viens cilvēks ir pārāk vājš, lai panestu visu šīs titāniskās valsts un pārāk lielā sceptera smagumu.

Pēc manām domām, *cilvēks pati pilnība ir tad, kad viņš var attīstīties nevainojamos apstākļos;* kad viņš nav ne aizvainots un sāpināts, nav uztraukts un rūpju nomākts, nav sakropļots un nav pakļauts briesmām. Vairums personību ir bijušas spiestas kļūt par dumpiniekiem. Puse viņu spēka ir tikusi izšķiesta domstarpībās un strīdos. Bairona personība, piemēram, tika nevajadzīgi izšķērdēta cīņā ar angļu aprobežotību, liekulību un mietpilsoniskumu. Šāda cīņa spēkus ne vienmēr vairo, drīzāk gan novājina. Baironam tā arī neizdevās atklāt mums visas savas spējas. Šellijam veicās nedaudz labāk. Viņš, tāpat kā Bairons, pameta Angliju, tiklīdz radās izdevība. Bet viņš jau arī nebija tik slavens kā Bairons. Ja angļi būtu nojautuši, cik liels kā dzejnieks viņš īstenībā bija, tie ar zobiem un nagiem būtu metušies viņam virsū un padarījuši viņa dzīvi tik neciešamu, cik vien tas viņiem būtu bijis iespējams. Taču viņš sabiedrībā diez ko neizcēlās, un tas viņam zināmā mērā palīdzēja no tās paglābties. Tomēr arī Šellijā dumpīgā notis nereti ieskanas pārāk skaļi. *Pilnīgas personības pazīme nav vis skaļš dumpīgums, bet klusa savaldība.*

Ista, patiesa personība, kad mēs to reiz ieraudzīsim, būs kaut kas apbrīnojams. Tā attīstīsies vienkārši un dabiski — kā aug puķe vai koks. Tā nekad nebūs nesaskaņā ar sevi. Tā nekad nestrīdēsies un neko neapstrīdēs. Tā neko necentīsies pierādīt. Jo tā visu zinās. Un tomēr tā zināšanas nekrās. Jo tā būs gudra. Tās vērtība nebūs mērojama ar materiālām lietām. Tai nekas nepiederēs. Un tomēr tai būs viss, un, lai cik daudz no tās arī ņemtu, tai tik un tā būs ko dot, — tik bagāta tā būs. Tā nekad nevienam neuzmāksies un neprasis, lai citi kļūtu līdzīgi tai. Tā milēs tos citus tāpēc, ka tie būs savādāki nekā ir pati. Un tomēr, kaut arī tā citiem neuzmāksies, tā visiem palīdzēs, kā mums palīdz viss skaistais, būdams tāds, kāds tas ir. Cilvēka personība būs kaut kas bezgala brīnumjauks. Tā būs tik brīnumjauka, cik brīnumjauks var būt tikai bērns.

Un savā attīstībā tā smelsies spēku Kristus mācībā — ja tikai cilvēki paši to vēlēties; bet, ja cilvēki to nevēlēties, tā attīstīsies ne mazāk droši arī bez šīs mācības. Jo personību neuztrauks nedz pagatne, nedz tai rūpēs, kas ir vai nav noticis tagadnē. Tā neatzīs citus, ka vien tikai sevis pašas likumus; un arī autoritātes tai nebūs citas, kā vien tikai pati sev. Taču tā milēs tos, kas būs centušies to stiprināt, un allaž tos pieminēs. Un Kristus būs viens no tiem.

«Pazīsti pats sevi!» bija rakstīts virs antīkās pasaules portāla. Virs jaunās pasaules portāla jābūt rakstītam: «Esi tu pats!» Jo Kristus prieka vēsts cilvēkam skanēja pavisam necili: «Esi tu pats!» Tas ir Kristus noslēpums.

Kad Jēzus runā par nabagajiem, viņš ar tiem domā cilvēkus personības, gluži tāpat, kā, runādams par bagātajiem, viņš domā par cilvēkiem, kuri savas personības nav attīstījuši. Jēzus dzīvoja sabiedrībā, kur, tāpat kā mūsējā,

-bija pieļauta privātīpašuma uzkrāšana, bet viņš savā evaņģēlijā nesludināja, ka šādā sabiedrībā cilvēks izjustu kā priekšrocību iespēju pārtikt no trūcīgas, neveselīgas barības, ģerbties veselībai kaitīgās skrandās un gulēt veselību apdraudošos mājokļos, tāpat arī nesludināja, ka dzīvot veselīgos, patīkamos un piemērotos apstākļos būtu nevēlami un neizdevīgi. Tāds uzskats būtu bijis nepareizs jau toreiz, Jēzus dzīves laikā, un vēl jo nepareizāks, protams, mūsdienās, un jo sevišķi Anglijā; cilvēkam aizvien tālāk virzoties uz ziemeļiem, aizvien vitāli svarīgākas kļūst arī viņa dzīves materiālās vajadzības, turklāt mūsu sabiedrība taču ir nesalīdzināmi komplicētāka un uzrāda daudz dziļākas pretrunas starp galēju greznību un galēju nabadzību nekā jebkura antīkās pasaules sabiedrība.

Lūk, ko Jēzus domāja, runādams sekojošo. Viņš cilvēkam sacīja: «Tu esi brīnumskaista personība. Attīsti to! Esi tu pats! Un neiedomājies, ka tavu pilnību noteiks saraustās pasaulīgās mantas īpašnieka gods. Tava pilnība ir tikai tevī pašā. Ja tu spētu to apjēgt, tu nemaz nevēlētos būt bagāts. Pasaulīgo mantu cilvēkam var nozagt, garīgo — nekad. Tavas dvēseles mantu kambari glabājas bezgala vērtīgas lietas, kuras tev neviens nevar atņemt. Tādēļ lūko savu dzīvi veidot tā, lai pasaulīgā manta neiespētu tevi kārdināt. Un lūko arī atbrīvoties no personīgā īpašuma. Tas saistās ar nekrietnību, nerimīgām rūpēm un mūžīgu netaisnību. Personīgais īpašums traucē individuālisma attīstību ik uz soļa.»

Jāpiezīmē, ka Jēzus nekad nesaka, ka nabadzīgie jau paši par sevi katrā ziņā būtu labi, bet bagātie noteikti slikti. Tas nebūtu bijis taisnīgi. Jo bagātie kā šķira nenoliedzami ir labāki par nabagajiem — gan morāli, gan intelektuāli, gan arī tīri vizuāli. Sabiedrībā ir tikai viena šķira, kas par naudu domā vairāk nekā bagātie — un tie ir nabagie. Jo nabagie ne par ko citu nespēj domāt. Tas ir nabadzības lasts.

Tātad Jēzus māca, ka cilvēks savu pilnību var sasniegt nevis caur to, kas viņam pieder, un pat ne caur to, ko viņš dara, bet vienīgi caur to, kas viņš ir. Tādēļ arī bagātais jauneklis, kurš ieradies pie Jēzus, tiek rādīts kā gluži kārtīgs pilsonis, kurš nav pārkāpis nevienu savas valsts likumu, nevienu savas reliģijas bausli. Viņš ir pavisam cienijams šī neparastā vārda parastajā nozīmē. Jēzus viņam saka: «Tev vajadzētu atteikties no savas mantas. Tā tevī traucē pilnveidoties. Tā ir tava smagā nasta. Tas ir tavs slogs. Tavai personībai pēc tās nav nekādas vajadzības. Ne arpus sevis — vien sevi pašā tu atklāsi, kas tu īstenībā esi un kā tev īstenībā vajag.» Un saviem mācekļiem Jēzus saka to pašu. Viņš māca viņus būt viņiem pašiem, nevis mūždien uztraukties par pasaulīgām lietām. Jo kāda gan jēga tam pasaulīgajām lietām? Cilvēks ir sevi pilnīgs. Kad viņš iet pasaulē, pasaule uzņem viņu ar nievām. Un tas ir nenovēršami. Jo pasaule nīst individualitāti. Taču lai tas viņu neapbēdina. Cilvēkam jābūt mierīgam un egocentriskam. Ja kāds tev atņem mēteli, atdod tam vēl arī svārkus, lai tādejādi pierādītu, ka materiālajām vērtībām tev nav nekādas nozīmes. *Ja citi tevi zākā, neatbildi ar to pašu. Par ko tas liecina? Par to, ka tas, ko par tevi saka, nevērš tevi savādāku.* Cilvēks ir tas, kas viņš ir. Sabiedrības spriedumam nav itī nekādas vērtības. *Pat ja pret tevi vērsās ar vardarbību, neatbildi ar to pašu. Tā būtu nolaišanās līdz varmakas lumenim.* Galu galā cilvēks spēj būt absolūti brīvs arī cietumā. Jo viņa dvēsele spēj būt brīva. Viņa personība var būt bez raizēm. Un viņš pats var būt mierīgs. Pari visam — nevajag jaukties citu darīšanās, nedz arī tos kada veidā tiesāt. Personība ir kaut kas ļoti noslepumains. Par cilvēku vienmēr nedrīkst spriest pēc tā, ko viņš dara. Viņš var pakļauties likumam un tomēr būt nevērtīgs. Un viņš var pārkāpt likumu, un tomēr būt vērtīgs. Viņš var būt sliktis, nekad neko sliktu nepadarijis. Un viņš var pastrādāt pret sabiedrību noziegumu, un tomēr sasniegt caur šo noziegumu savu patieso pilnību.

Bija kāda sieva, kas tika piekerta iaulības pārkāpšanā. Mums netiek stāstīta viņas mīlestības vēsture, bet šī mīlestība droši vien ir bijusi ļoti dziļa; jo Jēzus teicis, ka viņas grēki ir tapuši piedoti ne tāpēc, ka viņa tos būtu nožēlojusi, bet tāpēc, ka viņas mīlestība bijusi tik stipra un skaista.

Vēlāk, īsi pirms savas nāves, kad Jēzus sēdēja pie svētā vakarēdiena galda, tā pati sieviete ienāca un iesvaidīja viņa matas ar dārgām smaržzālēm. Viņa mācekļi mēģināja sievieti no tā atrunāt, sacīdami, ka tā esot izšķērdība un ka to naudu, kas izdota par smaržzālem, labāk būtu izlietot žēlsirdīgam pabalstam trūkcūcietējiem vai kādam citam tamlīdzīgam nolūkam. Bet Jēzus tiem nepiekrita. Viņš aizrādīja, ka cilvēka materiālās vajadzības gan esot lielas un mūžam neapmierināmas, taču garīgās vajadzības esot vēl lielākas, un ka vienā apskaidrības brīdī personība, pati izvēlējusies savu izteiksmes veidu, varot sasniegt pilnību. Pasaule vēl šodien pielūdz šo sievieti kā svēto.

Jā, individuālismam piemīt daudz ierosinoša. Piemēram, sociālisms iznīcinās ģimenes statusu. Līdz ar privātīpašuma likvidēšanu laulība tās pašreizējā formā izzudīs. Tāds ir viens no programmas punktiem. Un tas atbilst individuālismam. Tas pārvērtis likumīgo atturību brīvībā, kas savukārt veicinās personības pilnīgāku attīstību un padarīs vīrieša un sievietes mīlestību vēl skaistāku un cēlāku. Jēzus to zināja. Viņš noraidīja ģimenes iestādījumu, kaut gan viņa laikā un sabiedrībā tas pastāvēja pat ļoti stingrā formā. «Kas ir mana māte? Kas ir mani brāļi?» viņš atvaicāja, kad viņam sacīja, ka tie vēloties ar viņu runāt. Un, kad viens no viņa mācekļiem reiz lūdza atļauju iet un apbēdīt savu tēvu, viņš tam atbildēja ar šiem briesmīgajiem vārdiem: «Lai mirušie paši aprok savus mirušos.» Viņš nepieļāva, ka personībai tiktu izvirzītas jebkādas prasības.

Tātad tas, kurš ved Kristus līdzīgu dzīvi, ir pilnīgi un galīgi viņš pats. Viņš var būt gan liels dzejnieks vai izcils zinātnieks, gan jauns universitātes students vai aitu gans tīrelis; vai lugu sacerētājs kā Šekspīrs, vai Dieva apcerētājs kā Spinoza; vai bērns, kas rotaļājas dārzā, vai zvejnieks, kurš izmet jūrā tīklu. Nav svarīgi, kas viņš ir, ja tikai viņš apzinās savas dvēseles pilnveidošanas nepieciešamību. Taču jebkura atdarināšana, kā morāliska, tā sadzīviska, ir aplama. Pa Jeruzalemes ielām mūsu dienas kļūst kāds vājprātīgs ar koka krustu uz muguras. Viņš it kā simbolizē visus tos, kurus samaitājusī atdarināšanas mānija. Arī tevs Damians atdarināja Kristus, kad devās pie spītālīgajiem un dzīvoja to vidū, jo šādā kalpošanā viņš vispilnīgāk varēja izteikt to, kas viņā bija tas labākais. Bet īstenībā viņš nelīdzinājās Kristus vairāk kā Vāgners, kurš savu dvēseli izteica mūzikā, vai Sellīks, kurš savu dvēseli izteica dzejā. Jo nepastāv jau tikai viens vienīgs cilvēka tips. Pielāgošanās veidu ir tieši tik daudz, cik daudz ir nepilnīgu cilvēku. Taču, kaut arī žēlsirdībai cilvēks spēj pakļauties un tomēr būt brīvs, tad *būt reizē padevīgs un brīvs vienlaikus nespēj neviens.*

Tātad individuālisms ir tas, kas mums jāsasniedz ar sociālismu. Un tā rezultātā valstij, gluži dabiski, jāatsakās no jebkuras valdīšanas formas. Tai no tās jāatsakās tāpēc, ka cilvēci — kā reiz izteicies kāds gudrs vīrs vēl daudzus gadsimtus pirms Kristus dzimšanas — vajag likt mierā; jo valdīt pār cilvēci ir vairāk nekā nesaprātīgi. Visas valdīšanas formas ir nolemtas neveiksmei. Despotisms ir netaisns pret ikvienu, ieskaitot pašu despotu, kurš droši vien bija radīts kam labākam. Oligarhijas ir netaisnas pret vairākumu, oklohartijas — pret visiem pārējiem. Reiz lielas cēriņas tika liktas uz demokrātiju; bet *demokrātija nozīmē vienīgi to, ka tauta apspiež tautu tautas vārdā.* Tas jau ir noskaidrots. Un man jāsaaka, ka bija pēdējais laiks to noskaidrot, jo jebkuras autoritātes valdīšana ir absolūti degradējoša. Tā degradē gan pašu autoritāti, gan tos, pār kuriem tā valda. Ja šī autoritāte valda varmācīgi, rupji un cietsirdīgi, tā spēj izsaukt pozitīvu efektu, radot vai vismaz veicinot dumpības gara un individuālisma attīstību, kas šo autoritāti galu galā iznīcinās. Turpretī, ja šī autoritāte valda ar zināmu lēnprātību, neskopodamās ar naudu un apbalvojumiem, tad tā var kļūt pat bīstami demoralizējoša. Jo tādā gadījumā tauta mazāk apzinās tai uzliktā sloga smagumu un uz dzīvi raugās kā apmierināts un lutināts dzīvnieks, neapjēgdama, ka, nevienu mirkli nebūdamā vairs pati, domā citu domas, dzīvo pēc citu normām, nonēsā citu apvalkātās drēbes. «Kas vēlas būt brīvs,» saka kāds liels

domātājs, «nedrīkst pakļauties.» Autoritāte, uzpirkdama tautu, pārvērs to trulā, pārbarotā barbaru barā.

Autoritātes varas laikā izzudīs sodi. Tas būs liels sasniegums — sasniegums ar patiesi neapreķināmu vērtību. Iedziļinoties vēsturē, — ne tajos izdevumos, no kuriem izmestas visas nevēlamās vietas un kas sastādīti skolnieku un necilu studentu vajadzībām, bet katra laikmeta īstenojos avotos, — mūs pārņem galējs riebums, uzzinot nevis par ļaunprāšu izdarītajiem noziegumiem, bet gan par «labprāšu» tiem piespriestajiem sodiem: *sabiedrības brutalitātes līmeni nosaka nevis izdarīto noziegumu raksturs, bet pret tiem vērsto soda mēru smagums.* Ar to tad arī izskaidrojams fakts, ka, jo smagākus sodus uzliek, jo smagāki noziegumi tiek pastrādāti; vairums mūsdienu tiesas iestāžu to acimredzot ir sapratušas un atradušas par iespējamu soda mērus samazināt... ciktāl jau nu uzskatījušas par nepieciešamu. Un visur, kur sodi patiešām ir samazināti, rezultāti allaž bijuši ārkārtīgi labi. Jo mazāk sodu, jo mazāk noziegumu. Un, kad sodu vispār vairs nebūs, izzudīs arī noziegumi, bet, ja arī vēl atgadisies, tad tiks nodoti izmeklēšanai ārstiem kā nožēlojams vājprātības paveids, lai tiktu dziedināts ar sirsniņu un iejūtīgu apiešanos. Jo tie, kurus tagad dēvē par noziedzniekiem, būtībā tādi nemaz nav. Trūkums, izsalkums un bads, ne tieksme uz likumpārkāpšanu ir mūsdienu noziedzības pirmsākums. Tas ir arī īstais iemesls, kāpēc mūsu noziedznieki kā sabiedrības slānis no jebkura psiholoģiskā viedokļa ir tik bezgala neinteresanti. Viņi nav ne apbrīnojami Makbeti, ne šausminoši Votrēni. Viņi ir tikai tādi, kādi kļūtu visi cienījamie, parastie cilvēki, ja tiem nebūtu, ko ēst.

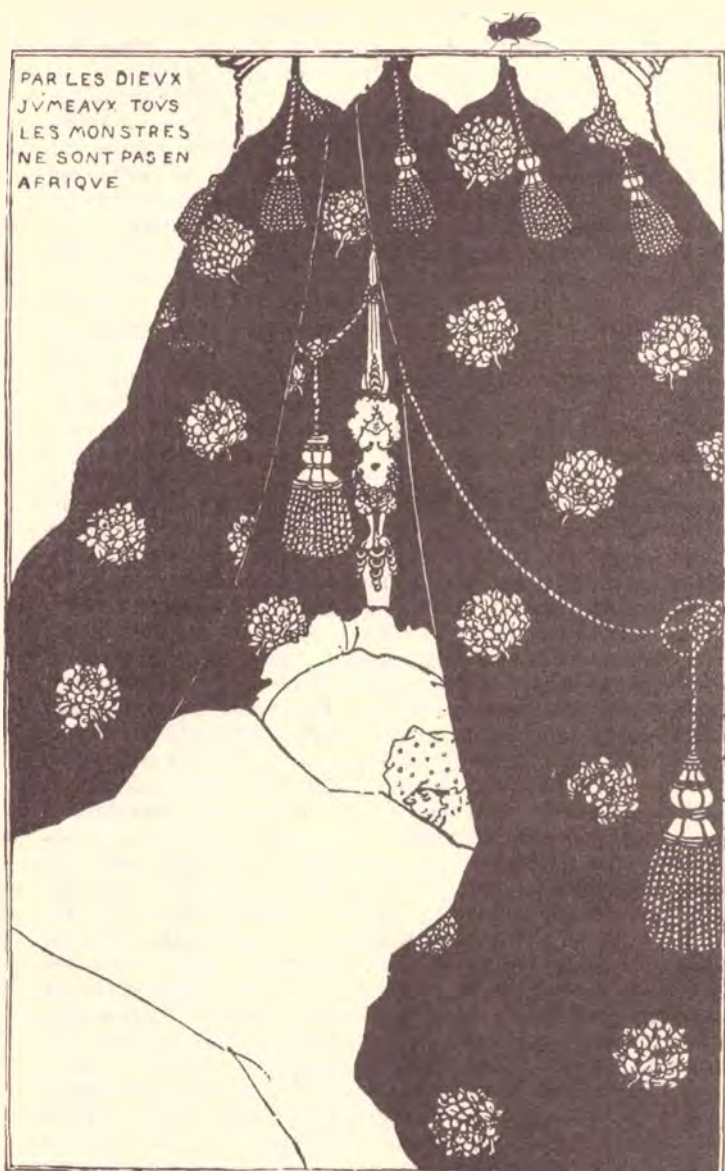
Kad privātīpašums būs likvidēts, nebūs vairs nedz vajadzības, nedz nepieciešamības izdarīt noziegumus; tie gluži vienkārši izzudīs. Protams, ne visi noziegumi ir noziegumi pret īpašumu, tomēr arī tie tiek uzskatīti par noziegumiem, kurus angļu likums, gan augstāk vērtējot to, kas cilvēkam pieder, par to, kas viņš ir pats, soda ar visstingrāko un briesmīgāko bardzību (uzskatot nāvessodu par slepkavību, līdzvērtīgu katorgai, par ko gan mūsu noziedznieki, esmu pārliecināts, būs citādākas domās). Bet, ja arī noziegums ne vienmēr ir vērsti pret īpašumu, to tomēr izraisa tas posts un naidis, un depresija, kuru rada mūsu ačgārnā privātīpašuma sistēma, un tāpēc, kad šī sistēma būs likvidēta, nebūs vairs arī noziedzības. *Noziedzība izzudīs, kad tiks apmierinātas ikviena sabiedrības locekļa vajadzības, kad līdzpilsoņi nejauksies cits cita darišanās un kad vienam nebūs nekādas intereses to darīt.*

Ar privātīpašuma jēdzienu ļoti cieši saistīta arī skaudība, jūtas, kas mūslietu dzīvē kļuvušas par ārkārtīgi daudz noziegumu izraisītājām, bet sociālismā, kad individualitāte būs pilnīgi brīva, izzudīs. Interesanti, ka ciltis, kur valda komūnas likumības, skaudība ir sveša.

Tātad, ja valstij jāatsakās no valdīšanas, var jautāt, ko tad tā tādā gadījumā darīs? Valsts būs brīvprātīga savienība, kas organizēs darbu, būs nepieciešamo preču ražotāja un sadalītāja. Valsts radīs derīgo. Indivīds radīs skaisto.

Tā kā es esmu pieminējis vārdu «darbs», tad nevaru nepiebildst, ka mūsu laikos par fiziskā darba cēlumu ir ticis izteikts un uzrakstīts daudz nevēlējumu. Fiziskam darbam vispār nepiemīt nekā īpaši cēls, tas pa lielāku daļai ir ļoti pazemojošs. Darīt darbu, kas cilvēkam nesagādā ne prieku, ne gandarījumu, ir garīgi un morāli apvainojoši, turklāt vairums darbu ir pat pretīgi. Slaucīt astoņas stundas šķīdoni ielu, kad pūš asais rietumu vējš, nav patīkami. Slaucīt to ar garīgu, morālu vai fizisku cēlumu man šķiet pilnīgi neiespējami. Slaucīt to ar patiku būtu gluži vienkārši šausmīgi. Cilvēks ir radīts kam labākam nekā netīrumu novākšanai. Visi tamlīdzīgie darbi būtu veicami ar mašīnām.

Un es nešaubos, ka reiz tā arī būs. Līdz šim cilvēks nebija nekā vairāk kā mašīnas vergs, un šajā faktā ir kaut kas traģisks — tiklīdz cilvēks izgudro kādu mehānismu, lai tas viņa vietā veiktu darbu, viņš sāk ciest trūkumu. Bet tas, protams, ir mūsu privātīpašuma un konkurences sistēmas rezultāts. Vienam cilvēkam pieder mašīna, kas

padara piecu simtu cilvēku darbu. Un sekas ir tādas, ka pieci simti cilvēku tiek no darba padzīti, un, tā kā viņiem vairs nav darba, viņiem vairs nav arī, ko ēst, un viņi ir spiesti zagt. Viens cilvēks piesavinās visu mašīnas saražoto produkciju, un līdz ar to viņam pieder piecsimt reižu vairāk nekā viņam pienākas, un, iespējams, un tas ir vēl svarīgāk, daudz vairāk, nekā īstenībā vajadzīgs. Bet, ja šī pati mašīna būtu kopējs īpašums, tad arī labums no tās būtu kopējs. Tas sabiedrībai būtu milzīgs ieguvums. Ikviens tīri mehāniskais darbs, visi monotoni un garlaicīgie darbi, jebkurš nepatīkams, netīkams apstākļos darāms darbs būtu veicams ar mašīnām. Mašīnai mūsu vietā jāstrādā ogļu raktuvēs, jāpilda visi sanitārie pakalpojumi, jāaizstāj kuģu kurinātājs, jāslauka ielas, lietainā laikā jāiznēsā telegrammas — tai jādara visi nogurdinošie un apnicīgie darbi.

Patlaban mašīna cilvēku izspiež. Bet pienācīgos apstākļos tā cilvēkam kalpos. Nevar būt ne mazāko šaubu, ka tāda ir mašīnu nākotne; un, gluži kā aug koki, kamēr zemkopis miegā guļ, tā arī mašīnas padarīs visus nepatīkamos un nepieciešamos darbus, kamēr cilvēce priecāsies vai nodosies kulturālai atpūtai, — jo tieši izprieas un atpūta, ne darbs, ir cilvēka mērķis —, vai arī radīs skaistas lietas, lasīs aizraujošas grāmatas, vai tāpat vien ar apbrīnu un sajūsmu aplūkos pasauli. Būtībā civilizācijai ir nepieciešami vergi — kultūras kopēji. Senajiem grieķiem šai ziņā patiešām bija taisnība. Ja nav vergu, kas padara nepatīkamos, pretīgos

un garlaicīgos darbus, kultūra un kontemplācija ir gandrīz neiespējama. Tomēr cilvēku paverdzināšana ir netaisna, nedroša un demoralizējoša. Tāpēc pasaules nākotne ir atkarīga no mehāniskajiem vergiem, no mašīnu paverdzināšanas. Un, kad izglītoti cilvēki vairs netiks aicināti doties uz nomācošajiem Istandas nabagu kvartāliem izdalīt tur pusbadā mirstošiem ļaudīm sliktu kakao un vēl sliktākas segas, viņi savā brīvajā laikā par prieku sev un citiem varēs nodoties skaistu lietu radīšanai. Tad katrai pilsētai un, nepieciešamības gadījumā, arī katrai mājai būs sava spēkstacija, un cilvēks šo spēku pēc vajadzības pārvērtīs siltumā, gaismā vai kustībā. Vai tā ir utopija? Tādai pasaules kartei, kurā nav atzīmēta zeme «Utopija», nav vērts pat aci uzmet, jo tai trūkst tā krasta, kur cilvēce mūžīgi tiekusi izkāpt malā. Un, kad cilvēce šo krastu būs sasniegusi, tā lukosies apkārt pēc kādas vēl labākas zemes un, to ieraudzījusi, pagriezīs buras uz tās pusi. *Progress ir utopijas piepildījums.*

Es tātad sacīju, ka sabiedrība ar mašīnu organizētu palīdzību ražos derīgas lietas, bet skaistās gatavos mākslinieks indivīds. Tas ir ne tikai neizbēgami, bet vienīgais iespējamais ceļš, kā sasniegt tiklab vienu, kā otru. Ja indivīdam jāgatavo lietas citu vajadzībām, piemērojoties to prasībām un vēlmēm, tad viņš nestrādā ar interesi, un tādēļ nevar ielikt savā darbā to labāko, kas viņā ir. Bet, ja sabiedrība vai kāda ietekmīga sabiedrības grupa, vai valdība vēl mēģina māksliniekam diktēt, kas viņam jā dara, tad māksla vai nu galīgi aiziet bojā, vai kļūst stereotipa, vai deģenerējas līdz lētām amata līmenim. Mākslas darbs ir vienreizēja temperamenta vienreizējs rezultāts. Tā skaistumu nosaka apstākļi, ka tā autors ir tas, kas viņš savā būtībā ir. Un viņam nav nekādas daļas, ko vēlas citi. *Mākslinieks beidz pastāvēt kā mākslinieks tajā mirkli, kad pievērš uzmanību citu prasībām un cenšas tās apmierināt;* tad viņš kļūst tikai nožēlojams, smieklīgs un godīgs vai negodīgs tirgonis. Viņam nav vairs nekādu tiesību prasīt, lai viņu uzskata par mākslinieku. *Māksla ir vispēcīgākais individuālisma izpausmes veids,* kādu pasaule pazīst. Man pat gribas teikt, ka tā ir vienīgais patiesais individuālisma izpausmes veids, ko pasaule jebkad pazinusi. Noziegums, kas zināmos apstākļos varētu likties spējīgs veicināt individuālisma attīstību, ir spiests rēķināties ar citiem. Noziegums pieder pie darbošanās sfēras. Turpretī mākslinieks spēj viens pats pilnīgi neatkarīgi no saviem līdzcilvēkiem un bez citu palīdzības radīt skaistumu, un, ja viņš to nedara tikai un vienīgi sev par prieku, tad viņš vispār nav mākslinieks.

Interesanti, ka taisni šis fakts, ka māksla ir tik spilgts individuālisma izpausmes veids, spiež publiku censties uzspiest tai savu autoritāti, kas ir tikpat amorāli, cik smieklīgi, un tikpat negodīgi, cik nicināmi. Taču tā nav tikai publikas vaina. Publika vienmēr un visos laikos ir bijusi slikti audzināta. Ļaudis allaž uzstājuši, lai māksla būtu populāra, lai tā iztaptu publikas bezgaumībai, lai pieglaimotos tās muļķīgajai iedomībai un atkārtotu to, kas tai jau desmitām reizū sacīts, un lai rādītu, ko tai jau sen apnicis skatīt; lai māksla publiku uzjautrinātu, kad tā pēc pārlietas ieturēšanās kļuvusi grūtsirdīga, un lai izklaidētu tās domas, kad pašas stulbums kļuvis nepanesams.

Taču mākslai nekad nevajadzētu tiekties pēc popularitātes. Publikai pašai vajadzētu censties kļūt mākslinieciskākai. Un tā ir ļoti liela starpība.

Ja zinātniekam sacītu, ka viņa mēģinājumu rezultātiem un slēdzieniem, pie kuriem viņš nonācis, jābūt tādiem, ka tie neapgāztu jau pastāvošos, vispārzināmos priekšstatus par dotajām parādībām vai lai tie nesajauktu pastāvošos aizspriedumus, vai neaizvainotu to ļaužu jūtas, kuri no zinātnes neko nesajēdz; ja filozofam sacītu, ka viņam ir tiesības pacelties augstākās domāšanas sfērās vienīgi ar noteikumu, ka viņam jānonāk pie tiem pašiem secinājumiem, pie kādiem turas tie, kuri vispār nekad nav domājuši nekādā sfērā, tad mūsdienu zinātnieks un filozofs justos ne vairāk un ne mazāk kā tikai pamatīgi uzjautrināts. Bet īstenībā taču nav nemaz tik sen, kad zinātne un filozofija bija pakļautas rupjai pūļa kontrolei, butība

pat varai — vai nu sabiedrības vispārējās gara tumsības, vai baznīcas, vai valdošās šķiras teroram un varaskārei. Protams, mēs gan ļoti lielā mērā esam atbrīvojušies no patvarīgajiem sabiedrības, baznīcas un valdības centieniem iejaukties spekulatīvās domāšanas individuālismā, tomēr tieksme iejaukties mākslas individuālismā joprojām palikusi. Un tā ir agresīva un brutāla.

Anglijā no visa augšminētā izdevies izvairīties tieši tām mākslas nozarēm, par kurām publikai bijusi vismazākā interese. Kā piemēru es te varētu minēt liriku. Mums Anglijā ir skaista lirika tāpēc, ka publika to nelasa, un tādēļ nav atstājusi uz to nekādu iespaidu. Publikai gan patīk apvainot dzejniekus individuālismā, taču, reiz to konstatējusi, tā atstāj viņus mierā.

Kas attiecas uz romānu un dramaturģiju, tad par šiem mākslas veidiem publika tomēr interesējas, un te publikas autoritārās varas izrādīšanas rezultāti ir zināmā mērā pat smieklīgi. Nevienā valstī netiek radīta tik nožēlojama daiļliteratūra, tik garlaicīgi un pliekani darbi romāna žanrā un tik muļķīgas lugas kā Anglijā. Un citādi tas arī nemaz nevar būt. Jo publikas standarti ir tādi, ka tiem nesēj pielāgoties neviens mākslinieks. Ir reizē ļoti viegli un ļoti grūti būt populāram romānu rakstniekam. Viegli tāpēc, ka apmierināt publikas prasības attiecībā uz fabulu, stilu, psiholoģiju un dzīves literāro attēlojumu ir visniecīgāko dotību un visneattīstītākā prāta iespēju robežas. Grūti tāpēc, ka māksliniekam, lai tādas prasības apmierinātu, būtu jāapgāna savs temperaments, viņam vajadzētu rakstīt nevis tā mākslinieciskā pārdzīvojuma dēļ, kādu tas radīdams izjūt, bet gan lai uzjautrinātu mazizglītotus ļautiņus un tādējādi apspiestu savu individualitāti, aizmirstu savu kultūru, atteiktos no sava stila un vispār atteiktos no visa, kas viņa personībā vērtīgs.

Kas attiecas uz dramaturģiju, tad tās stāvoklis ir mazliet ciešāks. Tiesa, teātra publika mīl ikdienišķo, bet tā tomēr nemīl garlaicīgo; un burleska un komēdija — abi populārākie lugu žanri — ir atzīstamas mākslas formas. Tajās lieliskas un apbrīnas vērtas lietas var tikt radītas, un Anglijā māksliniekam tāda veida darbos ir atļauta liela brīvība.

Taču, kad pievēršamies dramaturģijas augstākajām formām, nākas sastapties ar publikas nesavaldības rezultātiem. Jo, ja publikai kas nepatīk, tad tas ir viss, kas jauns. Jebkurš mēģinājums paplašināt mākslas satura robežas tai ir ārkārtīgi pretīgs; bet tieši šī nemitīgā satura robežu paplašināšana taču nosaka mākslas dzīvotspēju un tās progresu. Publikai jauninājumi nepatīk tāpēc, ka tai no tiem bail. Jo jauninājums simbolizē zināmu individuālisma izpausmes veidu, mākslinieka uzdrīkstēšanos pašam izvēlēties sava darba saturu un apstrādāt to pēc saviem ieskatiem un patikas. Un publikas reakcija šajā gadījumā ir pilnīgi attaisnojama. *Māksla ir individuālisms, bet individuālisms ir postošs un ārdošs spēks. Un tieši šajā faktorā slēpjas mākslas milzīgā vērtība.* Jo tas, ko individuālisms tiecas postīt un ārdīt, ir pelēcīgie raksturi, iesīkstējušās paražas, tirāniskie ieradumi un līdz mašīnas stāvoklim nonivelētais cilvēks.

Vislabprātāk publika atzīst pagātnes sasniegumus — ne tādēļ, ka tos dziļāk cienītu, bet tādēļ, ka tajos nekas vairs nav grozāms. Klasiku viņi atzīst, lai kādi tie būtu. Viņi piecieš tos kā kaut ko nenovēršamu, un, tā kā nevar tos nekādā veidā ne pārveidot, ne iznīcināt, svinīgiem ģimjiem par tiem spriedelē. Lai cik dīvaini, bet varbūt arī gluži dabiski — atbilstoši viedoklim, kā kurš uz to raugās, taču šī klasiku atzīšana ir nodarījusi arī lielu ļaunumu. Bībeles un Šekspīra nekritisks apbrīnošana Anglijā ir piemērs tam, ko es ar šo vēlos sacīt. Kas attiecas uz Bībeli, tad baznīcas autoritāte ir atstājusi uz to savu iespaidu, un man nav nekādas vajadzības pakavēties pie tās tuvāk. Bet, ja runājam par Šekspīru, tad ir pavisam skaidrs, ka patiesībā publika nav spējusi saskatīt ne viņa lugu skaistumu, ne to trūkumus. Ja viņi būtu saskatījuši skaistumu, tad neiebilstu pret dramaturģijas tālāktīstību. Ja būtu saskatījuši trūkumus, tad vēl jo mazāk ieiebilstu pret dramaturģijas tālāktīstību. Jo nav taču noliedzams, ka publika

allaž atsaucas uz kādas zemes klasiķiem, kad, slēpjoties aiz tiem kā vairoga, vēlas aizkavēt mākslas progresu un tālākvirzību.

Viņi degradē klasiķus par speciālistiem. Balstoties uz tiem, viņi cenšas aizkavēt jaunu skaistuma formu ieviešanu. Viņi uzplijas rakstniekam, prasīdami, kāpēc viņš neraksta tā, kā, lūk, tas un tas, vai gleznotājam, kāpēc viņš neglezno tā, kā, lūk, tas un tas, pilnīgi aizmirdami faktu, ka, ja kāds ko tamlīdzīgu darītu, viņš pārstatu būt mākslinieks. Jauns skaistā izteiksmes veids tiem ir neizsakāmi pretīgs, un, kad nākas ar to saskarties, tie kļūst nikni un tā apjūk, ka neattop to novērtēt savādāk, kā tikai ar divām muļķīgām frāzēm: pirmā — ka zināmais mākslas darbs esot pilnīgi un galīgi nesaprotams, un otrā — ka zināmais mākslas darbs esot pilnīgi un galīgi amorāls. Ko viņi ar šiem apzīmējumiem domā, es izprotu sekojoši. Apgalvojums, ka mākslas darbs esot pilnīgi un galīgi nesaprotams, nozīmē, ka mākslinieks ir pateicis vai radījis kaut ko skaistu, kas ir jauns; apgalvojums, ka mākslas darbs esot pilnīgi un galīgi amorāls, nozīmē, ka mākslinieks ir pateicis vai radījis kaut ko skaistu, kas ir patiešs. Pirmais apgalvojums attiecas uz stilu, otrais — uz saturu. Parasti viņi ar šiem apgalvojumiem mēģina kā pūlis ar bruģakmeņiem.

Piemēram, nav neviena īsta mūsu gadsimta dzejnieka vai prozaika, kuram britu publika nebūtu svinīgi piešķirusi diplomu par amoralitāti; tā kā pie mums šim diplomam ir gluži tāda pati nozīme, kā Francijā formālai uzņemšanai Akadēmijā, tad Anglijā līdzīga iestādījuma dibināšana, pats par sevi saprotams, ir kļuvusi pilnīgi lieka. Skaidrs, ka, lietodama šādus apzīmējumus, publika rīkojas augstākā mērā neapdomīgi. Tas, ka viņi nosauca Vērdsvortu par amorālu dzejnieku, bija sagaidāms. Vērdsvorts patiešām bija dzejnieks. Bet tas, ka viņi pasludināja Čārlzu Kingsleju par amorālu romānu rakstnieku, bija pārsteigums. Jo Kingsleja proza nav diez cik augstas kvalitātes. Taču vārds ir atrasts, un viņi apietas ar to, kā nu kurš māc. Mākslinieku tas, protams, nespēj ietekmēt. *Īsts mākslinieks, ja viņš ir viņš pats, tic un pašaujas vienīgi uz sevi.* Bet es varu iedomāties, ka mākslinieks sāktu nopietni sev vaicāt, vai viņš, kas Anglijā radījis mākslas darbu, kuru tūlīt pēc parādīšanās presē publika novērtējusi kā pilnīgi saprotamu un dziļi morālu — vai viņš, šo darbu radīdams, patiešām ir bijis viņš pats, un vai šis darbs maz ir viņa cienīgs, un vai tik nav otršķirīgs un varbūt pat vispār bez jebkādas mākslinieciskas vērtības.

Iespējams, ka esmu nodarījis publikai pāri, ierobežodams tās leksiku tikai ar tādiem vārdiem kā «amorāls», «nesaprotams», arī «eksotisks» un «neveselīgs». Jo ir vēl viens, ko tā mēdz lietot. Un šis vārds ir — «slimīgs». Bieži šis vārds netiek lietots. Jo tā nozīme ir tik vienkārša, ka viņi baidās to lietot. Tomēr retumis viņi to izmanto, un šad tad tas ir sastopams kādas populāras avīzes slejās. Attiecināt šo vārdu uz mākslas darbu, protams, ir smieklīgi. Jo ko gan citu tas var apzīmēt, kā vienīgi domu gājieni vai jūtu stāvokli, ko cilvēks vārdiem nespēj izsacīt? Tad jau pati publika arī ir «slimīga», jo nekad neko nav bijusi spējīga izteikt. Mākslinieks nav un nevar būt «slimīgs». Jo spēj izteikt visu. Viņš stāv ārpus tā, par ko runā un raksta savā darbā, ar tā palīdzību izsacīdams neizsakāmus un mākslinieciskus iespaidus. Uzskatīt mākslinieku par «slimīgu» tikai tāpēc, ka viņš izvēlējies slimīgu par savas diskusijas tēmu vai sarunas priekšmetu, ir tikpat muļķīgi, kā uzskatīt Šekspīru par traku tāpēc, ka viņš sarakstījis «Karali Līru».

Vispār mākslinieks Anglijā no šādiem uzbrukumiem tikai iegūst. Kļūst spēcīgāka viņa individualitāte. Viņš vēl jo vairāk top viņš pats. Protams, šie uzbrukumi ir ļoti rupji, ļoti bezkaunīgi un ļoti nievājoši. Bet nekādu smalkumu un stilu no vulgārām smadzenītēm un aprobežota prātiņa nevienš mākslinieks jau arī negaida. *Vulgaritāte un aprobežotība ir divas visizplatītākās mūsdienu parādības.* Tas, dabiski, ir nožēlojami. Bet tā tas diemžēl ir. Un arī tā, kā jebkura cita, ir apceres vērtā tēma. Un te varbūt vietā būtu godīgi atzīties, ka šodien žurnālisti nereti lūdz mākslinie-

Noformējumam izmantotas Obrija Berdsleja grafikas.

kam zem četrām acīm piedošanu par to, ko tie sarakstījuši par viņu atklātībā.

Jāpiezīmē, ka pēdējos pāris gados no tā trūcīgā lamuvārdu leksikona, kas ir publikas rīcībā mākslas darba nozākāšanai, aktīvā iegājuši vēl tikai divi apzīmētāji. Viens no tiem ir «neveselīgs», otrs — «eksotisks». Pēdējais gan neizsaka neko vairāk, kā tikai kaut ko līdzīgu sēnītes viendienītes dusmām pret nemirstīgo, skurbinošo un izsmalcināti daiļo orhideju. Šis apzīmētājs drīzāk uztverams kā uzslava, lai arī bez jebkādas vērtības. Turpretī vārds «neveselīgs» prasās pēc analīzes. Tas ir diezgan interesants vārds. Turklāt liekas, ka tā lietotāji paši nemaz lāgā neizprot, ko tas nozīmē.

Bet ko gan tas nozīmē? Kas tad ir «neveselīgs» vai «veselīgs» mākslas darbs? Visi apzīmētāji, ar kuriem raksturo kādu mākslas darbu, pieņemot, ka tie tiek lietoti saprātīgi, attiecas uz tā stilu vai saturu, vai abiem kopā. No stila viedokļa veselīgs mākslas darbs ir tāds, kura stilu var pazīt pēc darbā apstrādātā materiāla skaistuma, kas var būt vai nu vārdi, vai bronza, vai krāsas, vai ziloņkauls, kuru pievilcību mākslinieks izmantojis kā līdzekli estētiskā efekta radīšanai. No satura viedokļa veselīgs mākslas darbs ir tāds, kura satura izvēli ir noteicis paša mākslinieka temperaments un kurš arī atklājas tieši caur šo temperamentu. Isi sakot, *veselīgs mākslas darbs ir tāds, kam piemīt nevainojama pabeigtība un kam uzspiests personības zīmogs.* Protams, forma un saturs mākslas darbā ir vienots veselums, tie nav šķirami jēdzieni. Taču analīzes nolūkā, uz

mirkli aizmirstot estētiskā iespaida nedalāmību, mēs domām varam atļauties šos jēdzienus dalīt.

«Neveselīgs» mākslas darbs turpretī ir tāds, kura stils ir pelēcīgs, veclaicīgs un piezemēts un kura saturs ir apzināti izvēlēts ne tāpēc, ka māksliniekam tas patiktu, bet gan tāpēc, ka viņš cer, ka publika viņam par to labi samaksās. Tātad patiesībā populārs romāns, kuru publika dēvē par veselīgu, parasti ir gaužām neveselīgs ražojums, kurpretī romāns, kuru publika dēvē par «neveselīgu», parasti ir skaists un veselīgs mākslas darbs.

Lieki piebilst, ka es nebūt nesūdzos, ja publika un prese šo vārdu lietošanu jauc. Grūti iedomāties, kā viņi ar savu mākslas izpratnes trūkumu spētu izteikties pareizāk. Es tikai norādu, ka šie vārdi tiek lietoti nepareizi; kas attiecas uz šīs nepareizās lietošanas izcelsmi un jēgu, kas aiz tā visa slēpjas, tad izskaidrojums ir ļoti vienkāršs. Šis parādības cēlonis meklējams barbariskā varas koncepcijā. Tā cēlusies no varaskāres samaitātās sabiedrības dabiskas nespējas saprast un novērtēt individuālismu. Ar vārdu sakot, tā cēlusies no tā kroplīgā un trulā veidojuma, ko sauc par sabiedrisko spriedumu, kas ir ļauns, kad cenšas kontrolēt rīcību, un nekrietns, kad cenšas kontrolēt prātu un garu.

Jā, diemžēl publikas spēju ietekmēt fiziski nākas vērtēt augstāk nekā tās spriešanas spēju. Pirmā var būt pat lieliska. Pēdējai jābūt muļķīgai. Mēdz teikt, ka spēks nav arguments. Taču tas ir pilnīgi atkarīgs no tā, ko kāds grib pierādīt. Daža laba pēdējo gadsimtu svarīga problēma — kā vienpersonīgas valdīšanas turpmākā pastāvēšana Anglijā vai feodālisms Francijā — ir tikusi atrisināta ar tīri fiziska spēka līdzekļiem. Revolucionārā vardarbība var padarīt tautu uz brīdi pat ceļu un cildenu. Bet liktenīga bija tā diena, kad publika atklāja, ka spalva ir varenāka par bruģakmeni un ka ar to var uzbrukt tikpat agresīvi kā ar ķieģeli. Un tūlīt tapa meklēts žurnālists, un arī atrasts, un izskolots, un izveidots par citīgu un labi apmaksātu sulaini. Tas ir vienlīdz nožēlojami kā attiecībā pret publiku, tā pašiem žurnālistiem. Aiz barikādēm var atrast gan varonību, gan augstsirdību. Bet ko var atrast aiz ievadraksta, ja ne vienīgi aizspriedumus, stulbumu, liekulību un mēlnesību? Un, kad šie četri apvienojas, rodas briesmīgs spēks un veidojas jauna vara.

Senos laikos tautai bija moku rats. Tagad tai ir prese. Tas, nenoliedzami, ir solis uz priekšu. Bet tas tomēr ir arī ļoti netaisni, nepareizi un pazemojoši. Reiz kāds — vai tas bija Burke? — nosauca žurnālistus par sabiedrības ceturto šķiru. Viņa laikā tā, bez šaubām, bija. Bet dotajā momentā viņi īstenībā ir vienīgā šķira. Pārējās trīs viņi ir aprijuši. Laicīgā vara nesaka neko, garīgajai nav ko sacīt, un apakšnams cieš klusu; bet žurnālisti runā. Žurnālisti valda pār mums. Amerikā prezidents valda tikai četrus gadus, bet žurnālisti valda vienmēr un mūžīgi. Par laimi, Amerikā žurnālistikas vara jau ir sasniegusi pašu brutālāko un piedauzīgāko pakāpi. Un kā sekas tam ir sācis augt pret to vērtais pretestības gars. Cilvēki, skatoties pēc temperamenta, par žurnālistiem vai nu tikai pasmejas, vai riebumā no tiem novēršas. Tiem vairs nepieder tā vara, kas agrāk. Amerikā žurnālistiku vairs neņem nopietni. Bet Anglijā tā joprojām ir nozīmīgs faktors, patiesi iespaidīgs spēks, tāpēc ka pagaidām vēl nav izsaukusi kaut cik nosodāmus ekscesus. Taču tirānija, ar kādu žurnālisti ierosina iejaukties atsevišķu cilvēku privātajā dzīvē, man liekas kaut kas pavisam mežonīgs. Lieta tāda, ka *cilvēkiem piemīt negausīga zinārkāre zināt visu, tikai ne to, ko ir vērts zināt*. Un žurnālisti, to sapratuši un būdami apveltīti ar tirgoņu dvēselītēm, viņu pieprasījumu arī apmierina. Agrākos gadsimtos ļaudis netikamu žurnālistu pienagloja aiz ausīm pie pilsētas centrālā ūdenspumpja. Tas bija diezgan riebīgi. Mūsu gadsimtā žurnālisti paši pienaglojuši sevi aiz ausīm pie atslēgas cauruma. Un tas jau ir mazliet ļaunāk. Un šo ļaunumu vēl padziļina tas, ka tie, kas būtu visvairāk vainojami, nav vis tie tukšpaurainie žurnālisti, kas raksta tā sauktajām publiskajām lapelēm. Ļaunuma radītāji ir tieši tie nopietnākie, gudrākie un vērīgākie, kas svinīgi, kā viņi to patlaban dara, ceļ gaismā kāda valstsvīra vai politiskās domas veidotāja līdera kādu privātās dzīves notikumu un

tad aicina publiku to apspriest un tajā iejaukties, un izteikt par to savus uzskatus, un ne tikai izteikt uzskatus, bet arī aktīvi uz šiem cilvēkiem iedarboties, diktējot savus noteikumus ne tikai viņiem pašiem, bet arī viņu partijai un pat viņu vadītajai valstij; vārdu sakot, cenšas padarīt viņus smieklīgus, agresīvus un kaitīgus. Ne vīriešu, ne sieviešu privātā dzīve nedrīkstētu tikt pakļauta publiskai apspriešanai. Publikai vispār gar to nevajadzētu būt nekādai daļai.

Francijā uz šīm lietām raugās citādāk. Tur par uzjautrinājumu vai nosodījumu publikai nav atļauts atklāt kādas laulības šķiršanās prāvas detaļas. Tiek tikai darīts zināms, ka šāda šķiršana ir notikusi un vienas vai otras, vai abu pušu prasības ir apmierinātas. Francijā žurnālistu tiesības ir stingri ierobežotas, bet māksliniekiem piešķirta gandrīz absolūta brīvība. Pie mums Anglijā absolūta brīvība ir piešķirta žurnālistiem, bet mākslinieku brīvība ierobežota līdz minimumam. Angļu sabiedriskā doma tiecas mākslinieku, kurš rada patiesi skaistas vērtības, dažādiem līdzekļiem apspiest, kavēt un traucēt, bet žurnālistu spiež tenkot un izplatīt par to neķītras baumas, tā ka mums ir visnopietnākie žurnālisti un visnepieklājīgākās avīzes pasaulē. Attiecībā uz piespiešanu te nekas nav pārspīlēts. Jo ir taču žurnālisti, kuriem neglītu notikumu atklāšana presē sagādā īstu prieku, kā arī tādi, kuri, trūcīgi būdami, skandālos redz sava veida pastāvīgu ienākumu avotu. Bet ir, esmu pārliecināts, arī citi žurnālisti — izglītoti un kulturāli cilvēki, kuriem šādu faktu izgaismošana ir organiski pretīga, kuri apzinās, ka to darīt ir negodīgi, un kuri paši nodarbojas ar to tikai tāpēc, ka neveselīgie apstākļi, kādos viņiem jāstrādā, spiež viņus dot publikai to, ko tā pieprasa, un sacensties ar citiem žurnālistiem, lai pēc iespējas pilnīgāk apmierinātu pūļa rijīgo apetīti. Tas ir ļoti apkaunojošs stāvoklis ikvienam izglītotam cilvēkam, un es nešaubos, ka vairums no viņiem to asi un sāpīgi izjūt.

Bet atstāsim šo patiešām netīro lietu pie malas un atgriezīsimies pie jautājuma par publikas valdītāri mākslā, ar ko es saprotu sabiedrisko domu, kas māksliniekam diktē, kāda forma tam būtu lietojama un kādā veidā tā būtu lietojama, un kāds saturs tam šai formā būtu jāapstrādā. Es jau tiku pieminējis, ka Anglijā vislabākajā stāvoklī atrodas tās mākslas nozares, par kurām publika neinteresējas. Taču par drāmu viņi tomēr interesējas, un, tā kā pēdējo desmit, piecpadsmit gadu laikā tajā ir sasniegti zināmi panākumi, tad ir svarīgi pierādīt, ka par šiem panākumiem jāpateicas vienīgi atsevišķiem māksliniekiem, kuri atteikušies pieņemt par mēraklu pūļa bezgaumību un uzskatīt mākslu par vienkāršu piedāvājuma un pieprasījuma precī.

Pateicoties savai brīnišķajai un spilgtajai personībai, savam patiesi krāsu bagātajam stilam, neparastajai spējai ne tikai atdarināt, bet radīt fantāzijas apdvestus un garīgi stiprus tēlus, misters Irvings varētu, ja viņa vienīgais mērķis būtu izpatikt publikai, spēlēt visbanālākās lugas visbālākajā interpretācijā, gūstot pie tam tik lielus panākumus un tik daudz naudas, cik vien cilvēks vispār var vēlēties. Taču tas nebija viņa nolūks. Viņa nolūks bija noteiktos apstākļos un noteiktā mākslas formā pilnveidot pašam sevi kā mākslinieku. Iesākumā viņš vērsās tikai pie nedaudziem, patlaban viņš jau ir izskolojis daudzus. Viņš patiešām ir izglītojis publikas vairākuma gaumi un temperamentu. Un publika viņa mākslinieciskos centienus ir novērtējusi ārkārtīgi augstu. Es nereti sev vaicāju, vai publika pati maz aptver, ka par šiem panākumiem jāpateicas vienīgi tam, ka viņš nepieņēma viņu diktētos noteikumus, bet vadījās pats no savējiem? Ja *Lyceum* teātris būtu rikojies pēc publikas prāta, tad tas būtu pārvērties par tādu pašu otrās šķiras bodīti, kādi Londonā patlaban ir kļuvuši vairāki populārākie teātri. Vai nu publika aptver to, vai ne, bēt fakts tomēr paliek fakts, ka tās gaume un temperaments ir ticis līdz zināmam līmenim attīstīts, tāpat kā neapstrīdams ir fakts, ka šī pati publika slēpj sevī noteiktas potenciāles, kas attīstītas arī tālāk. Bet te tūdaļ rodas jautājums, kāpēc tad publika tomēr nekļūst vēl kulturālāka? Dotības tā kā būtu. Kas kavē?

Kavē — atkārtotā to vēlreiz — publikas vēlēšanās uzpēt autoritāro varu pār mākslinieku un tā radīto mākslas darbu. Dažos teātros, kā Liceumā un Heimārkītā, publikā, liekas, jaušams piemērots noskaņojums, lai tā varētu kļūt kulturālāka. Abos šajos teātros ir strādājuši mākslinieki individualitātes, kuriem savos skatītājos — un katram Londonas teātrim ir savi skatītāji — izdevies uztvaistīt to temperamenta stīgu, kura pret mākslas iedarbību ir visjutīgākā. Kas ir šis temperaments? Tā ir spēja uztvert. Un nekas vairāk.

Ja kāds mākslas darbam tuvojas ar vēlēšanos uzspiest tam un tā radītājam savu gribu, tad viņš, šādas vēlēšanās pārņemts, vispār vairs nav spējīgs uztvert māksliniecisku iespaidu. Skatītājs nav valdītājs pār mākslu, mākslas darbam jāvalda pār skatītāju. Skatītājam tikai jābūt spējīgam uztvert. Viņam jābūt kā vijolei, uz kuras mākslinieks spēlē. Un jo pilnīgāk skatītājs spēs apspiest vēlēšanos paust savus muļķīgos uzskatus, aizspriedumus un aplamās domas par to, kādai vajadzētu vai nevajadzētu būt mākslai, jo lielākas būs viņa spējas mākslas darbu izprast un novērtēt. Pirmām kārtām tas attiecas uz angļu viriešu un sieviešu kārtas parasto teātra publiku. Bet tikpat lielā mērā arī uz tā saucamajiem izglītojamiem apmeklētājiem. Izglītotā spriedums par mākslu gluži dabiski izriet no viņa zināšanām par to, kas mākslā jau ir bijis, kurpreti jaunais mākslas darbs izceļas tieši ar vēl nebijušo; un skatītāja varēšana pārvarēt sevi šo tieksmi vērtēt mākslas darbu ar pagātnes mērauklu nosaka viņa patiesās pilnveidošanās iespēju. *Vienīgi ar iztēli un fantāziju apveltīts un ar to palīdzību jaunus iespaidus uztvert spējīgs temperaments driest vērtēt mākslas darbu.* Tā tas ir attiecībā uz glezniecību un tēlniecību, un vēl jo vairāk uz tādu mākslu kā dramaturģiju. Jo ne statuja, ne glezna nenoveco. Tās laika ritējums neietekmē. Viņu vienotība ir aptverama vienā acumirkli.

Ar literatūru ir citādāk. Lai aptvertu literāra darba viengabalainību, ir jāpaiet zināmam laika spridim. Tā, piemēram, lugas pirmajā cēlienā var risināties tādi notikumi, kuru istā mākslinieciskā vērtība skatītājam var palikt apslēpta līdz pat trešajam vai ceturtajam cēlienam. Vai mākslā neiesvaidītām skatītājam tādēļ ir tiesības dusmoties, lādēties, traucēt izrādi un apvainot aktierus? Nē! Cienījamam pilsonim ir jāsēd rāmi un jāiepaizst pārsteiguma, brīnuma un nezināmā gaidu pasakainās izjūtas. Viņam nav jāiet uz teātri, lai ļautu viņu savai neētiskajai nesavaldībai. Viņam jāiet uz teātri, lai izprastu aktieru māksliniecisko temperamentu. Viņam jāiet uz teātri, lai attīstītu arī pats savu māksliniecisko temperamentu. Viņš nav mākslas darba tiesātājs. Viņam ir ļauts mākslas darbu tikai apcerēt un, ja šis darbs ir skaists, aizmirst tā apcerēšanā savu egoismu, savu normālo nezināšanas un neinformētības egoismu. Vispār drāmas jautājums, kā man liekas, vēl nav pietiekami izpētīts. Ja «Makbets» pirmo reizi tiktu izrādīts mūsdienu Londonas publikai, vairums skatītāju būtu stingri un enerģiski iebilduši — vismaz es par to esmu pārliecināts — pret lugas pirmā cēliena raganu prologu, pret viņu grotesko runas veidu un dīvairo tekstu. Bet, kad luga ir beigusies, izrādās, ka raganu smieklis «Makbetā» ir tikpat šausminoši kā ārpāta smieklis «Karalī Lirā», un pat vēl šausminošāki nekā Jago smieklis traģēdijā par mori. Nevienam citam mākslas skatītājam nav vajadzīga dziļāka uztveres spēja kā lugas skatītājam. Tajā brīdī, kad viņš mēģina mākslu uzpēt, viņš kļūst atklāts mākslas un pats savs ienaidnieks. Māksla ar to neko nezaudē. Zaudētājs ir vienīgi viņš pats.

Ar romānu ir gluži tāpat. Būt par iemīļotu autoru un tikt atzītam par iemīļotu autoru ir bīstami. Tekerija «Esmonds» ir skaists mākslas darbs tāpēc, ka viņš to rakstīja tikai sev par prieku. Citos romānos, kā «Pendiss», «Filips» un vietumis pat «Liekulības gadatirgus», viņš pārāk daudz domā par lasītāju un, pārāk atklāti cerēdams uz tā simpātijām vai pārāk atklāti to izzobodams, savu darbu samaitā. *Istis mākslinieks publikai neizdabā.* Tā viņam nemaz neeksistē. Viņam nav vajadzīgi ne magoņu, ne medus ļauši, lai šo monstros — publiku — iebarotu vai iemidzinātu. To prieku viņš atstāj lēto romāneļu sacerētājiem. Patlaban mums Anglijā ir viens izcils romānists — misters

Džordžs Meredits. Francijā ir arī labāki, toties Francijā nav neviena ar tik plašiem, tik daudzveidīgiem un tik tēlaini patiesiem uzskatiem. Krievijā arī ir stāstnieki, spējīgi ne-parasti spilgti savos darbos attēlot sāpes. Bet Meredits ir arī vēl filozofs. Viņa tēli dzīvo ne tikai miesīgu, bet arī garīgi bagātu dzīvi. Tie ir bezgala daudzšķautņaini. Un sugestīvoši. Tiem ir dvēsele, un ap tiem ir dvēsele. Tie ir izskaidrojoši un simboliski. Un viņš, kas tos radīja, šos brīnumainos, mūžam mainīgos tēlus, viņš tos radīja tikai sev par prieku, nekad nevaicādams publikai, ko tā vēlas, nedz arī gribēdams zināt, ko tā vēlas, neļaudams nevienam nekad sev kaut ko diktēt vai citādi iespaidoties un turpinādams sevi pilnveidot, un radīdams savus dziļi individuālos darbus. Iesākumā viņu nesaprata. Viņš tam uzmanību nepievērsa. Tad viens otrs jau likās viņu saprotam. Tas viņu neietekmēja. Tagad viņu saprot daudzi. Bet viņš joprojām paliek, kāds bijis... Viņš ir ne ar vienu citu nesalīdzināms romānists.

Ar dekoratīvo mākslu arī nav savādāk. Publika ar īsti patētisku ietiepību bija pieķērusies tam, ko es uzskatu par vis-tiešākajiem Pasaules izstādes starptautiskās bezgaumības un vulgaritātes atliekām, kas bija tik drausmīgas, ka mājas, kurās dzīvoja ļaudis, par mitekļiem šķita piemērotas vienīgi aklajiem. Bet pamazām cilvēki iemācījās gatavot gaumīgākas lietas; krāsotāji sāka veidot košākus krāsu salikumus, mākslinieki izdomāja krāšņākus rakstus — un skaistu priekšmetu vērtības un lietderības noslēpums bija atklāts. Tas publiku līdz sirds dziļumiem sanikvoja. Tā zaudēja pašsavaldīšanos. Un sarunāja visādas dumjības. Taču neviens tam vēribu nepiegrīza. Nevienam no tā sliktāk neklūva. Neviens vairs nepakļāvās publikas sprieduma varai. Un tagad ir tikpat kā neiespējami ieiet modernā namā un nesastapt tajā zināmu labas gaumes apliecinājumu; redzams, ka ļaudis sākuši atzīt patīkami iekārtota dzīvokļa jēgu, kas ir nenoliedzams pierādījums tam, ka viņi izprot, kas tas ir — skaistums. Ļaužu mājokļi šodien ir kļuvuši gandrīz vai pievilcīgi. Cilvēki acīm redzami ievērojami civilizējušies. Taču patiesības labad tomēr jāpiezīmē, ka par šiem milzīgajiem panākumiem telpu izdaiļošanā, mēbeļu un tamlīdzīgu sadzīves priekšmetu izgatavošanas revolūcijā nebūt nav jāpateicas tam apstāklim, ka publikas vairākumam pēkšņi būtu attīstījusies labāka gaume. Galvenokārt par to jāpateicas amatniekiem, kas sāka šīs skaistās lietas gatavot un kuri, juzdamies par tām gandarīti paši, spēja izraisīt arī citos negatīvu attieksmi pret agrāko laiku vulgaritāti šajā jomā, tā ka viņi pamazām publikas bezgaumību gluži vienkārši «izmērdēja badā». Šobrīd būtu jau tikpat kā neiespējami iekārtot dzīvokli tā, kā to mēdza darīt vēl pirms nedaudz gadiem, jo tādā gadījumā pēc katra mēbeļu gabala būtu jānododas uz veclietu ūtrupī kādā no trešās šķiras ires namiem. Jo nekas tamlīdzīgs vairs netiek ražots. Lai kā arī ļaudis iebilstu pret šo jauno stilu, viņi tomēr ir spiesti pakļauties un izdaiļot savu māju ar skaistām lietām. Par laimi viņiem pašiem, viņu tiekšanās pēc noteikšanas šajā nozarē ir cietusi sakāvi.

Tātad skaidri redzams, ka jebkāda autoritāte šajos jautājumos nāk tikai par ļaunu. Ļaudis nereti vaicā, kāda valsts pārvaldes forma māksliniekam būtu vispiemērotākā. Uz šo jautājumu iespējams atbildēt pavisam viennozīmīgi. Māksliniekam nav piemērota neviena valsts pārvaldes forma. *Jo gribēt valdīt pār mākslinieku un viņa mākslu ir nenopietni.* Mēdz apgalvot, ka despotisma iekārtā mākslinieki tomēr esot spējuši radīt skaistus darbus. Tā gluži vis nav. Mākslinieki gan uzturējās despotu galmos, bet ne tāpēc, lai viņus tur kā pakļautos tiranizētu; būtībā viņi tikai vēlējās tikt uzņemti un apbrīnāti kā fascinējošas personības, kā kaut kas līdzīgs ceļojošiem brīnumdariem, un lai tad viņiem ļautu dzīvot mierā un radīt. Despotam par labu tomēr jāsaka, ka tas kā indivīds varēja būt arī ļoti kulturāls, turpreti pūlis, šis pret dabiskais monstros — nekad. Keizars un karalis ir spējīgs pieliekties un pacelt gleznotājam otu, bet, kad pieliecas demokrāti, tad tikai, lai pagrābtu dubļus un apmētātu ar tiem mākslinieku. Turklāt demokrātiem nemaz nav jāliecas tik zemu kā ķeizaram.

Kad tie grib sviest ar dubļiem, tiem vispār nevajag pieliekties. Taču pārāk nešķirsim valdnieku no pūļa; *jebkura vara ir vienlīdz slihta.*

Ir trīs veidu despoti. Ir tādi, kas tiranizē miesu. Ir tādi, kas tiranizē dvēseli. Un ir tādi, kas tiranizē kā miesu, tā dvēseli. Pirmie saucas valdnieki. Otrie saucas pāvesti. Trešie saucas tauta.

Valdnieks var būt izglītots. Daudzi valdnieki tādi ir bijuši. Taču valdnieks ir bīstams. Aterēsīsimies kaut vai tikai Danti rūgtajos svētkos Veronā vai Tasso Ferraras trako nama sprostā. Māksliniekam labāk pie valdniekiem nedzīvot.

Arī pāvests var būt izglītots. Daudzi pāvesti tādi ir bijuši; arī sliktie pāvesti ir bijuši izglītoti. Sliktie pāvesti ir mīļējuši skaistumu gandrīz tikpat kaislīgi — nē, tieši tikpat kaislīgi, kā labie pāvesti ienīduši domāšanu. Cilvēcei par daudz ko jāpateicas sliktajiem pāvestiem. Arī uz labo pāvestu sirdsapziņas guļ briesmīgi noziegumi pret cilvēcību. Un kaut arī šodien Vatikāns jau ir pazaudējis savu zibens riksti, tam tomēr vēl pieder pērkondimdošais daiļrunības pērkons, un tāpēc māksliniekam pie pāvestiem labāk nedzīvot. Tas taču bija pāvests, kas nodeva Čellīni kardinālu konklāvam, sacīdams, ka tādiem kā viņš parastie likumi un parastā vara nelīdzot; un tas bija pāvests, kurš iemeta Čellīni cietumā un noturēja viņu tur tik ilgi, kamēr viņam aptumšojās prāts un sāka rādīties murgainas vīzijas — it kā pie viņa kamerā ienāktu pati zeltstarainā saule un viņa iemīlētos; un viņš, reiz no tās bēgdams, izlēca pa logu un, rāpdamies no torņa uz torni, saullēktā apreibus nokrita un smagi sevi sakropļoja; kāds vīnkopis viņu atrada, apsedza ar vīnogulāju lapām un aizveda savos ratos pie kāda, kas izprata mākslas skaistumu un viņu kopa un ārstēja. Pāvesti ir bīstami.

Bet tauta, ko var teikt par tautu un tās varu? Varbūt ir jau diezgan par to runāts? Jo tautas vara ir reizē kurla un akla, traģiska un groteska, nejēdzīga un divaina, smaga un neķītra. Māksliniekam ar tautu sadzīvot ir neiespējami. Visi despoti ir kukuļnēmēji. Un arī tauta ir kukuļnēmēja, un nežēlīga turklāt. Kas samusinājis tautu uz valdīšanu? Jo tauta taču ir radīta, lai dzīvotu, klausītu un mīlētu. Kāds ir nodarījis tautai pāri. Tauta ir sevi izniekojusi, cenzdamās atdarināt valdniekus. Tauta ir saņēmusi valdnieka scepteri. Bet vai tā prātis ar to apieties? Tauta ir uzlikusi galvā pāvesta trīsstūraino triāru. Bet vai tā spēs tās smagumu noturēt? Tauta atgādina klaunu ar lauztu sirdi. Tauta atgādina priesteri ar vēl nedzimušu dvēseli. Lai visi, kam rūp skaistums, līdzjūt tautai. Un kaut arī tauta skaistumu nemīl, lai tā līdzjūt vismaz pati sev. Kas gan tautai iemācījis tirānijas viltības?

Varētu jau vēl par daudz ko runāt. Varētu runāt par Renesansi, kas bija liela tādēļ, ka necentās risināt sociālas problēmas, un vispār ar tām nenodarbojas, bet ļāva brīvi, skaisti un dabiski attīstīties indivīdumam, kādēļ arī Renesanse bija tik bagāta ar izcilām un spilgtām personībām, izciliem un spilgtiem individuāliem māksliniekiem. Varētu runāt arī par to, kā Ludvigs XIV, radīdams modernu valsts iekārtu, izpostīja mākslinieka individualitāti, jo sērijveidā ražotās lietas, padevīgi pakļautas noteiktām likumbām, kļuva atbaidoši neglītas; viņa laikā Francijā tika aizliegta tā izteiksmes brīvība, kas bija atdzīvinājusi un radījusi jaunas, līdz tam neredzētas, antikajām formām līdzvērtīgas formas.

Taču pagājušo nav ko nožēlot. Un arī tagadējo nav ko apraudāt. Nozīme ir tikai tam, kas būs nākotnē. Jo *pagātne rāda, kādam cilvēkam nevajag būt. Tagadne rāda, kāds cilvēks nedrīkst būt. Nākotne būs tāda, kādi būs mākslinieki.*

Iespējams, man iebildīs, ka šāds plāns, kāds tiek izvirzīts šeit, ir pavisam nepraktisks un pret cilvēka dabu. Pilnīgi pareizi. Tas ir nepraktisks un pret cilvēka dabu. Un tieši tādēļ to ir vērts izvirzīt, un tieši tādēļ jau tas arī tiek izvirzīts. Jo kas tad ir praktisks plāns? Praktisks plāns ir tāds, kas vai nu jau eksistē, vai pašreizējos apstākļos varētu tikt realizēts. Bet tieši pašreizējie apstākļi jau ir tie, pret kuriem tiek iebilsts; un jebkurš plāns, kas

ar šiem apstākļiem samierinās, ir nepareizs un greizs. Pašreizējie apstākļi tiks mainīti, un cilvēka daba pārvērtīsies. Tas ir vienīgais, kas par cilvēka dabu zināms noteikti — ka tā pārvēršas. Mēs pat varam droši apgalvot, ka cilvēka dabai piemīt spēja pārvērsties. *Tās sociāli politiskās sistēmas, kas pamatojas nevis uz cilvēka dabas spēju augt un attīstīties, bet uz tās nemainīgumu, parasti piedzīvo neveiksmi.* Arī Ludviga XIV kļūda bija tā, ka viņš uzskatīja cilvēka dabu par nemainīgu. Un šīs kļūdas rezultāts bija Franču revolūcija. Brīnišķīgs rezultāts! *Visi valdību kļūdu rezultāti allaž ir vienkārši aprīnojami.*

Te būtu vietā piezīmēt, ka individuālisms pie cilvēka nebūt nenāks ar kaut kādām gaudenām žēlabām par pieņēmumu, kas nenozīmē neko vairāk, kā darīt to, ko grib citi, tikai tāpēc, ka viņiem tā patīk; tāpat individuālisms nemudinās cilvēku ar ne mazāk gaudenām žēlabām uz pašuzpurēšanu, kas nav nekas cits, kā tikai senu, mežonīgu paražu izkropļotas atliekas. Individuālisms vispār neizvirzīs cilvēkam nekādas prasības. Jo tam dabiski un nenovēršami jāizriet no paša cilvēka. *Individuālisms ir tā virsotne, uz kuru iet attīstība. Tā ir tā diferencēšanās, uz kuru augot tiecas visi organismi. Tā ir tā pilnība, kas piemīt katrai dzīvības formai un uz kuru virzās visas dzīvības formas.* Tādējādi individuālisms cilvēku ne uz ko nepiešpiedīs. Tieši pretēji, tas cilvēkam māca, ka tam nebūs ciest nekādu spaidus. Individuālisms necenšas vadīt cilvēku uz labu. Jo tas zina, ka cilvēks, ja tikai to liek mierā, arī tāpat ir labs. Cilvēks attīstīs individuālismu sevī pats. Pašlaik cilvēks pa šo attīstības ceļu jau ir sācis iet. Vaicāt, vai individuālisms ir praktisks, nozīmē vaicāt, vai evolūcija ir praktiska. *Evolūcija ir dzīves likums, un nav citas evolūcijas, kā vienīgi tā, kas tiecas uz individuālismu. Kur šī tiekšanās nav jaušama, tur augšana ir tikusi mākslīgi apspiesta, un tur ir slimība vai nāve.*

Individuālisms būs arī nesavtīgs un nemākslots. Kā jau esmu norādījis agrāk, viens no autoritārās tirānijas smagākajiem rezultātiem ir tas, ka ir pilnīgi sagrozītas vārdu īstās un parastās nozīmes, un tie tiek lietoti, lai izteiktu gluži pretējo jēgu. Kas ir pareizi attiecībā uz mākslu, ir pareizi arī attiecībā uz dzīvi. Cilvēku šodien dēvē par mākslotu, ja viņš gērbjas tā, kā viņam patīk. Bet, tā darīdams, viņš taču vadās tikai pēc savām dabiskajām tieksmēm. Nedabiski būtu, ja viņš gērbtos pēc citu uzskatiem, kuri, pauzdami vairākuma domas, palaikam ir ārkārtīgi muļķīgi.

Vai arī — kadu uzskata par savtīgu, ja viņš dzīvo tā, kā viņam liekas vispareizāk, lai pilnībā varētu realizēt savu personību, — ja vien mēs savas personības pilnveidošanu uzskatām par katru cilvēka dzīves pirmo uzdevumu. Bet tieši tā vajadzētu dzīvot un rīkoties visiem. *Būt savtīgam nenozīmē dzīvot tā, kā tikai tu vēlies; būt savtīgam nozīmē prasīt, lai arī citi dzīvo tā, kā tu vēlies.*

Nesavtība nozīmē — ļaut citiem dzīvot mierā un nemaisīties viņu personīgajās darīšanās. Savtīgums allaž cenšas radīt ap sevi absolūtu tipu vienveidību. Nesavtīgums turpretī atzīst bezgalīgu tipu daudzveidību. *Domāt par sevi nebūt nenozīmē būt savtīgam. Cilvēks, kurš nedomā par sevi, vispār nedomā.* Ir ārkārtīgi savtīgi prasīt no citiem, lai tie domātu tāpat kā tu un turētos pie tiem pašiem uzskatiem. Kādēļ gan tas lai būtu vajadzīgs? *Ja cilvēks spēs domāt, viņš noteikti domās citādāk. Ja viņš nespēs domāt, tad būs aplami prasīt no viņa vispār jebkādas domas.* Sarkana roze nebūt nav savtīga tāpēc, ka grib būt sarkana. Bet tā būtu briesmīgi savtīga, ja gribētu, lai visas puķes dārzā būtu sarkanas un rozes.

Individuālismā cilvēki būs pilnīgi dabiski un absolūti nesavtīgi, viņi izpratis vārdu jēgu un savā brīvajā un skaidrajā dzīvē lietos šos vārdus to patiesajās nozīmēs. Cilvēki nebūs kā tagad egoisti. *Jo egoists ir tas, kurš uzstāda citiem prasības; bet individuālismā nevienam nebūs ne mazākās vēlēšanās to darīt. Tas nesagādās prieku.*

Kad cilvēks būs izpratis individuālismu, viņš izpratis arī līdzjūtību. Līdz šim cilvēki šīs jūtas tikpat kā nemaz nav pazīnuši. Viņi spēj just līdzīgi tikai ciešanām, bet līdzjūtība ciešanām nav augstākais līdzjūtības veids. Līdzjūtība

tība ir cēlas jūtas, bet līdzjušana ciešanām pieder pie zemākajām jūtām. Līdzjušanu ciešanām sagandē egoisms. Līdzjušanai ciešanām piemīt tendence kļūt patoloģiskai. Tā mūs zināmā mērā pat apdraud. Mūs sāk mākt bailes, ka mēs arī varam kļūt akli vai spītīgi, un tad par mums neviens vairs neliksies ne zinīs. Līdzjušana ir arī ļoti aprobežotas jūtas. Just līdzī vajadzētu spēt visai dzīvei kā tādai, ne tikai tās brūcēm un sērgām, bet arī tās priekiem un skaislumam. Jo visaptverošāka līdzjūtība, jo tā top smagāka. Tā prasa milzīgu nesavtību. *Drauga ciešanām spēj līdzī just katrs, bet jābūt ārkārtīgi nesavtīgam, patiesi lielam garam, lai varētu just līdzī arī drauga panākumiem.*

Mūsu laiku konkurences burzmā un cīņā par vietu dzīvē šāda līdzjūtība, dabiski, ir ļoti reti sastopama, un to vēl palīdz apspiest pelēkās ļaužu masas amorālais ideāls un ierastā pakļaušanās likumbām, kas ir izplatīta visur, bet jo nepatīkamā formā vērojama Anglijā.

Līdzjušana sāpēm pastāvēs, protams, mūžīgi. Tas ir viens no būtiskākajiem cilvēka instinktiem. Augstāk attīstītajiem dzīvniekiem, kas jau uzrāda zināmu individualitāti, arī piemīt šīs jūtas. Tikai nedrīkst aizmirst, ka *līdzī priecāšanās pasaulē prieku vairo, bet līdzjušana ciešanām tās pasaulē tomēr nemazina.* Līdzjūtība gan palīdz cilvēkam vieglāk ļaunumam pretoties, bet ļaunums pats taču paliek. Līdzjūtība pret diloņslimnieku diloni neārstē; to dara zinātne. Un, kad socialisms būs atrisinājis nabadzības problēmu un zinātne — slimības problēmu, sentimentālo jūtu iespaida sfēra sašaurināsies, bet cilvēku līdzjūtība kļūs aizvien visaptverošāka, dziedinošāka un dabiskāka, cilvēks priecāsies, vērodams citu priekpilno dzīvi. Jo prieks būs nākotnes individuālisma attīstības mērķa.

Kristus nemēģināja sabiedrību rekonstruēt, un tādēļ viņa sludinātais individuālisms varēja tikt sasniegts tikai caur ciešanām vai vientulību. Ideāli, par kuriem mums jāpateicas Kristum, ir tāda cilvēka ideāli, kurš sabiedrību vai nu pilnīgi pametis, vai nostājies pret to pilnīgā opozīcijā. Bet cilvēks pēc dabas ir sabiedriska būtne. Pat Tebaida beigu beigās tika apdzīvota. Un, ja klostera mūks arī spējis izveidoties par personību, tad tā tomēr ir nabadzīga personība.

No otras puses, briesmīgā patiesība, ka ciešanas ir tas ceļš, ar kuru ejot cilvēks var sevi pilnveidot, visā pasaulē kļuvusi neatvairāmi fascinējoša. Sekli runātāji un sekli domātāji, gauži gauzdamies, bieži no kancelēm un tribīnēm spriedelē par baudu kultu. Bet pasaules vēsturē mēs reti sastopam laikmetu, kura ideāls būtu bijis prieks un skaistums. Pasaulē allaž valdījis ciešanu kults.

Viduslaiki ar saviem svētajiem un mocekļiem, ar savu pašmocību un mežonīgo paškropļošanās kaislību — ar brūču ciršanu ar nažiem un šautišanos ar rīkstēm, — Viduslaiki ir visistākie kristiāniska ziedu laiki, un Viduslaiku Kristus ir visistākais Kristus.

Kad pār pasauli uzausa Renesanses gaisma, līdznesot jaunus skaistuma un dzīvesprieka ideālus, cilvēki Kristu vairs neizprata. Tas atspoguļojās arī mākslā. Renesanses gleznotāji Kristu mēdza rādīt kā mazu zēnu vai nu spēlējamiem ar kādu citu zēnu kādā dārzā vai pili, vai atdusamiem mātes klēpi un uzsmaidām viņai vai kādai puķei, vai putnam; viņi rādīja to kā dižu, staltu personību, cēli apgrozāmiem pasaules drūmā, vai arī kā pārcilvēcisku būtni, divainā ekstāzē atgriežamiem no nāves dzīvē. Pat gleznojot viņu krustā sistu, Renesanses mākslinieki rādīja viņu kā skaistu Dievu, kuram ļauni cilvēki nodarījuši sāpes. Taču pārāk viņi ar Kristus attēlošanu neizrāvās. Lai parādītu šīs zemes vilinošos daiļumus, viņi vairāk nodevās patiesi aprīnojamo vīriešu un sieviešu ķermeņu skaistuma atklāšanai. Protams, viņi glezvoja reliģiska satura gleznas un turklāt diezgan daudz — atklāti sakot, pat mazliet par daudz, jo viņu tipāžu un motīvu vienveidība ir nogurdinoši garlaicīga, kas uz mākslu vispār atstāja sliktu iespaidu. Taču te vainojami publikas centieni valdīt pār mākslu, un tas ir tikai nožēlojami. Vienīgais labums, ka šajos darbos nav jūtama viņu dvēsele. Rafaēls bija izcils meistars, kad glezvoja pāvesta portretu. Turpretī ne-

pavisam ne tāds, gleznodams Madonu ar Kristus bērniņu. Kristum nebija nekā, ko Renesansei sacīt, jo Renesanse bija brīnīšķa tieši ar to, ka nesa sevi ideālu, kas bija pavisam citādāks nekā viņa pati, un, ja mēs gribam atrast istā Kristus attēlojumu, mums jāatgriežas Viduslaiku mākslā. Tajā viņš ir nomocīts un sakropļots — tāds, ka pat nepatīkami viņu uzlūkot, *jo skaistums taču ir prieks;* nav viņš tērpts arī glītās drānās, jo arī glītās drānas var būt prieks; viņš ir ubags, kaut ar šķīstu dvēseli, un spītīgs, kaut ar dievišķības zīmogu; nekā viņam nav — ne veselības, ne mantas; viņš ir tikai Dievs, kas savu pilnību sasniedzis caur ciešanām.

Cilvēka evolūcija ir lēna. Cilvēku netaisnība ir liela. Reiz bija vajadzīgs, ka ciešanas tiktu uzskatītas par pašpiepildīšanās ceļu. Pat vēl tagad šur tur pasaulē cilvēki jūt nepieciešamību pēc Kristus mācības. Tā modernajā Krievijā droši vien neviens nevar sasniegt pilnību citādi, kā vienīgi caur ciešanām. Vairāki krievu mākslinieki ir izteikuši sevi literatūrā, kas pēc stila atbilst Viduslaikiem, jo domnējošā tēma tajā ir cilvēka pilnveidošanās caur ciešanām. Bet pārējiem, kuri nav mākslinieki un kuriem nav iespējams izteikt sevi citādāk, kā tikai dzīvojot reālo dzīvi, ciešanas vispār ir vienīgās durvis, kas ved uz pilnveidošanos. Krievu cilvēkam, kurš laimīgs mīt pašreizējās valdības sistēmas paspārnē, vai nu jātic, ka cilvēkam dvēseles nav, vai, ja arī tāda ir, ka tā nav attīstīšanas vērtā. Nihilists, kurš noliedz jebkādu autoritāti tādēļ, ka zina, ka jebkura autoritāte ir ļaunums, un kurš apsveic ciešanas tādēļ, ka caur tam viņš pilnveido savu personību, — šāds nihilists ir visistākais kristietis. Kristīgais ideāls ir viņa vienīgā patiesība.

Bet Kristus pret autoritāti nesacēlās. Viņš pakļāvās Romas Impērijas ķeizariskajam postulatam un izrādīja tam pat cieņu. Viņš pacieta arī jūdu baznīcas garīgo varu un neatbildēja tās varmācībai ar to pašu. Viņam, kā es jau to augstāk esmu norādījis, nebija nekāda plāna sabiedrības rekonstrukcijai.

Bet modernajai pasaulei šāds plāns ir. Modernā pasaule ierosina iznīdēt nabadzību un ciešanas, ko šī nabadzība nes sev līdzī. Un par savu metodi modernā pasaule izvēlējusies socialismu un zinātni. Modernā pasaule tiecas pēc individuālisma, kas izsaka sevi nevis caur ciešanām, bet caur prieku. Un šis individuālisms būs vērienīgāks, bagātāks un skaistāks, nekā bijis jebkad agrāk. Ciešanas nav ultimativā pilnības sasniegšanas forma. Tās ir pārejošas, un tās ir tikai protests. Tās rodas neveselīgos, netaisnīgos un cilvēka eksistencei nepiemērotos sociālos apstākļos. Kad visi šie ļaunumi ir sērgas, un netaisnības būs iznīdētas, ciešanām gluži vienkārši vairs nebūs vietas. Tas būs liels darbs, bet paveicams. Ciešanu jo dienas, jo paliks uz pasaules mazāk.

Cilvēks pēc ciešanām tad nejutīs nekādas vajadzības. Jo tas, ko cilvēks meklē, tik tiešām nav ne baudas, ne ciešanas, bet tikai dzīve. Cilvēks mūždien ir tiecies dzīvot spraigu, piesātinātu un pilnvērtīgu dzīvi. Kad viņš to varēs darīt brīvi, nedz uzspiežot savu gribu citiem, nedz pašam citu gribai pakļaujoties, un visu veicot ar prieku un patiku, viņš atveseļosies un kļūs spēcīgs un kulturāls, un vairāk viņš pats.

Prieks ir cilvēkam dabas uzlikts pārbaudījums, tās atzinības zīme. *Kad cilvēks ir laimīgs, viņš ir harmonija ar sevi un savu apkārtni.* Jaunais individuālisms, kura labā — vai nu tas to grib, vai nē — darbojas socialisms, būs šī absolūtā harmonija. Reiz to meklēja senie grieķi, bet nevarēja pilnībā sasniegt — ja nu vienīgi garā, — tādēļ ka viņiem bija vergi, kurus viņi uzturēja; reiz to meklēja arī Renesanse, un arī nevarēja pilnībā sasniegt — ja nu vienīgi mākslā —, jo arī viņiem bija vergi, kurus tie mērdēja badā. Nākotnē, socialismā, individuālisms būs pilnīgs, un katrs indivīds to sasniegs caur savu personīgo pilnību. Un šis jaunais individuālisms būs jaunais hellēnisms.

No angļu valodas tulkojusi
ZIEDONE SĒRMOKŠA

ALEKSANDRS GRĪNS

DVĒSEĻU PUTENIS

(3. turpinājums)

Atkal ap mums iestājas klusums, lēni viņo biežā, necaurredzamā miglā, un piepeši viņa ir kļuvusi tik auksta, ka vienam otram sāk klabēt zobi šai spokainu dūmaku laukā, kur zeme pielijusi ūdens paltim, gaiss piesūcies ar miklu trūdu dvašu, un miglas kamoli aizseguši gaisa, zemes un ūdens robežas.

Britiņu klausīties, Sala pamāj ar roku, un mēs virzāmies uz priekšu, acīm ieurbdamies dūmaku mutuļos, kas kūp un viņo visapkārt, un lūkodami viņos sadzirdēt ikvienu svešu skaņu.

Mūsu priekšā viss atkal palicis kluss. Tikai pa kreisi dzird tālu apšaudīšanu, kas kļūst arvienu stiprāka, un pa labi, Tukuma dzelzceļa pusē, kā nikns ķēdes suns atkal ierejas miglā ložmetējs.

Tad kaprālis, iedams vada priekšgalā, atkal apstājas, brīdinoši paceldams gaisā roku, un atkal klausāmies arī mēs, sastindzinātiem nerviem, pieliekušies kā kaķi pirms lēciena un cieši sažņaugdami rokas šautenes.

Miglas lauks, kas kūp mūsu priekšā, sak ātri mesties dzeltenbalts, un viņa vidū aug iekšā debesis zeltaini ugunīga puķe, nespodri mirdzēdama cauri dūmaku lāņiem, un ugunspuķes kāta galā piepeši uzplaukst un atveras liesmu zieds. Viņš mirdz un dreb gaisā, šūpodamies nedzirdami klusi un apspīdēdams miglas mutuļus ar bālu trīsošu spožumu. No liesmu zieda list uz visām pusēm ugunīga rasa, dzisdama dūmaku drēgnumā bez mazākas skaņas. Tad zieds sāk ātri bālēt un slid lejup, un pēc dažiem mirkliem ir noslicis miglā, un tikai zem tas vietas, kur viņš dega gaisā, vēl blāvo virs zemes vājš izdzisušās uguns atspīdums.

«Rakete,» čukst Spilva, ar plaukstu slaucidams degunu, un Pētersons ierūcas, nolaidzams pacelto šauteni:

«Lai zēvelē cik grib, tadā elles miglā tāpat ne velna...»

Pētersonam apraujas pusvārdā valoda, un viņš sveiz šauteni pie vaiga, jo miglā dzird nākam no ienaidnieka puses smagus soļus, un dubļu gurstēšana liecina, ka nācējs nav viens.

«Nesteidzies,» čukst Sala, noliecies uz priekšu un skatīties urbdamies dūmaku viņos, kas nedzirdami skalojas mums pie kājām. «Ja tā ir friču patruļa, saņemsim dzīvus.»

No miglas nāk smaga elsošana, un sak nirt ārā kaut kas milzīgs un melns, kas sākumā izskatās pēc zirga muguras. Tad nācējs ir jau piegājis mums tuvāk, un mēs redzam garu, salīkušu stāvu, kas nes pār plecu pārsviestu nedzīvu ķermeni.

«Konrads!» ķēdes vidum izskrien cauri čukstu šalka.

Aiz garā dundadznieka parādās otrs stāvs, un Spilva, kam vanagacis, saka — tas esot Miķelsons.

Izlūki pienāk mums klāt, Konrāds vāriģi nolaiž zemē savu nastu, un ar lielo plaukstu slauka acis, jo atnestais ir viņa draugs Lejiņš.

Sala noliecas pār kritušo un drūmi saka:

«Taisni sirdi. Varēji atstāt turpat, jo viņam vairs nevar līdzēt neviens dakteris. Ejot ķēdei uz priekšu, tu tak nenesi to sev līdzī.»

Konrāds klusēdams slauka acis un skaņi šņauc degunu, bet Miķelsons, kam sakārtas plecos vairākas šautenes, nikni splauj vienu splāvienu pēc otra un pusbalsi lādas:

«Ar tādu lempī vairs neēju ne par kādu naudu! Ja jau cilvēks pats neapjēdz sava spēka, lai tura frici aiz kājām, manis

dēļ aiz ausīm, bet negrābstās ar saviem gorillas nagiem pie rīkles.»

Sala pavēl Miķelsonam runāt par lietu, nevis Konrāda nagiem, bet iekaisušais skandālists nerimstas:

«Viņa nagi jau mums izjauc visu lietu, kaprāja kungs. Ejam visi trīs pa miglu un ziktējam, vai kur nemana friču posteni. Uzreiz dzirdu priekšā kādu nošķaudamies un saku studentam: skat nu, viens memmesdēliņš jau apsaldējis kājas. Sākam šļūkt uz to pusi. Pielienam tuvāk, redzam: pie priedes cera viens kūko, bolīdams acis uz mūsu pusi, un vēl divi brāļi tup šim pie sāniem: ejam vēl tuvāk, friči mūs pamana, slienas uz pakājkājām un sauc: «Halt! Wer da?» Students atbild: «Freunde!» Friči laikam notic un sačukstēdamies skatās, kā mēs brienam šiem tuvāk. Tad viņi atkal paliek nemierīgi, paceļ šautenes, un garākais ievēkšas no jauna: «Halt! Waffen nieder!» Esam jau pavisam tuvu, brūkam virsū, un students, pirmais pielēcis klāt, dod vienam fricim krūtīs ar laidī, ar otru roku izrauj tam šauteni. Skrienam palīgā, — otram fricim sprūk vaļā šāviens, students nokrīt zemē, — es noduru šāvēju, un trešais laižas prom. Šauju tam pakaļ, bet netrāpu, un fricis pazūd miglā. Skatos, kur Konrāds? Redzu, guļ, uzklupis Lejiņa pasistajam vācietim kā vistu vanags cālim un žņaudz dziesmu ciet. Es saku: ko tu tur dari! Šis šņac: turu ciet, lai neaizmūk. Apskatu studentu, redzu, ka tas beigts, savācu šautenes un saku šim ķilavu ēdājam: cel nu to jaunsungu augšā un vedisim pie bataljona komandiera, lai dod pa krustam, kā solījies. Konrāds gan piecēlās, bet fricis ne vairs ceļas, nedz pūš: guļ izkārtu meli un baltām acīm skatās debesis.»

Un Miķelsons, vēl arvienu nevarēdams norimt, sāk atkal lādēt garo dundadznieku, kura vainas dēļ čiekurkalnietim jāpaliek bez Jura krusta.

Sala pavēl Konrādam stāties ķēdē, aizsūta Miķelsonu ar vācu šautenēm un ziņojumu pie rotas komandiera un ved mūs tālāk.

Mēs ejam uz priekšu, turēdami rokās šautenes, ap mums vēl arvien viņo miglas plūdi, bet debesis jau metas gaišas. Un ūdeni un dubļos paliek guļot students Alberts Lejiņš, mūsu pirmais kritušais.

Strēlnieku barā viņš mēdza būt viens no jautrākiem biedriem, bet sirdī slēpa vecu vainu, un nēsāja uz tās ovālu meitenes portretu, ko nebija redzējusi labākā drauga acs.

Pa labi, tai pusē, kur iet uzbrukumā pirmais vads, norib šāviens, un pirmajai šautenei steidz vairākas piebalsot. Sāk strādāt ložmetējs, virs vācu līnijas lido un uzplaukst gaisā dzeltenbaltas raķešu ugunis. Lēni bālēdamas, tās dziest miglā, un arvienu gaišāks metas debesjums.

Pāri mūsu ķēdei aizspindz lode, un nodaļnieks Gailis ierauj dziļi plecos galvu, piedevām saliekdamas arī muguru.

«Ir gan tiem viesmīļu kungiem lunkans kūkums,» pusbalsi nīrgājas fēniksietis Spandegs un māj savam ķēdes biedram Strautiņam uz nodaļnieka pusi.

Gailis neliekas dzirdot, un varbūt nedzird ar, jo visus viņa prātus saistījusi vācu ložu spindzēšana. Tās svelpj mums pāri viena pēc otras, sākdamas spindzēt arvienu zemāk, un tad ķēdes labajā galā kāds iestenas un reizē izgrūž niknu lāstu:

«Velns lai parauj! Roka pušu un pagalam šautene.»

«Nogulties!» Sala klusi komandē, «skriet uz priekšu pa posmiem!»

Mēs metāmies ar krūtīm un vēderiem dubļos. Tagad vācu

lodes jau spindz pavisam zemu, un vienā otrā vietā starp guļošiem strēlniekiem sāk zibsnīt, ar vieglu, klukstošu skaņu, zilganas uguntiņas.

«Sātani!» lādas Pētersons. «Viņi jau šauj ar sprāgstošām lodēm.»

Pa labi dzird miglā ātrus ūdens šļakstus, un cauri dūmakām diebj uz vācu pusi salikuši augumi.

Šaušana kļūst arvienu stiprāka, un miglā jau var manīt priekšā uzliesmojam un dziestam šāvienu ugunis.

Debesis palikušas pavisam gaišas, starp caurumainajiem mākoņiem bāl retas zvaigznes, un padebešu atsarkums Rīgas pusē rāda, ka vairs nav tālu saules lēkts.

Šķiezdams uz visām pusēm dubļus, aizjoņo kaimiņu posms, ko komandē Spandegs. Tagad ir mūsējā kārta, bet posma vecākais bija Lejiņš, Miķelsons vēl nav atgriezies, un mēs ar Konrādu stomamies, kam komandēt.

«Posms uz priekšu! Man pakaj!» Pašam nemanot man sprūk vaļā balss, sveša un nedabīgi skaļa, un, drāzdamies ar dundadznieku uz priekšu un nolikdamies dubļos blakus Spandega posmam, es dzirdu pa labi niknu fēniksiešu šņācieni:

«Neķērc tik dikti, čomiņ! Fričiem nemaz nav jādzird, kā tu komandē!»

Ta-ta-ta-ta-ta! — pa labi sāk pavisam tuvu strādāt ložmetējs.

Mums pa kreisi nokrīt dubļos pēdējais nodaļas posms, bet Gailis nav saredzams.

«Visa nodaļa reizē uz priekšu!» rēc Spandegs, uzņemdamies vadīšanu, un mēs metamies cik jaudas skriet uz vācu pusi, zemu pieplakdami dubļiem un ūdens paltīm, jo lodes tagad svelpj tik zemu, ka gandrīz skar mūsu cepurēs.

Vietām viņas skar arī galvas un krūtis, jo skrējienā mēs dzirdam pa kreisi ievaidamies «mātel!», un kā atbalss šim vaidam atsaucas kluss kliedziens no labās puses, kur kāds smagi nogāžas zemē, skandinādams katliņu un šķiezdams ūdens šaltis, un nepieceļas vairs.

Vāci sākuši šaut visā frontē. Viņu lodes kapā dubļus un per paltīs, un liekas, ka peļķēs krīt lielas lietus lāses, spēcīgi sviezdamas augšup ūdens šļakatas.

«Tēmeklis 400! Pa miglā saredzamām vācu šāvienu ugunīm,» sauc Sala, ne vairs pusbalsi, bet griezīgi un skaļi. Spandegs atkārti vada komandiera komandu, un mēs ar drudzainu steigu liekam strādāt šauteņu aizslēgiem. Pašu šauto šāvienu pirmie klaudzieni sāk nomierināt satrauktos nervus, un laides atsitiens plecā liekas mierinošs drauga glāsts.

Visā mūsu ķēdē tagad, līksmi sasaukdamās, strādā šautenes, un vietām dzird sasaucamies arī blakus gulētājus. Mēs atkal valdam pār sevi un saviem nerviem, un asinis kūšā cīņas prieks.

«Kārli,» ieminas mums turpat blakus Strautiņa balss, griezdamās pie jaunā nodaļas komandiera, «tev slaidāka roka, zēvelē gar to priedīti pa kreisi: jau trešo reizi tur zibsnī friča bises uguntiņa.»

Spandegs paklausa, un viņa draugs steidzas tūlīt apgalvot, ka šāviens ķēris, kaut gan priekšā, kur jau sākusi kļūnāt migla, it nekas nav saskatāms, — tikai reti krūmi, dūmaku mutuļi un vācu šauteņu šķiestās uguntiņas.

«Konrād, neplaucē pa mākoņiem,» no kreisās puses atlido Spilvas balss, kurš pats nav saredzams, un tāpat, jādūmā, nevar arī redzēt, cik augstu virs zemes pacelts dundadznieka šautenes stobrs.

Konrāds saraujas, es uzmetu viņam ašu skatu un redzu, ka cirkus artista rājiens nācis istā laikā, jo dundadznieka bises gals, kas tagad ātri slid lejup, vēl atrodas labu pēdu virs zemes.

«Sasodīta būšana,» Konrāds taisnodamies nosaka, «vienmēr baidos ņemt par zemu.»

Kā apstiprinādams Konrāda bažas, turpat viņa šautenes stobra galā pēc nākamā šāviena uzšļakst gaisā ūdens un dubļu šalts.

Konrāds apjūk pavisam, un viņa bises stobrs atkal sāk celties augšup, kā sekodams vēl arvien neredzamā Spilvas jaunam brīdinājumam:

«Konrād, nešķied citiem dubļus acīs!»

«Va velns, kur tam uguns rijējam gaišas acis,» sapīcis brīnās dundadznieks, mezdams šaušanai mieru un, pagriezis galvu uz manu pusi, prasa:

«Artūr, vai tev nav kāds smēķis?»

«Nav,» es atbildu, atvilkdams pirkstu no sprūda un sākams klausīties dubļu murdēšanā, kas dzirdama mūsu ķēdes aizmugurē un nāk arvien tuvāk.

Konrāds acīm seko manam skatienam nesen pārietā lauka miglā un saka, slaucīdams dubļus no pieres, ko apšķiedusi vācu lode, drāzdamās ūdens peļķē:

«Tur jau nāk tavs vecais ar otro pusrotu.»

Un Spandegs, pagriezdams uz mūsu pusi galvu, piemeti-

na:

«Kad visi salasisies ķēdē, sāksies īstais uzbrukums.»

Tagad jau var dzirdēt mums aiz muguras dubļu šļakstēšanu zem skrejošām kājām. Tad no miglas iznirst kāds augums un aizelsies nokrīt zemē starp mani un Konrādu, un tūlīt liek šauteni pie vaiga.

«Mazais, neplaucē uz zila gaisa,» Konrāds steidzas viņu pamācīt, «apskaties papriekšu, kur mana friča uguntiņas, ņem tēmekli 400, un tad gāz vaļā ar Dieva palīgu.»

Nelielais 4. vada strēlnieks, vēl bērnišķīgu, bālu seju, godbijīgi paglūn uz garā dundadznieka pusi un, pārbīdījis tēmekli, iespiež šautenes laidī savā šaurajā zēna plecā.

«Tagad pucē vaļā,» Konrāds riko viņu tālāk, juzdamies jau priekšnieka lomā, un, pagriezies uz jaunā klātnācēja pusi, kurš nokritis tam labajos sānos, blakus Strautiņam, atkal ieminas:

«Comiņ, vai tev nav kāds smēķis?»

Strēlnieks papurina galvu, un viņa vietā atrūc Strautiņa balss:

«Nupat jau nāk virsseržants ar cigāru kasti.»

Konrāds mudīgi ierauj plecos galvu un sāk rīkoties uz šaušanu, un viņa šautenes stobrs atkal vilcinādams staigā uz augšu un leju.

«Ko tu āksties!» klātnācējs nikni nosaka, pacēlis galvu un pagriezdams pret mums tumšu jaunekļa seju ar melnām, apcirtām ūsiņām. Tad viņš saraujas, neredzama trieciena ķerts, iekrācas, izlaiž šauteni no rokām, sviežas uz sāniem un paliek kluss.

Kreisās acs vietā tam glūn tumšsarkans caurums, un pār brūno vaigu plūst asins urdziņa.

Strautiņš noliecas pār kritušo un izgrūž caur zobiem klusu lāstu.

«Velni! Tas viņiem dārgi maksās,» viņš nošņāc, bet šņācienā dzirdamas apslēptas elsas, un tagad es atceros kritušā strēlnieka vārdu.

Tas ir Egle, Strautiņa māsasdēls.

Konrāds apjucis pagriežas uz manu pusi un slauka seju, kas piepeši kļuvusi asiņaina.

«Vai tev ķēra?» es prasu.

«Nē,» viņš čukst, «mani nošķieda ar tā jaunā asinīm,» un stostīdamies piemetina, atkal vilkdams ar piedurkni pār savu asiņaino seju:

«Laikam ar smadzenēm ar'. Eglem nemaz vairs nav pakauša: aizšļakstējies prom kā izliets zupas šķivis.»

Tiešām, ap mums ir atkal sākušas uzliesmot ar vieglu klukstošu skaņu sprāgstošo ložu uguntiņas.

Palicis pavisam gaišs. Migla sāk izkliēt, un debesis metas sārtas.

Blakus kritušam nometas jauns strēlnieks un vērs pret vāciem šauteni, nolīcis stobru uz Egles krūtīm. Man pa kreisi dubļos izstiepjas mazais Ozols, ceturtā vada labākais šāvējs un Nicas sīkgruntnieka dēls, kam vasaras raibumi izraibinājuši seju kā irbes spārnu. Izšņaucis degunu, viņš ceļ, nesteigdamies, bisi pie vaiga.

Un tad es dzirdu, cauri vēl citu skrējēju soļu troksnī, cietus un pat dubļu laikā vingrus soļus, kurus pazītu mana dzirde pašā melnākajā naktis melnumā.

Tēvs nesteigdamies pienāk mums klāt, prasa, kur Sala, un lēni iet gar ķēdi uz viņas vidu meklēt rokā vada komandieri. Tas steidzas viņam pretim, un abi sāk apspriesties, kājas stāvēdami turpat pie ķēdē guļošo strēlnieku kājām, kaut gan miglas sega jau kļuvusi caurumaina un priekšā var redzēt

ne vien retās priedītes un alkšņu krūmus, bet arī tumšu ierakumu strīpu, virs kuras arvien steidzīgāki zibsnī šāvienu ugunīgas.

Aiz vācu ierakumiem vēl bālo pabieza migla, kuras mutuļi kūp un veļas, pusaizsegdami zemnieku sētas ēku sienas un ļaudami saskatīt tikai viņu noplukušos jumtus, kas peld virs miglas lāņiem.

Vācu lodes spindz arvien biežāki, un biežāki tās ārda zemi un kapā lietus peļķes, sviezdamas gaisā dubļus un ūdens šļakatas, bet tēvs ar Salu vēl nav beiguši valodas.

Tad Sala pagriež galvu uz labā spārna pusi un cieši paskatījies saka, ka šurp nākšot rotas komandieris.

Tēvs aiziet viņam pretim gar ķēdi, ar roku pieturēdams smago feldfēbeļa zobenu, bet kaprālis nometas uz ceļa turpat pie Spandega posma un nesteigdamies uzsprauž durkli savai šautenei.

«Nu, zēni, sataisīties un iesplaujiet rokās, būs dūšīga raušanās,» saka pusbalsī Spandegs, un mēs jūtam caur krūtīm un sirdi skrienam karstu vilni.

Rotnieks, saticies pusceļā ar tēvu, nāk uz mūsu pusi, ziņnešu pavadīts, un kautko jautri un uztraukti stāsta, bet reizē nenovērš acu no ienaidnieka ierakumu puses, kas tagad zibsnī vienās ugunīs, un tēvs, klusēdams un acīm sekodams virsleitnanta skatienam, iet viņam līdz.

Ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta — pa labi atkal sāk darboties vācu ložmetējs, riedams slinki, nikni un smagi kā vecs nobarots dogs. Viņam tūlīņ steidzīgi un liksmi atsaucas mūsējais, ko vada Krastiņš, melnmatainais Daugavas laivnieks.

«Beigt šaut! Uzspraust durklus!» Skaļi skan virsleitnanta balss, apturēdama vēl šur tur ķēdē dzirdamo šauteņu klauudzēšanu, un mēs sākam celties kājās.

Asinis zvana trauksmi, arvienu steidzīgāk sīzdamas denīnos. Sasprindzinās nervi, cieši un vingri, kā pirms lēciena, savelkas roku un kāju muskuļi. Sakožas zobi, ieplēšas nāsis, grūzdamas karstu dvašu, un mēs jūtam, ka mūs jau sācis šūpot atakas trakuma vilnis.

Virsleitnants izskrien mūsu ķēdei cauri, tad apcērtas skrējienā apkārt — acis zib, smaidošā mutē atmirz zobu baltums, — un māj mums uz vācu tranšeju pusi, izrāvis no jostas metamo granātu.

«Uz priekšu, puikas!»

Tēvs, ātriem soļiem steigdamies cauri kājās saceltai ķēdei, nopurina sirmo galvu, no kuras lode notriekusi cepuri, un, iesplāvis plaukstā, kā radis darīt pirms rudzu pļaujas sākuma, izvelk savu platu zobenu.

Ta-ta-ta-ta — pavisam tuvu ierejas vācu ložmetējs, tiekdamies pārspēt šauteņu klauudzēšanu, kas liek melnajai ierakumu strīpai zibsnīt vienās ugunīs.

Mēs skrienam uz uguņu pusi, aiz kurām redzami noplukušu zemnieku māju jumti. Sejās sitas aukstā rīta dvaša, gar ausīm žūžo vējš, un tad, nomākdama visas citas skaņas, pārkliegdama ložmetēju un šauteņu balsis, ir piepeši sākusī šalkt gaisā savāda, baīsīga un tracinosa skaņa, kas vilņo pāri pielijušam laukam, skrien uz priekšu un neatvairāmi rauj un nes sev līdz.

A-āāā — rēc gaiss un zeme, un mēs rēcam viņiem līdz, un pakaļ kaujas saucieniem veļas uzbrukuma vilnis.

Pretim skrien tumšā ierakumu strīpa, virs kuras liesmo un dziest šāvienu uguns.

Tad mēs esam pieskrējuši pavisam tuvu, redzam platu grāvi, un virs tā asus kasku galus. Šaušana ir piepeši mitējusies, un mums pretim saslienā iezilganu durkļu mežs, aiz kura vid bālas, naida un dusmu sašķobītas sejas.

Mēs rēkdami gāžamies uz priekšu, — virsleitnants skrējienā sviež rokas granātu, kas sprāgst uz ierakuma malas, uzsviezdama gaisā uguns un dubļu šalti. Asmeņu mežs, kas noliecies mums pretim, sāk ļodzīties un drebēt, un grāvja viņā malā top redzamas dažas iezalšanas muguras, kas pārmetas tai pāri, bēg uz māju pusi, plok aiz ēku stūriem un no turienes liek zibsnīt jaunām šāvienu ugunīm.

Mēs lecām tranšejā, durkļiem aizsīzdami pretim celtos durklus, laidēm dragādami kaskas un viņu sēgtos pakaušus, un asiņaini kļūst dažiem nevis asmeņi, bet arī šauteņu stobru gali, lēcējam ar visu ķermeņa smagumu gāžo-

ties tajā mirkli virsū laidei, kad durkļa gals no augšas iedrāzies pretinieka krūtīs vai kaklā.

Daži vāci griež muguras kopā un, sakoduši zobus, cīnās klusēdami. Citi lūko atspiesties pret traversiem un vērs mums pretim savu platu durkļu asmeņus, negribēdami bēgt, nedz padoties, un līmst nāvē viens pēc otra, un kādu instruktoru, kas vēl lūko slieties kājās un raut revolveri ārā no maksts, paceļ gaisā un izmet no grāvja, kā kviešu kūli, veseli četri asmeņi.

Cīņa tranšejas dēļ ir galā. Smagi elpodami, mēs slaukam mēteļu piedurknēs sviedrus, noslaukam asinis, kurām piešākstējušas acis, un tikai tagad redzam, ka mums nav neviena gūstekņa. —

Spilva, sarkanmatainais cirkus artists, ir kritis, neaizsniegdams vācu grāvja malu. Spandegam asiņo kreisā roka, bet viņš saka, tas esot nieks, jo lode skārusi tikai mikstumu, un kauls palicis vesels.

Spandega draugs Strautiņš, kas solijās atriebt savas māsas dēlu, ir turējis vārdu, un vēl nāvē žņaudz vācu kareivja līķi, kaut pašam starp lāpstīņām redzams durkļa asmeņa gals.

Mazajam Ozolam lode nobrazusi pieri, bet zens jau uzmeties uz grāvja malas, griezdams savu raibumaino seju un šautenes stobru uz to pusi, kur atkāpās ienaidnieks. Viņš nesteigdamies sāk atkal šaut, pēc katra šautenes noklaudziena pārvilkdams ar mazo plaukstu pār pieķepējušām uzacīm, jo citādi tam asinis var aizmiglot acis.

Miķelsons atkūlies atpakaļ mūsu nodaļā. Viņš paspējis iedzīvoties mauzerpistolē un atkal plēšas ar garo dundadzienu, kas nupat vēl nesen, mums guļot ķēdē, bija pavisam bez smēķa, bet tagad lepnī kūpina milzīgu cigāru.

«Kur tu to rāvi?» skaudīgi taujā Miķelsons.

«Palūdzu tepat no viena friča,» Konrāds māj ar galvu uz kreiso pusi, viltīgi piemiegdams savas iesarkanās sivēna acis. «Bija tāds džentelmenis, ka atdeva ar visu etviju,» Konrāds parāda lielu cigārmaku un, to noglabājis, turpina: «Viņš liek tevi sveicināt, lūdz atvainot, ka viņa kabatās priekš tevis nekā neesot palicis, un bija tik smaidīgs, ka nav aizņirdzis zobus vēl tagad,» dundadziņiņš nirdz savējos un smīnēdams skatās Miķelsonā, pūzdams tam sejā sava cigāra dūmus.

«Ķēms tāds!» Miķelsons pukojas, «aplaupījis mironi un vēl lielās.»

Piemiegtās Konrāda acis piemiedz vēl šaurākas.

«Lēnām pār tiltu, čomiņ! Tavs jaunais revolveris laikam brūtes dāvana? Nupat saņēmi, atsūtītu rožainā konvertā, vai ne?»

Miķelsons nospļaujas un aiziet pa kreisi, iebāzdams bikšu kabatā savu mauzeri, un Konrāds noskatās čiekurkalnietim pakaļ.

«Par velti vien būs tas gājums,» viņš noņurd un, neizlaizdams cigāru no zobiem, laiž pāri grāvja malai splāvienu. «Vai nu tresās nodaļas zēni nemācēs pašu durtos fričus apčamdīt?»

Aizelsies atskrien pa tranšeju Vilnis, steigā lekdams pāri līķiem un tāpat steigā vērodams paša acīm, kas no mūsējiem beigts un kas vēl stāv uz paša kājām.

«Rotnieks lika ierīkoties tepat uz šaušanu, uzmet pa velēnai degungalā un plaucēt pa mājām, kas jums iepretim,» Vilnis nosaka savā žargonā, taisīdamies iet uz kreiso vada spārnu, kur sāk pamazām klauudzēt mūsējo šautenes.

Man piepeši aizraujas elpa, un es grābju Vilnim aiz rokas. Viņš apcērtas apkārt.

«Kas tev vainas? Tu jau izskaties tik bāls, kā etiķskābi sadzērusies jaunkundze.»

«Kur tēvs?» es aizgūdamies prasu.

«Tavs vecais? Sveiks un vesels un, lēcot grāvī, pārcirta vienam fricim ar savu skalu fizionomiju,» Vilnis jautri nosaka, skatīdamies acīs, un, redzot viņa smaidošo seju, man uzreiz paliek viegla sirds.»

Vilnis pamet man ar roku un taisās iet, bet tad atkal apstājas un sāk ostīt gaisu.

«Tavu smalku dūmu!» viņš teic un tad pamana dundadzienu, kas pagriezies mums muguru un skatās par grāvja ma-

lu uz friču ieņemto maju pusi, viss ietīnies cigāru dūmu mutuļos.

Vilnis pakutina ar zābaka purnu dundadznieka muguras galu, un Konrāds gausi pagriež pret mums bakurētāino seju. Ieraugot Vilni, tā visa saplūst platā smaidā, un Konrāda roka, līdzama ārā no bikšu kabatas, sniedz draugam cigārmaku.

«Varens dūms,» Vilnis nosaka, aizsmēķējis un izlaidis caur nāsīm pirmo dūmu mutuļi.

«Lai salda dusa paša raktā grāvī tam nabaga fricitim,» viņš piemetina un tad piepeši, kā atcerēdamies, apjautājas:

«Ar tuteni arī dabūji strādāt?»

Konrādam ieplešas mute, atminoties svarīgu, bet piemirstu lietu, un viņš stotīdamies saka, grozīdamies šauteni un skatīdamies draugā vainīgām acīm:

«Ar to lēruma pavisam piemirsās. Sāku strādāt ar durkli, tāpat kā citi, un tad . . .»

«Nu?»

«Un tad te vairs nebija neviena dzīva friča, beigtu vien,» Konrāds atsaka, ieraudams plecās galvu, kas rēgojusies pāri tranšejas malai, un viss it kā savilkdamies, jo patlaban ir atkal sācis šaut vācu ložmetējs, šoreiz no netālās rijas stūra, un viņa ložu šalts, skalodama grāvja malu, tuvojas tai vietai, kur stāv garais dundadznieks.

«Nevajadzēja ļaut dzīvajiem aizbēgt,» Vilnis rājas un aiziet uz kreisā spārņa pusi, kur šaudīšana kļūst arvien stiprāka.

Lodes kapā tranšejas malu, ārda dubļus un sviež mums acīs un aiz apkaklēm miklas zemes pikas. Tad ugunsšalts sāk lēni virzīties uz labo pusi, bet pēc britiņa atkal nāk atpakaļ, noliecas pa kreisi, atkal atgriežas un tausta, un ārda to ierakuma malu, aiz kuras aizplakusi mūsu nodala, un mēs nevaram pacelt galvas pār grāvja malu, nevar lāgā apskatīties pa labi un kreisi, jo visur lēkā un lido ložu šķiesto dubļu šļakatas, un mūsu mēteļi, kas jau tā savazāti, guļot ūdens pelņēs, aplīp dubļiem vēl vairāk un kļūst tikpat netīri kā tranšeja.

Vairīdamies no ierakuma malas, ko kapā lodes, mēs velkamies uz grāvja vidu, bet tas tā pielījis, ka duļķainais ūdens apņem zābaku purnus.

Ūdeni un dubļos guļ beigtie vāci un mūsu kritušie, un, vērojot viņu pelņelēkās sejas, man savāds gurdenums piepeši pārņem rokas un kājas, un es apsēstos uz strēlnieku pakāpes, lai slēptu no biedru acīm ceļgalu drebešanu.

Turpat pie manām kājām, ar seju dubļos guļ liela auguma kareivis, zaļganpelēkā mētelī. Kaska tam nokritusi, pusiemīta ūdenī, un kareivim ir gaiši dzeltenī mati un plats pakausis, kas tagad kļuvis zilgansārts.

Es gribu novērst no šī pakauša savas acis, bet viņas ir kā piekaltas un nebeidz vērties turpu, kur ūdens, kas skalojas līķim ap kaklu, izskatās mazliet iesarkans.

Pakluss, īss svilpiens. Mēs metamies pāri žogam, kas šķir dārzu no arumiem aiz tā, un zem mūsu zābakiem šķīst dubļi un šļakst vagās salijušās ūdens paltis. Vāgūža sānsienas mūris skrien mums pretim, bet mēs skrējienā nenovēršam acu no vāgūža augšas lūkas, no kuras rej riju un to apstājušo mūsu ķēdi vācu ložmetējs.

Tad mēs jūtam sev uz vaigiem miklu vēsumu, un cieši pieplokam pie vāgūža sānu aukstā mūra, kas tagad ir mūsu patvērums.

Tepat augšā, gandrīz virs mūsu galvām, nemitīgi kļaudz ložmetējs, kura vadītājiem mūsu skrējienā palicis nemanīts. No savas jaunās slēptuves mēs varam pārredzēt šauru pagalma malu un klēti, aiz kuras stūriem glūn pārējo vada biedru šauteņu stobri. Netālu aiz mūsu mugurām melno zemā prieku meža stripa.

Spandegs kaut ko iečukst Miķelsonam ausī, un tas, nometis šauteni un palēcies gar mūri uz augšu, rokām aizķeras aiz spāres gala. Konrāds tam paliek zem zābaka savu slīpo plecu, un čiekurkalnietis kā vāvere uzrāpjas uz drēgnā jumta, un, nogaidījis sevišķi niknas šaušanas mirkli, uzmanīgi izlauzī lubu jumtā šauru spraugu, sākdamies pa to vērot vāgūža augšas iekšieni.

Aizturējuši elpu, mēs sekojam Miķelsona kustībām.

Viņš glūn veselu mūžību, — vismaz mums tā izliekas. Tad pagriež pret mums savu rētaino vaigu — ap acīm un lūpām tam dreb smīns — nesteigdamies atloka mēteļa stūri, izvelk no bikšu kabatas sērkokociņus un pēc tam saburzītu avižlapu.

Uzrāvis sērkokociņu, tas liek viņu klāt avīzes strēmelei, aizsegdams mazo uguntiņu ar savu plaukstu no vēja pūsmas.

Mazā liesma sāk lēni laizīt tai pielikto papīra strēmeli, aug lielāka, sāk liksmi šauties augšup, un tad Miķelsons, pavinājies degošo avižlapu gaisā, ielaiž viņu vāgūža jumta spraugā, pa kuru pēc maza brīža sāk spiesties ārā tieva dūmu strūklīņa. Tā briest resnāka, dūmus redz spiežamies ārā no tuvākām jumta lubiņu starpām, un Miķelsons, veikli noslīdējis zemē, pusbalsī teic:

«Tā lieta ir darīta. Visa vāgūža augša piebāzta ar sienu, un pilna, liekas, ir arī kūtsaugša. Ja friči pēc pusstundas nebēgs ārā no vāgūža un staļļiem, lai tad Rīgas brūte mani piešmauc ar pirmo ceļā gadījušos draugiņņiku.»

Spandegs paskatās uz dūmu mutuļiem, kas spiežas cauri jumtam, paskatās uz klēti, aiz kuras stūriem glūn mūsu vada šauteņu stobri, un nosmīn, piemiegdams acis un acimredzot šai mirkli piemirsdamas arī sāpes, kas smeldza cauršauto roku:

«Viņiem jāmūk, tas ir skaidrs, un tie var mukt vienīgi pa šauru spraugu starp vāgūža stūri un klēts galu. Ap otru staļļa pusi jau neskries, jo zin, ka tur pakļūs zem pirmā vada ķēdes ugunīm.»

«Tātad mēs zvelēsim tiem virsū no šīs puses, un Salas zēni no klēts puses,» Konrāds iemas, un Spandegam gail acis jautras guntiņas.

«Krusta ugunis, kā tad,» saka Miķelsons, jau juzdamies varoņa lomā. «Nolaidīsim viņus tepat arumos no kājām un beidzot dabūsim cieti to sasodīto mašīnu.»

Pa labi, prāvu gabaliņu aiz dārza, vēl redz laukā gulošus iezalģanus augumus, kuru šautenes nav stājušās atbildēt ierakumos palikušo strēlnieku guniņ. Debesis, pieblīvējušās tumšpelēkiem mākoņiem, sāk atkal liņāt, un kopā ar aukstām lietūs lāsēm krit lejā lielas sniega pūkas, pusizkusdamas jau gaisā, pirms tās sasniegušas slapjo zemi, mūsu sejas un mēteļus, un vāgūža jumtu, virs kura vilņo un ceļas arvienu biezāki dūmu mutuļi.

Vācu ložmetējs vāgūža augšā rej aizgūdamies; viņa šāvienu kļaudzēšanā manāma satraukta steiga, un tātad ugunsgrēka iesākumu ir pamanījis arī ienaidnieks.

«Žel staļļu,» nopūzdamies saka druknais gaišmatis Sēja, kam palikušas leišmalē mājas ar simt piecdesmit pūrvietām kviešzemes. «Diezin, ko teiks saimnieks, kad atgriezīsies un dabūs to zināt, ka paša tautas brāļi pielaiduši viņa laidaram uguni.»

Spandegs uzmet runātājam drūmu skatu, paskatās uz jumta pusi un arī nopūšas:

«Ko lai dara? Un kas tad priekš saimnieka ir labāki, — atgriezties atkal mājās, kas palikušas bez staļļiem, vai nemaz nepārnākt savā zemē, ko paņems kāds vācu kolonists?»

Sēja paloka galvu, bet no skatiem, kādiem tas vēro dūmu mutuļu celšanos no vāgūža jumta, var manīt, ka viņa saimnieka sirdij šī lieta tomēr nepatīk.

«Tak jau vismaz citas ēkas neaizņems,» viņš gausi novelk, paskatīties lietūs mākoņos, kas kliņā virs galvas, «jumti visi pielījuši un vēja arī nav.»

Kā atsaukdamiem Sējas vārdiem, tanī vāgūža jumta vietā, kur Miķelsons ielaidis aizdedzināto avīzes strēmeli, izšaujas stāvus gaisā liels dūmu padebešis un tam pakal rūcoša dzeltenu liesmu mēle. Tad uguns sāk spiesties cauri jumta lubiņām arī citās vietās, sākumā vēl pabailīgi, pat plakdama atpakaļ, bet viņas mēles ātri pieņemas stiprumā, krākdamas šaujas augšup, un pēc britiņa visa jumta vidusdaļa jau izskatās kā plašs ugunssārts, un dūmu lāņi, nesdami sev līdzī karstu deguma dvašu, sāk plēsties pāri arumiem, ķeras kailajos dārza koku zaros, kas dreb aiz klēts, un ar savu kodīgumu un sviluma smaku kutina nāsīs un liek acīm asarot.

«Nekas,» sevi mierina Konrāds, ar ikšķi berzēdamas

nieki uz komandiera mājienu metas arumos ķēdē, plakdami aiz kritušiem, un mēs atkal spiežam plecos viņčestru laides.

«Ašu uguni!» sauc virsleitnants, un arumos sāk klaudzēt strēlnieku šautenes.

Vāci nāk arvienu tuvāk, ātrā gaitā, bet nenoguldāmie ne reizes, kaut gan nācēju rindā jau manāmi robi, un aiz viņu ķēdes palikuši guļot lauka vairāki augumi.

Pa kreisi, patālu aiz dārza, ierejas un aplust ložmetējs, un tagad mēs zinām, ka Krastiņš ar savu mašīnu jau steidzas šurp.

Vāci paātrina gaitu, — steidzīgāki klaudz mūsu šautenes, un viena doma kaļ smadzenēs mums visiem:

«Vai laikā atsteigsies mūsu pusrota un ceturtā rota, un vai laikus sāks mums tepat tuvumā strādāt Krastiņa ložmetējs?»

Tuvāk, arvienu tuvāk nāk vācu kontratakas vilnis, un viens otrs no mums jau sāk netēmēdams šaut.

To pamana rotņieks, un viņa balss pārtrauc mūsu nervozo šaušanu.

«Pa vācu ķēdi — rota — uguni!»

Reizē noklaudz arumos sakritušo strēlnieku šautenes, un, dzirdot mierīgos komandas vārdus un saskaņu, kādā izšāvušas mūsu bises, top mierīgākas mums rokas, un traucsmīgu bažu vilnis atlaižas no sirds.

«Rota — uguni!»

Atkal dārd salve, nācēju ķēdē rodas jauni robi, un tad mēs dzirdam pagalmā un spraugā steidzīgu kāju dimdēšanu, skrējienā piekusušas krūtis un mums blakus metas arumu vagās jauni strēlnieku stāvi, celdami šautenes pie vaiga un likdami stobrus pāri līķiem, lai parocīgāk varētu šaut.

Tagad vācu ķēde jau pienākusi tik tuvu, ka var saskatīt atsevišķas sejas zem haki kaskām, un vācu virsnieks, steigdamies šāvējiem pa priekšu, jau ceļ komandai zobenu.

Viņš nepaspēj to pacelt virs galvas un laist lejup, lai dotu saviem kareivjiem zīmi gāzties durkļu uzbrukumā, jo kaska tam piepeši nokrīt no galvas, un, izlaizdams no rokas zobenu, viņš atmuguriski nogāžas zemē, un turpat mums aiz mugurām, pie klēts stūra ļautri noskan mūsu virsleitnanta balss:

«Labi šauts, virsseržant!»

Es apsviežos uz sāniem, redzu rotņieku un blakus viņa skaistajai zēna sejai tēva sirmo galvu ar spurotām sirmām ūsām un jaunas uguns pilnu aci, kas glūn mums pāri uz vācu pusi, un zem acs glūn jaunam šāvienam pacelts viņčestra stobrs.

Kritot virsniekam, vācu ķēde palēnina gaitu, bet tikai uz acumirkli.

Tad viņi nolaiž pa dūrienam savu durkļu platos asmeņus un klusēdami sāk skriet uz mūsu pusi.

Strēlnieku šauteņu uguns atkal kļūst nervozi aša, un piepeši aiz dārza stūra sāk liksmi un skaļi tarkšķēt mūsējais ložmetējs.

Es pametu skatu, un gar ābeles stumbru glūn, pavērsts uz vācu pusi, masīvs stobrs, no kura tagad sākusī plūst un skalo lauku uguns un nāves šalts.

Krastiņa ložmetēja stobrs lēni un nesteigdamies patlaban vīzās no kreisās puses uz labo, un, sākdamā no kreisās puses, līkst zemē skrejošo uzbrucēju ķēde, kā rudzu lauks, ko lauz veldrē piepeši atauļojis viesulis.

Skrējēji krīt juku jukām, citi paliek guļot, citi lūko celties kājās, un citi plēš pirkstiem arumus vai lūko rāpties atpakaļ, līdz kādā vagā paliek klusi.

Atsaukdāmie un piebalsodāms Krastiņa vadītās nāves plaujmašīnas balsij, degošā laidara otrā malā, pret rijas pusi, piepeši sāk strādāt otrs ložmetējs, un Spandegam, kas guļ man blakus, veselajā rokā atkal turēdams nagānu, pēkšņi paliek liksmis drūmais vaigs, un nodaļnieks man iekliedz ausi:

«Nupat iet zaļi! Ceturtā rota arī klāt, un tai līdzī otra mūsu mašīna!»

Bez stājas strādā Krastiņa ložmetējs, trakā steigā tam turas līdzī mūsu šauteņu balsis, un cauri liesmu krākšanai un dūmu mutuļiem, kas veļas no laidara puses un staigā pa arumiem ap kritušiem un dzīviem, var dzirdēt no labās puses, kā klab ceturtās rotas šautenes.

Daļai vācu tomēr izdevies aizsniegt laidara mūri, un, slēp-

dāmie aiz tā, viņi sāk nikni šaut. Daļa ir noplakusi ķēdē pie zemes, nenogaididama nāvi, ko sēj pāri laukam Krastiņa ložmetējs, un, stobram pagriežoties uz citu pusi, lēc kājās, un lūko bēgt atpakaļ, un bēglus vajā mūsu uguns, un pa pēdām tiem steidz Krastiņa mašīnas šķiestā nāves un uguns šalts.

Tad mēs visi reizē, bez komandas, sakustāmie, ceļāmie kājās un sākam skriet pulciņos uz priekšu, atkal guldāmie zemē, sākdamī šaut, un atkal lēkdāmie augšā, lai sāktu no jauna skriet.

Ceturtā vada kaprālis Dzilna ar saviem strēlniekiem metas ap degošā laidara stūri, noliekuši ciņai durkļus, un steidz nobeigt mūri aizsniegušos vācus, — skan lāsti, šķind sasizdāmie asmeņi, — un gūstā no tiem nedodas neviens.

Mēs citi izskrienam nāves nopļauto rindām cauri, tiekdāmie pretim meža malai, kurā pazūd retie bēgļi, un mūsu skrējienu aptur sīku priedišu stumbri, un tad mēs beidzot atjēdzāmie, ka diena iet uz vakara pusi — pāri zemei nolaidusies krēsla, kurai pakaļ steidzas melna veļu nakts.

Ienaidnieks pazudis mežā, kur tagad retumis atspindz kāda nomaldījies lode, un purva priežu sils liekas izmīris un baisīgi kluss. Vējš lēni žūžo kroplo koku zaros, bet uz dzelzceļa pusi un Lielupes malā vēl nerimstas ciņas troksnis, un šauteņu sprakšķēšanu un ložmetēju tarkšķošās balsis šad un tad pārkliedz lielgabalu balsis. Auksts un mikls ir vēlinā oktobra gaiss. Zeme pielijusi ūdens paltim, un zemu staigā tumšpelēki padebeši, sijādāmie lietus lāses un sniegu, kura pūkas sāk kust, vēl neaizsniegušas slapjos pļavas ciņus un mūsu vaigus, kas aplipuši dubļu šļakatām, ugunsgrēka svelmes šķiestiem kvēpiem un sarecējušām asiņim.

Atskrienot mežmalā, mēs elpojam smagi un aši, rausdami no pierēm sviedrus un no acīm lietus piles. Tagad mums metas auksti, salst slapjās kājas, un bezgala liels nogurums manāms visos locekļos.

Mūsu drēbes ir pielijušas un piesvīdušas; zābakus, mēteļu priekšas un piedurknes klāj dubļi, kuriem aplipuši arī mūsu celgali, roku plaukstas un patronsomas. Daudziem ir tik melnas sejas, ka redz vienīgi acu baltumus.

Mēs sēžam mežmalā uz celmiem un pielijušiem ciņiem, vēl arvien turēdami rokās šautenes, bet nesenais kaujas spars ir pazudis bez miņas, un tam izgaistot piezadzies klāt un pārņemis mūs no galvas līdz kājām nāves gurums, mākdam ar savu svina smagumu rokas un kājas. Pamazām sākuši retāk zvanīt mūsu satraukto asiņu zvani, un divkārt auksts un drēgns tagad liekas zemliku laika gaiss.

No visām pusēm nāk mums virsū vēsums un krēsla. Miņiem nosētais lauks, kas stiepjas no pļavas līdz mājām, jau metas pelēkmelns, bet laidara mūros vēl nav beigušas kvēlot sakritušās spāres un sijas un met zemajos padebešos sarkanu atspīdumu.

Purva priežu silā un visos pļavas stūros sāk velties un kupēt migla, kuras stripas saskatāmas arī lauka melnumā, virs pielijušā ūdens paltim.

Visur mana miglas dūmaku lēno ņirbēšanu. Spēcīgas kļūst miglā visu lietu kontūras, un zilganpelēkas ir palikušas dziļvajo un mirušo sejas.

Tad pāri laukam, ko klāj kritušie un ūdens paltis, dzird kādu nākam uz mūsu pusi, no miglas iznirst garais dundadznieka stāvs, un Konrāds nolaižas man blakus uz slapjā priedes celma, un, skaļi izšņaucis degunu, noslauka mēteļa stūri pirkstus.

«Kur tu biji pazudis?» viņam prasa Spandegs, mūsu jaunais nodaļnieks, kam smeldz sašautā roka un tāpēc ir igna un skarba balss.

Konrāds klusēdams bāž rokas mēteļa kabatās un izvelk divas ar drēbi apvilktas pudeles, kādas mēdz nēsāt sev līdzī vācu kareivji, dzīvodāmie ierakumos un iedāmie kaujas laukā, un Spandegam uzreiz sāk atplaukt bargais vaigs.

«Kungu manta», viņš saka, apostijis atkorķētās pudeles kaklu, ko dundadznieks tam tura pie deguna. Tad Spandegs saņem ruma pudeli veselajā rokā, ceļ pie mutes, un mēs dzirdam vienu guldzienu, tad otru. Mūsu nodaļnieks nokrekšķinās un sāk slaucīt ūsas, un sniedz pudeli tālāk. To ņem savā ziņā klusais Priede, lai sniegtu nākošam.

Konrāds pa to laiku paspējis attaisīt otru pudeli, un dedzi-
nošais ruma malks liek ieisisties man krūtīs karstuma vilnim,
no kura bēg aukstums, un uz britiņu mundrāki paliek svin-
smagie locekļi.

Pudeles ceļo apkārt, staigādama no mutes pie mutes, un,
kad tās atgriezušās pie dundadnieka atpakaļ, viņš tās pa-
cilā, piesit vienu pie otras, paklausās, kā skan, un tad nomet
zemē, un, noklākšķinājies mēli, saka:

«Cauri gan.»

Rums atveldzējis mūsu sagurušās sirdis, un liek strāvēt
tiksmīgā sprindzīgumam cauri visiem locekļiem. Britiņu
mēs vairs nejutām aukstumu, ko dvašo mūsu drēbes un mik-
lais gaiss, un miroņu un miglas lauks neliekas baiss.

Sirdis visiem atplaukst brālīgs maigums, un pateicības
pilnām acīm mēs veramies uz to pusi, kur sēd uz slāpja celma
Konrāds, kūpinādams cigāru un spļaudams caur zobiem un
garām cigāram uz to pusi, kur miglas lāņos vēl blāzmo dzies-
tošā ugunsgrēka atspidums.

Atkal dzird kādu brienam pa ūdens paltim caur miglu,
un Vilnis, piegājis mums klāt, izņem Konrādam smēķi no zo-
biem, iesprauž to pats un saka:

«Virslieņants pavēlēja rotai salasīties pie mājām: mēs
ejam uz Sloku atpakaļ.»

Klusēdami mēs ceļamies kājās, — grab katliņi un žvakst
durkļu makstis, sizdamās pie plecos sakārto šauteņu laidēm,
un sākam brist atpakaļ uz māju pusi, ap kurām dunēja kauja,
bet tagad redzams gaisā sarkans atspidums.

Spocīgi kluss kļuvis ciņas lauks, kurā kūp miglas dūma-
kas, apsegdama ūdens paltis un kritušo augumus. Mēs brie-
nam pa dubļiem un peļķēm, — miglā nevar saskatīt, vai tas
ir ūdens vai asinis, — un arvien uzmanīgāki ceļam kājas, jo
kritušos sastop arvienu biežāk, un miroņu un miglas pilns
ir nāves lauks.

Viņi guļ ūdenī un dubļos kā nu kurais kritis, un peļķes,
kurās iegūlušās viņu galvas, ir tumšākas nekā kurās nav
nevienu miroņa.

Citi krituši uz mutes, un mēs paejam mierīgi garām. Citi
guļ augšpēdus, kā vērodami raudošās debesis, un citi ir sa-
griezušies uz sāniem, pusaizsegdami rokām sejas, kā slēp-
damies un reizē glūnēdami, un pavada mūs ļauniem ska-
tiem, — nikns un draudu pilns šķiet miglā viņu stingušo acu
baltums, un neviļus mums kļūst steidzīgāka gaita, un acis
vēršas uz citu pusi, pakaušiem un pleciem tomēr manot stīvos
skatus, kādiem mūs pavada no mūsu šautenēm kritušie.

Gurdi murd dubļi zem mūsu zābakiem, un bezgala plašs
liekas miglas lāņiem segtais kaujas lauks. Nāves guruma
pilni ir mūsu locekļi un pleci, kurus spiež pakārtie vinčestri
un pustukšās patronsomas, bet, ceļot kājas, liekas, ka tām
ceļas līdzī viss pielijušās zemes svars.

Tad nāk arumi. Katrā vagā te guļ liķi, un no viņu sejām ir
atsedzis miglas autu sarkanais ugunsgrēka atspidums. Pret
dārza stūri tie guļ cits uz cita, — šai vietā viņus gāza mūsējo
lodes, nākdama no vāgūža mūra sienām un no klēts puses.

Arumos kļūst atkal ašāka mums gaita. Mēs cenšamies
neskatīties uz vāgu un miroņu pusi un, spiedzamies kopā,
saejam pagalmā, kur pirmais vads jau gaida. Ieraugot biedru
sejas, kuras atspīd ugunsblāzmā, mums paliek lēnāki soļi un
no pakaušiem un pleciem atlaižas spiedošais aukstais sma-
gums, kas bija samanāms, ejot cauri liķu laukam un mirušu
niknu acu skatiem ejot mums pakaļ un līdz.

Rotnieks ar leitnantu ir atsēdušies klēts priekšā un skatās,
kā tēvs kārto rotu atpakaļgājienam, un tagad mēs pamanām,
ka trūkst daudzu pazīstamu seju, un mūsu vads kļuvis pavi-
sam rets.

Virsniekiem ir drūmas acis, un mēs dzirdam, ka mūsu
izlūku leitnantu vāci durkļiem uzsvieduši gaisā un ka pie
Pavasariem guļot ļoti daudz kritušu. Un tad virsnieku valo-
das kļūst vēl klusākas un viņi piemin pirmās rotas koman-
dieri, kas aizskrējis līdz vācu ierakumiem ar rokas granātu
rokā, mēģinot ievainots un negribēdams krist gūstā, — vāci
nākuši virsū, bet viņa puikas netikuši zem ložmetēja uguns
uz priekšu, — pats nošāvijs.

Mēs, palikušie, beidzot esam kopā, skan paklusa komanda,
un, atstājuši sargpostenus, mēs sākam lēni iet uz Slokas pusi,

gurušām kājām un nokārtām galvām, un aiz mums vēl gud-
rāka nāk ceturtnā rota, kurai sturmējot vācu ierakumus kritis
viņas komandieris.

Mēs ejam pāri laukam, kurā šorit rējās mūsu un vācu lož-
metēji un kludzēja daudzu biedru šautenes, kuru vadītāji
vairs neiet rindās un mums līdzī. Un atkal mums palēninās
soļi, pieejot tranšējai, kurā guļ mūsējie un vāci, un, lēkdami
platajam ciņas grāvīm pāri, mēs cenšamies neskatīties zem
kājām, jo grāvja dibenā guļ virs pie vīra, un mūs pavada
viņu mirušo acu stingie skatiņi.

Nav klusā palaidņa Spilvas, kas prata runāt ar vēderu un
uguni rīt, — nav Strautiņa, kam blakus šorit krita viņa mā-
sasdēls un krustdēls Egle, — Strautiņš palika vācu grāvī ar
durkli krūtīs, vēl nāvē žņaugdams ienaidnieka kareivi, — un
nav vairs Gaiļa, mūsu vecā nodaļnieka, kam riebās paša uz-
vārds un bija no kaujas un nāves bail.

Plēsīgais nebēdnieks Miķelsons, kam naža rēta švikoja
vaigu, vairs neiet mums līdz, jo Konrāds to ievainotu nodevis
sanitāriem. Nav jautrā studenta Lejiņa, kas slēpa sirdi
vecu mīlas vainu, trūkst rāmā saimnieka Sējas, kam vienmēr
bija prātā viņa mājas, — vācu lode tam sadragāja plecu, —
un retākas kļuvušas arī citu nodaļu rindas. Mazajam kap-
rālim Salam vairs nesojo kā vienmēr blakus Pētersons, drū-
mais «Fēniksa» strādnieks, milzīgām melnām ūsām, bargu
seju un maigu tēva sirdi, un Sala iet nodūris galvu no klusē-
šanas. Un kluss ir palicis arī Vilnis, kam vienmēr bija laba
oma, niķu pilna galva un jautrs prāts.

Gurdas un smagas mums kļuvušas sirdis un kājas; nāves
smaguma pilni ir visi locekļi, — mūs māt nervu atslābums,
muskulu un jūtu gurums, un tagad vilina vienīgi miegs.

Gulēt, — gulēt — gurdi mums deniņos zvana asinis. At-
pūtu prasa domas un kājas, un miegaini murd dubļi, mums
ejot pa pielijušajiem laukiem un slāpjam pļavām atpakaļ uz
Slokas pusi, un ūdenī un dubļos paliek daudzi, kas šorit vēl
gāja mums līdzī, ciņas gaidu sasprindzinātiem nerviem un
kaujai savilktiem muskuļiem.

Mēs esam tā noguruši, ka dažam jau aizlip cieti acis, kaut
gan kājas vēl mehāniski kustas un iet citu soļiem līdz. Tad
snaudošā galva slid arvienu zemāk uz krūtīm, sāk klanities
viss gurdētais augums un lēni gāžas uz priekšu, atsizdamies
pret kādu muguru vai plecā uzkārtu šauteni, un gulētājs
pēkšņi trūkstas taisns, brinīdamies laiž apkārt miegainu
skatu un saņēmijs atkal soļo citiem līdz.

Gulēt, — gulēt — murd dubļi un čalo ūdens paltis, skalo-
damās ap zābakiem, un beidzot mēs esam arī no laukiem un
pļavām, un zem mūsu kājām sāk šalkt dubļainais Slokas
ceļš.

Tad mēs esam aizsnieguši savas naktsmājas, sabrukām
iekšā, slienam kaktos šautenes, un paši izstiepjamies uz grī-
das, nenoņemdami pat mantu maisus, jo rokām liedz pacel-
ties nāves smagums, kas salijis viņās kā svins.

Gulēt, — gulēt — lūdzas mūsu asiņu ķēdes, nervi un visi
muskuli, un neviens neceljas kājās, neatsaucas nevienu balss,
kad istabas durvis parādās pinkaina galva un aicina iet pēc
vakariņām.

Mēs neesam ēduši divdesmit stundas, bet mūsu nogurums
ir liels bezgala, un mums nemaz negribas ēst.

Vāji un tumši deg svece, cenzdamās apgaismot telpu, kurā
uz grīdas un atkritis guļ mūsu vads, un melnas ēnas staigā
pa sienām un gulētāju sejām. Aiz loga atkal čalo oktobra
lietus, un bezgalīgi gara ir nolaidusies pār zemi veļu nakts.

No salijušiem mēteļiem, no zābakiem, kas visu dienu mir-
kuši dubļos un ūdenī un palikuši nenovilkti, no puvvērtām
mūtiem un piesvīdušām blūzēm ceļas smagas izgarojumu
dūmakas un sajaucas kopā ar palsu miglu, kuras mutuļus
laiž iekšā ar vecu maisu pusaizbāzta augšas rūts. Un melno
ēnu saimei sāk piebiedroties citas, vēl gurdākas un bālpele-
kas, un kūp zem griestiem, vijas lejup un lokas virs gulo-
šiem augumiem, kurus pārņēmis nemierīgs un murgains
miegs.

Viņš ir smags un baigs, kā purva akaču ūdens, un tam līdzī
nāk tumšu rēgu pulks.

Grimdams neatmiņas atvarā, es dzirdu ap sevi grūtas
dvašas, klusus kunkstienus, ar kuriem jaucais vaidi, — bla-

kus gulētāji mētājas no vieniem sāniem uz otriem, griež zobus, un viņu krūtis krit un ceļas, un rokas žņaudzas dūrēs, kā gribēdamas no jauna mesties nāves cīņā.

Istaba ar gulētājiem un ēnām aizpeld projām, grīdas vietā sāk vērties pielijis rugāju lauks, un dubļi un ūdens paltis šļakst zem tūkstots zābakotām kājām.

Mēs ejam pār lauku, — satraukti elpo krūtis, šķirdamas miglas lāņus, un cieši sažņaugtas guļ mūsu rokās šautenes. Mēs ejam, mazliet saliekušies uz priekšu, acīm urbdami miglu, kurā paslēpies glūn ienaidnieks.

Priekšā paveras tumša ierakumu strīpa, sākdamā zibsnīt šāvienu ugunis, un sirdis mums mostas nāvēšanas alka. Mēs izstiepjam durkļus, turēdami asmeņu galus kreisajai acij iepretim, kā mācījis kaprālis Sala, un sākam skriet, pilni svelmaina naida, kas nepazist žēluma. Mūs nes kaujas trakums, — gaisā skan ciņas rēcienu šalka, dubļainā zeme bēg atpakaļ zem mūsu kājām, un zemu staigājošie pelēkie padebeši met lejup atbalsi un rēc mums līdz.

Ierakumu strīpa pārvēršas platā grāvī, no kura izaudzis pelēku kasku un tēraudzilu durkļu mežs. Mēs gāzāties uz priekšu, asmeņiem atsīdāmi asmeņus, un cērtam un duram no visa spēka, kad sānis atskrējis pretceltais kaujas nazis.

Man pieskrienot pie grāvja malas, viņā saslienas milzīga auguma kareivis, kuplām dzeltenām ūsām un platu seju, kurā zvēro naida sarkanums. Viņš grūž man pretim sava durkļa nežēlīgo asmeni, — es pasītu to sānis un triecu tam savējo kaklā, — viņš sāk ļodzīties, tad atkal saslienas, izlaiž no rokām šauteni, grābj cieti manu vinčestra stobru, rauj sev klāt, un acis tam zvēro traka naida guns, bet no nāsīm un mutes sāk plūst asinis. Izmisis es grūžu dziļāk durkli, ar krūtīm gāzdamies vīrsū laides galam, — turpat pie manām acīm gail pārgriezti vācieša redzokļi, un sejā sitas viņa krācošā dvaša, — acis šļācas putotas asinis, kas tagad tam līst aumalām no plaši atvērtās rēcošās mutes.

Beidzot sāk mesties slābens pretinieka milzīgais ķermenis, ļengana kļūst galva, un, krīzdams augšpēdus grāvī, viņš ierauj mani tranšējā sev līdz. Es lēcienā speru tam kāju krūtīs, ar mokām izrauju durkli, kas iegājis līdz pašam stobra galam, un zibeņātri cērtos apkārt jaunam cīņājam — laides sitiens pa labi, durkļa dūriens pa kreisi, kā kaprālis Sala mums mācījis, kad jācinās grāvī ar diviem reizē, — tad es atkal sviežos atpakaļ, jo kāda bridinoša balss nedzirdami kliez man galvā, ka draud nāves briesmas, — un pēdējā acumirkli vēl paspēju pasist sānis durkli, ko tēmējis man mugurā kāds ienaidnieka kareivis, pats tūliņ sākdamas atmu-guriski streipuļot no mana asmeņa cirtiena krūtīs, un tad atkal krit uz priekšu, — no Konrāda laides trieciena, kas tam sašķaidījis pakausi.

Viņš nogāžas grāvja dubļos, un, slaucīdams asinis un sviedrus no sejas, es atkal ieraugu turpat pie kājām sava pirmā pretinieka milzīgo augumu.

Viņš guļ ūdens peķē, — kaska tam nokritisī no galvas, ko klāj gaišdzeltenu matu mežs, un nāves mokās tas apsviedies uz mutes. Redz platus plecus un varenu pakausi, bet duļķainais ūdens ap kritušā kaklu metas arvienu sarkanāks.

Tad viņš noraustās, sāk kustēties, pagriežas uz sāniem, pieceļas sēdus, skatās mani baltām, pārgrieztām acīm, taisās slieties kājās, un redzokļos tam zvēro nāvīga naida ugunis, bet milzīgās rokas sāk stiepties man pretim, asiņainā mute pavērusies vaļā un briesmīgi brēc.

Es pietrūkstos no saviem murgiem, viss nosvīdis un satrauktu sirdi, un atkal redzu patumšu istabu, gulošus biedrus un melnās ēnas gar sienām, — svece jau nodegusi līdz galam un taisās dzist.

Man blakus guļ Konrāds, un arī viņam ir murgains miegs: nāsīs grūž šņācošu dvašu, bet milzīgās rokas nemierīgi kustas pa grīdu, kā meklēdamas, un garie pirksti, kas apauguši spalvām līdz pašiem apaļajiem nagu baltumiem, žņaudzas cieti, kā atraduši meklētā naidnieka kaklu.

Spandegs, kas gāja ar cauršautu roku mums visu dienu līdz, tagad miegā vaid, un turpat aiz viņa kāds griež zobus un nikni lādas, un no lamu vārdiem es jūtu, ka tas ir fēniksietis Mazkalniņš.

«Gāz durkli vēderā, parauj viņu velns,» viņš iekliedzas, paceldams galvu, tad laiž apkārt niknu un reizē brīnumpilnu skatu un nospļāvies liekas atkal uz sāniem un britiņu paliek kluss.

«Puikas, uz priekšu,» aiz Konrāda muguras rūc rupja balss, un kāds gulētājs pie durvīm sāk piepeši saukt māti un šņukstēdamas saka, ka viņam ļoti sāpot un negriboties mirt.

Svece nodzies, istaba paliek tumša, un iekšā iebrūk melna veļu nakts.

Es grimstu jaunā miegā, un atkal mani apstāj rēgu valsts.

Vada telpas durvis klusi atveras, un ienāk Alberts Lejiņš, mūsu posma vecākais. Viņš klusi noliek pie sienas savu vinčestru, lēni iet starp gulētāju rindām un, pamanījis Konrāda garos zvejnieka zābakus, nāk mums klāt, un nogulstas vidū starp mani un dundadznieku, palicis pagalvī mantu maisu. Tad viņš apskatās apkārt, izvelk no krūšu kabatas ovālu meitenes portreju un veras viņā mirdzošām acīm, un mētelis uz krūtīm tam notecējis asinīm.

Atkal es trūkstos sēdus, dzirdu sev cieši blakus Konrāda šņākšanu, un neatmaņa no jauna uzņem mani kā melns bezdibenis.

Mēs ejam sturmēt zemnieku mājas, kurās turas ienaidnieks, skrienam ap klēti un tad pāri arumiem, pieplakdami pie vāgūža sānu mūra, un vāgūža galā rej jumta lūkā ievilkts vācu ložmetējs. Miķelsons uzrāpjas uz jumta, izplēš lubiņu un ņirgādāties iemet spraugā aizdedzinātu avižlapu. No klēts gala māj ar galvu kaprālis Sala, un, gaidīdami vācu bēgšanu, aiz viņa muguras aizstājušies strēlnieki ceļ šaušanai gatavas šautenes.

Tad es ieraugu klētsgalā mūsmājas veco bumbierkoku, zem kura sēd savas būdas priekšā vecais Pakans, un, pamanījis Miķelsonu uz jumta, viņš sāk nikni riet. Ap ābeļdārzu, kas aiz klēts, šalc vareni liepu augumi, un izmisis es gribu doties uz jumta pusi, gribu raut Miķelsonu zemē, teikt tam, ka šis ir mūsu mājas, un viņš nedrīkst tās dedzināt.

Sala man draudēdams krata pirkstu. Miķelsons smejas un rāda dūri, es netieku uz priekšu, un no vāgūža jumta sāk celties dūmu mutuļi un liesmu mēles.

Viss pazūd bez miņas, — ir agrīns pavasaris, zeltaina lēc saule, bet pie vāgūža durvīm stāv trīs vācu kareivji, paceltiem karabīniem, un tiem pretīm mūsu māte, sasietām rokām un raudošām acīm. Mēs ar tēvu skrienam no dārza puses, gribam glābt, sviežam vēl skrējienā šautenes pie vaiga, bet vācu salve steidzas mums priekšā, — māte noslīd zemē, un blūze tai uz krūtīm metas sarkana, — šāvēji lēc sedlos, aizjāj pa māju ceļu uz šosejas pusi, un mūsu lodes neķer, — netiek tiem līdz.

Atkal es trūkstos augšā, viss drebēdams, smeldzošu sirdi un miklām acīm, asinsvaida un žēluma pilns. Logos vid pe-lēka ausma, un netirpelēkas ir gulētāju sejas.

Ari biedrus māc smagi murgi, un rēgu pilns pēc pirmās kaujas ir jaunekļu un viru miegs.

(Turpinājums sekos)

AVOTS N. 7

NERĀTNĀS DAINAS

Viss notiek tā, kā tam jānotiek. Gados jaunākais Guntars Godiņš pēc savas patikšanas ir atlasījis dziesmiņas, bet gados vecākais Knuts Skujenieks pēc sava prāta tās komentē.

Bērnus visā pasaulē taisa apmēram vienādi, taču šī Dievam un cilvēkiem tikamā darba mākslinieciskā apdare rāda katras tautas originalitāti. Mazā, stikstā bauru tauta, kas pēc visiem kariem, badiem un mēriem ir tomēr pratuši piepildīt zemi, nav apmulsusi arī šodien, tik daudz importētu darbaļaužu klātbūtnē. Uz iznīcību akurāt neejam.

Bet vai nu klātinās, pūnītēs, gubeņos un vēl dažās citās vietās mūsu senči ar svinīgiem ģimījiem apzinīgi laboja demogrāfisko situāciju vai veica tautas paplašinātu atražošanu?

Jautri, amizanti, bezbēdīgi ļaudis apdzied vissvarīgāko, visai zraujošāko, visnemierīgāko norisi cilvēka mūžā, kuru pat bērns piemin ar ziņkāri, bet sirmgalvis ar patiku. Daudz jautrāk un bezbēdīgāk, nekā tas notiek dzīvē. Arī tā ir sava veida gudrība. Viss jau būtu labi, ja tās pīzdiņas un pipelītes nesauktos tik nesmukos vārdos. Vai nu akurāt tik nesmukos? Ja vīrieša goda rīku dēvē tik mīlīgi, turklāt sieviešu dzimtē, — ir par ko padomāt. Daudzām citām tautām šajā ziņā domāšana ir daudz prastāka.

Dainas, Barontēva iedēvētas par nerātnajām, dzīvo grūtu mūžu — tās it kā ir un to it kā nav. Ak, ja tās varētu pārcelt mūsdienu latviešu literārajā valodā! Dažu labu vietīņu tajās izskaidrot ar anatomisku vai ginekoloģisku terminoloģiju...

Bet, kā teic tautasdziesma: «Vai nu tāda nieka dēļ ies pa zemi vērtīties? ...»

Un, ja nu tā, neaizspiežot acis un ausis, mēs ielasāmieš un ieklausāmieš, tad sastopamies ar cilvēcīgu un bagātu seksuālo dzīvi. Cilvēcīgu, jo tajā ir liels cilvēka pašcieņas un brīvības mērs. Bagātu, jo tajā ir baudas un pienākuma līdzsvars.

Tas tā patiešām ir, bet vai tamdēļ mums būs zaudēt līksmu prātu? Tā mūsu dziesmiņās netrūkst — varam to eksportēt kaut vai uz Parīzi un citiem pasaules seksa centriem.

Es atvainojos, — lai Parīze uzzina pati pēdējā. Citādi mēs jau valūtas dēļ drīz savu tēvu un māti pārdošim, lai uzzina vispirms mūsu liepu meitas un ozolu dēli. Par nāvi nebūs. Lai neraud vecāki un paidagogi, ka mums trūkst literatūras šajā delikātajā audzināšanas jomā. Apkoposim un apjēgsim to, kas mums ir.

Jā, līksmības mums no šīm dziesmām tiek daudz, un lai šī līksmība tātā brīcīt ienāktu arī mūsu dzīvē! Taču es domāju vēl par vienu lietu. Kad atnāks latviešiem tie laiki, kad visu dainu klāstā šīs bezkaunīgās bārenītes ierindos tajā vietā, kur tās dziedātas? Tad nekādi nesmukumi vis ārā nelīdīs, un mēs atcerēsimies vēl vienu mācību: «Pāriešu kūmā, turēšu godu.»

Tagad nodzīsim maķenīt klītrību un palustēsīmieš. Dieviņš devis vārsariņu...

KNUTS SKUJENIEKS

* * *

Ai, Dieviņ, ai, Dieviņ,
Paliks meitas ālavās!
Dodiet ziņu ķeizaram,
Lai atsūta karavīrus.

* * *

Ak tu mazais Pēterīti,
Tev ir švaka pederīte;
Atnāks lielais vēršu Jānis,
Tam ir labs velkamais.

* * *

Ai, manu sūru dienu,
Kādu sievu es arņēmu!
Dienu snauda, nakti pirda,
Vīram lielu kaunu dara.

* * *

Ai, māmiņ, ai, māmiņ,
Lops es būšu, ne cilvēks:
Visa mana pavēdere
Lopa spalvu apauguse.

* * *

Audz, pīzdiņa, tu pie koka,
Ne pie mana augumiņa,
Tevis dēļ mani veda
Par novadu novadiem.

* * *

Blusa koda, blusa koda
Vēderiņa galiņā;
Gan es būtu pakastījse,
Aiz kauna nevarēju.

* * *

* * *

Ko, māsiņas, darīsim,
Ālaviņās palikušas?
Sametam mēs nauđiņu,
Pērkam citu pipelīti.

* * *

Dod, dieviņ, lietum līt,
Nejās Jancis pieguļā;
Šonakt viņš manus pupus
Kā pulksteņus skandinās.

* * *

Aiz upītes kalniņā
Sarkankūša mamzelīte;
Tai vajaga zīda pautu,
Sudrabiņa pipelītes.

* * *

Ko dziedies tu, Jurīti,
Ka pie manis negulēji?
Tu pie mana vēderiņa
Kā runcītis rullējies.

* * *

Es izaugu liela meita,
Tādu joku neredzēju:
Manā kāju galiņā
Viens ar bārdi slaistījās.

* * *

Man māmiņa piesacīja,
Krieviņam pist nedod.
Ai, māmiņa, kā nedošu,
Krievam balta pipelīte.

* * *

* * *

Kalējs kala, kalējs kala,
Kalējam kule kust.
Kā tam kule nekustēs,
Āmuriņu cilājot.

* * *

Kad es biju jauna meita,
Es deviņus izturēju:
Trīs nokāpa, trīs uzkāpa,
Trīs apkārt lakstījās.

* * *

Griez tu priekšu, tautu meita,
Ko tu griez pakaiņu;
Es par priekšu naudu devu,
Ne par tavu pakaiņu.

* * *

Es pārvedu brālītim
Bez cauruma līgaviņu.
Ved' mežā, sien' pie koka,
Lai kaļ dzenis caurumiņu.

* * *

Ak tu velns, kas par spēku
Jaunu meitu pežiņai:
Kā burkānu man' saņēma,
Kā lupstāju pavadīja.

* * *

Dziedat meitiņas,
Es jums maksāšu,
Es došu sīpolus
Ar visu kātu.

* * *

* * *

Trīs meitiņas strīdējās,
Labu lietu atradušas.
Viena saka: tā ir manal
Otra saka: tā ir manal
Trešā saka raudādama:
Mana balta pipelīte!

* * *

Pisies, meitiņ, ko tu gaidi,
Vai tu sava gala gaidi?
Atnāks nāve, nokaus tevi,
Tārpi pežu skrubinās.

* * *

Pie pežiņas roku liku,
Lai mikulis cilājas.

* * *

Pipel, savu daiļumiņu,
Tu varēji lielīties:
Tevis dēļ jaunas meitas
Svaida matus, mazgā vaigus.

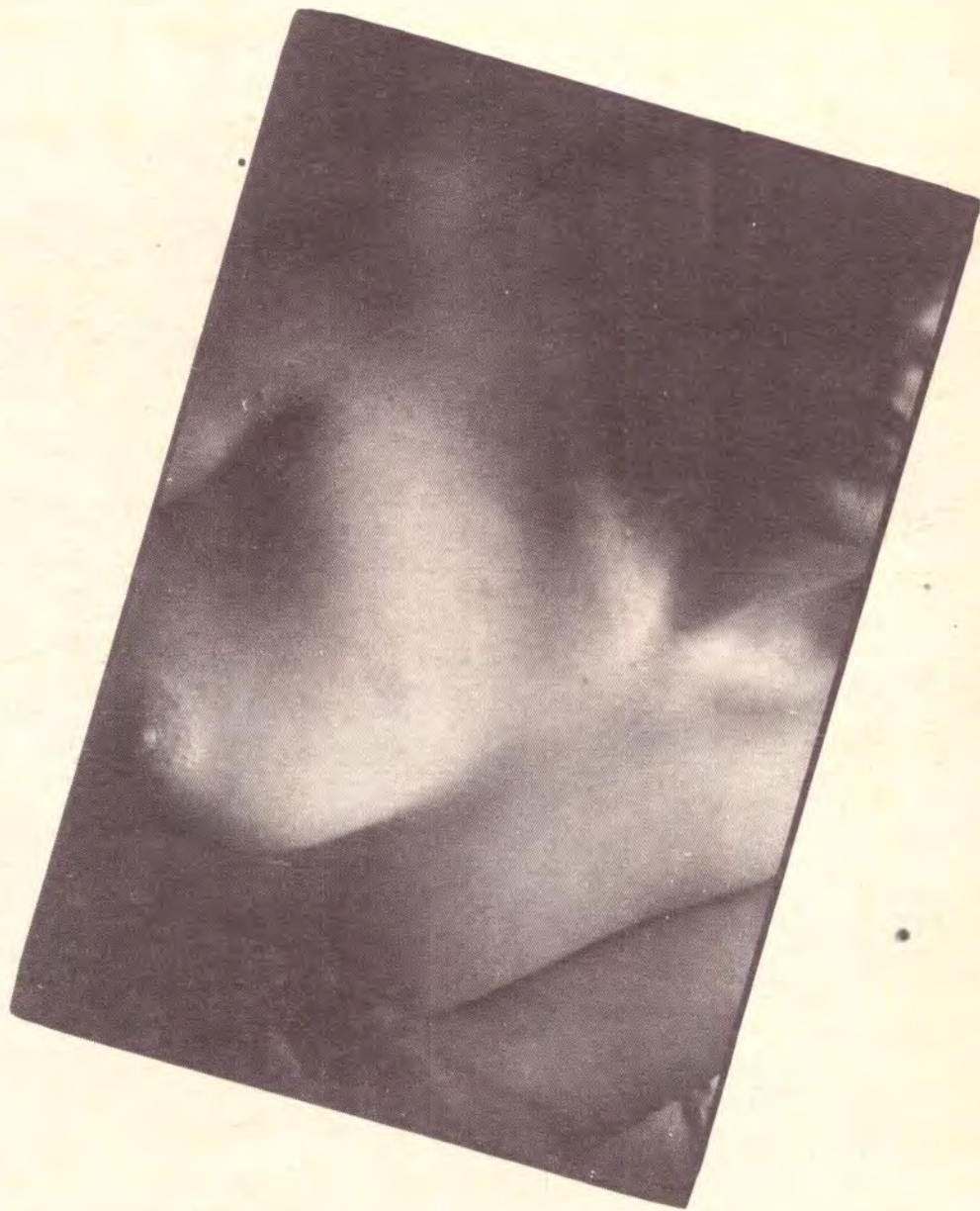
* * *

Paldies saku tev, māmiņ,
Par to šķidru lindraciņu,
Tautu dēla pipelīte
Cauri skrēja smilkstēdama.

* * *

Tu, puisīti, virsū guli,
Es gulēju apakšā;
Es uz Dievu skatījos,
Tu ellē raudzījies.

* * *

50 kap.

INDEKSS 77109

AVOTS

g-4

PROZA, DZEJA, DRAMATURGIJA, PUBLICISTIKA, KRITIKA

